

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 10 том 2

Одеса
2014

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 2 від 18 листопада 2014 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради;
А.Ф. Крижановський, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради;
М.П. Коваленко, д-р фіз. мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **В.Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морошану (Демьянова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **Ш.Р. Басиров**, доктор філологічних наук, професор;
О.А. Жаборюк, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент;
М.І. Зубов, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор;
В.Д. Каліущенко, доктор філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор;
В.А. Кухаренко, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор;
І.Б. Морозова, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор;
Н.В. Петлюченко, доктор філологічних наук, професор; **І.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2014

© Міжнародний гуманітарний університет, 2014

Бесараб О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ТИПОЛОГІЧНІ ВАРІАЦІЇ ОБРАЗІВ ГЕРОІНЬ У ТВОРАХ В. СКОТТА

Анотація. У статті зроблено спробу систематизувати й виокремити основні типи жіночих образів у творчості В. Скотта на прикладі романів «Айвенго» і «Пірат».

Ключові слова: романтизм, тип, типологія, жіночий образ, жіночий тип, східний тип героїні.

Постановка проблеми. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених осмисленню романтизму в літературі, зокрема дослідження І.В. Арндаренко [1], Д.М. Урнова [2], С.Д. Павличко [3], О.В. Халтрін-Халтуріної [4], Н.П. Михальської [5], Н.Я. Дьяконової [6; 7], Л.І. Скуратовської [8], Н.М. Торкут [9] та інші [10; 11; 12; 13], сьогодні особливий інтерес у романтичному мистецтві становить розгляд «жіночої теми». Увага сучасних дослідників до гендерної проблематики, зокрема ролі жінки та її місця в суспільстві, посилюється в першій половині XIX століття – періоді виникнення руху за жіночу рівність, демократизації в усіх сферах життя, у тому числі й літературі [14; 15; 16].

Мета статті – систематизація й типологізація жіночих образів одного з найвизначніших письменників романтиків В. Скотта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При класифікації жіночих образів спираємось на дослідження з романтизму Н.П. Михальської [5], Н.Я. Дьяконової [6; 7], Н.А. Соловйової [12], Л.І. Скуратовської [8] та інших, соціологічний підхід та теорію психотипів К. Юнга (зокрема його виокремлення «екстравертних» та «інтровертних» типів) [17].

Звертаючись до праць російських учених О.О. Долініна та С.А. Орлова, присвячених творчості В. Скотта, які визначили такі типи персонажів, як «покірна» й «палка героїня» (О.О. Долінін) [18, с. 216–217] та персонажі «умовного плану» й «професійні» характери (С.А. Орлов) [19, с. 224], пропонуємо свою класифікацію: «покірній героїні» відповідним є образ жінки «європейського» типу, а «палкій героїні» – «східний» тип жіночих образів. Персонажі ж «умовного плану» (за С.А. Орловим) у нашій інтерпретації – це романтичні образи-символи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи аналіз жіночих образів літератури XIX століття, зазначимо, що в будь-який період їх типологізація значною мірою залежить від життєвих цінностей, цілей і переконань автора, пов'язана з його світосприйняттям та естетичними смаками, що обумовлює типовість жіночих образів у творах різних письменників. Можна виокремити загальну тенденцію в розвитку жіночих образів різних європейських літератур протягом XIX століття: жінка по-

стає як самостійна, незалежна, освічена. Звичайно, цей розвиток відбувається в літературі кожної країни по-своєму, різними темпами.

Для досліджуваного періоду англійської літератури властиве функціонування двох груп жіночих образів, кожна з яких прикметна різними варіаціями жіночого типу і водночас має спільні риси. До однієї з них належать образи, створені романтиками – Д. Байроном, П. Шеллі, В. Скоттом. Другу групу складають жіночі образи «блискучої плеяди» письменників-романістів: Ч. Діккенса, В. Теккерея, Е. Гаскелл, сестер Бронте. Творчість цих авторів ототожнюється з реалістичним мистецтвом, хоч їхні твори, як відомо, вирізняються впливом романтизму. Жіночі образи, створені романтиками, за їх походженням, зовнішніми і внутрішніми рисами, середовищем побутування, стереотипами поведінки можна умовно розподілити на «східний» і «європейський» типи.

Поява в творах англійських романтиків «східного» типу жінок, зазвичай наділених яскравою зовнішністю (з особливим акцентом на очах як «дзеркалі душі») і нестримним темпераментом, готових боротися за свободу й кохання, обумовлена не тільки цікавістю англійських романтиків до Сходу і його колориту [20; 21; 22]. Він приваблював їх через те, що відповідав романтичному уявленню про особистість, здатну протистояти будь-яким формам пригноблення. «Східний» тип у згущених, концентрованих фарбах утілює романтичне прагнення свободи, звільнення від принижень, фізичних і духовних. «Східні» героїні романтиків – це переважно імпульсивні екстраверти. У різних варіантах типу імпульсивність виявляється в певних екстремальних ситуаціях (загроза життю чи свободі героїні або її близьких) як стимул до дії, у результаті чого героїня проявляє свою приховану міць, стає на захист власних інтересів, кидає виклик тирану.

Героїня означеного типу – зазвичай жінка «східного» походження. Вона живе або пов'язана з тим умовним Сходом, який оспівували у своїй творчості романтики.

Умовність і символічність «східного» типу героїні залежали від уявлень романтиків про Схід. Вони розглядають його різнопланово. За визначенням Г.С. Померанца, «схід може бути далеким, православним, мусульманським, відображаючи при цьому одне й те ж у своєму історико-культурному просторі» [23, с. 451]. Як відомо, «Сходом» англійські романтики умовно називали все, що знаходиться на сході від Британських островів (Іспанія, Греція, Туреччина, Крим), де «в дивовижний орнамент впліталися східні мотиви й по-європейському орієнтована реальність» [24, с. 118].

З одного боку, інтерес романтиків до Сходу обумовлений культурно-історичними чинниками: перекладом англійською мовою «Арабських казок» у 1704 р., витісненням Британією Іспанії, Португалії й Голландії із земель їх колоній, освоєнням британськими купцями багатств Індії й популярністю публікацій у газетах «Записок мандрівників на Схід». З іншого – саме східний колорит і темперамент із яскравістю відтінків і силою пристрастей були тими необхідними для романтиків засобами зображення, які відповідали їхнім внутрішнім почуттям і прагненням, а також допомагали створювати найбільш яскраві узагальнено-символічні образи. Байронівський Схід С.Д. Павличко визначила як «метафору широкого універсального змісту, яка позначає не географічну, а духовну територію з абсолютно іншою, ніж у реальності, логікою почуттів» [3, с. 192].

Водночас, як зазначає Н.А. Соловйова, «схід асоціювався у свідомості європейців із жорстокістю стосовно жінки, деспотизмом і работоргівлею» [12, с. 16]. Героїні «східного» типу всі, кожна по-своєму, невольні. «Східна» жінка для романтиків – символ поневоленого світу, проти якого вона повстає. Описуючи бунтарські почуття цієї найбільш пригнобленої представниці жіноцтва, письменники висловлюють власне бажання – бути вільними від тиранії в рідних країнах.

Варіанти романтичних героїнь з'являються й у творчості В. Скотта – засновника історичного романтичного роману, творчість якого припадає на перехідний період в історії літератури. Героїні романів В. Скотта «визначені в історичному часі й пов'язані нитками людських стосунків зі своїм безпосереднім і далеким оточенням» [25, с. 100]. Крім того, якщо поети-романтики свої образи наповнювали символічним змістом, то у В. Скотта вони історично й соціально конкретизовані, зображені у всій повноті їх моральних, статусних, психологічних характеристик.

О.В. Пакіна в дисертаційному дослідженні, присвяченому розгляду типології образів у творчості В. Скотта, виділяє такі жіночі типи, як амазонка, лагідна героїня, сивіла, або відьма [26, с. 26]. Певною мірою образи цих героїнь за основними рисами характеру відповідають жіночим образам східного і європейського типів.

Ці жіночі типи зазвичай представлені контрастними парами, наприклад, у романі В. Скотта «Айвенго» (1819 р.) та в більш пізньому його творі «Пірат» (1821 р.) [27; 28]. Цікавим є також колоритний образ жінки-сивіли. Жіночі образи героїнь В. Скотта зберігають основні риси зовнішнього вигляду та внутрішнього світу «східного» (наприклад, Ревекка – «Айвенго», Мінна – «Пірат») та «європейського» (Ровена в «Айвенго») романтичного жіночого типу. У яскравому східному вигляді й блиску темних очей, у рішучості, силі духу, у бунтарстві Ревекки й Мінни впізнаємо риси байронівських Гайде й Гюльнар. В образі англо-саксонської красуні, покірної Ровени вбачаємо внутрішню суть «європейських» героїнь – Медори Дж. Байрона, Лукреції П. Шеллі. Але якщо стриманість Медори – це її природна сутність, то в Ровени, як у більшості байронівських англійок із вищого світу, – це знак соціального статусу, знатного походження й відповідного виховання.

Героїні романів В. Скотта соціально й історично конкретизовані. Походження Ревекки – доньки заможного, але переслідуваного й зневаженого всіма єврейського на-

роду – змушує її бути скромною, проте з почуттям власної гідності, тверезим поглядом на життя й здатністю йти на компроміс, залишаючись при цьому сильною духом.

На відміну від Ревекки, Мінна Тройл («Пірат») живе в більш комфортних і сприятливих умовах. Старша дочка представника давнього шляхетного норвезького роду Магнуса Тройла відзначається романтичністю й чутливістю. Вивчення «книги природи», життя звірів і птахів, романтичне освоєння світу – ось про що постійно думає Мінна.

Володіючи іронічним і практичним розумом, сестра Мінни, юна Бренда Тройл («Пірат»), типологічно схожа з «дітьми» свого класу, любительками світських розваг, проте образ її створено дещо в іншому плані, ніж образи леді Аделіни, Інеси, графині Фіц-Фалк, інших англійок, у зображенні яких простежуються джерела реалістичної естетики.

Особлива варіація жіночого типу зустрічається в П. Шеллі і В. Скотта, які створили образ чарівниці, чаклунки, яка підкоряє стихії й людей. Однак у поета-візіонера П. Шеллі чарівниця – це символ, утілення певної ідеї, безтілесний дух добра і справедливості, що пізніше набуває більш чітких портретних характеристик і виступає в ролі духовної цілительки (атласська чаклунка), вішунки (Маб), борця за свободу (Цитна).

Цей тип жіночого образу певним чином розвивається у творчості В. Скотта в більш чітко структуровану особистість, що відповідало тенденції до ускладнення психологічного портрета героїнь, до соціально-історичної конкретизації образу. Усе це, безперечно, готувало естетичне підґрунтя для перебудови літератури, створення нової образної системи героїв.

У творчості В. Скотта поєдналися воедино історія й філософське осмислення минулого, синтез науки й мистецтва. Поєднання романтичного з реалістичними тенденціями, «включення романтичного в коло реального», розкриття характеру в його зв'язках з епохою і визначена В. Скоттом залежність «долі людини від ходу історії» [29, с. 407] допомогли його образам стати «живими й неординарними» [30, с. 206]. Запозичуючи певні риси в зазначених вище романтичних жіночих типів, образи В. Скотта набувають соціальної конкретики.

Яскравим жіночим образом роману «Пірат», який певною мірою суголосний з Атласською чаклункою П. Шеллі, хоч і виник на іншій основі, є образ сивіли. Як і більшість персонажів творів В. Скотта, сивіла (чаклунка) є частиною історичного колориту і символізує вірування людей у надприродні сили.

Образ чаклунки (Норна) В. Скотта має іншу, ніж у Шеллі, природу і функціональність: з'являючись із фольклору, він є частиною національно-історичного колориту зображуваних подій. Чаклунка у творах Скотта не втрачає своїх надприродних здібностей, але постає в образі конкретної жінки, особистості, сформованої в чітко визначених суспільних умовах.

Схожою з Норною варіацією типу романтичного жіночого образу, у якому поєдналися такі риси, як нестримність почуттів, бурний темперамент та здатність вчинити злочин заради помсти та спасіння невинних (згадаємо, наприклад, Гюльнар Байрона), притаманні героїням «східного типу», нам представляється героїня роману В. Скотта

Урфріда (у юному віці Ульріка). З'являючись (подібно до Норни) на сторінках роману одразу в образі старої злісної ворожки, вона в певний момент відкривається як природно позитивна героїня, теперішня сутність (трансформація) якої обумовлена жорстокою дійсністю її життя.

Подібно до Норни, жертва обставин та людської жорстокості, вона, на відміну від інших романтичних героїнь, веде уособлений образ життя не через схильність до роздумів на самоті, а через відчуття своєї моральної занепадності та злочинності, зумовлене образом життя, який вона змушена вести. Поєднує цих героїнь також факт зміни імені як символ зміни життя.

Висновки. Як бачимо, у творчості англійського романтика В. Скотта, як і у творах його французьких сучасників (Ж. де Сталь, Ж. Санд), основу оригінальних жіночих образів у різних авторських варіаціях й осмисленні складають типологічні риси романтичних героїнь двох основних типів – «східного» та «європейського». Незважаючи на тяжіння романтиків до яскравої й виразної контрастності, вони часто взаємодіють, створюючи змішаний тип. Майже в усіх письменників цієї романтичної пори вбачаємо тенденцію до ускладнення психологічного портрета героїнь, до соціально-історичної конкретизації образу. Усе це, безперечно, готувало естетичне підґрунтя для перебудови літератури, створення нової образної системи героїв. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в дослідженні жіночих типів у розширеному спектрі творів В. Скотта, у динаміці їх розвитку від ранніх до героїнь останніх творів автора.

Література:

1. Арндаренко І.В. Байронічна течія (байронізм, байронічна поема): характеристика байронізму та його вплив на український романтизм / І.В. Арндаренко // Арндаренко І.В. По дорозі й назустріч: англійська та українська романтична поезія: порівняльна типологія і поетика / І.В. Арндаренко. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2004. – С. 144–186.
2. Урнов Д.М. Вехи традицій в англійській літературі / Д.М. Урнов. – М. : Художественная література, 1986. – 382 с.
3. Павличко С.Д. Зарубіжна література: дослідження та критичні статті / С.Д. Павличко. – К. : Вид-во С. Павличко «ОСНОВИ», 2001. – 559 с.
4. Халтрин-Халтурина Е.В. Поетика озарений в літературі англійського романтизму: романтичні суждення о воображении и художественная практика / Е.В. Халтрин-Халтурина. – М. : Наука, 2009. – 350 с.
5. Михальська Н.П. Десять англійських романистів : [монографія] / Н.П. Михальська. – М. : Прометей, 2003. – 207 с.
6. Дьяконова Н.Я. Англійський романтизм. Проблеми естетики / Н.Я. Дьяконова. – М. : Наука, 1978. – 208 с.
7. Дьяконова Н.Я. Вальтер Скотт і Шекспір: у истоках европейского романа XIX в. // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1974. – № 6. – С. 34–35.
8. Скуратовская Л.И. Дискуссионная проблематика новых литературоведческих исследований: модернизм, романтизм, антиромантизм / Л.И. Скуратовская // Філологічні науки: матеріали підсумкової конференції ДНУ. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 201–202.
9. Торкут Н.М. Загальна характеристика романтизму: теоретичні аспекти / Н.М. Торкут // Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки». – 2006. – № 4. – С. 99–104.
10. Бент М. Течения или этапы? Еще раз о единстве романтизма / М. Бент // Вопросы литературы. – М., 1990. – Август. – С. 218–231.
11. Тураев С.В. От Просвещения к романтизму (Трансформация героя и изменение жанровых структур в западноевропейской литературе конца XVIII – начала XIX в.) / С.В. Тураев. – М. : Наука, 1983. – 256 с.
12. Соловьева Н.А. XIX век: романтическое сознание эпохи / Н.А. Соловьева // Вестник Московского университета. Серия 9 «Филология». – 2001. – № 1. – С. 7–21.
13. Романтизм: вопросы эстетики и художественной практики : сб. науч. трудов / отв. ред. проф. И.В. Карташова. – Тверь, 1992. – 144 с.
14. Демидова О.Р. Женское творчество и литературный канон русского зарубежья / О.Р. Демидова // Российские женщины и европейская культура: материалы V конференции, посвященной теории и истории женского движения. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 144–145.
15. Демидова О.Р. Уроки эмансипации: английский женский роман и формирование «женского политического» в России XIX века / О.Р. Демидова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rami.ru/cosmopohs/archives/4/9.html>.
16. Auerbach N. Communities of Women: an idea in fiction / N. Auerbach. – Cambridge ; Massachusetts : Harvard University Press, 1978. – 222 p.
17. Юнг К. Психологические типы / К. Юнг. – Минск : Попурри, 1998. – 656 с.
18. Долинин А.А. История, одетая в роман: Вальтер Скотт и его читатели / А.А. Долинин – М. : Книга, 1988. – С. 216–217.
19. Орлов С.А. Исторический роман Вальтера Скотта : [монография] / С.А. Орлов. – Горький : Горьковский гос. университет, 1960. – 480 с.
20. Катарский И.М. Восточные мотивы в английской литературе XIX века / И.М. Катарский // Народы Азии и Африки. – 1974. – № 3. – С. 95–108.
21. Зыкова Е.П. Восточные мотивы в творческой биографии Байрона / Е.П. Зыкова // Великий романтик: Байрон и мировая литература. – М. : Наука, 1991. – С. 10–22.
22. Ищенко Н.А. Восток в английской литературе романтизма и неоромантизма / Н.А. Ищенко // Русская культура и Восток: материалы Третьих Крымских Пушкинских Чтений. – Симферополь : СимфГУ, 1993. – С. 62–63.
23. Померанц Г.С. Диалог культурных миров / Г.С. Померанц // Лики культуры : альманах. – М. : Юрист, 1995. – Т. 1. – 451 с.
24. Деремедведь Е.Н. Культура народов Крыма в зеркале английской литературы путешествия конца 18 – первой половины 19 в. / Е.Н. Деремедведь // Література в контексті культури. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – С. 110–120.
25. Урнов Д.М. Вальтер Скотт / Д.М. Урнов // История всемирной литературы : в 9-ти т. – М. : Наука, 1898. – Т. 6. – 1898. – С. 95–100.
26. Пакина Е.В. Типология женских образов в романах В. Скотта : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Е.В. Пакина. – Н. Новгород, 2004. – 220 с.
27. Scott W. Ivanhoe : [the novel] / W. Scott. – L. : Penguin Classics, 2000. – 544 p.
28. Scott W. The Pirate : [the novel] / W. Scott. – International Law & Taxation, 2001. – 600 p.
29. Реизов Б.Г. Творчество Вальтера Скотта / Б.Г. Реизов. – Л. : Худож. лит., – 1965. – 497 с.
30. Михальская Н.П. История английской литературы : [учеб. для студ. филол. и лингв. фак. высш. пед. учеб. заведений] / Н.П. Михальская. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 480 с.

Бессараб Е. Н. Типологические варианты образов героинь в произведениях В. Скотта

Аннотация. В статье предпринята попытка систематизировать и выявить основные типы женских образов в творчестве В. Скотта на примере романов «Айвенго» и «Пират».

Ключевые слова: романтизм, тип, типология, женский образ, женский тип, восточный тип героини.

Besarab O. Typological variants of female images in the creative works by W. Scott

Summary. In the article we made an attempt to systematize and clear up main types of female images created by W. Scott, on the example of his novels «Ivanhoe» and «The Pirate».

Key words: romanticism, type, typology, female image, female type, eastern type of heroine.

Дюрба Д. В.,

аспірант

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ХРОНОТОП ГОРИ В РОМАНІ ДЖ. КЕРУАКА «БРОДЯГИ ДХАРМИ»

Анотація. У статті аналізуються особливості реалізації хронотопу гори в романі Дж. Керуака «Бродяги Дхарми». Виділено такі особливості просторово-часової організації роману: протиставлення гірського топоса міському, а образів людей-споживачів – образам «бродяг Дхарми»; використання мотиву містичного страху; використання образу гори як вмістилища багатств.

Ключові слова: хронотоп гори, «Бродяги Дхарми», бітники, Дж. Керуак.

Постановка проблеми. Тема форм художнього простору і часу є однією з найбільш дискусійних у літературознавстві ХХ сторіччя. У 30-х роках ХХ ст. М. Бахтін під впливом ідей А. Ейнштейна та фізіологічних досліджень О. Ухтомського вперше в літературознавстві вводить термін «хронотоп», під яким розуміє «суттєвий взаємозв'язок часових та просторових відносин, художньо опанованих у літературі» [1, с. 341]. Пізніше ідеї хронотопу в літературі розробляли О. Астаф'єв, Ю. Лотман, Н. Тамарченко, В. Топоров та інші.

М. Бахтін пише: «Хронотоп визначає художню єдність літературного твору в його відношенні до реальної дійсності. Тому хронотоп вміщує в собі ціннісний момент, який можна виділити із цілого художнього хронотопа лише в абстрактному аналізі» [1, с. 489]. Хронотопи – «...» організаційні центри основних сюжетних подій роману. У хронотопі зав'язуються і розв'язуються сюжетні вузли. «...» Хронотоп як переважна матеріалізація часу в просторі є центром образотворчої конкретизації, втілення для всього роману» – зазначає М. Бахтін [1, с. 496].

Усі типи художнього простору, що є в тексті романів, за допомогою мотивів, метафор і символів сприяють розкриттю специфіки художнього світу автора.

Метою цієї розвідки є аналіз хронотопу гори в романі Дж. Керуака «Бродяги Дхарми» та особливостей його поетики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною рисою прози Дж. Керуака є зображення руху героїв у просторі, на основі якого побудовано сюжети всіх романів автора. Сюжет роману «Бродяги Дхарми» побудовано навколо подорожей оповідача, Рея Сміта, трикутником Нью-Йорк–Мехіко–Сан-Франциско. Рей Сміт, молодий письменник, що захоплюється буддизмом, їздить із міста в місто, спілкується з друзями, пізнає світ. Ключовими подіями роману є три підйоми в гори, під час яких Рей Сміт переживає обряд ініціації: перший підйом – сходження на гору Меттерхорн разом із друзями, Джефі Райдером та Генрі Морлі; другий підйом – прощальна перед від'їздом Джефі до Японії спільна гірська прогулянка дру-

зів; третій підйом – подорож до високогірної хижі, де Рей наодинці має провести літо, працюючи пожежним спостерігачем. Ключовим хронотопом роману, на нашу думку, є гірський хронотоп.

В. Топоров зазначає, що «в міфології гора виступає як найпоширеніший варіант трансформації світового дерева. Гора часто сприймається як образ світу, модель всесвіту, у якій відображені всі основні елементи та параметри космічного устрою. Гора знаходиться в центрі світу – там, де знаходиться його вісь (axis mundi). Продовження вісі вгору (через вершину гори) показує місцеперебування Полярної зірки, а її продовження вниз показує на місце, де знаходиться вхід у нижній світ, у пекло» [2, с. 311].

Гірські топоси, де герої проводять певний час, підкорюючи вершини та насолоджуючись первісною природою, протиставляються в романі міським топосам. «На наступному тижні я склав рюкзак і вирішив рушити в дорогу, забратися геть з цього міста невігластва, яким взагалі є будь-яке сучасне місто» [3, с. 113]. «Я зрозумів, що дійсно навчився у нього (у Джефі – Д. Д.) відганяти пороки світу й міста і знаходити свою справді чисту душу – якщо ж за плечима у мене нормальний рюкзак» [3, с. 156]. «Ось підступає сум повернення до міст, а я став на два місяці старішим, а там – ціле людство барів, і вар'єте, і жорсткого кохання, все догори дриком в пустоті» [3, с. 243].

Рей і Джефі також протиставляють жителів американських міст бродячим філософам, що сповідують буддизм і живуть вільно. Гори зображено місцем паломництва бродяг Дхарми, до яких, окрім відомих відлюдників та поетів, що проводять ціле життя усамітнівшись на природі, головний герой також зараховує свого друга Джефі і себе. Але, на відміну від східних мудреців, що десятиріччями жили в горах, Рей і Джефі мусять працювати і жити в суспільстві. Місто для них – чуже, штучне, населене людьми із примітивним мисленням, що мають одну мету – заробити якомога більше грошей. Так, Джефі каже: «Знаєте, коли я був малим хлопцем в Орегоні, я зовсім не почувався американцем, з усіма цими приміськими ідеалами, придушенням сексу та загалом всією цією тоскною сірою газетною цензурою всіх наших істинних людських цінностей, але коли я відкрив для себе буддизм й усе інше, я раптом відчув, що жив у минулому житті незліченні сторіччя тому, а тепер, внаслідок помилок і гріхів того життя, я скинутий у більш скорботне місце існування, і моєю кармою було народитися в Америці, де нікому нічого не в кайф і де ніхто ні в що не вірить, а тим більш – у свободу» [3, с. 31].]. «У всіх цих людей, – казав Джефі, – у всіх до одного є сортири з білим кахлем, і вони накладають в них великі брудні купи, як медведі в горах, але все це змивається у зручну каналізацію, що постійно

провітрюється, і про їхнє лайно ніхто більше не думає, і ніхто не уявляє собі, що вони беруть свій початок з лайна, накипу та нечистоты моря. Вони цілими днями миють свої руки вершковим милом, яке потай мріють зжерти прямо у своїй ванній» [3, с. 39].

Образ гір у романі має яскраво виражене містичне забарвлення, він пов'язаний із мотивом страху, у порівнянні з величчю й одвічністю гір, Рей відчуває себе лише маленькою людиною, відчуває свою минуність. Довершеність гірської природи лякає його. «Я впав у глибоку медитацію <...> і пізнав моторошне відчуття – як дивно те, що в усій цій долині – лише три людини: містичне число три. Нірманакайя, Самбохакайя та Дхармакайя» [3, с. 70]. «Було навіть страшно дивитися вниз і бачити Морлі – цятку, що дримала, чекаючи на нас біля озера. Ох, треба було лишитися з старим Генрі, – думав я. Я почав боятися кожного наступного кроку – чистий страх великої висоти. Я почав боятися, що мене здує вітром. Всі жахіття, про які я коли-небудь думав щодо падіння з гір чи висотних будівель, пронеслися в моїй голові з приголомшливою ясністю» [3, с. 82]. «Тепер на північно-східному горизонті переді мною вимальовувалися Каскади – неймовірні шпилі, покручені скелі та засніжені громади: тут вже хоч-не-хоч, а роззявиш рота. <...> Чим далі на північ я просувався, тим більшими ставали гори, доки я, нарешті, не почав їх боятися» [3, с. 224].

Рей захоплюється горами, насолоджується їхньою природою, але часто називає гірські пейзажі темними, похмурими, трагічними. Велич гір посилює почуття самотності в Рея. Споглядання гір неодмінно навіює Рею екзистенційні думки, у нього викликають питання, на які він поки ще не має відповідей. «<...> озеро під нами скоро стало зовсім як іграшкове, а чорні дірки в ньому – досі явно можна розпізнати, і як на нього падають гігантські тіні хмар, і як кружляє трагічна дорога, якою зараз повертається бідолашний Морлі» [3, с. 61]. «Але гори були темно урочистими, таким самим похмурим був і Джефі. <...> Всі м'язи, що боліли, голод у шлунку – само собою достатньо зле, до того ж – тебе оточують темні скелі, і поруч немає нікого, хто міг би заспокоїти тебе поцілунками і тихими словами» [3, с. 71]. «<...> трохи білої димки розступилося, і мені здалося, що я бачу гори – гігантські, чорні, слизькі тіні на іншому боці прірви, непроглядно чорні і білі від снігу на вершинах» [3, с. 233].

В. Топоров пише, що одним із мотивів, пов'язаних з образом гори, що найбільш часто зустрічається в міфології, є мотив гори як вмістилища багатств чи певних таємниць [2, с. 313]. Підкорити гору – означає заволодіти тим, що вона містить усередині. У романі Рей наголошує на тому, що нікому, окрім нього, декого з його друзів та купки професійних альпіністів не прийде на думку вилазити на таку складну для підйому вершину, як вершина гори Меттерхорн. «– А ви, хлопці, що – полювати йдете цього ранку? – Ні, мем, – відповів Джефі, – ми просто йдемо на Меттерхорн. – На Меттерхорн? Та я б туди не пішла, навіть якби мені тищу доларів пообіцяли!» [3, с. 47–48]. «– Де це ви, хлопці, були? – Та залазили на Меттерхорн, – гордо відповів я. Вони лише витріщилися на нас, роззявивши роти. Я ж відчував себе прегарно, купив ще сигару, підкурив її і продовжив: – Дванадцять тисяч футів – й ми злетіли звідти з таким апетитом, а нам було так чітко, що тепер це вино рубить нас так, що будь здоров. –

Старі лише посміхалися в наш бік. Ми всі були обпалені сонцем, брудні – вигляд загалом дикий. Вони нічого не сказали. Вони вирішили, що ми збожеволіли» [3, с. 93]. «<...> здоровенні, товсті й спитнілі водії, що навіть не поглянули на нас, лаялися на свою роботу і проклинали все на світі. Щоб вони полізли на гору, їм довелося би заплатити вдвічі, а врахувавши, що сьогодні субота, то і в чотири рази більше» [3, с. 55].

Зрештою Рею так і не вдається підкорити вершину Меттерхорну: він разом із Джефі, лишивши Морлі далеко позаду, іде шосами останні метри, але так втомлюється, що не має сили йти далі і лише спостерігає за тим, як Джефі вилазить на самісіньку вершину, що, з точки зору міфопоетики, наближає його до богів. Рей шкодує і соромиться того, що йому забракло сил на останніх метрах сходження, але пізніше відправляється працювати пожежним спостерігачем і проводить два місяці в горах на самоті. Тоді він повсякчас повторює, що йде на свою гору. «Тепер, ніби палець Джефі вказував мені шлях, я рушив на північ, до своєї гори» [3, с. 217]. «Другого дня я вже зміг роздивитися міцні приярки Каскадного хребта, найпівнічнішим кінцем якого буде якраз моя гора на самому краю Канади, ще в чотирьохстах милях на північ» [3, с. 219]. «Нарешті, підійшов час спакуватися на мою гору <...>. В 1919 році на верховинах Скагіту бушувала пожежа, і всі місця навколо Спустошення – моєї гори – горіли протягом аж двох місяців» [3, с. 226].

З гірським топосом у романі також пов'язаний образ даху. Рей називає верхівки гір дахом світу, він отримує надзвичайне задоволення від того, що може підкоряти гори, знаходитися довгий час на самоті на даху світу. «<...> там плато, потім – опис, потім знову скелі, потім ми нарешті вийдемо до альпійського озерця, не більшого за цей ставок, потім – останній підйом на тисячу футів, майже вертикально вгору, на дах світу, звідки видно всю Каліфорнію і частково Неваду, й вітер там наскрізь продуває штани» [3, с. 63]. «Вночі я зверху на штормівку та теплий одяг накинув пончо і пішов помедитувати на цьому туманному даху світу. Тут дійсно була Велика Хмара Істини, Дхармамега, кінцева мета» [3, с. 233]. «Стоячи на голові на цьому скелястому даху місячного сяйва перед тим, як лягати спати, я дійсно міг бачити, що земля – справді геть шкереберть» [3, с. 238]. Примітно, що образи дахів як метафори гірських вершин мають позитивну конотацію, образ же дахів міста носять яскраво виражене негативне забарвлення. Так, подруга Рея Розі, божеволіючи від параноїдальних думок, йде на дах різати вени, але зрештою стрибає вниз і розбивається на смерть. Також Рей іноді говорить про дахи будівель як про негативні елементи, що відділяють людей від природи, від зоряного неба, місяця. «Дахи Берклі здавалися жалюгідною живою плоттю, під якою тужливі привиди ховаються від небесної вічності, бо бояться поглянути їй в лице» [3, с. 35].

Важливим елементом гірського хронотопу також є східні мотиви. З горами Рей безпосередньо пов'язує буддизм. З горами Рея близько знайомить Джефі: він багато розповідає другу про гори і запрошує в похід, а пізніше ще й допомагає влаштуватися пожежним спостерігачем на ціле літо. Образ Джефі завжди асоціюється в Рея з дзен-буддизмом, сходознавством та горами. З горами переплетені й образи старців, якими захоплюється Джефі, а згодом – і Рей: Хань

Шань, китайський вчений, буддист, що втомився від міста і пішов жити в гори, де займався медитацією і писав поезії, старець Хакою, що також жив у горах у Японії і, за легендою, прожив більше, ніж триста років, поет Лі Бо, що, пізнавши істину, спустився з гір тільки для того, аби напиться із м'ясниками. У горах Ресві найкраще вдається займатися медитаціями – чого у ті часи він найбільше прагне. Навіть самі гори герої роману називають буддами. «Ось, до речі, також залишки льодовика. <...> Тут початок світу і його кінець. Бачиш, як на нас дивляться ці мовчазні Будди?» [3, с. 68]. «Я впав у глибоку медитацію, відчув, що гори – це справді Будди і наші друзі» [3, с. 70].

Висновки. Отже, основним хронотопом роману «Бродяги Дхарми» є хронотоп гір, що протиставляється міському хронотопу. У тексті роману це подається через описи образу життя бродяг Дхарми, що прагнуть пізнати істину і жити мудро в злагоді з природою, на відміну від жителів міста, які вищою цінністю вважають матеріальні блага. Хронотоп гір реалізується за допомогою просторових описів гірських пейзажів, описів вражень, отриманих від них головними героями твору та їхніх містичних переживань.

Література:

1. Бахтин М.М. Собрание сочинений / М.М. Бахтин. – М. : Языки славянских культур, 2012– . – Т. 3 : Теория романа (1930–1961 гг.). – 2012. – 880 с.
2. Топоров В.Н. Гора / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://philologos.narod.ru/myth/gora.htm>.

3. Kerouac J. The Dharma Bums / J. Kerouac. – N.Y. : Penguin Books, 1960. – 244 p.

Дюрба Д. В. Хронотоп горы в романе Дж. Керуака «Бродяги Дхармы»

Аннотация. В статье анализируются особенности реализации хронотопа горы в романе Дж. Керуака «Бродяги Дхармы». Выделены такие особенности пространственно-временной организации романа: противопоставление горного топоса городскому, образов людей-потребителей – образам «бродяг Дхармы»; использование мотива мистического страха; использование образа горы как вместилища богатств.

Ключевые слова: хронотоп горы, «Бродяги Дхармы», битники, Дж. Керуак.

Dyurba D. Mountain chronotopos in «The Dharma Bums» by J. Kerouac.

Summary. In this Article the analysis of mountain chronotopos in the novel «The Dharma Bums» by J. Kerouac. The study points out such specific features of the novel space and time organization as the opposition of the alpine topos to the urban one, images of common people of the consumer society to the images of «the Dharma bums»; the motif of mystical fear; the mountain image is also shown as a holder of treasures.

Key words: mountain chronotopos, «The Dharma Bums», beats, J. Kerouac.

*Казаков И. Н.,
кандидат филологических наук,
заведующий кафедрой русского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета*
*Леценко С. А.,
преподаватель английского языка образовательного центра АЕС*

ПОСТМОДЕРНИСТСКИЕ «ИГРЫ РАЗУМА» НА ПУТИ К ЛЮБВИ В РОМАНЕ ДЖ. ФАУЛЗА «ВОЛХВ»

Аннотация. В статье исследуется мотив любви в романе Дж. Фаулза «Волхв» сквозь призму эстетики постмодернизма. Сделан вывод о том, что Фаулз проводит главного героя через сложные постмодернистские «игры разума», чтобы он пришел к пониманию ценности простых и очевидных концептов: любовь, верность, счастье.

Ключевые слова: постмодернизм, мистификация, любовь, игры разума.

Постановка проблемы. Литература постмодернизма – это своего рода реакция на стресс, вызванный прорывом науки и техники, появлением новых средств массовой коммуникации, фотографии, видеотехники, ускорением ритма жизни, утратой позиций церкви и места Бога в системе ценностей современного человека, изменением его сознания.

Именно желание удержать «нового» читателя, не потерять его интерес, доказать, что литература не уступает кинематографу, а так же таким наукам, как философия и психология, сделали её нетипичной, сумбурной, ироничной, запутанной, но в тоже время занимательной, интригующей. «Сочетание ностальгических настроений с техницистским прагматизмом породило тот особый колорит «стоического оптимизма», иронической веселости, который в сочетании с открытой развлекательностью, занимательностью многих постмодернистских сюжетов способствовал их популярности у массового зрителя» [1, с. 12].

Однако стоит заметить, что функции литературы стали весьма неочевидными. Если читатель XIX века обращался к ней как к средству познания мира, обучения и эстетического удовольствия, то литература постмодернизма, наоборот, указывает на непостижимость мира и его тайн. «Постмодернизм всегда нацелен на доказательство непознаваемости мира» [2, с. 100].

Создается впечатление, что литература постмодернизма – это отдельный организм, нечто развивающееся вопреки известным законам. Она будто была создана для себя же самой. Ее склонность к искажению реальности, самоцитированию, созданию литературы о литературе, как бы оттесняет на второй план читателя и даже самого автора. Однако следует отметить, что в этом есть и своя прелесть. Герои постмодернистских произведений будто живут своей жизнью, автор не навязывает читателю своего мнения, словно оставаясь сторонним наблюдателем, давая каждому отыскать свой собственный смысл.

Так, Дж. Фаулз – один из ярчайших представителей постмодернизма, мастер интриги, мистификации и па-

радокса – высказался о своем произведении: «Смысла в «Волхве» не больше, чем в кляксах Роршаха, какими пользуются психологи. Его идея – это отклик, который он будит в читателе, а заданных заранее «верных» реакций, насколько я знаю, не бывает. Оправданием мне служит тот факт, что художник должен свободно выражать собственный опыт во всей его полноте. Остальные вольны пересматривать и хоронить свое личное прошлое» [3, с. 5]. При этом писатель не только ставит, а и разрешает широкий спектр проблем современного человека. Но делает это не явно, и создается впечатление, будто читатель сам, на основе собственного опыта, пришел к ответу на авторские загадки.

Одной из таких проблем является любовь. На протяжении веков концепт «любовь» изучают философы и психологи, воспевают поэты. «Любовь рассматривается также как философская категория, в виде субъектного отношения, интимного избирательного чувства, направленного на предмет любви» [4, с. 1280]. «Любовь выступает важнейшим субъективным индикатором счастья» [5]. З. Фрейд наметил взаимосвязь между любовью и увлечением. «Любовь в теории сублимации, разработанной Фрейдом, низводится к первобытной сексуальности, являющейся одним из основных стимулов развития человека» [6]. Джон Фаулз как литератор подходит к проблеме понимания любви нестандартно – подвергая главного героя и читателя психологическому давлению, мистифицируя, запутывая, прибегая к различного рода иносказаниям.

В советской науке творчество Дж. Фаулза долгое время рассматривалось в контексте реалистической традиции. Современное отечественное литературоведение демонстрирует совершенно иной подход к художественному наследию писателя. Как и на Западе, творчество Дж. Фаулза изучается в парадигме постмодернизма. Появляются работы, в которых исследуются различные аспекты постмодернистской эстетики романов писателя: мистификация, игры с цитатными клише, гибридность, интертекстуальность и т.д. [7]. Вместе с тем мотив любви не становился предметом специального изучения, хотя он имеет вполне постмодернистскую природу.

Цель данной статьи состоит в исследовании мотива любви сквозь призму постмодернистской эстетики романа «Волхв».

Изложение основного материала исследования. Роман «Волхв» – словно дорогие духи, которые, имея основной аромат, распадаются на десятки других более утонченных ароматов, соприкасаясь с кожей того или

иною человека. Души, за которыми тянется долгий шлейф смешанных «чувств». Каждый видит в нем то, что хочет увидеть, рассуждает и философствует о том, что близко именно ему. Автор даёт богатую пищу для размышлений, оставляя множество загадок.

Действие романа происходит в Англии и Греции в середине XX века. В одно и то же время мы можем наблюдать как вполне узнаваемые реалии тех лет, так и параллели с античностью. Главный герой произведения – Николас Эрфе (намек на миф об Орфее), выпускник Оксфорда. Его жизнь бесцельна и лишена всякого смысла. «Я сам не знаю, чего хочу», – говорит он о себе. С одной стороны, это типичный представитель английской интеллигенции того времени, с другой – мы узнаем в нем современного юношу XXI века: это скептик, одиночка, которому чужды глубокие чувства и семейные ценности. В его душе царит хаос, желание манипулировать женщинами, играть ими с целью развлечения. «Любой ходок знает, как безотказно это действует на женщин. Мой «метод» заключался в том, чтобы произвести впечатление человека со странностями, циничного и бесчувственного. А потом, словно фокусник – кролика, я предъявлял им свое бесприютное сердце» [3, с. 11]. Таков исходный пункт духовного развития героя.

В Англии Николас встречает Алисон – стюардессу родом из Австралии. Между молодыми людьми вспыхивает страсть, взаимный интерес, завязывается бурный роман, дружба. Однако Николас не желает признаться себе в том, что полюбил. Ведь полюбить – означало бы изменить себе, своим циничным взглядам и принципам. Вскоре герой бежит от будней и банального будущего на затерявшийся в просторах Эгейского моря греческий остров Фракос. Николас пребывает в поиске новых острых ощущений, стремится познать тайны бытия, с головой окунуться в любые приключения, уготовленные ему жизнью. Он расстается с Алисон и погружается в жизнь и работу школьного учителя на острове. Первый год он томится от скуки, ведь его захватывают популярные в то время идеи экзистенциализма. Вымышленный мир для него гораздо привлекательнее, чем тот, в котором ему приходится находиться. Здесь, на острове, Николас осознает, что поэт он посредственный, существование его бессмысленно, и даже совершает попытку суицида. Но совсем скоро Эрфе все-таки находит то, что так долго искал. Наслаждаясь девственной природой, завораживающими пейзажами Фракоса, герой попадает на виллу «Бурани» – резиденцию загадочного старика Кончиса. На долгие месяцы он добровольно становится куклой в игре изощренного манипулятора и философа, а также его преданных ассистентов. Каждый раз они мистифицируют Николаса (а Дж. Фаулз – читателя), разыгрывают новый спектакль, где новая ложь всегда начинается как подлинный рассказ. Юноша проходит череду испытаний психики и воли, разгадывает загадки, все глубже погружаясь в атмосферу мифа. У читателя также нет никаких шансов сохранить объективное понимание происходящего, ведь лабиринт обмана поглощает не только героев, но и все пространство повествования. Игра в бога (первоначальное название романа) подразумевает, что все вокруг – иллюзия. Вместе с главным героем мы окончательно теряем ощущение реальности и опираемся лишь на чувства и интуицию.

Тонкий знаток психики, бессменный кукловод Кончис контролирует все события, а порой и мысли. Он сталки-

вает Эрфе с такой желанной Лилией-Жюли, затем заставляет окунуться в прошлое, где еще живы чувства к Алисон. Если раньше, в Лондоне, Николас и подумать не мог, чтобы признать зарождающиеся в нем чувства, то теперь в нем борются противоречивые эмоции по отношению к двум девушкам одновременно. Николас проводит дни в мучительных сравнениях, противопоставляя опытную и земную, как ему кажется, Алисон, возвышенной и трепетной Жюли. В тот момент, когда Николас все же определяется с истинными желаниями, волшебство заканчивается, превращаясь в ночной кошмар. Морис Кончис показывает Эрфе, насколько ошибочными были его выводы.

После всех испытаний главный герой возвращается в Англию. Но это уже не тот Эрфе, что был раньше. Теперь он свободен от циничного, ложного, наносного, суетного. Он живет лишь одним желанием – увидеть Алисон. Николас понимает, что она очень нужна ему и что жизнь без нее не имеет смысла. Наступает момент, когда герой осознает, что окружен реальной жизнью, а не той, что была создана во время опытов Кончиса. К нему приходит прозрение: жестокость эксперимента была на самом деле отражением его жестокости к близким.

Так, пройдя через муки испытаний, он обретает Алисон, а вместе с нею и любовь. Вновь встретившись с девушкой, он больше не страшится своих чувств и предлагает снова быть вместе.

Все происходит именно так, как предрекал Кончис в начале знакомства с Эрфе, цитируя стихи Элиота: «Мы будем скитаться мыслью, И в конце скитаний придём Туда, откуда мы вышли, И увидим свой край впервые» [3, с. 33].

Читатель проходит через все испытания вместе с главным героем, даже не подозревая, что Эрфе вновь будет с Алисон (которая, благодаря умелым действиям Кончиса, считается погибшей). Зачем же нужно было прибегать к таким сложным приемам как мистификация, психологическая игра, многочисленные аллюзии, для того чтобы привести читателя к такому (казалось бы) тривиальному явлению как «просто любовь»?

Главный герой, а вместе с ним и читатель оказываются вовлеченными в изящные постмодернистские мистификации и «игры разума». Игровая доска Дж. Фаулза испещрена ловушками и капканами, подводными течениями и водоворотами. Автор отдаляет Николаса от реальности, используя гипноз, театральные постановки, делясь лжевоспоминаниями, запутывая, играя на свойствах личности и определенных взглядах на жизнь. Но каждый новый и неожиданный поворот сюжета оставляет все меньше и меньше неизвестных, ведя главного героя к правильному решению непростого житейского уравнения.

Можно посмотреть на жизнь как на процесс, представляющий собой «игры Разума». Одной из его важнейших способностей является создание новых концепций, суждений и мыслей, через призму которых большинство из нас смотрит на окружающий мир. Все, что мы воспринимаем, Разум делит на две полярные части: «верное и неверное», «хорошее и плохое», и т.п. Благодаря такому разделению и возможна Игра как способ достижения противоположного полюса. Отсюда возникают стремления и желания, которые все сильнее затягивают в эти вечные «игры Разума».

Игры возможны также благодаря тому, что Разум создает полярность «прошлое – будущее», что в свою оче-

редь создает иллюзию времени, которое необходимо для движения от одного полюса к другому. Помимо иллюзии времени, Разум так же создает иллюзии пространства – материи – энергии, и многие другие – все это лишь декорации в его любительском Театре. Функцию такого Разума и выполняет «маг» Морис Кончис в романе «Волхв».

Выводы. Постмодернистские «игры разума» и мистификации Дж. Фаулза подобны сложному уравнению со множеством неизвестных. Его решение сопряжено с интеллектуальным и эмоциональным напряжением, чревато ошибочными догадками. Но искомый ответ оказывается простым и незамысловатым. И тогда становится ясно, что важен был не сам ответ, а тернистый путь к нему. Таким образом, через игры Разума (игры «Мага») Дж. Фаулз приводит главного героя, а вместе с ним и читателя к пониманию ценности очевидных концептов: любовь, верность, счастье. Не случайно роман заканчивается латинской фразой «Cras amet qui nunquam amavit quique amavit cras amet» (Завтра познает любовь не любивший ни разу, и тот, кто уже разлюбил, завтра познает любовь) [3, с. 353]. В этих строках мы видим не только ключ к разгадке романа, но и авторскую надежду на то, что в современном мире, преисполненном фальши и плотскими желаниями, истинная любовь все же восторжествует.

Литература:

1. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма / Н.Б. Маньковская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 334 с.
2. Ильин Е.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / Е.П. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 256 с.
3. Фаулз Дж. Волхв / Дж. Фаулз. – М. : Независимая газета, 1993. – 353 с.
4. Новейший философский словарь / под ред. А.А. Грицанова. – 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

5. Страхов А.М. Философская антропология эволюции образов пола и любви в отечественной культуре последних столетий : дис. ... докт. филос. наук : 09.00.13 / А.М. Страхов. – Белгород, 2006. – 381 с.
6. Ильин Е.П. Психология любви / Е.П. Ильин. – СПб. : Мир книг, 2012. – 473 с.
7. Касаткина Е. Британская литература 90-х годов / Е. Касаткина // Новый мир. – 2000. – № 8. – С. 195 – 200; Репина И. «Червь» Джона Фаулза / И. Репина // Книжное обозрение. – 1997. – № 15. – С. 5.; Хольнева М.А. Особенности художественной мистификации в романе Джона Фаулза «Волхв» : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / М.А. Хольнева. – Нижний Новгород, 2006. – 177 с.

Казаків І., Лещенко С. Постмодерністські «ігри розуму» на шляху до любові в романі «Волхв» Дж. Фаулза

Анотація. У статті досліджується мотив любові в романі Дж. Фаулза «Волхв» крізь призму естетики постмодернізму. Зроблено висновок про те, що Дж. Фаулз проводить головного героя через складні постмодерністські «ігри розуму», щоб він прийшов до розуміння цінності простих та очевидних концептів: любов, вірність, щастя.

Ключові слова: постмодернізм, містифікація, любов, гра розуму.

Kazakov I., Leshchenko S. Postmodern “mind games” on the way to love in the novel “The Magus” by J. Fowles

Summary. The paper investigates the motive of love in the novel “The Magus” by J. Fowles through the prism of postmodern esthetics. It is concluded that Fowles takes the protagonist through complex postmodern “mind games” to make him understand the value of simple and obvious concepts: love, fidelity, happiness.

Key words: postmodernism, mystification, love, mind games.

ІМІДЖІ МУСУЛЬМАНИНА В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ В. СКОТТА «ТАЛІСМАН»

Анотація. Використовуючи новітні методи дослідження однієї з галузей компаративістики – імагології, автор статті досліджує історичні, культурологічні, соціологічні і психологічні аспекти іміджів мусульманина в історичному романі В. Скотта «Талісман».

Ключові слова: імагологія, В. Скотт, мусульманин, сарацин, християнин, образ Чужого.

Постановка проблеми. У сучасному мультикультурному світі проблема формування та трансформації стереотипних уявлень однієї релігійної спільноти про іншу є вкрай актуальною, а їх неупереджене дослідження – основою для подолання хибних уявлень та забобонів, що ускладнюють порозуміння між представниками різних культур. Оскільки художня література, як ніщо інше, здатна відтворювати релігійні іміджі в їх реальній повноті та багатогранності, постільки її літературознавче пізнання може внести свій вклад у загальну сферу культурологічних знань. Відтак актуальність нашого дослідження обумовлена ще й зростаючою вагою компаративістики та зокрема її складової – імагології як одного з найвагоміших напрямів наукової стратегії сучасного гуманітарного пізнання.

Об'єктом дослідження в статті виступають історичні романи англійського письменника XIX ст. В. Скотта. Під час аналізу його творчого доробку іміджі мусульманина, під якими ми розуміємо такі літературні образи, що не лише активно конструюють індивідуальні риси, а й експресивно узагальнюють ідентичність персонажів, подаючи певні їхні ознаки як типові для adeptів цієї релігії, нами було виявлено в трьох романах: «Айвенго» [15], «Талісман» [16] та «Граф Роберт Паризький» [14]. Однак **предметом дослідження** статті є релігійні іміджі мусульманина лише в романі «Талісман».

Під час дослідження широко використовувалися методологічні надбання сучасної імагології, а саме: ідеї, висловлені в працях М. Беллера, Ж. Леерсена [8], М. Кадота [9], Х. Дізерінка [10], І. Нойманна [11], Д. Райлі-Сміта [12], Є.В. Папілової [5], а також порівняльного літературознавства – праці Д.С. Наливайка [4], С.М. Андрусівка [1], Г.Д. Гачева [2] та ін., зокрема такі методи, як типологічний, мотивний, інтер- та контекстуальний аналізи тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Іміджі мусульманина у творчості В. Скотта побіжно досліджували Е. Сібері, Дж. Вотт, І. Варрак та ін. Зокрема, професор Колумбійського університету Е. Саїд у праці «Орієнталізм» зазначав, що письменник разом із такими видатними письменниками XIX ст., як Г. Флобер, Ж. Нерваль та ін. був обмежений певними стереотипами, які позна-

чилися на його інтерпретації культури ісламу [13, с. 161]. Д. Райлі-Сміт у книзі «Хрестові походи, християнство та іслам» частково проаналізував вплив іміджів мусульманина романів В. Скотта на ставлення до ісламського світу письменників доби романтизму [12, с. 65]. На думку автора, тема культурної зверхності та переваги мусульманської культури над християнською, яку В. Скотт лише окреслив в «Айвенго», повністю охопила сюжет роману «Талісман» [16].

У передмові до одного з видань роману дослідник Е.П. Зіннер зазначив, що автор не завжди точно притримується історичній правді і дещо прикрашає образ християн. Дослідник пояснює це «історично зумовленим обмеженням світогляду і художнього методу письменника, його схильності до ідеалізації середньовіччя» [3, с. 5]. На його думку, більш близький до історичної правди є образ мусульманина – султана Саладіна, якого автор змальовує з виразною теплотою та співчуттям. «Протиставляючи одна одній такі типові для свого часу постаті, як Ричард «Левове Серце», з одного боку і султан Саладін – з іншого та розкриваючи у цьому протиставленні тенденцію двох світових культур, В. Скотт мистецьки вирішує важку творчу проблему та створює дивовижно яскравий роман» [3, 5]. Проблеми формування й інтерпретації релігійних іміджів у художній літературі доби романтизму досліджували також вітчизняні вчені В. Будний, Д. Наливайко, С. Філюшкіна, В. Орехов та ін.

Не зважаючи на значну кількість опублікованих статей і монографій про творчість В. Скотта, дослідники майже не приділяють уваги його роману «Талісман». Наприклад, у масштабній праці Б. Реізова «Творчість Вальтера Скотта» лише побіжно згадується про цей літературний твір. Необхідно зазначити, що в жодній із наукових праць, присвячених В. Скотту, немає системного аналізу релігійних іміджів мусульманина у творах письменника. У зв'язку із цим **мета дослідження** – проаналізувати історичні, культурологічні, соціологічні й психологічні аспекти іміджів мусульманина в романі В. Скотта «Талісман».

Виклад основного матеріалу дослідження. «Східна» тематика потрапила в центр уваги літераторів, а сам Схід став втіленням бажаної свободи та незвіданої загадковості ще на зорі доби романтизму, сформувавши романтичний «ідеал» чистого незайманого світу, недоторканого природності та глибокої мудрості. Сходом захоплювалися Дж. Байрон, Й.В. Гете, Е.Т.А. Гофман та ін. Однак головну позицію серед творів романтиків про Схід безперечно займає роман В. Скотта «Талісман». Це був новий тип історичного роману на східну тематику, у якому втілювалася не лише ідея самоцінності Сходу, але й ідея синтезу християнської та мусульманської культури.

Перед написанням твору В. Скотт глибоко вивчив величезну кількість, східної літератури, відомої на той час, включаючи поезію та філософію, а також історичні праці про хрестові походи, усні перекази, балади, життєписи історичних діячів тощо. Науковці звертають увагу на те, що на погляди письменника значно вплинули ідеї шотландського історика В. Робертсона, який вкоренив серед багатьох європейців міф про зверхність мусульманської цивілізації над християнською.

Події в романі «Талісман» розгортаються в Палестині під час третього хрестового походу. У численних сюжетних лініях В. Скотт порівнює чесноти християн-лицарів та мусульман-сарацинів. Читач одразу ж зіштовхується з представниками двох релігій, які протиборствують між собою. Однак саме через їхній непростий діалог пізнається суть релігійного та морального розходження між релігіями. На думку Ю. Петровського, «звертаючись до однієї з найцікавіших сторінок світової історії – епохи хрестових походів, – В. Скотт змальовує багатовікове драматичне протистояння двох світів, зіткнення європейської та арабської культур в епоху середньовіччя» [6, с. 38].

З перших сторінок роману автор занурює читача в змістовий простір епохи хрестових походів, описуючи пустелю на узбережжі Мертвого моря, похмурі голі скелі, на фоні яких пересувається хрестоносець Кеннет: «Сонце заливало сліпучим яскравим сяйвом цей пустельний ландшафт, і усе живе немов би сховалося від його проміння. Лише самотня фігура вершника повільно пересувалася сипучим піском» [6, с. 15]. Пустеля в сприйнятті європейця-християнина відіграла досить символічну роль, виступаючи подвійним сакральним простором, бо саме тут 40 днів постував Ісус Христос і саме тут його спокушав демон. Такий контраст позначається на внутрішньому стані героя: «...при згадці, що він знаходиться посеред тієї жакливної пустелі сорокаденного посту, де лихий дух спокушав сина людського, його охопив неабиякий страх» [6, с. 42]. Для мусульманина – навпаки, пустеля була зручним місцем для спілкування з джинами. Автор зазначає, що наблизившись до місяця, де «злі духи знайшли собі притулок», мусульманина «охопив захват і він почав співати пісні. Це хвилювало його і викликало почуття радості» [6, с. 69].

В одному з перших епізодів твору християнин Кеннет вступає в смертельний двобій із мусульманином Саладіном. Завдяки таким епітетам, як «спритний мусульманин» [6, с. 15], «хоробрий сарацин» [9, с. 117] тощо, які автор використовує повсякчас, читач сприймає мусульманина, у якому був присутній «сарацинський дух» [6, с. 15], кращим воїном за християнина.

Перше протистояння між рівними супротивниками закінчується вничю, після чого між ними розпочинається розмова, яка уособлює діалог культур. Спочатку лицар демонізує мусульман: «Я так і знав, – відповів хрестоносець, – що твоя сліпа раса походить від цих нечистих демонів: адже без їхньої допомоги вам не вдалося б утримати у своїх руках святу землю Палестини...» [6, с. 65].

Контраст між двома типами культур з'являється одразу ж у декількох аспектах. Перший – зовнішність: «За зовнішнім виглядом та рисам обличчя християнин і мусульманин були повною протилежністю – кожен з них був характерним представником своєї нації. Франк (франками

мусульмани називали усіх християн-європейців – Т. Л.) вирізнявся фізичною силою і був схожий на древнього гота. Сарацинський Емір являв собою різкий контраст із західним хрестоносцем» [6, с. 26–27].

Другий – культурний: «Обидва воїни були ввічливі, однак ввічливість християнина була викликана почуттям обов'язку, тоді як ввічливість сарацина – почуттям власної гідності. Манери східного воїна були більш стримані та витончені» [6, с. 28].

Третій – побутовий: «Трапеза обох була скромною, у сарацина – навіть більш ніж скромною. Жмені фініків і шматка ячмінного хліба було достатньо, щоб вгамувати голод східного воїна» [6, с. 39]. «Іжа християнина була щедрішою. Основна її частин, в'ялена свинина, викликала у мусульманина відразу» [6, с. 40].

Четвертий – географічний: шотландця лякає пересічний спекотний ландшафт батьківщини мавра – пустеля і Мертве море, на якому «все ще лежить прокляття, і а ні людина, а ні звір не п'є ні з нього, ні з річки, що його живить» [6, с. 36]. Тоді як для мавра є незвичним прохолодний європейський клімат, а «холод, який робить воду твердою, як камінь» жахає його [6, 24]. Автор, описуючи навколишній східний ландшафт, вдало змінює пейзажі і це «не проста зміна декорацій задля живописного ефекту, – як пише Б. Реїзов, – сцена у Скотта пояснює дію і вводить нову групу персонажів, а разом з ними і нову суспільну групу, яку не можна описати поза побутом та оселею» [7, с. 40].

У такому яскравому і комплексному протиставленні (зовнішність, культура, побут, географія тощо) представників двох культур повною мірою проявляється притаманний романтизму принцип контрастного зображення, який автор ефектно використовує для формування релігійних іміджів протягом усього роману.

Перемовившись із Саладіном, Кеннет розуміє, що його ворог, зрештою – не така вже й страшна людина. Типова для християнина тогочасної Європи брутальна зневага до мусульман дещо змінюється після набуття Кеннетом власного досвіду в спілкуванні з іновірцем: «Мої слова стосуються не тебе особисто, сарацин, я маю на увазі усе твоє плем'я і релігію. Мене дивує не те, що ти походиш від нечистих духів, а те, що ти цим пишаєшся» [6, с. 65].

З першого розділу автор майстерно вибудовує місток для налагодження діалогу двох культур. Попри зображення глибоких розбіжностей між представниками двох релігій В. Скотт подає їх спільні риси: і християнин і мусульманин вирізнялися високою мораллю, були вірними своїй релігії, шляхетними, хоробрими, чесними, невибагливими, їх також поєднувало почуття власної гідності. Трохи навіть не історично виглядає місія хрестоносця Кеннета, що полягала у встановленні тривалого миру й виведенню християнських військ із Палестини.

В. Скотт був позбавлений віросповідних пристрастей і з іронією ставився до релігійних забобонів, однак, торкаючись теми хрестових походів та релігійних війн, враховуючи історичну роль релігій в епоху середньовіччя, не міг не приділити їм відповідної уваги. Як влучно зазначив дослідник Б. Реїзов, хоча автор і вбачав у релігії лише певну політичну силу, яку варто було б скерувати на користь держави, християнський та мусульманський світи в його романах зображуються через призму реальних історичних

прагнень народів, споконвічних протистоянь ідеологій та культур [7, с. 27]. Тому, хоча на сторінках свого роману автор дещо і глузує з божевільних фантазій католицьких проповідників і прочан, – релігійні забобони, віра в привидів, духів, чаклунство та пророцтво – є не лише засобом побудови цікавої інтриги, необхідної для відтворення колориту епохи, а й сприймаються читачем як важливий і необхідний історичний аргумент.

Саме релігійні міркування головних героїв несуть значне смислове навантаження, створюючи релігійні іміджі мусульманина та християнина. У сповненій східного колориту мові Саладіна передається філософська мудрість мусульман. Наприклад: «Королі наділені владою сатани – мучити, мудреці – владою аллаха – щілювати» [6, с. 218], «Смертельний вирок не може зійти з усміхнених уст» [6, с. 216], «Навіть мудрець тікає від бурі, якою не в змозі керувати» [6, с. 183], «Туман застиляє прірву від тих, кому призначено в неї впасти.» [6, с. 188].

Головного героя роману мусульманина Саладіна В. Скотт зображає розумнішим та шляхетнішим за християн-лицарів, що співпадає з історичними фактами. На відміну від хрестоносців, які, як відомо, вбили чимало жінок і дітей під час завоювання Єрусалиму, арабський полководець Саладін у 1187 р. після захоплення міста його військом організував спеціальну охорону для запобігання нищення мирного населення, а також за незначний викуп звільнив усіх бранців. Так, реальне історичне підґрунтя має вкладена В. Скоттом в уста язичника Саладіна фраза: «Під час війни не вбивай ні старих, ні калік, ні жінок, ні дітей. Країну не спустошуй» [6, с. 34]. В. Скотт кілька разів вдало використовує такий літературний прийом, як алюзія, вкладаючи в уста Саладіна свої власні переконання, зокрема, ідею рівності всіх людей незалежно від кольору шкіри чи віросповідання. Хоча віротерпимість Саладіна дійсно підтверджується історичними фактами, однак у такій мірі як зображає її письменник у романі «Талісман», без сумніву, вона є літературною вигадкою для створення нових іміджів мусульманина. Це ж стосується наступних трьох, безумовно вигаданих автором для створення відповідних позитивних іміджів мусульманина, епізодів. У першому епізоді Саладін рятує від страти свого суперника Кеннета в коханні до племінниці короля – Едіт, у другому – виліковує, здавалось, смертельно хворого християнина-лицаря самого короля Річарда, у третьому – заводить дружню бесіду, що переростає навіть у міцну дружбу з лицерем-християнином Кеннетом.

Перебуваючи в постійному пошуку «майданчиків для порозуміння», автор переводить своїх героїв на «лінгва-франка»¹ – нейтральну функціональну мову, що не була рідною ні для мусульманина, ні для християнина: «– Між нашими народами укладено мир, – сказав він на лінгво-франка – мові, яка використовувалася для спілкування хрестоносців і сарацин» [6, с. 25].

У своєму наступному романі «Граф Роберт Паризький», що вийшов через шість років після «Талісману», автор із невідомих нам причин докорінно змінює іміджі мусульманина. Тут мусульманин – найманець, який за-

ймається пограбуванням та здирицтвом, для якого найголовніше в житті – матеріальні блага, а на того, хто стане на шляху цього «доброго язичника» чекає «жорстока кара», або ж йому доведеться «спорожнити свій гаманець» [14, с. 20]. Якщо в «Талісмані» В. Скотт зобразив мусульман хоробрими, достойними і благородними, то в романі «Граф Роберт Паризький» устами головного героя – графа Роберта він називає їх «невірними псами-язичниками», а головні герої-християни вважають своїм завданням убити хоча б одного «невірного» [14, с. 315]. На питання: «Що стало причиною таких зрушень у ставленні до мусульман В. Скотта?» мають відповісти подальші дослідження творчості цього видатного англійського письменника.

Висновки. Чимало європейських письменників XIX – XX століть, подаючи літературні іміджі мусульман у своїх творах, для створення певного естетичного ефекту відштовхувалися від релігійних іміджів мусульманина у творах В. Скотта. З часом на імагологічному матеріалі (уже на рівні побутового мислення) колективна свідомість європейців створила стереотипи – звичні стійкі уявлення стосовно різних сфер співжиття й міжрелігійних взаємин між християнами і мусульманами.

Таким чином, проаналізувавши виявлені в історичному романі В. Скотта «Талісман» іміджі мусульманина варто зазначити, що вони в деякій мірі відображали релігійну «картину світу» (*imago mundi*) у суспільній свідомості європейських народів середньовічної епохи. Водночас письменник багато в чому змінив усталені релігійні іміджі мусульманина, що подавалися в літературних творах до нього, змальовуючи мусульман як людей, що добре знають військове мистецтво, астрономію, медицину, філософію, є гарними політиками, людьми вірними своєму слову тощо. Іміджі мусульманина В. Скотт подав різноплановими та багатограними. Мусульмани сприймаються читачем уже не як Чужі, а як інші, викликаючи в читачів більшою мірою симпатію, а не відразу та острах.

Література:

1. Андрусів С.М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років XX ст. / С.М. Андрусів. – Тернопіль ; Львів, 2001. – 340 с.
2. Гачев Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. – М. : Сов. писатель, 1988. – 447 с.
3. Зиннер Э. П. Предисловие // Скотт В. Ричард «Львиное Сердце» / Э.П. Зиннер. – Иркутск, 1958. – С. 5.
4. Наливайко Д.С. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. / Д.С. Наливайко. – К. : Основи, 1998. – 580 с.
5. Папилова Е.В. Имагология как гуманитарная дисциплина / Е.В. Папилова // МГТУ им. М.А. Шолохова. Серия «Филологические науки». – М., 2011. – № 4. – С. 31–40.
6. Петровский Ю. «Талисман» // В. Скотт: собр. соч. : в 20 т. – М. : Худож. лит., 1965. – Т. 19. – 1965. – 750 с.
7. Реизов Б. Творчество Вальтера Скотта / Б. Реизов. – Л. : Худож. лит., 1965. – 497 с.
8. Beller M. Imagology: a Handbook of the Literary Representation of National Characters / M. Beller, J. Leerssen. – Rodop, 2007. – 496 p.
9. Cadot M. L'image de la Russie dans la vie intellectuelle française. 1839 – 1856 / M. Cadot. – Paris : Fayard, 1967. – 641 p.
10. Dyserinck H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity / H. Dyserinck // Intercultural Studies. – 2003. – № 1 (Spring). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www>.

¹ Італ.: *lingua franca* – «мова франків». Конкретна мішана мова, що виникла в Середземномор'ї (Левант) у ранньому середньовіччі і вживалася як допоміжний засіб у спілкуванні в умовах обмежених соціальних контактів. Також відома під назвою «сабір» (лат.: *sapere* – «розуміти»). У її основі були змішані італійська і провансальська лексики, до яких із часом додалися слова з іспанської, грецької, арабської, перської і турецької мов. Використовувалася аж до XIX сторіччя і слугувала головним чином для спілкування арабських і турецьких купців із європейськими, яких на Близькому Сході називали «франками».

intercultural-studies.org/ICS1/Dyserinck.shtml.

11. Neumann I.B. Uses of the Other: «The East» in European Identity Formation / I.B. Neumann. – MN : University of Minnesota Press, Borderline Series, 1999. – 281 p.
12. Riley-Smith J. The Crusades, Christianity, and Islam / J. Riley-Smith. – New York : Columbia University Press, 2008. – 136 p.
13. Said E. Orientalism / E. Said. – London : Penguin, 1998. – 365 p.
14. Scott W. Count Robert of Paris / W. Scott. – Edinburgh University Press, 2006. – 562 p.
15. Scott W. Ivanhoe / W. Scott – Penguin Books : Harmondsworth, 1986. – 511 p.
16. Scott W. The Talisman: A Tale of the Crusaders / W. Scott. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2009. – 234 p.

Левицкая Т. О. Имиджи мусульманина в историческом романе В. Скотта «Талисман»

Аннотация. Используя новейшие методы исследования одной из отраслей компаративистики – има-

гологии, автор статьи исследует исторические, культурологические, социологические и психологические аспекты имиджей мусульманина в историческом романе В. Скотта «Талисман».

Ключевые слова: имагология, В. Скотт, мусульманин, сарацин, христианин, образ Чужого.

Levytska T. Images of muslim in Walter Scott's historical novel "The talisman: a tale of the crusaders"

Summary. Using the latest methods of one of the branches of comparative literature – imagology, the author investigates historical, cultural, sociological and psychological aspects of the image of Muslim in Walter Scott's historical novel "The talisman: a tale of the crusaders".

Key words: imagology, W. Scott, Muslim, Saracen, Christian, image of Another.

Осіпчук Г. В.,

старший викладач кафедри світової літератури та слов'янських мов
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ВІРШОВАНИХ ТВОРІВ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ А. МІЦКЕВИЧА ТА Е. ПО)

Анотація. Статтю присвячено питанням лексико-семантичних та стилістичних особливостей українсько-російських перекладів творів поетів-романтиків А. Міцкевича та Е.А. По. Аналізується процес індивідуального підбору перекладачем мовних засобів із метою передачі відповідної специфіки авторського стилю.

Ключові слова: компаративний аналіз, художній переклад, поетична мова, авторський стиль, лексико-семантичні особливості, стилістичні особливості.

Постановка проблеми. Романтизм як літературний напрям сформувався в західноєвропейській літературі у кінці XVIII – XIX ст. Одним із напоширеніших жанрів цього періоду є лірика. Найвидатнішим представником польської літератури досліджуваного етапу є Адам Міцкевич. В американському романтизмі заявив про себе Едгар Аллан По. Творчість обох митців вивчається за програмою світової літератури. Однак, поетичні шедеври авторів подаються у перекладі українською мовою (інколи – російською).

Процес перекладу поезії – достатньо творчий і не обмежується рамками використання засобів перекладу. Визначення рівня художності віршованого твору необхідний для ефективного осмислення тих явищ життя та ідей, що в ньому розкриваються. У поезії мова використовується з естетичною чи знаково-символічною метою, а головна роль відводиться формі висловлювання. Тому перекласти віршований твір досконало – неможливо, а тому головне завдання: передати стиль мовлення, поетичні образи, розмір і ритм, гру слів та звуків, естетичний вплив лірики. При цьому необхідно пам'ятати (за В. Гумбольдом) про «найточніше відтворення духу іншого народу» [1, с. 215].

Дослідження перекладацької діяльності художнього тексту здійснювали у своїх працях В. Б'ялик, С. Єрмоленко, А. Кам'янець, Л. Коломієць, В. Комісаров, В. Кухаренко та ін. Науковці виокремили проблеми художнього перекладу: семантика слів, стилістичний аналіз, художній образ, контекст автора і перекладача, індивідуальна своєрідність оригіналу, національне забарвлення, історичний колорит, риси літературного жанру й напрямку.

Однак поетична мова – досить специфічна, оскільки потребує використання значної кількості мовних засобів. Їх вибір залежить від авторського бачення світу. Перед перекладачем стоїть завдання не просто перекласти текст віршованого твору, дотримуючись загальноприйнятих норм перекладу, а й зрозуміти, що ховається за змальованими образами і донести до читача.

Метою наукової праці є аналіз художнього перекладу у компаративному аспекті. Поставлена мета передбачає виконання **завдань:** 1) охарактеризувати особливості пе-

рекладу віршованого твору з точки зору перекладацького індивідуального світосприйняття; 2) дослідити варіанти перекладу одних і тих же лексем у російському та українському варіанті; 3) критично осмислити переклади поезій як факти літературного процесу і виявити їхню історико-літературну та художню вартість.

Об'єкт дослідження – лексико-семантичні та стилістичні особливості перекладу авторських номінацій у поетичному творі.

Предметом дослідження є компаративний аналіз перекладів українською і російською мовами поезій романтиків: А. Міцкевича «Акерманські степи» та Е. А. По «Ворон».

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішим засобом у перекладі художнього твору, зокрема віршованого, залишається вибір слова. Проблема осмисленого вибору лексичного, стилістичного, фонетичного, синтаксичного матеріалу для перекладу набуває особливої гостроти.

Найпоширенішим вираженням авторського вибору є переклад і переробка. Існують різновиди віршового перекладу: вільний, у якому наявні окремі невідповідності змістовно-стилістичного характеру; версія, смислова структура якої відрізняється від оригінальної вилученням або додаванням кількох домінант; переспів, якому притаманні елементи онаціональнення.

Вивчення особливостей і закономірностей організації тексту дає можливість досліджувати специфіку художньої мови через призму індивідуального стилю митця.

«Кримські сонети» – це цикл із 18 творів А. Міцкевича, присвячених перебуванню поета в Криму. Сонети характеризуються мелодійністю, глибоким ліризмом, проникливістю. Є кілька варіантів перекладу цих віршованих творів, наповнених високохудожніми описами пейзажів Криму, пройнятих атмосферою півдня. У кожному з них простежується індивідуальний підхід перекладача до використання мовних засобів. Проаналізуємо епітет *сухий океан* (за М. Рильським) [4, с. 1] у значенні лексеми *степ* у російських перекладах: «*Виходим на простор степного океана*» (за І. Бунінім) [5, с. 1]; «*В пространстве я плыву сухого океана*» (за І. Козловим) [5, с. 1]; «*Всплываю на простор сухого океана*» (за А. Майковим) [5, с. 1]; «*В простор зеленого врываю океана*» (за О. Громовою) [5, с. 1]; «*Врываю в степь – в зеленый океан*» (за А. Фетом) [5, с. 1], тобто у двох перекладах вжито епітет на позначення кольору степу – зелений, в інших двох – епітет *сухий* означає відсутність будь-якої зеленої трави.

Вікіпедія лексему *степ* трактує таким чином: «*Біом помірного поясу, для якого характерне майже повсюдне поширення трав'янистої, в основному злакової рослинності на чорнозем-*

них та каштанових ґрунтах» [7, с. 1]. При цьому є територіальне розрізнення степової зони, за яким зелені степи знаходяться здебільшого лише в центральних областях України, а жовті – у південних частинах країни. Поезія А. Міцкевича характеризує кримські степи, тому є невідповідність деяких перекладів щодо змістового навантаження поезії.

Тема природи в сонетах А. Міцкевича розкривається дуже поетично й чарівно. Гори Криму, море, неповторні заходи і світанки узбережжя, унікальні степові ландшафти – усю цю побачену красу поет передає метафорами, казковими образами, дивовижними порівняннями: «Як човен, мій візок в зеленій гуцині Минає острови у хвилях запашині, Що ними бур'яни підносяться багряно» (за М. Рильським) [4, с. 1]. У перекладі видно прийом експресивізації, тобто заміну лексеми на лексему з більш емоційно-експресивним забарвленням: «Воз тонет в зелени, как челн в равнине вод, Меж заводей цветов, в волнах травы плывет, Минуя острова багряного бурьяна» (за І. Бунінім) [5, с. 1]; «И в зелени мой воз ныряет, как ладья, Среди зеленых трав и меж цветов скользят, Минуя острова кораллов из бурьяна» (за А. Майковим) [5, с. 1]; «Телега, как ладья в разливе светлых вод, В волнах шумящих трав среди цветов плывет, Минуя острова колючего бурьяна» (за О. Громовою) [5, с. 1]; «Моя повозка в травах утопает, Кунается в цветах и объезжает Колючий остров, где растет бурьян» (за А. Фетом) [5, с. 1].

Лексемі *візок* відповідає російський відповідник без емоційного забарвлення *воз*, інші перекладачі використовують синонімічні: *телега*, *повозка*, І. Козловський намагається передати змістове навантаження без будь-яких аналогічних лексем: «Ныряя в зелени, тону в ее волнах; Среди шумящих нив я зыблюся в цветах, Минуя бережно багровый куст бурьяна» (за І. Козловим) [5, с. 1].

«Бур'яни, що підносяться багряно» (за М. Рильським) [4, с. 1] у різних перекладах трактуються як: *багрянний бурьян*, або *багровый куст бурьяна*, чи *кораллов из бурьяна*. Зустрічається інше змістове значення: *колючого бурьяна* або ж *Колючий остров, где растет бурьян*.

Природа постає в ліриці А. Міцкевича в єдності і зв'язку з людською душею. Поет проводить паралель між природою і думками: «Шукаю провідних зірок у вишині. Он хмарка блиснула, он золоті вогні» (за М. Рильським) [4, с. 1] і це єднання приносить спокій та емоційне задоволення. Російські переклади вирізняються один з-поміж іншого: «Жду путеводных звезд, гляжу на небосвод... Вон блестяет облако, а в нем звезда встает» (за І. Бунінім) [5, с. 1];

«Ищу моей ладье возжатую в звездах; Вот облако блестит; заря на небесах» (за І. Козловим) [5, с. 1]. Зі скупими емоціями здійснено переклад А. Майковим: «Не озарит ли путь звезда, мне свет ли? Вдали там облако, зарницу ль вижу я?» [5, с. 1]. Відсутні епітети в О. Громової: «Вверяясь лишь звездам, я двигаюсь вперед. Но что там? Облако ль? Денницы ли восход?» [5, с. 1]. Емоційно забарвлений і найліричніший переклад в А. Фета: «Уже стемнело. В небесах заря. Звезда указывает путь, горя Сквозь облаков воздушные пушинки» (за А. Фетом) [5, с. 1].

Цикл «Кримських сонетів» – це шлях мандрівника, його споглядання чужого, прекрасного краю: «Десь лунуть журавлі, Що й сокіл би не взрів, – лиш чути, де курличе. Чути й метелика, що тріпається в млі, І вуся, що повзе зіллями таємниче» (за М. Рильським) [4, с. 1]. Ва-

ріанти російських перекладів: «Далеко в стороне Я слышу журавлей в незримой вышине, Внемлю, как мотылек в траве цветы колышет, Как где-то скользкий уж, шурша, в бурьян ползет» (за І. Бунінім) [5, с. 1]; «Далёко слышу я, Как вьются журавли, в них сокол не взглядится, Мне слышно – мотылек на травке шевелится И грудью скользкою в цветах ползет змея» (за І. Козловим) [5, с. 1]; «Я слышу – стадо мчится: То журавли: зрачком их сокол не найдет. Я слышу: мотылек на травке шевелится И грудью скользкой уж по зелени ползет» (за А. Майковим) [5, с. 1]; «Боже, журавлей на небе слышен лет, А их – и сокола б не уловило око! Былинку мотылек колеблет; вот ползет Украдкой скользкий уж, шурша в траве высокой» (за О. Громовою) [5, с. 1]; «Мне слышно: где-то в небе – журавли. (Их соколиное бы не узрело око). Порхаёт мотылек. В бурьяне уж ползет» (за А. Фетом) [5, с. 1].

Однак основні мотиви «Кримських сонетів» А. Міцкевича – це самотність людини, відірваної від рідної землі, занедбаного на чужину, туга за батьківщиною – Литвою, за улюбленими людьми, з якими вимушено розлучений. Автор говорить, що трясовини Литви йому миліші, ніж усі ніжні шовковиці Криму. У сонеті «Акерманські степи» мотив туги за батьківщиною є завершальним акордом вірша, логічним підсумком: «Я так напряжив слух, що вчув би в цій землі І голос із Литви. Вперед! Ніхто не кличе» (за М. Рильським) [4, с. 1]. Переклади російською мовою: «Так ухо звука ждет, что можно бы расслышать И зов с Литвы... Но в путь! Никто не позовет» (за І. Бунінім) [5, с. 1]; «Такая тишь, что мог бы в слухе отразиться И зов с Литвы. Но нет, – никто не позовет» (за А. Майковим) [5, с. 1]; «Жду голоса с Литвы – туда мой слух проникнет... Но едем, – тихо всё – никто меня не кликнет» (за І. Козловим) [5, с. 1]; «Такая тишина, что зов с Литвы б далекой Был слышен... Только нет, никто не позовет» (за О. Громовою) [5, с. 1]; «В такой тиши услышал бы вдали И зов с Литвы. Но жаль, никто не позовет» (за А. Фетом) [5, с. 1].

Оригінальність виокремлює творчість іншого поета-романтика, великого математика людських почуттів – Е.А. По. Ясність манери оповіді, раціоналізм Е.А. По поєднуються в поезії з драматизмом і трагедійністю переживання, з атмосферою кошмарів та жахів, чіткість деталей із страхітливим, аналітичність думки – з естетизацією смерті. Передати все це вдалося не кожному перекладачеві.

Порівняємо український переклад поеми «Крук» (за П. Грабовським) із російськими щодо побудови строфи: «Вкінець змучений журбою, Раз північною добою Я схилився, задрімав Над одним старинним твором, Над забутим мислі взором, Що велику славу мав. Коли чую: стук роздався, Стук роздався з двору мого... Подорожний заблукався Та прибивсь до двору мого, Подорожний – більш нічого» [3, с. 243], або: «Как-то в полночь, в час угрюмый, полный тягостною думой, Над старинными томами я склонялся в полусне, Грезам странным отдавался, – вдруг неясный звук раздался, Будто кто-то постучался – постучался в дверь ко мне. “Это, верно, – прошептал я, – гость в полночной тишине, Гость стучится в дверь ко мне”» (за Д. Мережковським) [6, с. 1], чи: «Как-то в полночь, в час унылый, я вникал, устав, без силы, Меж томов старинных, в строки рассуждения одного По отвергнутой науке и расслышал смутно звуки, Вдруг у двери словно стук – стук у входа моего. “Это – гость, – пробормо-

тал я, – там, у входа моего, Гость, – и больше ничего!”» (за К. Бальмонтом) [6, с. 1].

Запропоновані варіанти значно відрізняються від оригіналу: «Once upon a midnight dreary, while I pondered weak and weary, Over many quaint and curious volume of forgotten lore – While I nodded, nearly napping, suddenly there came a tapping, As of some one gently rapping, rapping at my chamber door: ‘Tis some visiter, I muttered, tapping at my chamber door – Only this and nothing more» [3, с. 140].

У процесі українсько-російського перекладу більша частина епіфор й анафор, наявних у першотворі, відсутня. Їх повтори дають можливість більш глибокої емоційності, що не збережено при перекладі. Окрім цього, синтаксичні та лексичні паралелізми є притаманними індивідуальному стилю Е.А. По, що також втрачено.

Ще однією з важливих характеристик українських та російських перекладів є декоративність. У багатьох випадках автори вводять власні епітети, метафори, додають від себе окремі образи. Звичайна фраза: «Eagerly I wished the morrow» [3, с. 141] у перекладі: «Ждав я ранку, ждав я світу: Ні привіту, ні одвіту; Занудився я ждучи» (за П. Грабовським) [3, с. 244]; або: «Ясно помню... Ожиданье... Поздней осени рыдания... И в камине очертанья тускло тлеющих углей... О, как жаждал я рассвета, как я тщетно ждал ответа На страданье без привета, на вопрос о ней, о ней» (за Д. Мережковським) [6, с. 1]; чи: «Ах! мне помнится так ясно: был декабрь и день ненастный, Был как призрак – ответ красный от камина моего. Ждал зари я в нетерпенье, в книгах тщетно утешенье Я искал в ту ночь мученья» (за К. Бальмонтом) [6, с. 1]. При цьому неправильно передається зміст твору та його деталі (навіть пора року в різних варіантах перекладу відрізняється одна від іншої).

Відзначимо, що український переклад (за П. Грабовським) насичений архаїзмами (*старинний, нігде, страдник*), русизмами (*мисль, мир (світ), враг, туча*) та незрозумілими для сучасного читача лексемами (*шамотіти, шквіря, повідь, знишка, дивниця*). Є багато етномовних компонентів, що характерно для переспівів.

Значно більше дотримується авторської концепції та структури поеми С. Гординський. У його перекладі збережено кількість строф, рядків, розмір та ритм. Хоча зустрічаються у вільному перекладі архаїзми: *толкувати* [3, с. 249], *мислі* [3, с. 250], *огняний* [3, с. 248]. Семантико-стилістичним принципом С. Гординського є зміщення акцентів на біду та лихо у всіх строфах, тобто перебільшення, згущення темних фарб. Використовує перекладач своєрідне означення кольору – *тебановий* [3, с. 248].

У Г. Кочура переклад поезії більш деталізований. Автор дотримується фонетичних, стилістичних та синтаксичних особливостей оригіналу [3, с. 251–254].

Четвертий переклад поеми «The Raven» під назвою «Ворон» А. Онишка повною мірою передає фоніку Е.А. По. Перекладач відмовився від уже традиційної в українській літературі назви «Крук»: у лексемі *ворон* наявні всі приголосні оригіналу – *в, р, н* («raven»), збігається кількість складів і наголос на першому складі; немає граматичного заперечення, є смислове (*дарма*) [2, с. 52–53]. Синтаксис у А. Онишка складний, багато інверсій: «*І наповнює тривога, страху трепетом пройма*» [2, с. 50]; «*Птахові, що вп'явся в душу віч жаринами двома*» [2, с. 54]; «*Серцю в розпачу лежатах мусиш, мусиш ти сказати*» [2, с. 62].

Висновки. Отже, вільним перекладам українською та російською мовами характерні численні випадки змістовної і стилістичної декоративності, недотримання ритмічності, наявність елементів онаціональнення (які не змінюють композиційної структури), вади на лексичному, синтаксичному й фонетичному структурних рівнях. Перекладачами збережено основну думку і задум автора, однак деякі частини художнього перекладу значно вирізняються за змістом й у різних мірах передають неоднаковий рівень емоційності висловлених думок. Також при перекладі застосовувалися лексичні, граматичні та контекстні зміни, що внесли додаткові ідейно-змістові відтінки в поезію.

Відзначимо, що різниця в рівні адекватності перекладів зумовлена їх значною відлеглистю часі, еволюцією перекладацьких принципів, зміною соціальних умов і потреб суспільства.

У подальших наукових розвідках є необхідність проаналізувати особливості перекладу прозових творів на матеріалі літературних надбань митців зарубіжжя, творчість яких вивчається студентами на заняттях зі світової літератури.

Література:

1. Нямцу А.С. Основи перекладознавства / А.С. Нямцу, О.І. Дашенко. – Чернівці: Рута, 2008. – 309 с.
2. По Е.А. Ворон / Е.А. По / пер. А. Онишка // Жовтень, 1972. – № 10. – С. 48–63.
3. По Е.А. Ельдорадо. Поетичні твори / Е.А. По; упор. А. Онишко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 304 с.
4. Міцкевич А. Кримські сонети / А. Міцкевич; переклад М. Рильського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlit.kiev.ua/zarubijna_literatura/adam_mitskevych/krymski_sonety.117
5. Міцкевич А. Крымские сонеты / А. Міцкевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tavrida-liter.narod.ru/klas/klas1.htm>.
6. По Э.А. Поэзия / Э.А. По [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/INOFANT/POE/crown3.txt>.
7. Степ [Електронний ресурс]. – Режим досупу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D1%F2%E5%EF>.

Осипчук Г. В. Особенности украинско-российских переводов поэтических произведений: компаративный анализ (на материале стихов А. Мицкевича и Э. А. По)

Аннотация. Статья посвящена вопросам лексико-семантических и стилистических особенностей украинско-русских переводов произведений поэтов-романтиков А. Мицкевича и Е. А. По. Анализируется процесс индивидуального подбора переводчиком языковых средств: лексико-семантических, стилистических особенностей с целью передачи соответствующей специфики авторского стиля.

Ключевые слова: компаративный анализ, художественный перевод, поэтический язык, авторский стиль, лексико-семантические особенности, стилистические особенности.

Osipchuk G. The peculiarities of Ukrainian-Russian translation of poetry: comparative analysis (based on the poems by A. Mickiewicz and E. A. Poe)

Summary. The article is devoted to the lexical-semantic and stylistic peculiarities of the Ukrainian-Russian translations of the works of the romantic poets Adam Mickiewicz and Edgar Allan Poe. The process of individual selection translator linguistic means to transfer the relevant specifics of the author's style has been analyzed.

Key words: comparative analysis, literary translation, poetic language, author's style, lexico-semantic features, stylistic features.

Пономаренко О. В.,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ РОКОКО І СЕНТИМЕНТАЛІЗМУ В РОМАНІ Л. СТЕРНА «СЕНТИМЕНТАЛЬНА ПОДОРОЖ ПО ФРАНЦІЇ ТА ІТАЛІЇ» В ОБРАЗІ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ

Анотація. Стаття присвячена розгляду взаємодії сентименталізму та рококо в романі англійського письменника 18 століття Л. Стерна «Сентиментальна подорож по Франції та Італії». Дослідження базується на з'ясуванні специфіки образу головного героя роману та тих мовних засобах і прийомах, що використовує автор для створення образу головної діючої особи в романі.

Ключові слова: сентименталізм, рококо, літературний напрям, мовні засоби, стилістичні прийоми.

Постановка проблеми. В історії європейської культури 18 століття – своєрідний кульмінаційний етап, переломна епоха, відзначена відмиранням багатьох традиційних форм художнього життя і народженням нових форм, нової якості [4, с. 181]. Панорама художнього життя 18 століття відрізняється особливою складністю і різноманітністю, наявністю різних потоків, напрямів і тенденцій, які як зближуються, так і відштовхуються один від одного [4, с. 179]. Відповідно чітко не встановлені хронологічні рамки літературних напрямів цього періоду [5, с. 78].

Відкритим у літературознавстві залишається питання про визнання рококо і сентименталізму самостійними літературними напрямками. У зв'язку із цим складним вбачається розмежування цих напрямів у літературних творах 18 століття і співвіднесення їх із тим чи іншим напрямом.

В останні десятиліття в сучасному літературознавстві зростає інтерес до творчості англійського письменника 18 століття Л. Стерна, зокрема до його роману «Сентиментальна подорож по Франції та Італії», який останнім часом викликає суперечки щодо його приналежності до сентименталізму.

Літературознавці старшого покоління, такі як А.А. Єлістратова, К.Н. Атарова, О.А. Аникст, А.Л. Зорін та ін., безапеляційно відносять роман до сентименталістської течії літератури, тоді як у сучасних дослідженнях П. Бреді, Р. Гатцфельд, Є.В. Максютенко наводять аргументи щодо приналежності роману до літератури рококо.

Мета. У цій роботі представлена спроба дослідження взаємодії сентименталізму і рококо, заснована на з'ясуванні специфіки образу головного героя роману, і тих мовних і стилістичних засобах і прийомах, які автор використовує для створення образу головного героя.

Вклад основної матеріалу дослідження. Для «Сентиментальної подорожі по Франції та Італії» Л. Стерна як для будь-якого твору, що належить до напрямку сентименталізму, характерне введення низки чутливих епізодів. Проте з допомогою широкого набору мовних засобів і стилістичних прийомів автор тонко виявляє «розбіжності чутливого ідеалу і людської природи, які створюють ко-

мічний ефект і безумовно висловлюють досить іронічне ставлення до чутливості» [2, с. 95].

Оповідання Л. Стерна відрізняється своєрідністю побудови і стилістичним розмаїттям [6, с. 97]. Сміливість і вільний стиль написання Л. Стерна визначає С. Вульф, зазначаючи, що «no young writer could have dared to take such liberties with grammar and syntax» [14, с. 95].

Стилю «Сентиментальної подорожі по Франції та Італії» властиве вільне маневрування формою та масштабом опису, що виявляється в членуванні та зміні розділів, внутрішніх монологів, ліричних відступів, вставних новел, прямих зверненнях до читача.

Ускладненій формі твору відповідає й ускладнений стилістичний простір. Мова головного героя вражає своєю строкатістю, вишуканою декоративністю, сумбурністю і колажем різноманітних стилістичних прийомів і засобів, за допомогою яких автор перебільшує, доводить розповідь до логічної межі, домагаючись пародійного ефекту, при цьому, за словами А.Л. Зорина, «не розриваючи остаточно ниток, що зв'язують його з літературою сентименталізму» [2, с. 98].

Мова головного героя містить багато «повчань-максим» [6, с. 106]. І це не випадково, адже він – пастор і його промови часто побудовані у формі проповіді або ораторських декламацій. Йорик часто використовує звернення до читача й окличні речення, що додають мові пастора пафосності та драматизму. «Just God! This certainly, fair lady!, Base Passion!... – base, ungentle passion!... – Heaven forbid indeed! – Good God!». Розмовляючи, Йорик постійно вживає іноземні слова французького й латинського походження, що свідчить про його освіченість. Водночас він лається на різних мовах: «The deuce go with it all!», «Le Diable l'emporte!», ковтає звуки, що є ознакою просторіччя. Подібна подвійність у змалюванні героя говорить про нецільність його образу. Своім вибором пастора на роль головного героя-мандрівника Л. Стерн привніс у роман мотив «двоїстості природи» людини, який досліджує людську природу й сам, відчуває високі та низькі спонування.

Як вважає Є.В. Максютенко, ім'я Йорик виникає, з одного боку, у зв'язку з автобіографічною згадкою Йоркширського графства і Йоркширського собору, де Л. Стерн починав свою кар'єру священнослужителя; з іншого – образ героя-благія запозичений із шекспірівської трагедії [3, с. 44]. В.Б. Шкловський також натякає на походження героя «Сентиментальної подорожі по Франції та Італії»: «У Стерна три вчителі: Сервантес, Рабле та королівський датський блазень Йорик. Про цього героя Шекспіра ми знаємо небагато. Гамлет сказав: «Бідний Йорик!» – тримаючи череп блазня в руках. «Сентиментальну подорож»

здійснює як би воскреслий бідний Йорик» [7, с. 194]. Приналежність героя до блазенства визначає тон оповідання, поєднуючи одночасно мудрість та іронію. Вибравши пастора на роль сентиментального мандрівника, Л. Стерн підкреслює споконвічну миролюбність і доброту свого героя та водночас поширює іронію і на саму релігію. Головний герой «майже все життя був закоханий в одну, то в іншу принцесу» [1, с. 571], «майже кожну хвилину в кого-небудь нещасливо закоханий» [1, с. 579], протягом своєї подорожі Йорик постійно зустрічається з представницями жіночої статі, що належать до різних станів: пані, мадам де***, гризеткою, маркезиною де Ф***, fille de chamber. Йорик міркує про швидкоплинність подій, що відбуваються: «Життя занадто коротке, щоб довго возитися з її умовностями, – тому я миттю скочив у карету, і моя сусідка повезла мене до себе додому» [1, с. 592].

У романі багато місця відведено зображенню тілесних рухів, поз, жестів. «Стерн, – як пише В.Б. Шкловський, – аналізує позу і через неї читає конкретний душевний стан героя. Стерн конкретизує пози героїв, рухи, властиві певному часу, обстановку та костюми» [8, с. 312]. «When he had enter'd the room three paces, he stood still; and laying left his hand upon his breast...» [15, с. 330]. Протягом усього роману автор фіксує фізичний стан героя, згадуючи про биття крові в пальцях, про почастішання дихання, пульсу, про те, як розширюються в тілі судини. Ця фіксація дає нам уявлення про внутрішній стан героя. Разом із цим, за словами Є.В. Максютенко, «мотив морального страждання в романі редукується до рівня фізичних проявів відчуттів» [3, с. 46]. Головний герой відкрито культивує гедонізм, чуттєвість, що робить його близьким рокайльному герою [13, с. 430].

Душевні переживання героя, його моральний стан зображується за допомогою низки сентименталістських кліше, епітетів, порівнянь, роблячи його мову сентиментально-слізною і жалібно-чутливою: «бідний монах» [9, с. 329], «моє серце вразив» [9, с. 333], «непривабливу картину» [15, с. 346], «я ніколи не відчував біль боязко неповноцінності так жакливо в моєму житті...», «незахищений дивитися лиха» [9, с. 348], «у простоті його горе» [15, с. 377], «unhearted розуму» [9, с. 58].

У романі автор постійно протиставляє високе низькому, використовуючи прийом антитези: Йорик бере слугу, тому що він «вміє шити гетри і трохи грає на гітарі», [1, с. 569] «... я подумав, що він звертається до своєї дитини, але він звертався до свого осла» [1, с. 579]. Наростанню почуттів і посиленню ефекту «сльозливості» сприяє введення таких прийомів, як градація, перерахування і порівняння: «... він був блошиний би живий, і захопили б, і використовується гірше, ніж св. Варфоломій» [15, с. 361], «я писав, змив, і зірвав, і спалювали, і знову написав» [15, с. 386]; «... бідні чернець blush б червоні, як червона» [15, с. 349], «... як щасливий і як перпендикулярно, як принц» [15, с. 374].

Для посилення концентрації уваги читача автор використовує прийом словесного повтору. Так, у главі «Мертвий осел» слово «осел» повторюється вісім разів, у розділі «Передмова» слова «надія», «сподіватися» – три рази в одному абзаці, у розділі «Париж» слово «мила» – шість разів. Деякі письменники і літературознавці звинувачують письменника в нещирості і позерстві. Зокрема,

С. Вульф пише: «Instead of humour, we get farce... Here, instead of being convinced of the tenderness of Sterne's heart – we begin to doubt it. For we feel that Sterne thinking is not of the thing itself but of its effect upon our opinion of him» [14, с. 99]. Е. Ділворт у роботі «The Unsentimental Journey» повністю розсіює уявлення про принадлежність роману Л. Стерна до течії сентименталізму, вказуючи, що «criticism seems to have found this sentiment to be only an illusion» [12], і цитуючи авторів, які підтримують його точку зору.

Л. Стерн іронізує над своїм героєм, іншими людьми і над самим собою. Саме завдяки іронічній манері оповіді, фіксації дріб'язкових відтінків, переливів почуттів і відчуттів, трактуванні поведінки людини в сентиментально-гумористичному плані Л. Стерн створює образ, що не відповідає традиційному чудово-сентиментальному поданню про людину, і розвінчує ідеал сентименталізму. За формою презентації Йорик – прикордонний герой рококо.

«Сентиментальна подорож по Франції та Італії» в деякому сенсі є умовною декорацією для постановки морального експерименту: пізнання людської натури. Але душевний рух Йорика зводиться до бухгалтерської фіксації вражень. Результати подорожі Йорика дорівнюють нулю. Образ Йорика статичний, його душевні пориви не переходять у дію, вони безрезультатні.

Висновки. Усе це свідчить про свого роду гру в сентиментальність, пародії на сам сентиментальний жанр з елементами рококо. З точки зору рококо багато аспектів поетики роману залишаються не вивченими, що дає широке поле для подальшого дослідження роману Л. Стерна «Сентиментальна подорож по Франції та Італії».

Література:

1. Жизнь и мнения Тристрама Шенди, джентльмена. Сентиментальное путешествие по Франции и Италии / пер. и примеч. А. Франковского. – М., 1968. – 791 с.
2. Зорин А.Л. Литературное направление как межнациональная общность (английский и русский сентиментализм) : дис. ... канд. фил. наук / А.Л. Зорин. – М., 1983. – 255 с.
3. Максютенко Е.В. Особенности художественного воплощения образа Йорика в «Тристраме Шенди» и «Сентиментальном путешествии» Лоренса Стерна / Е.В. Максютенко // Актуальные проблемы литературоведения. – Днепропетровск, 1997. – Т. 2. – С. 44–49.
4. Наливайко Д.С. Искусство: направления, течения, стили / Д.С. Наливайко. – К., 1981. – 287 с.
5. Пахарьян Н.Т. Некоторые аспекты взаимодействия рококо и сентиментализма во французском романе 18 века / Н.Т. Пахарьян // Зарубежный роман в системе литературного направления. – Днепропетровск, 1989.
6. Святошенко И.М. Концепция личности в творчестве Л. Стерна и Н.М. Карамзина : дис. ... канд. фил. наук / И.М. Святошенко. – М., 1995.
7. Шкловский В.Б. О теории прозы / В.Б. Шкловский. – М., 1983. – 267 с.
8. Шкловский В.Б. Художественная проза. Размышления и разборы / В.Б. Шкловский. – М., 1961. – 668 с.
9. Хейзинга Й. Homo ludens в тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга. – М., 1992. – 464 с.
10. Brady P. Rococo style versus Enlightenment novel / P. Brady. – Geneva, 1984. – 225 p.
11. Dieckmann H. Reflections of the Use of Rococo as a Period Concept / H. Dieckmann // The Disciplines of Criticism. – New Haven, 1968. – 453 p.
12. Dilworth E.N. The Unsentimental Journey of Laurence Sterne / E.N. Dilworth. – N.Y., 1948. – 364 p.

13. Saisselin Remy G. The Rococo as a dream of happiness / G. Saisselin Remy // The Journal of Aesthetics and Art Criticism. – L. ; N.Y., 1960. – № 19. – P. 141–162.
14. Woolf V. Collected Essays / V. Woolf. – The Hogarth Press, 1966 – V. 1. – 320 p.
15. Sterne L. Selected Prose and Letters / L. Sterne. – Moscow Progress Publishers, 1981. – 502 p.

Пономаренко Е. В. Специфика взаимодействия рококо и сентиментализма в романе Л. Стерна «Сентиментальное путешествие по Франции и Италии» в образе главного героя

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению взаимодействия сентиментализма и рококо в романе английского писателя 18 века Л. Стерна «Сентиментальное путешествие по Франции и Италии». Исследование базируется на выяснении специфики образа главного героя романа и тех языковых средствах и приемах, ко-

торые использует автор для создания образа главного действующего лица в романе.

Ключевые слова: сентиментализм, рококо, литературное направление, языковые средства, стилистические приемы.

Пonomarenko O. The specificity of rococo and sentimentalism interaction in the novel by L. Sterne “Sentimental journey through France and Italy”

Summary. The article considers the interaction of sentimentalism and Rococo in the novel by the English writer of the eighteenth century Laurence Sterne’s “Sentimental journey through France and Italy”. The study is based on finding out the specifics of the image of the protagonist of the novel and the language of the means and methods used by the author to create an image of the main character in the novel.

Key words: sentimentalism, rococo, literary trend, linguistic means, stylistic devices.

Тупахіна О. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології і перекладу
Запорізького національного університету

ФОРМИ Й ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ВІКТОРІАНСЬКОГО ПРЕТЕКСТУ В ПОСТВІКТОРІАНСЬКОМУ РОМАНІ ДЖ. ФФОРДЕ «THE EYRE AFFAIR»

Анотація. З огляду на концепції «відкритого твору» У. Еко та «деривативної літератури» В. Мюллера в статті досліджено своєрідність актуалізації метатекстової природи й адаптивного потенціалу вікторіанського претексту (роману Ш. Бронте «Джен Ейр») через метафоричне переосмислення категорії відкритості, концепту світу як тексту, механізмів металепису й інтерфігуральності в постмодерністському інтер'єрі бібліотриллеру Дж. Ффорде «The Eyre Affair».

Ключові слова: «відкритий твір», метатекст, металепис, інтерфігуральність, концептуальна метафора, деривативна література, претекст.

Постановка проблеми. За кількістю парадигмальних текстів, що стали предметом художнього переосмислення наступників, вікторіанська літературна спадщина посідає одне з перших місць у сучасному літературному дискурсі. Традиція, започаткована 1966 року знаковим для «вікторіанського відродження» романом Дж. Піс «Wide Sargasso Sea», постає на межі ХХ – ХХІ ст. у широкому розмаїтті інтерпретативних модусів та форм: від альтернативних тлумачень претексту («Jack Maggs» П. Кері) до його осучаснення («Dorian» У. Селфа), від серіалізації класичних сюжетів за лекалами масової літератури (цикл «My Mr. Rochester» Л.К. Рігель) до їх ретрофутуристичної візії («The Difference Engine» У. Гібсона та Б. Стерлінга як переосмислення «Сибілли» Б. Дізраелі в естетиці стімпанку), від прискіпливої реконструкції незавершених текстів вікторіанських попередників («Emma Brown» Ш. Бронте та К. Бойлан) до епатажних експериментів у стилістиці mash-up («Pride and Prejudice and Zombies» С. Грем-Сміта).

Причини високого попиту на, здавалося б, «замкнені» культурною традицією тексти в сучасному літературному дискурсі слід шукати, на думку дослідників, не лише в екстралінгвістичній площині «вікторіанського відродження» другої половини ХХ ст. Переосмислення попереднього досвіду через його переінакшення, адаптацію, реінтерпретацію було важливою рисою вікторіанського канону. Про транзитивність як одну з естетичних доміант вікторіанської доби, згодом успадковану постмодерністами, говорить, зокрема, Л. Хатчеон. У передмові до фундаментальної роботи «Theory of Adaptation» наковець зазначає: «The Victorians had a habit of adapting just about everything – and in just about every possible direction. The stories of poems, novels, plays, operas, paintings, songs, dances and tableaux vivants were constantly being adapted from one medium to another and then back again» [1, с. 5].

Висвітлюючи перебіг бурхливої полеміки навколо категорій оригінальності й запозичення, що залишила слід у критичному доробку, щоденниках і листах видатних вікторіанських письменників від Дж. Еліот й Ч. Діккенса до У. Патера й О. Уайльда, Р. Макфарлейн доходить висновку, що іманентна «пластичність» вікторіанських творів, їх високий адаптивний потенціал генетично зумовлені характерним для вікторіанської доби пріоритетом принципу *inventio* над суто романтичним *creatio*, переписування (*rewriting*) над власне письмом (*writing*), унаслідок чого «originality and newness were unobtainable aspirations to many Victorians, and borrowedness, textual messiness and overlap became distinguished features of a literary work» [2, с. 214].

Зауважимо, що запропонована Д. Шиллер жанрова модель неовікторіанського роману як форми діалогу з вікторіанською традицією далеко не вичерпує діапазону сучасних реінтерпретацій вікторіанського претексту, свідомо чому є час від часу повторювані спроби винести поза її межі навіть такі, здавалося б, класичні взірці жанру, як «Wide Sargasso Sea» [3, с. 156]. У межах більш узагальнювального підходу до вивчення специфіки переосмислення вікторіанської літературної спадщини в концептосфері постмодернізму Ж. Летіс'є, Д. Куціч, Д. Садофф та А. Кіршкнопф користуються ширшим поняттям «поствікторіанський роман» для позначення «the intention of revision rather than repetition of earlier narrative» [4, с. 35], підкреслення парадоксальної природи історичної наступності [5] та розмежування ностальгічної та деконструктивістської тенденцій у «вікторіанському відродженні» порубіжжя ХХ – ХХІ ст. [6].

Принципову відмінність неовікторіанського роману від поствікторіанського становить, на нашу думку, той факт, що останній актуалізує вікторіанський претекст у його метатекстуальному статусі, орієнтуючись насамперед на культурне поле, створюване ним у масовій свідомості. Цікавим прикладом такої актуалізації може слугувати бібліотриллер валлійського письменника Дж. Ффорде «The Eyre Affair» – перший із серії романів про пригоди літературного детективу Четвер Танетою (Next Thursday) в альтернативній Англії, де станом на 1985 рік все ще триває Кримська війна, у повітрі вирують дирижаблі, а на чолі держави стоїть оруеллівська за духом глобальна корпорація «Голіаф». В ідеологічному сенсі паралельний світ роману Дж. Ффорде є відверто літературоцентричним: місце поп-ідолів у ньому займають класики, адепти культу У. Шекспіра поєднуються в подобі релігійних сект за принципом вирішення «шекспірівського питання»,

Уельська соціалістична республіка погрожує офіційному Лондону війною за відмову повернути на батьківщину оригінали віршів Д. Томаса, а у сфері розваг панує так званий літературний туризм – фізичне перенесення читачів у художній світі улюблених романів за допомогою Прозового Порталу.

У реальності, де література є найвищою цінністю, літературний присмак має навіть тероризм. Невловимому кримінальному генію Ахерону Гадесу, викладачеві англійської літератури за фахом, вдається викрасти і сховати з метою шантажу головну героїню культового роману «Джен Ейр», “a living national embodiment of England’s literary heritage” [7, с. 102], що спричиняє неабиякі хвилювання в суспільстві і загрожує національній безпеці. Після серії карколомних пригод у реаліях твору Ш. Бронте літературному детективу Четвер Танетой вдається повернути Джен у масток Торнфільд; проте в результаті втручання в художній світ, канонічний текст роману необоротно змінюється, що викликає обурення в офіційних інстанціях і захват у пересічних читачів.

Звісно, «The Eyre Affair» – далеко не перша спроба художнього переосмислення «Джен Ейр»; за кількістю деривативних текстів роман Ш. Бронте посідає одне з перших місць у світовій літературі. У фундаментальній роботі «The Bronte Transformations», що охоплює період із 1847 по 1994 роки, П. Стоунмен аналізує більш ніж 150 різноманітних адаптацій, реінтерпретацій та продовжень культового твору [8], а збірка «A Breath of Fresh Eyre» під редакцією М. Рубік та Е. Меттінгер-Шартман додає до цього переліку близько десяти нових текстів, датованих 1994–2004 роками [9]. Однак на тлі переважно феміністських, постфеміністських, постколоніальних прочитань «Джен Ейр», а також численних відверто комерційних проєктів, які І. Детмер іронічно називає «will-Jane-be-happy-novels» [9, с. 81], роман Дж. Ффорде одразу ж впадає у вічі своєю естетичною чужорідністю: сатиричним та пародійним модусами, принципово іншим типом художньої умовності, дистопічним хронотопом тощо.

«The very first thing that strikes the reader of Jasper Fforde’s first novel, “The Eyre Affair”, is just how much he has filched from movies, television shows and other books», – зазначає літературний оглядач «The New York Times» М. Какутані. – As in “The X-Files”, government agents do battle with vampiric villains, shape-shifting evildoers and an assortment of supernatural phenomena» [10, с. 16]. Дійсно, попри експліцитно встановлений уже на рівні назви зв’язок із «Джен Ейр», творчий інструментарій Дж. Ффорде позичений швидше у В. Аллена, Д. Адамса, Л. Керрола чи К. Воннегута. Не спостерігається наступності із претекстом і на рівні жанру: там, де решта дописувачів зазвичай актуалізує одну з жанрових моделей оригіналу (роман виховання або романтичний роман), Дж. Ффорде синтезує елементи детективного, науково-фантастичного, пригодницького романів тощо. Під впливом жанрових кліше масової літератури психологічно розроблені характери «Джен Ейр» спрощуються до двомірних персонажів-масок. Наприклад, М. Льондорф зазначає: “Hemmungslos spinnt der Erzähler seine Welt der literarischen Fiktionen mit einer unendlichen Reihe von Einfällen aus. Dafür bleiben dem Leser jedoch komplizierte psychologische Analysen vollkommen erspart. Die Figuren bleiben eindimensional wie in einem Comic – und sollen wohl auch so sein” [11, с. 13].

Усе вищезазначене дає критикам підстави розглядати «The Eyre Affair» не в контексті діалогу із претекстом чи вікторіанським дискурсом у цілому, а швидше як часом надлишковий постмодерністський пастіш [12], «the incongruous juxtaposition of low comedy and high erudition» [13], вихідним матеріалом до якого, на думку К. Гутлебена, теоретично міг би слугувати будь-який популярний твір [3, с. 154].

Дійсно, на відміну від попередників, Дж. Ффорде не прагне якимось легітимізувати свої стосунки з претекстом. Якщо Д. Піс обґрунтовує звернення до роману Ш. Бронте відновленням справедливості стосовно маргіналізованої особистості [9, с. 44; 14, с. 38], а надзвичайно вільне поводження з оригіналом Д.М. Томаса виправдовується деконструкцією жанрових конвенцій вікторіанського роману в зіткненні з реальним життям [4, с. 114], то автор «The Eyre Affair» прямо зазначає: «The point about «Jane Eyre» is that it is a very familiar piece of work. I think most people have a good idea that it is a romantic Victorian novel even if they haven’t actually read it» [15], і в подальшому відверто орієнтується на метатекстовий статус оригіналу та формований ним горизонт читацьких сподівань. При цьому герменевтична стратегія впізнання як засіб організації авторсько-читацької взаємодії пародійно віддзеркалюється на рівні онтологічних засад художнього світу роману, де, як зазначалося вище, художні тексти є об’єктами поклоніння і добре відомі широкому загалу. Наприклад, вистава за історичною хронікою У. Шекспіра «Річард Третій» в альтернативній реальності «The Eyre Affair» розпочинається так:

«Richard opened his mouth to speak, and the whole audience erupted in unison:

– When is the winter of our discontent?

– Now, – replied Richard with a cruel smile, – is the winter of our discontent...

A cheer went up to the chandeliers high in the ceiling. The play had begun» [7, 182].

Проте апеляція до культового статусу оригіналу, на нашу думку, швидше працює на власноруч сконструйований імідж автора як суперечника надто мудрованого літературного аналізу [16], ніж висвітлює характер зв’язків роману Дж. Ффорде з претекстом. Вибір «Джен Ейр» у якості вихідного матеріалу для розбудови художнього світу, де однією з найважливіших соціальних практик постає читання, виглядає очевидним з урахуванням тієї уваги, яка приділяється у творі Ш. Бронте різним аспектам авторсько-читацької взаємодії.

Хоча «Джен Ейр» не є першим «романом про гувернантку» в історії англійської літератури (витоки жанру сягають 1800-х років, коли побачила світ «The Good French Governess» М. Еджуорт), саме у творі Ш. Бронте лімінальна, трансгресивна й через це потенційно загрозна для вікторіанського суспільства фігура гувернантки виходить поза межі історичного і соціального контексту на рівень архетипу, стаючи символом бунтівної жіночості та ідеалом нон-конформізму для багатьох поколінь читачів. Ця внутрішня нетотожність роману, підтверджена як надзвичайно широким діапазоном критичних відгуків, так і великою кількістю реінтерпретацій, дає Б. Шафф підстави вважати «Джен Ейр» прототипом «відкритого», у термінології У. Еко, твору [9, с. 34].

Стратегія «відкритості» постулюється в романі Ш. Бронте на рівні не лише ідеологічних, але й наративних

надкодувань. Чимало критичних прочитань позиціюють «Джен Ейр» як історію поступового опанування автором (і фізичним, і фіктивним) власного нарративу через поетапне конструювання ідентичностей оповідача, письменника і, врешті-решт, читача. Саме здатність Джен відокремлювати простір художній від простору дискурсивного делегує їй «an authority to author her own life» [17, с. 199], епітомізовану, на думку Дж. К. Оутс, у відомій ремарці «Reader, I married him» [18, с. 202].

Хоча Г. Блум розглядає пряме звернення до аудиторії проявом авторської агресії («Few novels match this one in the author's will-to-power over her reader» [19, с. 4–5]), а С. Монод взагалі звинувачує Ш. Бронте в недовірі до читача («Charlotte Brontë is thus led to bully her reader because she distrusts him ... he is a vapid, conventional creature, clearly deserving no more than he is given» [19, с. 5]), більшість критиків схильні вважати репліку Джен «an emblematic sentence of the collaborative motivation of narrator and reader, showing that reader experience is troped within the text» [20, с. 23]. Така амбівалентність може бути непрямим наслідком двоїстості позиції самої Ш. Бронте, на яку звертає увагу Л. Міллер. На сторінках її біографічного дослідження «The Brontë Myth» автор «Джен Ейр» постає як хамелеоноподібна фігура, здатна віртуозно пристосовуватися до вимог цільової аудиторії: наприклад, переконувати Е. Гаскелл, що ніколи не буде писати заради популярності та грошей, і водночас зізнаватися Дж. Г. Льюїсу, що головна її мета – задоволення потреб читацького загалу [4, с. 156]. Так чи інакше та імпліцитно закладена в текст можливість продовження, на думку В. Каннінгема, не лише обумовлює відкритість фіналу, але й спонукає читача до заповнення залишених автором лакун [21]. Судячи з великої кількості продовжень основної сюжетної лінії роману (лише за останнє десятиріччя таких нараховується більш як десять), цей меседж не залишається непоміченим, однак твір Дж. Ффорде є чи не першим, де стосунки читача й тексту піддаються металептичному, у визначенні Д. Маліна [22], переосмисленню, вивчення природи й специфіки якого і становитиме мету цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заповнення лакун вихідного тексту здійснюється автором шляхом трансгресії онтологічних ієрархій та кордонів “between inside and outside, story and world” [9, с. 169], метафорично реалізованої через мотив фізичного втручання читача в художній світ претексту. Так, наприклад, справжньою причиною падіння містера Рочестера з коня у відомій сцені його знайомства із Джен виявляється раптова матеріалізація на дорозі юної Четвер Танетой, унаслідок чого оригінал поповнюється такими рядками: «Suddenly, the rider, perceiving the small girl in his path for the first time, uttered: “What the deuce – and reined his horse rapidly to the left, away from me but on to the slippery ice. The horse lost its footing and went crashing to the ground. I took a step back, mortified at the accident I had caused» [7, с. 66].

Аналізуючи своєрідність застосування в романі Дж. Ффорде металептичного інструментарію, М. Рубік цілком справедливо зазначає, що основна його функція – «at once to duplicate and make fun of the invitation extended by all romance to engage emotionally with fictional characters» [9, с. 174]. Фізичне перенесення героїв «The Eyre Affair» у художній світ роману Ш. Бронте постає, таким чином, як типowo

абсурдистський прийом розгортання тропу – буквализації переносного значення концептуальної метафори, у цьому випадку – метафори читання як занурення в текст. Читання такого роду В. Набоков називає першим типом емоційного читання і характеризує його як «вбоге, таке, що живиться простими емоціями та має відверто суб'єктивний характер» [23, с. 26–27].

Не поділяючи доволі критичної оцінки В. Набокова, Б. МакХейл визначає емоційний модус читання як такий, що за замовчуванням актуалізується нарративними конвенціями вікторіанської класики («many Western narratives are unwittingly metaleptic because they make the readers fall in love with the characters» [24, с. 222]), і провокує читача до переосмислення або доповнення претексту. При цьому, як зазначає дослідник, неминуче спотворення онтологічних рамок вихідного тексту викликає в інтерпретатора труднощі не стільки когнітивного, скільки знов-таки емоційного плану, «because the status of these novels as national cultural capital forbids tempering with any detail» [24, с. 224]. У романі Дж. Ффорде «замкненість» претексту метафорично реалізована через комплекс заборон, які спіткають «літературних туристів» під час подорожей художніми світами відомих творів: будь-яке втручання загрожує викривленням оригіналу, єдиний можливий статус, у якому читач-турист може перебувати в просторі твору – це статус пасивного спостерігача.

Окреме ускладнення викликає питання «запозичення» з претексту образів героїв, яке М. МакХейл визнає «not really permissible... to our normal literary institutions» [24, с. 57]. Критична й епістолярна спадщина авторів відомих реінтерпретацій «Джен Ейр» містить чимало рефлексій стосовно такого культурного табу. Наприклад, Дж. Піс розмірковує: “I realize what I lose by cutting loose from Jane Eyre and Mr. Rochester – only too well. Names? Dates? But I believe firmly too that there was more than one Antoinette... How then can I of all people say she was wrong? Or that her Bertha is impossible. Which she is. Or to get cheap publicity from her (often) splendid book?” [14, с. 271]. Для Д.М. Томаса звинувачення в паразитуванні на популярному матеріалі стали приводом для роздумів про природу інтертекстуальності та феномен «літературного черевовіщування», до якого вдається героїня його роману «Charlotte» – автор сфальшованого рукопису-продовження «Джен Ейр» [4, с. 159–160]. Не становить виключення і Дж. Ффорде: «I was stalled on the writing for about three years as I couldn't see how I could commit literary heresy and put words into Jane's mouth», – зізнається він у коментарях до «The Eyre Affair», що публікуються на офіційному сайті франшизи [15]. Цікаво, що в усіх трьох випадках проблема із «запозиченням» головної героїні Ш. Бронте вирішується майже однаково: шляхом витіснення Джен на текстуальну периферію чи то в якості епізодичного персонажу («Wide Sargasso Sea», «Charlotte»), чи то внаслідок буквального викрадення з роману, через що розвиток сюжету зупиняється і решта персонажів отримує відносну свободу дій («The Eyre Affair»). Варто відзначити, що, на відміну від попередників, Дж. Ффорде не апелює до фізичного автора «Джен Ейр»: у повній відповідності до бартівської концепції «смерті автора», для нього існує тільки текст, що видозмінюється з кожним новим прочитанням.

Прибирання протагоністки за лаштунки – не єдиний прийом, до якого вдається Дж. Ффорде, метафорично переосмислюючи стосунки інтерпретатора із культовим претекстом. Використання другого типу художньої умовності за рахунок перенесення дії в альтернативний «можливий світ» та її розгортання паралельно сюжетній лінії претексту (те, що М. Бернінгер і К. Томас пропонують, за аналогією із сиквелом, приквелом і мідквелом, називати «паралелквелом» [2], а В. Функ – «паратопією» [12]) у випадку «The Eyre Affair» знімають зазвичай проблемне для авторів деривативних текстів питання залежності від першоджерела.

Епістолярний доробок Д. Піс свідчить про напружені роздуми щодо свідомої вторинності її майбутнього роману. Так, в одному з листів автор розмірковує про “hook[ing] on my Mrs Rochester to Charlotte Brontë’s” [14, с. 149]; в іншому – висловлює намір “to unhitch the whole thing from Charlotte Brontë’s novel”, від якого, однак, згодом відступається, оскільки “[it] is that particular mad Creole I want to write about, not any of the other mad Creoles” [14, с. 153]. Наполегливі пошуки компромісу призводять, врешті-решт, до декларації того, що В. Мюллер називає інтерфігуральністю і розуміє як «borrowing of characters and their inevitable transformation in the process» [25, с. 318]: «I think there are several Antoinettes and Mr. Rochesters. Indeed I’m sure. Mine is not Miss Brontë’s, though much suggested by Jane Eyre» [14, с. 263].

Так само, як і решта прийомів і засобів легітимізації стосунків із претекстом, інтерфігуральність переосмислюється Дж. Ффорде в пародійному ключі й часом редуціюється до абсурду. У художньому просторі його роману запозичені в Ш. Бронте персонажі постають поза історичним та культурним контекстом і в буквальному сенсі живуть подвійним життям: щойно сюжет зупиняється, Рочестер, наприклад, організує екскурсії Торнфільд-холлом для «літературних туристів» (“Country houses are not cheap to run, Miss Next, even in this century” [7, с. 331]). Така поведінка відверто дисонує з амплуа байронічного героя, закріпленим за Рочестером у вихідному тексті, і перетворює художній світ «Джен Ейр» в очах героїні Дж. Ффорде з онтологічного конструкту на подобу театральної вистави, де єдиним осередком справжнього залишається вона сама.

Цікаво, що в останній частині роману «Wide Sargasso Sea» головна героїня Д. Піс, Берта/Антуанетта, висловлює схожі відчуття, потрапляючи зі свого горища в обжитий простір дому Рочестера («their world»): цей дім здається їй несправжнім, «a cardboard house», «not England» [26, с. 148]. Зауважимо, що саме у фіналі «Wide Sargasso Sea», де художній світ оригіналу й деривату, зрештою, перетинаються, вторинність тексту Д. Піс є найбільш очевидною: необхідність підпорядкування нарративу герменевтичним, аксіологічним, онтологічним надкодуванням претексту призводить до того, що, як зауважує С. Морель, “Jean Rhys’s writing almost becomes plagiaristic” [9, с. 74]. Отже, метафора «cardboard house», вжита Антуанеттою чотири рази протягом одного абзацу, хоча й інтерпретується багатьма критиками «as referring to the textual world of Charlotte Brontë’s Jane Eyre, which is supposed to be characterised by it as insubstantial fiction» [9, с. 74], спрямована, на нашу думку, не стільки на деконструкцію фік-

тивної, у ріффатерівському сенсі, правдоподоби роману Ш. Бронте, скільки на спростування ідеологізованої вікторіанської візії світу як такої.

Натомість у постмодерністській парадигмі роману Дж. Ффорде зусилля автора спрямовані саме на послідовну деконструкцію бінарних опозицій «справжнє – вигадане» та «первинне – вторинне» одразу на трьох рівнях нарративу. Спочатку вторгнення Четвер Танетой у художній світ роману Ш. Бронте руйнує «фіктивну правдоподібність» оригіналу; але й персонажі «Джен Ейр» так само здатні проникати до світу Четвер Танетой і втручатися в перебіг подій її життя, не лише перетворюючи останнє на текстуальний конструкт, але й спрямовуючи його в русло жанрового канону претексту.

Натяки на тотожність Джен та Четвер щедро розкидані в тексті. З дитинства Четвер обирає Джен взірцем для наслідування [7, с. 22]; обидві героїні – сироти із невиразною зовнішністю, обидві сильні, помірковані й незалежні; обидві закохуються в романтичних героїв і змушені обирати між ними й більш приземленими, хоча й щирими і відданими справі, кандидатурами; в обох кохання опиняється під загрозою через прикриті таємниці в минулому обранців. Урешті-решт історії обох завершуються щасливим шлюбом, на який і припадають кульмінаційні моменти взаємопроникнення «літературного» й «реального» світів.

У світі Джен, себто в тій версії роману Ш. Бронте, який існує в дистопійному «можливому світі» «The Eyre Affair» і видозмінюється під впливом його індексальних знаків, «канонічний» фінал сповнений розчарування: не в змозі змиритися із нещирістю Рочестера, Джен вирушає в Індію із Сент-Джоном Ріверсом. Хоча й освячений недоторканістю оригінального рукопису, такий поворот сюжету піддається критиці з боку читачів: «It was generally agreed that if Jane had returned to Thornfield Hall and married Rochester, the book might have been a lot better than it was» [7, с. 38]. Тож при нагоді героїня Дж. Ффорде Четвер Танетой, не вагаючись, змінює претекст, заповнюючи одну з його найвідоміших змістових лакун: «I met Rochester in the dining room and told him the news; how I had found Jane at the Rivers’ house, gone to her window and barked: “Jane, Jane, Jane!” in a hoarse whisper the way Rochester did. It wasn’t a good impression but it did the trick. I saw Jane start to fluster and pack immediately» [7, с. 371].

Останній вчинок Четвер принципово відрізняється від її попередніх втручань у бронтівський текстопростір, що здебільшого обмежувалися «косметичними» виправленнями. Урухомлюючи причинно-наслідковий ланцюжок, розгортання якого необоротно змінить фінал роману, вона перебирає на себе функцію автора, себто опановує нарратив так само, як це робить бронтівська Джен; і так само, як у випадку з героїнею Ш. Бронте, ствердження авторської ідентичності сигналізує про зміни в житті самої Четвер. У світі, що позиціонується як реальний відносно вигаданого художнього світу «Джен Ейр», її власна історія кохання завершується щасливим шлюбом завдяки втручання Рочестера: той через найманого юриста зупиняє весільну церемонію обранця Четвер, Ландена Парк-Лейна, звинувативши суперницю Четвер у бігамії. Цей епізод, встановити коріння якого

не становить труднощів навіть не дуже обізаному читачеві, остаточно позбавляє головну героїню «The Eyre Affair» і світ, у якому вона живе, «фіктивної правдоподоби» і затверджує їх у статусах, відповідно, інваріанту архетипового образу бронтівської бунтівниці та розгорнутої концептуальної метафори світу як тексту.

Нарешті, оскільки із зміною фіналу альтернативна версія роману наближається до знайомої емпіричному читачеві, взаємопроникнення світів, хоча й з іронічним присмаком, відбувається вже на екстратекстуальному рівні, знецінюючи в цілковито постмодерністському дусі категорії оригінального й похідного, первинного і вторинного текстів.

Цікаво, що у світі емпіричного читача фінал на кшталт описаного в «оригінальній» версії «Джен Ейр» з роману Дж. Ффорде також побутував, хоча й у статусі альтернативного: духовною злукою Джен і Сент-Джона завершувалися пуританські адаптації роману в місіонерських колах, про що згадується, зокрема, у романі Дж. Уінтерсон «Oranges are Not the Only Fruit» [8, с. 223–224]. До того ж із позицій феміністської критики саме цей варіант фіналу можна було б вважати по-справжньому щасливим: на думку таких авторитетних дослідників, як У. Гілберт і О. Губар, відлюдне життя Джен та Рочестера у Ферндіні більш схоже на ув'язнення; Моглен називає її шлюб «нещасливим компромісом»; Шоултер розглядає фінал як *utopia manqué*, поступку жанровим конвенціям та читацьким сподіванням [9, с. 150–154]. У такому світлі творче рішення Дж. Ффорде, який завершує весіллям сюжетні лінії обох героїнь, інтерпретується деякими критиками як перехід на позиції постфемінізму [9, с. 162]. Однак, на нашу думку, справжня причина полягає в суто конвенційному розумінні «щасливого фіналу», оскільки, як зазначалося вище, поствікторіанський роман актуалізує саме метатекстуальний статус вікторіанського претексту, останній закономірно спрощується – його персонажі, ідеологеми, меседжі редуціюються до культурних знаків або навіть кліше.

Висновки. За результатами проведеного дослідження, художній світ роману Дж. Ффорде «The Eyre Affair» постає як розгорнута метафора радикального культурного зсуву в парадигмі взаємодії авторсько-читацьких текстуальних стратегій, що пропагує активний модус читання і легітимізує читача в якості співавтора. На матеріалі роману Ш. Бронте «Джен Ейр», використаного автором у якості претексту через високий потенціал «відкритості», метафоричного переосмислення набувають, зокрема, категорії металепису й інтерфігуральності, постмодерністські концепції світу як тексту, «відкритого тексту», «смерті автора» тощо. Подібно до того, як «19th century authorship is regarded as a site of projection of hopes and anxieties of Victorian society» [27], у романі «The Eyre Affair» Ффорде відтворює, хоча й у гіперболізованому вигляді, наявні тенденції розвитку літературного процесу, пародіюючи постмодерністський роман із його мультикультуралізмом, позаісторизмом, інтертекстуальністю й «відкритістю» як на рівні змісту, так і на рівні форми.

Література:

- Hutcheon L.A. Theory of Adaptation / L.A. Hutcheon. – London : Routledge, 2006. – 304 p.
- Macfarlane R. Original Copy: Plagiarism and Originality in Nineteenth-Century Literature / R. Macfarlane. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 256 p.
- Gutleben C. Nostalgic Postmodernism: The Victorian Tradition and the Contemporary British Novel / C. Gutleben. – Amsterdam ; N. Y : Rodopi, 2001. – 248 p.
- Kirchknopf A. Rewriting the Victorians: Modes of Literary Engagement with the 19th Century / A. Kirchknopf. – Jefferson : McFarland&Co, 2013. – 236 p.
- Letissier G. Dickens and Post-Victorian Fiction / G. Letissier // Refracting the Canon in Contemporary British Literature and Film. – Amsterdam : Rodopi, 2004. – P. 111–128.
- Cucich J. Victorian Afterlife: Postmodern Culture Rewrites the Nineteenth Century / J. Cucich, D. Sadoff. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2000. – 304 p.
- Fforde J. The Eyre Affair / J. Fforde. – N. Y : Viking, 2001. – 400 p.
- Stoneman P. Bronte Transformations: The Cultural Dissemination of Jane Eyre and Wuthering Heights / P. Stoneman. – London : Harvester Wheatsheaf, 1996. – 400 p.
- A Breath of Fresh Eyre: Intertextual and Intermedial Reworkings of Jane Eyre. – Amsterdam : Rodopi, 2007. – 418 p.
- Kakutani M. In a Fictional World, Murder Becomes a Literary Crime / M. Kakutani // The New York Times. – 2002. – February 12. – P. 16.
- Lohndorf M. Matrix, Redigiert / M. Lohndorf // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2004. – Juni 7. – S. 13.
- Funk W. What's Next? Jasper Fforde's Attempts on Jane Eyre / W. Funk // LISA. – 2004. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://lisa.revues.org/3530>.
- Murray Ch. A Silly Book for Smart People / Ch. Shaar Murray // The Independent. – 2001. – August, 8. – P. 17.
- Wyndham F. The Letters of Jean Rhys / F. Wyndham, D. Melley. – NY: Viking, 1984. – 315 p.
- Fforde J. Beginnings / J. Fforde [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jasperfforde.com/beginnings.html>.
- Magowan J. Running Riot in the Classics: Jasper Fforde Explains Why Getting Lost in His Novels is Exactly the Point / J. Magowan // Ottawa Citizen. – 2003. – November 2. – P. 11.
- Buzard J. Disorienting Fiction: The Autoethnographic Work of Nineteenth-Century British Novels / J. Buzard. – Princeton : Princeton University Press, 2005. – 336 p.
- Oates J.C. Romance and Anti-Romance: From Bronte's Jane Eyre to Rhys's Wide Sargasso Sea / J.C. Oates // Charlotte Bronte's Jane Eyre: A Casebook. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – P. 195–208.
- Bloom H. Modern Critical Interpretations: Charlotte Bronte's Jane Eyre / H. Bloom. – N. Y : Clelsea House Publishers, 2007. – 235 p.
- Garrett S. Dear Reader: The Conscripted Audience in the Nineteenth-Century British Fiction / S. Garrett. – Baltimore&London: John Hopking University Press, 1996. – 472 p.
- Cunningham V. In the Reading Gaol: Postmodernity, Texts and History / V. Cunningham. – Oxford : Blackwell, 1994. – 424 p.
- Malina D. Breaking the Frame: Metalepsis and the Construction of the Subject / D. Malina. – Columbus : Ohio State University Press, 2002. – 184 p.
- Набоков В. Лекции по зарубежной литературе / В. Набоков. – М. : Издательство «Независимая Газета», 1998. – 512 с.
- McHale B. Postmodernist Fiction / B. McHale. – London ; N. Y : Poutledge, 1999. – 288 p.
- Muller W.G. Derivative Literature: Notes on the Terminology of Intertextual Relationship and a British-American Case Study / W.G. Muller // Transatlantic Encounters: Studies in European-American Relations. – Trier : Hebel und Ortsein, 1995. – P. 312–321.
- Rhys J. Wide Sargasso Sea / J. Rhys. – London : Penguin, 1968. – 270 p.
- Deane B. The Making of the Victorian Novelist: Anxieties of Authorship in the Mass Market / B. Deane. – N. Y : Routledge, 2003. – 188 p.

Тупахина Е. В. Формы и способы актуализации викторианского претекста в поствикторианском романе Дж. Ффорде «The Eyre Affair»

Аннотация. С опорой на концепции «открытого произведения» У. Эко и «деривативной литературы» В. Мюллера в статье исследовано своеобразие актуализации метатекстовой природы и адаптивного потенциала викторианского претекста (романа Ш. Бронте «Джен Эйр») через метафорическое переосмысление категории открытости, концепта мира как текста, механизмов металеписа и интерфигуральности в постмодернистском интерьере библиотриллера Дж. Ффорде «The Eyre Affair».

Ключевые слова: «открытое произведение», метатекст, металеписис, интерфигуральность, концептуальная метафора, деривативная литература, претекст.

Tupakhina O. Forms and methods of actualization of Victorian pretext in post-Victorian novel “The Eyre Affair” by Jasper Fforde

Summary. Based on U. Eco's concept of “opera aperta” and W. Muller's theory of derivative literature, the article investigates the specificity of Victorian pretext's (Ch. Bronte's “Jane Eyre”) metatextual actualization and adaptation to postmodern paradigm of J. Fforde's “The Eyre Affair” via metaphoric reinterpretation of such categories as textual openness, textual world, metalepsis and interfigurality.

Key words: “opera aperta”, metatext, metalepsis, interfigurality, conceptual metaphor, derivative literature, pretext.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Кудрявцев М. Г.,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

РОМАНТИЗМ ЯК СПОСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДЧУТТЯ СВІТУ: ДУХОВНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті автор розглядає проблему романтизму як засобу художнього пізнання дійсності, основні тенденції та явища в процесі художньої еволюції методу в національних літературах слов'янських та західно-європейських цивілізацій.

Ключові слова: тенденції, світосприйняття, жанри, епоха, історизм, міфологізм, філософія, релігія, містицизм.

Постановка проблеми. «Світ душі торжествує над недосконалістю світу» – ця відома гегелівська формула афористично стисло конкретизує ідейно-естетичну парадигму романтизму як способу художнього осмислення дійсності, не реальної, а уявної, бажаної.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цю проблему в різні часи досліджували Ю. Борев, В. Ванслов, Ю. Воробйовський, О. Галич, Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Назарець, Б. Реізов, А. Ткаченко та ін.

Метою дослідження є розгляд тенденцій і явищ у розвитку національного та світового романтизму в тісних взаємозв'язках літератур, як слов'янських, так і європейських, висвітлення творчості письменників-романтиків із боку історико-генетичного, історико-контактного й порівняльно-типологічного підходу з акцентацією уваги на духовних аспектах проблеми, катарсисному призначенню літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як один із найбільших художніх напрямів у європейській та американській літературі кінця XVIII – першої половини XIX століття романтизм набув всесвітньо-історичного значення й поширення. Як метод художнього пізнання в процесі віків еволюціонував, виявляючи ті чи інші ідейно-естетичні ознаки в різних стилевих течіях, напрямках. Етимологічно французьке слово *romantisme* співзвучне іспанському *romance* (у середньовіччі це назва іспанських романів, а згодом і лицарських).

У XVIII столітті романтичним прийнято було іменувати (франц. – *romantique*, англ. – *romantic*) все виняткове, незвичайне, фантастичне – власне те, що зустрічалося в книгах, міфах, а не в дійсності.

На рубежі XVIII – XIX століть слово «романтизм» стає визначенням нового художнього напрямку, альтернативного класицизму, просвітницькому реалізму з їхніми культурами розуму, раціоналізму та морального дидактизму.

Вирішальною передумовою розвитку романтизму стали події Великої французької революції, розчарування в її результатах (гасла «Смерть королям» та подібні породили страшний кривавий терор і значно жорстокіші соціальні катаклізми), перспектива буржуазної цивілізації. Духовною хворобою часу стає суспільний песимізм, песимізм багатьох мислячих митців та особистостей. Герої багатьох ро-

мантичних творінь Ф. Шатобріана, А. Мюссе, Дж. Байрона, А. Ламартіна, Г. Гейне та інших несуть у собі настрої зневіри, безнадії, тривоги, світової скорботи – власне всього того, чим хворіло суспільство передреволюційної доби.

Ідеали втрачені, помножене зло править світом (доцільний тут афоризм із «Скупого лицаря» О. Пушкіна: «Ужасний век, ужасные сердца!»), панує хаос і свавілля.

Тема погрузлого в злі й насильстві, хаосі й безладді середовища стає пріоритетною в романтиків, найбільш яскраво проявляючись у так званих «чорних жанрах» – «готичних романах» (А. Радкліф, Ч. Летоюрін), драмах «невідворотності», трагедіях «невідворотності» (Ц. Вернер, І. Клейст, Ф. Грільпарцер), у творах Дж. Байрона, Е. Гофмана, Е. По та інших.

У той же час романтизм ніс ідеї, які кидали виклик невлаштованому егоїстичному суспільству. Передусім це ідеї свободи особистості. Однак для романтиків було властивим не тільки розчарування в дійсності. Багато хто з них сумнівався у вирішенні всіх життєвих суперечностей шляхом розвитку цивілізації й прогресу.

Розлад між вимріяними ідеалами й існуючою дійсністю зумовлює в них непримиренні колізії. Тому одні романтики, зокрема поети «озерної школи» (У. Вордсворт, С.-Т. Колдрідж, Р. Сауті), Ф.-Р. де Шатобріан, В. Жуковський, схилились до думки про панування у світі загадкового, містичного начала, до ідеї неспроможності змінити дійсність на краще, до необхідності підкоритися фатуму, до ідеалізації старовини, оспівування природи, любові до простої людини. Характерне тут і прагнення протиставити жорсткій дійсності уявний, вимріяний світ, сповнений загадковості й чудес. В. Жуковський, наприклад, дав чудові зразки балади містичного змісту. Часто це були вільні переклади з Г. Бюргера (балада «Світлана», зокрема переспів із «Ленори»), з Г. Гете («Лісовий цар» із «Вільшаного короля») тощо.

Спільним у романтиків було те, що вони, кожен по-своєму, намагалися зрозуміти людину у всій її суперечливій сутності, розгадати тасмницю буття, природи, схилившись часто до релігійних мотивів. Духовний світ людини в розумінні романтиків різко полярний. Тому їх цікавили передусім усі почуття й пристрасті, поділені на високі й низькі.

Скажімо, герой філософської драматичної поеми Дж. Байрона «Манфред» певною мірою несе в собі й душевну кризу самого автора з рішучим прагненням навіть у зневірі й розчаруваннях захистити свободу особистості, людську гідність і честь.

Доля байронівського героя демонструє згубність людського егоїзму, честолюбства, гордині самоствердження. Манфред усвідомлює, що саме ці його пристрасті несуть нещастя оточуючим. Апелує ж він до духа зла Арімана, щоб

почути голос Астарті: її тінь і з'являється перед незламним Манфредом. Світ зла, що постає в символах руйнації й спустошення як фізичного, так і духовного, не може скорити гордого Манфреда. Однак герой не здатен і на покаєння, яке пропонує йому абат: нерозкаяний Манфред помирає в гордині.

Протестний, власне богоборчий романтизм Дж. Байрона чи не найбільше проявляється в містерії «Каїн», яка є свого роду переосмисленням із заміною плюсів на мінуси відомого біблійного сюжету про перший кровний переступ після гріхопадіння людини. Байронівський Каїн виступає не душогубом-братовбивцею, а бунтарем проти Бога, який прирік людей на страждання й випробовування. Каїн не бажає жити в нелегких земних умовах, жити, щоб колись померти, і кидає виклик Творцю.

Як бачимо, у гуманістичних ідеях Дж. Байрона закладено богоборчий мотив, передусім і в переосмисленні Святого Письма (гуманізм як світогляд завжди живить богоборчі теорії й тотальні ідеології, він – в основі атеїстичних вчень, ставлячи в центр всемогутність людини, непогрішимість її правди). Характерно, що значно пізніше, в епоху реалізму, звичайна земна особа в образі студента з яскраво вираженою масонською філософією Івана Карамазова з роману Ф. Достоевського «Брати Карамазови» теж проявить і словом, і ділом богоборчий протест («Я мира Божьего не принимаю...»), організувавши батьковбивство чужими руками.

Характерним для багатьох романтиків було зображення гостроти життєвих колізій, які, як правило, завершувались фатально трагічно, викликаючи в читача аналогічні життєві асоціації, зокрема невідворотний приклад для наслідування в життєвій безвиході.

Роман «Страждання молодого Вертера» Г. Гете через відтворення самогубства головного героя (твір вважається зразком німецького сентименталізму та, власне, преромантизму) здобув серед впадаючих у меланхолію молодих людей неабияку славу. Слушну думку щодо цього висловлює православний філософ-публіцист, зазначаючи, що твір став «вершиною німецького сентименталізму – направлення в духовном плане отнюдь не безобидного. Погружающего в душевность. А там, где нет духа, человека ведет эмоциональность. Нарастают химеры беспочвенных фантазий, возникает эгоизм, презрение к тем, кто кажется недостаточно утонченным и чувствительным. О, сколько людей, сидя над сентиментальными книжками, промокая глаза батистовым платочком, одновременно впадали в полный сатанизм! Такие были многие из извергов «великой французской революции» [1, с. 51]. Багато великих перекроювачів світу та усталених духовно-етичних норм були дуже сентиментальними людьми, наділеними неабиякими романтичними поривами, маніакальними мріями (взяти хоча б А. Гітлера, який, будучи дуже сентиментальним, інфернально одержимим, перед тим, як відправитися в пекло, наказав затопити двісті тисяч своїх співвітчизників у метро).

Тема суїциду внаслідок соціальної чи моральної кризи, зокрема й через нещасливе кохання, стає однією з провідних у багатьох письменників-романтиків. Г. Гете, Ф. Шиллер, О. Пушкін, М. Лермонтов, А. Міцкевич, Т. Шевченко – далеко не повний список авторів, у яких нещаслива любов, у тому числі й через соціальну нерівність чи невлаштованість, закінчується добровільною смертю героїв. «Да, сегодня литература, подобная «Вертеру», – солидная и несколько скучноватая классика. Однако в истории мировой культуры

романтизм стал очередным, малозаметным шагом, уводящим человеческое мировосприятие по дороге от Бога <...> Он развивал чувствительность, воспитывал добрые нравы, учил сострадать несчастным <...> Все эти высокие чувства оказались магическими кругами, которые не спасают от ада» [1, с. 54] – зазначає православний мислитель про зворотню сторону романтизму – демонічну, підкреслюючи при цьому, що захоплення одержимими почуттями романтичних персонажів переходило в справжню епідемію, а протести проти земної невлаштованості ставали одвертим богоборством: «Так лукавый развернул плечи, спрятал под тогой царубийственный кинжал, а под лавровым венком рожки. Он обернулся «тираноборцем», знаком социальных и политических фантазий, которым обуяны были авторы XVIII – XIX веков. По стопам дьявола должен пойти и человек: у Байрона символом благородного бунта стал Каин» [1, с. 26].

Разом з тим у багатьох активних романтиків проходила еволюція в бік християнського пізнання світу з осмисленням його земних пороків. Це стосується передусім російського поета О. Пушкіна. Безперечно, поетичні переживання цього літературного велета почасти різко контрастні. У бік богопізнання, за визначенням богослова й вченого-літературознавця М. Дунаєва, цей російський поет входив «тісними вратами» («...тесные врата и узок путь, ведущие в жизнь, и немногие находят их» [5]).

Однак О. Пушкін, який у ранній творчості був поетичним апологетом свободи, моральним союзником «перших російських революціонерів» («Темницы рухнут, и свобода вас примет радостно у входа, и братья меч вам отдадут»), переживав глибоко власні вагання й пошуки, відчувши якісь органічні зміни в душі, зокрема під час заслання в с. Михайлівському, потребу духовного зцілення, про що засвідчував у своєму «Пророці» («И шестекрылый серафим на перепутье мне явился...», «И Бога глас ко мне воззвал»).

Подальший життєвий і поетичний шлях Пушкіна-романтика, Пушкіна-реаліста – це нелегка стежа духовних пошуків у ваганнях, у злетах, у розчаруваннях, у відчутті необхідності віри й покаєння. Його трагічний кінець – свідчення цього.

Увага до внутрішнього світу людини в романтичних «Маленьких трагедіях» – це той ґрунт, який пізніше ставав основою засад психологічного реалізму, представленого багатьма слов'янськими і європейськими класиками.

Однак уже в поемі «Цигани» (1824 р.) долею головного героя поет застерігає про небезпеку необмеженої свободи, в основу якої покладено егоцентризм і гординю людську. Вигнанець із вищого світу Алеко, що найбільше цінує лише свободу для себе, опиняється в циганському таборі. Алеко, якого переслідують земні закони, спізнавши любов Земфіри, бажає жити серед циган, де, за його уявленням, не існує життєвих перешкод і заборон: адже табір не підвладний світським традиційним принципам, що зв'язують волю людини. Егоцентрист Алеко – людина пристрастей, людина, яка не визнає посягання на власну волю, на всездозволеність:

*И жил, не признавая власти
Судьбы коварной и слепой;
Но боже! Как играли страсти
Его послушною душой!
С каким волнением кипели
В его измученной груди!
Давно ль, надолго ль усмирели?
Они проснутся: погоди!*

Циганська воля, любов до Земфіри, яка стає нав'язливою для красуні, не приносять щастя й спокою для Алеко. Подавляючи власним егоцентризмом чужу свободу, він врешті-решт зраджується коханою жінкою: звична до вільної любові Земфіра покохала іншого. Розв'язка трагічна: Алеко вбиває суперника («*Теперь дыши его любовью*») і нерозкаяну в любові до коханця й ненависті до осоружного чоловіка Земфіру («*Твое убийство проклинаю...*», «*Умру любя...*»).

Вигляд убивці лякає й звиклих до всяких життєвих бід і катастроф циган: «Убийца страшен был лицом. / Цыганы робко окружали / Его встревоженной толпой».

Суть небезпеки гордині, себелюбства, духовно-моральної катастрофи Алеко в словах старого цигана – батька Земфіри:

*Оставь нас, гордый человек!
Мы дики; нет у нас законов,
Мы не терзаем, не казним –
Не нужно крови нам и стонов –
Но жить с убийцей не хотим...
Ты не рожден для дикой доли,
Ты для себя лишь хочешь воли...*

Так, у романтичній поемі «Цигани» О. Пушкін розвінчує саму ідею егоцентричної, нічим не обмеженої людської свободи, яка пізніше, в епохи реалізму та модернізму, проявлятиметься в ніцшеанському типі надлюдини (взяти хоча б Ставрогіна з «Бісів» Ф. Достоєвського чи Ларру з горьківської «Старої Ізергілі»).

Як бачимо, активний романтизм О. Пушкіна часто несе в собі проблеми духовно-етичних і суспільно-моральних пересторог, боротьби зі злим началом у самій людській природі, а не в соціальній організації життя.

Бунтуючо-протестний романтизм іншого великого поета Росії М. Лермонтова по-своєму визначав долю автора, як творчу, так і особисту. Від імені цілого покоління зазвучала поетична інвектива «Смерть Поета» – розвінчувальний відгук на загибель О. Пушкіна на дуелі.

М. Лермонтов подібно до О. Пушкіну усвідомлював свою пророчу місію в літературі, висловлюючи думку про те, що пророк істинний завжди самотній, завжди не прийнятий і відкинутий суспільством:

*С тех пор как вечный судия
Мне дал всеведение пророка,
В очах людей читаю я
Страницы злости и порока.
Провозглашать я стал любви
И правды чистые ученья:
В меня все ближние мои
Бросали бешено камень.*

М. Лермонтов у російському романтизмі (та і в європейському загалом) – чи не найбільший поет туги й самотності. Цими ж почуттями наділені й його герої, що у своїй життєвій безвиході вступають у конфлікт із долею – конфлікт, розв'язка якого часто є невизначеною й трагічною, однак боротьба ця в ім'я справедливості є невідворотною. М. Лермонтов – поет різких контрастів.

Контрастами в почуттях і в рисах характеру наділені і його герої, які водночас втілюють у собі божественне й демонічне. Останнє, з бунтом і оскарженням земного й небесного, є традицією усвідомленого самим поетом байронізму:

*Нет, я не Байрон, я другой,
Еще неведомый избранник,
Как он, гонимый миром странник,
Но только с русской душой.*

Тема самотності – одна із ключових у романтиків. Однак у М. Лермонтова вона звучить з особливим ліричним сумом безвиході, як правило, підкреслено трагічно. Саме ця проблема пов'язана з релігійно-філософськими течіями часу, у яких стверджується думка про внутрішню суперечність людської особистості, яка не тільки бореться за існування, але й несе в собі полярні начала, добро й зло, внаслідок чого самотня у світі, не адекватна в поведінці й не зрозуміла суспільству (такі концепції згодом стануть підґрунтям екзистенціалістів, як філософів, так і митців).

М. Лермонтов, на відміну від пасивних романтиків-консерваторів, не ідеалізував минулого. Однак і на майбутнє дивився упереджено похмуро, часто просто трагічно.

Якоюсь містичною прозорливістю відзначаються його апокаліптичні візії:

*Настанет год, России черный год,
Когда царей корона упадет;
Забудет чернь к ним прежнюю любовь,
И пища многих будет смерть и кровь;
Когда детей, когда невинных жен,
Низвергнутый не защитит закон
(«Предсказание»).*

Характерно, що рядки ці писалися шістнадцятирічним поетом задовго до кривавого революційного терору, до жорстокої розправи в Іпатіївському домі 1918 р. над царською сім'єю з неповнолітніми дітьми, задовго до людожерських і богоборчих перетворень у соціально-етичній та духовних сферах на території колишньої Російської імперії. Тяжіння до містичної прозорливості – теж данина епохи романтизму.

Мотив безвихідної самотності, без надії на порятунок, на спасіння властивий більшості поезій М. Лермонтова: як ліричним роздумам, так і баладам, і поемам, і драмам (взяти хоча б особистісно-психологічну трагедію «Маскарад», де егоцентризм відкинутого світським товариством головного героя певною мірою аналогічний персонажу пушкінських «Циган»).

І разом із тим поет-романтик, поет самотності й оскарження дійсності, М. Лермонтов усвідомлює згубність людського свавілля, свавілля, замішаного на гордині, того свавілля, яке віддаляє і від Бога, і від сакрального призначення мистецтва. Саме про це ідеться в поезії «Три пальми» («Восточное сказание»), де металогічні образи є розгорнутою у своїй багатозначності алегорією – оскарження самого Творця (цей мотив часто виступав провідним у ровесника М. Лермонтова українського поета Т. Шевченка), світобудови з її організованим призначенням, традиційних устоїв загубеллю життєдайних витоків.

Спроба бунту проти волі Творця («Не прав твой, о небо, святой приговор!») приводить до знищення й спустошення живого:

*И ныне все дико и пусто кругом –
Не шепчутся листья с гремящим ключом:
Напрасно пророка о тени он просит –
Его лишь песок раскаленный заносит
Да коршун хохлатый, степной нелюдим,
Добычу терзает и щиплет над ним.*

Безсумнівно, що в цій поезії звучить і пророчий мотив щодо долі наступних людських поколінь, трагічних катаклізмів, які вже довелося пережити людству наприкінці тисячоліття й у складній моральними та екологічними катастрофами сучасності.

Тут і внутрішні суперечності в пошуках самим поетом сенсу життя, сумніви в свободах, направлених на зміни організації людського існування. Про це слушно зазначає учений-філолог і богослов М. Дунаєв: «В этой поэтической легенде – не средоточие ли всей жизненной коллизии Лермонтова, раскрытие его внутренней трагедии? Художник на уровне образном, эстетическом сознает то, чему отказывает следовать в жизни реальной. Своеволие влечет к гибели. И от того так зыбко, так неверно все порой и в пространстве, где властвует лермонтовская поэтическая стихия» [4, с. 61].

Трагічними переживаннями «герої бунту» Мцирі та Демон з однойменних поем, самотні й приречені у власній безвиході. Тут, власне, спостерігаємо, за визначенням М. Дунаєва, символізацію темного стану людської душі, коли сам протест є нездоровим, свідченням духовного краху. Такі поеми, як «Мцирі» і «Демон», несуть у собі сотеріологічні роздуми про нерозкаяний бунт: у першій із них – сповідь героя без покаяння у власних гріхах, у другій – неможливість духовного переродження через відречення від Творця як життєдайного начала, через незгасаючу злобу й гординю («старинный ненависти яд»). Врешті закам'яніли у сферах людської суєти й жорстокості, лицемірства та обману серце Печоріна з роману «Герой нашего часу» не здатне за всіх суперечностей душі (герой часом здатний і на великодушні вчинки, на справжнє незгасне кохання до однієї із жінок – до Віри, з котрою не зміг поєднати долі) на духовне переродження.

Можливо, справжню суть трагедії непересічного поета визначив згадуваний вже богослов і вчений М. Дунаєв: «Вероятнее всего, душа Лермонтова пребывала накануне духовного перерождения. По учению Святых Отцов, такое состояние опасно: бесовские силы становятся особенно активны. Сама дуэль с Мартыновым стала несомненным следствием такой активности, которой Лермонтов не смог противостоять <...> Он бросил вызов судьбе, в последний раз захотел утвердить: да будет воля моя» [4, с. 70–71]. Проінята невідворотнім песимізмом (песимістичні настрої в романтиків посилювалися після поразки декабристського перевороту) поезія М. Лермонтова вважається піком російського романтизму.

Романтизм як мистецьке явище Європи й Америки мав у різних країнах національні особливості. Країною класичного романтизму вважається Німеччина. Основи романтичного світосприйняття були закладені німецькими письменниками й теоретиками («ієнської школи») (В. Ваккенродер, Новаліс, брати А. та Ф. Шлегелі, Л. Тік, до яких певною мірою приймав Ф. Гельдельрін).

Пізнньому німецькому романтизму характерні розчарування й зневіра, трагічні почуттями безвиході та невідповідності між мрією й дійсністю. Як приклад можна тут навести ідейно-художні засади прози Е. Гофмана, творчість якого мала досить широку популярність у Росії. Зокрема, відгомін гофманівської естетики відчувається в містицизмі, фантастичних метафорах В. Жуковського, М. Гоголя (певною мірою й у реалістично-бурлескних повістях українця Г. Квітки-Основ'яненка).

У гофманівських іроніях, сатирі, містичних ситуаціях виражений передусім філософський погляд на оточуючу дійсність. Його метафоричність із поєднанням жакливого й смішного має передусім трагедійне звучання.

Ідейно-художні засади Е. Гофмана вплинули на соціальний, психологічний, містичний реалізм (О. Бальзак, Г. Флобер, Ф. Стендаль, Ч. Діккенс, Ф. Достоевський та ін.), а також на літературу епохи модернізму, зокрема на символістів, тяжіючих до містики.

Інтерес до минулого, до фольклору характерний для творчості шотландця В. Скотта, історичні романи й поеми якого зробили помітний вплив на творчість багатьох українських письменників (П. Куліш, Є. Гребінка, М. Старицький та ін.) та польських класиків (наприклад, історична романістика Г. Сєнкевича, роман Б. Пруса «Фараон» тощо).

Центральною постаттю в історії французького романтизму, безперечно, варто вважати В. Гюго (1807–1885 рр.), письменника різнопланового як у жанрово-тематичній сфері, так і в багатогранності таланту: для грядущих поколінь він залишив ліричну, сатиричну, епічну поезію, драматургію (як віршовану, так і в прозі), романістику, публіцистику, епістолярну спадщину тощо.

У світовій літературі В. Гюго відомий насамперед своєю романістикою з неординарними колізіями та героями. Це передусім «Собор Паризької Богоматері» (1831 р.) як перше вагоме досягнення романтичної прози письменника, наступні романи «Знедолені» (1862 р.), «Трудівники моря» (1866 р.), «Людина, яка сміється» (1869 р.), «Дев'яносто третій рік» (1874 р.), які свідчать про гуманістичні засади автора, намагання поєднати християнські ідеї з прославленням революційних настроїв, із необхідністю звільнити народи від гніту й насилля. Романтизм творчості В. Гюго полягає в різкій контрастності в зображенні добра й зла, у протиставленні (чого немає в інших романтиків) зовнішньої, показної краси людини її внутрішньому світу: скажімо, потворні Квазімодо із «Собору Паризької Богоматері» та Гуїнплен із «Людини, яка сміється» морально стоять вище витончених красенів і вродливців. Саме Квазімодо та Гуїнплен, спотворені долею, зневажені й відкинуті суспільством, здатні на великодушність і на жертвність, на велику любов. По-своєму еволюціонують персонажі роману «Знедолені» в пізнанні добра та зла. Цей роман, за висловом самого письменника, був своєрідним «епосом душі», пронизаний ідеєю морального прогресу людини, вищості духовно-моральних чинників над земними законами. Цим засадам залишається вірним В. Гюго й у романах «Трудівники моря», «Людина, яка сміється», «Дев'яносто третій рік».

Чи не найвідомішою постаттю з американських романтиків є класик світової літератури Е. По (1809–1849 рр.), творчість якого (проза, поезія, літературна критика, публіцистика) є багатогранною як в ідейній, так і в естетичній самобутності. Романтизм Е. По значною мірою пізніше став естетичним підґрунтям для багатьох письменників різних шкіл і напрямів, різного роду декадентів, неоромантиків, містиків, психоаналітиків, фантастів. Відгуки мотивів американського класика наявні й у творчості С. Малларме, Ж. Верна, А. Конана Дойля, О. Уайльда, Г. Уелса та ін. Захоплювався його прозою й російський майстер філософсько-психологічного, теологічно-містичного реалізму Ф. Достоевський.

Як майстер детективних, пригодницьких новел Е. По сприяв розвитку відповідної тематики в літературі, у тому

числі й науково-фантастичного та авантюрного жанру. Зокрема, літературним досвідом письменника користувалися О. Уайльд, Р. Стівенсон, Ж. Верн, значно пізніше такі російські автори, як фантаст О. Беляєв, неоромантик О. Грін та ін.

Прозі Е. По властива часто недомовленість і загадковість, принцип інтелектуальної розгадки, про що свідчить новела «Золотий жук», один із найкращих творів письменника. Нестримний потяг до краси в романтика Е. По, як правило (це властиво багатьом представникам романтизму), відтінює мораль та істину.

Характерно, що такий принцип «демонічного», інфернального романтизму розвінчувався російським прозірливим генієм Ф. Достоєвським у полемічній повісті «Записки з підпілля», де, власне, осмислюється одна з естетичних рис протестних романтиків – усвідомлене чи неусвідомлене захоплення злом.

Саме про демонічний тип митців говорить в одній зі своїх книг Ю. Воробйовський, наводячи при цьому слушне зауваження С. Цвейга: «Ібо там, где самовластно царит демон, создается особенный пламенно-порывный повышенный тип искусства: опьяненное искусство, экзальтированное, лихорадочное, избыточное творчество, судорожные полеты духа, спазмы и взрывы, вакханалии и самозабвение, «мание» грехов, связанное, пророческое, пифическое иступление. Чрезмерность и преувеличенность всегда служат первым, непреложным признаком такого искусства...» [1, с. 65].

Характерною є при цьому й зміна стану свідомості, що дає вихід в інфернальну сферу: письменник, сам того не розуміючи, відкриває те чи інше явище майбутнього. Той же Е. По в 1838 р. публікує «Повість про пригоди Артура Гордона Піма», де розповідається про чотирьох людей, які потерпіли корабельну катастрофу, довго страждали від голоду у відкритому морі, після чого троє нещасних убивають і з'їдають четвертого. Звали його Річард Паркер. Майже через півстоліття, у 1884 р., терпить крах корабель «Магнетт». Четверо людей, як і персонажі повісті Е. По, опинилися в одній шлюпці. Троє з них, доведені до відчаю голодом, з'їдають четвертого, якого звали Річард Паркер. Неможливо пояснити з точки зору науки такий збіг [3, с. 30].

Е. По належав до такого типу романтиків, які особливо тяжіли до тих явищ і сфер, які знаходяться поза межею реального існування й повсякденного життєвого досвіду.

Романтизм в Україні, яка була складовою Російської імперії (українська еліта переважно була чи не найактивнішою у творенні могутності й розвитку великої східнослов'янської православної держави), відіграв ключову роль у пробудженні національної свідомості, на його формування мали вплив, безперечно, і українофільські тенденції в російській літературі (К. Рилєєв, М. Гоголь, О. Сомов та ін.), і польські літературно-історичні зацікавлення (С. Гошинський, Б. Залеський, А. Мальчевський).

В українському романтизмі виділяють, відповідно до пошуків естетичного ідеалу, чотири стильові течії: фольклорно-побутову, фольклорно-історичну, громадянську, особистісно-психологічну.

Українська література представлена цілою плеядою поетів-романтиків: Л. Боровиковський, А. Метлинський, В. Забіла, Є. Гребінка, М. Шашкевич, М. Костомаров, М. Петренко, П. Куліш, С. Писаревський, О. Афанасьєв-Чужбинський та ін. І, безперечно, найпотужнішим і найбільш самобутнім із них був ранній Т. Шевченко. Як романтики

виразили себе в українській прозі названі вже Є. Гребінка та П. Куліш (передусім в історичній тематиці), у деяких творах – Марко Вовчок (передусім фольклорні сюжети), Ю. Федькович, О. Стороженко та ін. У драматургії це твори М. Костомарова, К. Тополи, П. Куліша, деякі драми М. Старицького та М. Кропивницького (передусім історично-фольклорного плану) та ін.

Висновки. Згодом, наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., романтичне світосприйняття набуває нового імпульсу. Виникає неоромантизм як реакція на натуралізм, на декадентство, на песимізм, на містицизм, як утвердження героїчного, жертвовного начала, віри в перетворення світу на засадах справедливості, віри в неординарні особистості, на які можуть рівнятися маси.

Не сприймаючи «прози життя», неоромантики Е.-Л. Войніч, Р. Стівенсон, Дж. Конрад, А. Конан Дойль (Англія), С. Георгіє, Р. Рільке (Австрія), Е. Ростан (Франція), С. Пшибишевський, С. Виспянський (Польща), М. Горький, В. Короленко, Л. Андрєєв (Росія) та інші творять передусім світ екзотики й пригод із винятковим героєм, котрий не протистоє середовищу, а прагнув неможливе зробити дійсним. Найповніше в українській літературі неоромантизм проявив себе у творчості Лесі Українки, а також в окремих творах О. Кобилянської, Г. Хоткевича, С. Черкасенка, М. Вороного, В. Сосюри, Ю. Яновського, О. Довженка тощо.

Неоромантичні тенденції зберігалися довгий час у літературі ХХ століття, зокрема в О. Гріна, Б. Лавренюва, О. Фадеєва, О. Гончара, М. Стельмаха, О. Коломійця, К. Кудієвського, В. Симоненка.

Щоправда, це вже тема іншого дослідження.

Література:

1. Воробьевский Ю. Русский Голем. Дьяволиада мировой культуры. / Ю. Воробьевский. – М.: Издательский дом «Российский писатель», 2004. – 360 с.
2. Воробьевский Ю. Шаг змеи: Дьявол в истории последнего тысячелетия / Ю. Воробьевский. – М., 2003. – 525 с.
3. Горбовский А. Пророки? Прозорливцы? / А. Горбовский. – М., 1991. – 48 с.
4. Дунаев М. Вера в горниле сомнений: Православие и русская литература XVIII – XX веков / М. Дунаев. – М., 2003. – 1100 с.
5. Евангелие по Матфею, 7:13–14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://azbyka.ru/biblio/?Mt.7.13-14>.

Кудрявцев М. Г. Романтизм как способ художественного восприятия мира: духовно-этические аспекты

Аннотация. В данной статье автор рассматривает проблему романтизма как средства художественного познания реальности, основных тенденций и явлений в процессе эволюции художественного метода в национальных литературах славянских и западноевропейской цивилизаций.

Ключевые слова: тенденции, мировосприятие, жанр, эпоха, историзм, мифологизм, философия, религия и мистицизм.

Kudryavtsev M. Romanticism as a way of artistic perception of the world: the spiritual and ethical aspects

Summary. The article dwells on the problem of romanticism as the means of artistic cognition of reality, the main tendencies and phenomena in the process of evolution in the national literatures of Slavonic and West-European civilizations.

Key words: tendencies, world outlook, genres, epochs, historicism, mythologism, philosophy, religion, mysticism.

*Кучеренко Л. Е.,**аспірант кафедри теорії літератури**Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЕВОЛЮЦІЯ МЕМУАРНОГО ЖАНРУ В ПЕРІОД ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Активне втручання глобалізації в літературне життя кінця XX – початку XXI століття спричинило перегляд структури, тематики й проблематики мемуарної літератури. Структура мемуаристики зазнала внутрішніх варіацій, що перетворили її на складний міжжанровий синтез.

Ключові слова: мемуарна література, документалістика, міжжанровий, глобалізація, щоденникові записи, мемуари.

Постановка проблеми. Трансформація соціокультурного та літературного життя XX – початку XXI століття стала причиною пошуку літературознавцями нових тем, проблем, ідей, метажанрових утворень і переосмислення літературних традицій минулого.

XX століття стало переломним у розвитку жанру мемуаристики. Науково-технічний прогрес та інтеграція особистості в глобальні знання позначилися на культурному житті й літературному розвитку та поставили перед людством нові проблеми й питання, за рішення яких взялися представники різних сфер життя. Літературознавці виявили значні якісні зміни в сучасній літературі. Це зумовило необхідність пошуку нових теоретичних одиниць та методів класифікації. Тематика й стилістична форма оновлених із часом документальних творів літературного характеру зазнала суттєвих метаморфоз. Насамперед важливим фактом стало виникнення нових жанрових систем і метажанрів, що позначилося на науково-літературному житті кінця XX – початку XXI століття. Через глобалізаційні явища література стала надбанням всього соціуму, стираючи національні межі, що спричинило варіативні зміни тематичного простору сучасної документальної літератури, де глобальні проблеми витісняють проблеми окремої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якісні зміни в документалістиці досліджували такі літературознавці, як О. А. Галич [1], В. Ю. Марінеско [2], Г. М. Шевців [3]. Дослідники фокусували увагу на необхідності комплексного підходу до вивчення документальних жанрів: із точки зору не тільки літературознавства, а й лінгвістики, антропології, історії, психології, соціології, а також виявили ознаки окремих жанрових моделей, аналізуючи міру об'єктивності авторів документальних творів.

Вплив глобалізації на літературні процеси став об'єктом дослідження О. А. Галича [1], І. В. Лімборського [4], Р. Недерсоля [5]. Ці літературознавці виявили інтерес до якісних метаморфоз модерної літератури та пов'язали їх із впливом глобалізації на соціокультурне життя. Важливою для дослідження є робота І. В. Лімборського, у якій розкривається аналіз впливу глобалізаційних процесів на світову літературу. Задля виявлення наслідків впливу гло-

балізації на мемуаристику в сучасному її стані необхідно провести послідовне та логічне дослідження еволюції документальних літературних жанрів.

Метою статті є виявлення впливу глобалізації на оновлення жанру мемуаристики та аналіз еволюції форми, тематики й проблематики сучасної мемуаристичної літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коріння жанру мемуарної літератури сягає давніх часів. Його тематика й проблематика змінювалися разом з епохою. Так, у давні часи увага фокусувалася насамперед на інтересах держави, люди цікавилися мемуарами відомих історичних осіб. А вже в епоху Відродження людина стала ключовою особою таких творів [2, с. 59].

Модернізм відкрив нові тематичні простори через появу нетрадиційних форм самовираження людини: імпресіонізм, модерн, футуризм, кубізм, експресіонізм, які дозволяли письменникам відчувати внутрішню свободу та епатильність, що й знайшло відображення на сторінках мемуарів.

Глобалізація – це масштабне поняття, що включає в себе багато аспектів. Це процес всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції та уніфікації. У вужчому розумінні – перетворення певного явища на планетарне [6]. Початком глобалізації стали події після 1945 р., коли більшість країн світу домовилися про співпрацю. Літературознавець І. В. Лімборський, розмірковуючи щодо пояснення терміну глобалізації, надає таке визначення: «Як ідеологія глобалізація – це крайня форма відчуження: щось, створене людьми, стає тим, що має необмежену владу над ними» [4, с. 32].

Згодом, завдяки появі телефонного зв'язку, телебачення та світової мережі Інтернет, люди різних національностей, релігій та світоглядів змогли взаємодіяти. Це повело за собою як позитивні, так і негативні зміни, що позначилося й на культурному надбанні, адже соціально-культурне, економічне й політичне життя література не може обходити стороною через тісний зв'язок національного й особистого, матеріального й духовного. Глобальні суспільні проблеми проявляються на сторінках літературних творів незалежно від задуму самого автора. Письменник, інтегрований у глобальний світ, стає трансмітером, що передає читачеві своє бачення подій у світі, які в будь-якому разі є суб'єктивними.

Внаслідок прояву значних впливів із боку західних країн, які були викликані глобалізацією, не тільки українська, а й література інших країн зазнала змін у сюжетно-образних і проблемно-тематичних матеріалах. Глобалізація почала впливати на різні країни саме через літературу. З кінця XX століття в літературі виникають нові теми й проблеми, які вимагають вираження авторських ідей за

допомогою інших образів і концептів. У свою чергу це викликало появу нових жанрів і жанрових модифікацій та навіть течій, що відкрило для теоретиків літератури нові можливості й розширило базу невивченого матеріалу.

Тепер у людства виникають нові інтереси, пов'язані із зовнішнім світом та внутрішнім станом людини. Знання, які стали доступними для кожного, підштовхують письменників до вивчення людини в контексті цілого світу, тому мемуарні твори, написані після 80–90 рр., охоплюють складну філософську тематику. Перехід від соціального, політичного до філософського є характерною рисою епохи постмодернізму. Водночас мемуаристика перестає бути консервативним самотутнім жанровим утворенням і консолідує різні жанри й види мистецтва.

Документалістика на сучасному етапі не базується на чіткій структурованості та специфічній стильовій формі, не дотримується меж жанру та може варіювати. Саме в цьому полягає проблема виявлення жанрово-стильових особливостей документалістики та мемуарної літератури зокрема.

Перед теоретиками літератури постає нова проблема виявлення оновлених жанрів та їхньої систематизації в сучасній літературній науці, а також пошуку факторів, під впливом яких відбувся якісний зсув у літературі в цілому.

Основною причиною метаморфоз у модерній літературі ми вважаємо глобалізацію. Через доступність різноманітних знань усіх сфер життя суспільство цікавиться новими питаннями й філософськими проблемами, що спричинило появу нової тематики в мемуарній літературі. Так, наприклад, з'явився езотеричний жанр, який є досить молодим, але дуже популярним серед сучасної молоді. Така тематика є провідною в розглянутих нами творах, написаних вкінці ХХ – на початку ХХІ століття: у Ф. Картера («Освіта маленького дерева») та щоденниках К. Кастанеди (починаючи з «Навчання дона Хуана» і закінчуючи книгою «Колесо часу»).

Більшість мемуарних творів кінця ХХ – початку ХХІ століття є складними міжжанровими утвореннями, деякими з яких є такі: біографія-есе, біографічна новела, роман-есе, мемуарний роман, роман-дослідження, псевдобіографія, біографія-самосвідчення, роман-факт, роман-мозаїка, роман-пошук, роман-монтаж, біографічний пунктирний роман, повість-документ, пошукові мемуари, біографічний інтелектуальний бестселер.

У літературі non-fiction, яку ще називають документальною, домінує суб'єктивна правда автора, і залежно від його настанови на адресата виокремлюються такі різновиди літератури non-fiction: самоадресована (не опубліковані за життя щоденники), діалогізована (епістолярії), поліадресована – тексти літератури non-fiction (мемуари, автобіографії тощо), опубліковані автором і, відповідно, звернені до широкого загалу.

Мемуарну літературу не можна вважати суто документальною. Адже автор, будучи свідком певних важливих подій своєї епохи, все ж передає не факти про них, а своє бачення. Факти переломлюються через призму світогляду митця й продукт у вже обробленому вигляді надходить до читача.

Структура й тематика мемуаристики в сучасному вигляді залежить також від мети написання мемуарів чи щоденникових записів.

Метою написання таких мемуарів і біографій стало насамперед збереження пам'яті загиблих та апелювання до почуттів читача, протест проти насильства, війн, голоду, нацизму, привернення уваги суспільства до загальнолюдських проблем. Крім того, у зв'язку зі зменшенням кількості очевидців подій воєнних років, голоду й Голокосту, письменники прагнуть оживити події тих часів за допомогою літературних творів. Головне їхнє завдання – викликати почуття гуманізму, жалю, поваги та неприязні насильства з метою уникнення подібних проблем у суспільстві в майбутньому.

Так, про воєнні події 1941–1945 р. та післявоєнний голод і винищення людей єврейського коріння в 1997 р. Бельгійською письменницею М. Дефонсекою була видана книга мемуарного характеру «Вижити з вовками». Вона ставить вищезгадані питання: Голокост, нацизм, війна, насильство. Пізніше ця книга була названа квазімемуаром через представлення вигаданих фактів за реальні. Проте мета автора була досягнута сповна: читачі всього світу звернули свою увагу на загальнолюдські проблеми, які стали світовою трагедією та змогли проаналізувати ситуацію.

Ретельно проаналізувавши мемуари й щоденникові записи, які були видані в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, ми сформуваємо класифікацію досліджених романів за актуальною проблематикою й тематикою. Пошук знань про людину й Всесвіт, езотерична проблематика та специфічне розуміння особистості, тема свободи та організації духовного шляху характерна проаналізованими нами мемуарам «Освіта маленького дерева» Ф. Картера, «Ілюзії» Р. Баха та 11 щоденниковим записам К. Кастанеди, починаючи з «Навчання дона Хуана» й закінчуючи книгою «Колесо часу». Такі проблеми, як сучасні варіації усталених цінностей, роздуми над долею покоління та виявлення проблем модерної молоді, присутні в мемуарах Л. Каркатерри «Нічні мисливці», М. Дефонсеки «Вижити з вовками», С. Равича «Довгий шлях». Поява нових життєвих цінностей та орієнтирів людства стала основою, на якій базується новий глобальний погляд на суспільні проблеми всього людства. Те, що ці зміни припадають на кінець ХХ століття, можна пояснити тільки впливом глобалізації на літературне життя.

Висновки. Отже, мемуарний літературний жанр стає одним із найпопулярніших на початку ХХІ століття, адже він трансформувалася відповідно до потреб сучасного читача. Вхідження в глобальний світ спричинило штурм свідомості читача актуальними загальнолюдськими філософськими проблемами пошуку істини, правди, свободи та індивідуального духовного шляху. Порівнюючи центральні мотиви й проблеми модерних авторів із творами минулого, можна відмітити відходження від парадигми «людина – центр Всесвіту» або «суспільство – центр Всесвіту». Навпаки, трансформація знань і свідомості показала важливість не лише особистого, а й глобального, поставивши все живе на планеті на одному рівні, та необхідність об'єднання для єдиної мети як точку відліку нового часу, коли й постмодернізм ізжив себе, а теоретично нова течія, яка могла б називатися пробудженням, ще не сформувалася. Щодо структури, то необхідно відмітити значну еволюцію: документальна та мемуарна література сьогодні має вільну структуру та не є строго обрамленою, поєднуючи в собі різні жанри й види мистецтва.

Матеріали наукової статті в подальшому будуть розширюватися й теоретично обґрунтовуватися для представлення новацій дослідження на сторінках дисертації.

Література:

1. Галич О. А. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі : [монографія] / О. А. Галич. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2013. – 264 с.
2. Марінеско В. Ю. Літературна біографія як жанрова модель: особливості еволюції, атрибутивні та модусні ознаки / В. Ю. Марінеско // Наукові праці. Філологія. Літературознавство. – 2012. – Вип. 181. – Т. 193. – С. 59–63.
3. Шевців Г. М. Сучасний стан дослідження автобіографічної проблематики в гуманітарних науках / Г. М. Шевців // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Літературознавство». – Х. : Нове слово. – 2013. – Т. 1. – № 1–73. С. 149–156.
4. Лімборський І. В. Світова література і глобалізація : [монографія] / І. В. Лімборський. – Черкаси, 2011. – 192 с.
5. Nethersole R. Models of globalization / R. Nethersol // PMLA. 2001. Vol. 116. P. 646.
6. Глобалізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Глобалізація>.
7. Кардин В. С. Сегодня о вчерашнем. Мемуары и современность / В. С. Кардин. – М., 1961. – 192 с.
8. Толстанова М. В. Влияние глобализации на сферу литературы и науки о ней / М. В. Толстанова // Постсоветская литература и эстетика транскulturации: жить некогда, писать ниоткуда / М. В. Толстанова. М., 2004. С. 76–88.

9. Документалістика початку ХХІ століття: проблеми теорії та історії // Матеріали ІV Всеукраїнської наукової конференції. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2007. – 232 с.

Кучеренко Л. Э. Эволюция мемуарного жанра в период глобализации

Аннотация. Активное вмешательство глобализации в литературную жизнь конца ХХ – начала ХХІ века стало причиной перепросмотра структуры, тематики и проблематики мемуарной литературы. Структура мемуаристики понесла внутренние вариации, которые превратили ее в сложный междужанровый синтез.

Ключевые слова: мемуарная литература, документалістика, междужанровый, глобализация, дневниковые записи, мемуары.

Kucherenko L. Evolution of memoir genre in a globalization period

Summary. Active interference of globalization in the literary life of the end of ХХ – beginning of ХХІ century became a cause of revision of a structure, themes and problems of memoir literature. A structure of memoir literature had undergone internal variations which changed it into complicated betweengenre synthesis.

Key words: memoir literature, documentary literature, betweengenre, globalization, diaries, memoirs.

Рижкова С. В.,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКУ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ (НА МАТЕРІАЛАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

Анотація. Статтю присвячено аналізу заголовків художніх творів, які слід розцінювати як сигнал сигналу, що надає в кордонах текстової інформації свою власну інформацію. Здійснено аналіз ступеня співвіднесеності заголовку з текстом на основі англійських і німецьких художніх творів, де очевидним є зниження інформативності заголовка й підвищення його образності й алюзивності. Також автор виділяє функції заголовка, де він, як правило, виступає каталізатором всіх текстових категорій.

Ключові слова: заголовок, функції заголовка, зміст, співвіднесеність, алюзивність, образність, інформативність, художній твір.

Постановка проблеми. Попри значну кількість наукових робіт, у яких досліджено заголовок художнього тексту, інтерес до його вивчення не зменшується. Проте завжди виявляються такі його властивості та якості, які ще не були помічені раніше. Ці властивості стають більш очевидними, коли вони виявляються в позамовній ситуації. У сучасних умовах інформаційний потік стабільно збільшується, що стосується також і художніх текстів, які з'являються на різноманітних носіях, включаючи Інтернет. Характерною особливістю сьогодення є те, що короткі англомовні розповіді становлять значну частину художньої продукції, пропонованої читачеві. Сучасний читач більш схильний приділяти увагу новим авторам, значно рідше звертаючись до класики. Тому він стикається з великою кількістю незнайомих імен та опиняється, зрозуміло, у замкнутій комунікативній ситуації, не маючи у своєму розпорядженні жодних відомостей про автора чи про текст, крім його заголовка. Ця ситуація може бути кваліфікована як особливий вияв діалогу «автор – читач» у структурі сучасної літературної комунікації, коли роль заголовка як репрезентанта тексту читачеві помітно зростає.

Огляд наукової літератури. Заголовок тексту знаходився в колі уваги С.Д. Крижанівського, І.І. Бірагової, В. Богуславської, Н.А. Веселової, Н.Н. Гавришиної, Ф.М. Горленко, Д.К. Гоциридзе, О.К. Дубовик, І.Г. Кошевої, Л.А. Лебедевої, Г.Д. Лочмеле, Д.Н. Медриш, В.І. Муренко, Л.У. Нікабадзе, Ю.Б. Орлицької, Н.П. Пешкової, Н.М. Портільо, С.О. Сандажиєвої, Е.І. Турчинської, Н.О. Фатєєвої, І.В. Фоменко, Н.П. Харченко, В.О. Чижаковського, А.О. Ягодової, Дж.М. Уільямса та багатьох інших.

Мета статті – визначити функції заголовків у художніх творах; виділити ступінь взаємозв'язку заголовку з текстом (на матеріалах англійських та німецьких художніх творів).

Виклад основного матеріалу дослідження. Донині лінгвістична наука все ще має численні аспекти для до-

сліджень у галузі заголовкових комплексів, проводяться численні теоретичні розробки в цій сфері, які знаходять відображення в працях учених і наукових збірниках, наприклад «Поетика заголовка» (щорічний збірник, заснований на матеріалах доповідей конференції з однойменною назвою, що проводиться Російським державним гуманітарним університетом). Заголовкові комплекси є достатньо широкою темою дослідження, бо заголовок все ще залишає простір для роздумів і практичних висновків дослідника.

У питанні сприйняття далеко не останню роль відіграє семантичний компонент заголовкового комплексу, бо поруч із рештою особливостей заголовкових комплексів стоять семантичні, які можна розглядати як найбільш важливі в заголовковому комплексі компоненти, бо саме семантика визначає розуміння й сприйняття заголовка читачем. Наприклад, І.Г. Кошова пропонувала розглядати назву «як кодовану ідею тексту» [4].

Заголовок відіграє головну роль у наданні спрямованості розуміння тексту, бо він займає «сильну позицію тексту», поряд з епіграфом, початком тексту та його кінцем [1].

Аналізуючи заголовкові компоненти художніх творів, доречно звернути увагу, що співвіднесеність із текстом твору в назвах варіюється від століття до століття в бік зниження інформативності заголовка та підвищення його образності й алюзивності. Проте простежується певна пропорційність: чим більше виражена інформативна функція, тим менше виражена атрактивна функція заголовка та, відповідно, навпаки.

У цілому картина вираженості інформативної функції виглядає так: наявний ступінь співвіднесеності заголовка за період із XVIII до XX століття виражається в кількості 37 (XVIII століття), 16 (XIX століття) і 2 (XX століття); слабкий ступінь співвіднесеності представлений у XVIII столітті 10 заголовками, XIX столітті – 55 заголовками, у XX столітті – 141 заголовковим комплексом. Також простежуємо різке зниження вживання наближеної співвіднесеності до XX століття (59, 57 і 11 назв відповідно до хронологічних періодів); алюзивна співвіднесеність, навпаки, має тенденцію до більшого вияву в заголовкових комплексах (54 заголовки в XVIII столітті, 158 – у XIX столітті, 181 – у XX столітті). Відносний ступінь співвіднесеності виражається в кількості 39, 115 і 65 назв відповідно до періоду.

Отже, у XVIII столітті автори здебільшого вживали заголовки з наближеною й алюзивною співвіднесеністю заголовка та рідше зверталися до інших варіантів, особливо до тих, що відносяться до слабого ступеня співвіднесеності.

«The School For Scandal» Р.Б. Шерідана («Школа лихослів'я») – алюзивна співвіднесеність.

До XIX століття ситуація зі зміщенням вираженості інформаційної та атракційної функцій стабільно рухається в бік зниження інформативності та підвищення атрактивності, що пов'язано зі змінами в загальному напрямі художньої літератури й підвищенням культурного рівня читачів, які відрізняються вже більш вимогливим смаком у виборі твору.

Тому найбільшою популярністю користуються заголовки з власними назвами. Зазначимо, що вони займають значну частину від загальної кількості заголовкових комплексів.

Порівняймо: «The Fortunes of Nigel» В. Скотта («Пригоди Найджела») – наближений ступінь співвіднесеності. «The Life of Napoleon Bonaparte» В. Скотта («Життя Наполеона») – також наближений ступінь.

Заголовки з відносним й алюзивним ступенем співвіднесеності виходять на передній план, у відсотковому співвідношенні займаючи велику частину заголовкових комплексів XIX століття.

Порівняймо: «The Quacker City» Дж. Ліппарда («Місто квакерів») – відносна співвіднесеність. «Far from the madding crowd» Т. Харді («Далеко від божевільного нагпу») – алюзивна співвіднесеність.

Отже, помітні зміни у вираженості співвіднесеності на користь відносної невиразності зв'язку тексту й заголовка, які постають скоріше у вигляді натяку на сюжет або головного героя твору.

Порівняймо: «A Drama in Muslin» Дж. Мура («Серпанкова драма») – алюзивна співвіднесеність.

У XX столітті відбулися чергові зміни у вираженості функцій заголовка від інформативності до образності й алюзивності. Відносний і наближений ступені співвіднесеності помітно втрачають свої позиції, а слабка співвіднесеність, навпаки, значно виростає у відсотковому співвідношенні, займаючи практично чверть від усіх розглянутих заголовкових комплексів.

Порівняймо: «The Message to the Planet» А. Мердока («Послання до планети») – відносна співвіднесеність. «The Call Of The Wild» Дж. Лондона («Поклик предків») – алюзивна співвіднесеність. «A Month of Sundays» Дж. Апдайка («Місяць відпустки») – слабка співвіднесеність. «The Curious Case of Benjamin Button» Ф.С. Фіцджеральда («Кумедний випадок із Бенджаміном Батоном») – наближена співвіднесеність. «The Autobiography of Alice B. Toklas» Г. Стайн («Автобіографія Аліси Б. Токлас») – явна співвіднесеність.

Аналізуючи отримані результати, ми з'ясували, що співвідношення заголовка й змісту твору варіюється від періоду до періоду, залежно від обраного художнім жанром курсу свого розвитку.

У змістовній структурі твору заголовку належить істотна роль. Він передає в концентрованій формі основну його (твору) тему чи ідею. Ця функція заголовка зумовлює його зв'язок з усім текстом, а також можливість реалізації сенсу заголовка в повному обсязі тільки в його ретроспективному вигляді, прочитанні, тобто після реалізації всіх ліній зв'язку «заголовок – текст».

Полісемія слова, а у відомих межах полісемія словосполучення, використання оказіональних утворень (слів

або словосполучень) як заголовка також визначає необхідність урахувати зв'язок «заголовок – текст», бо в низці випадків актуалізація того чи іншого лексико-семантичного варіанта заголовного слова, однозначне декодування семантично оказіонального утворення виявляється можливим лише на базі цілого тексту. Наприклад, заголовки «Der Umweg der Pilze» і «Mathematik einer kleinen Kiefer» (Е. Strittmatter «Schulzenhofer Kramkalender») взагалі не можуть бути декодовані до знайомства з текстом. І тільки ретроспективно, прочитавши весь текст, читач розуміє значення ненормативного заголовного словосполучення й зміст заголовка. Але якщо заголовок і має однозначну семантику, у повному обсязі він сприймається лише ретроспективно: заголовне слово чи словосполучення збагачується в тексті емоційними конотаціями. Навіть відомі географічні імена випробовують на собі «прирошення смислу», якщо вони вжиті в заголовку художнього тексту. В есе В. Борхета «Hamburg» або «Die Elbe» ці географічні імена, винесені в заголовки, набувають додаткового сенсу визначення батьківщини, місця, де людина жила, любила, страждала, тобто з нейтральних перетворюються на емоційні позначення, що поєднують конкретизуюче й генералізуюче значення.

Початок розповіді З. Ленца «Ein Hausauslauter Liebe» дає підставу тлумачити його заголовок як милування сім'єю, де всі щиро люблять один одного. Проте під час розвитку дії показано брехливість взаємин у сім'ї та розкривається «другий шар» значення заголовка – його іронічний смисл. Текст оповідання руйнує початкові позитивні конотації, пов'язані з заголовком.

Кожен заголовок виконує тематизувальну функцію в тексті. При цьому можна виділити найбільш типові випадки найменування художнього твору за одним чи кількома компонентам змістовної структури твору: називається основна дійова особа (або група осіб), подія, яка є центром фабульної дії, час або місце дії. Заголовок, який має структуру словосполучення чи речення, може називати відразу два (або більше) компонента змістовної структури твору.

Заголовок може виконувати не лише тематизувальну, а й символізувальну функцію в тексті. Символічний смисл заголовка формується в межах всього тексту. Проте можливий розвиток і навіть трансформація символічного смислу заголовка.

Заголовок може поєднувати тематизувальну та оцінну функції. Таке поєднання властиво заголовкам, дві частини якого пов'язані сполучником oder: Н. Von Doderer «Zwei Lügen oder eine antikische Tragödie auf dem Dorfe» S. Lenz «Die Lampen der Eskimos oder die Leiden eines Spezialisten».

Висновки. Отже, можна стверджувати, що в питанні вивчення заголовного комплексу, беручи до уваги всі його особливості існування як самодостатньо наявної внутрішньої текстової одиниці, що він, володіючи амбівалентним характером (тобто виступаючи і як текст, і як його частина), може так само бути семіотичним утворенням, що спонукає нас до процесу його додумування та інтерпретації всього тексту твору. У разі, коли читач, ознайомлений зі змістом твору, сприймає смисл заголовка, заголовок не припиняє грати цю спонукальну роль, а ще більш активізує сприйняття особистості та інтерпретацію тексту, яка буде ґрунтуватися вже не на здогадах і припущеннях, а на

досвіді прочитаного матеріалу. Тому в першому випадку назва збуджує увагу читача (відбувається задіяння продуктивного/творчого інтуїтивного мислення – мінімально усвідомленого й швидкоплинного процесу на основі творчої уваги), а в другому – активує пам'ять та емоційні враження від прочитаного (задіяє творчо-критичне репродуктивне мислення – переосмислення на основі образів та уявлень, узятих з інших джерел, у сукупності з власними ідеями й досвідом). Тобто можна стверджувати, що назва художнього твору може бути своєрідним катализатором/активатором для потенційно можливого індивідуального розгортання тексту твору з мінімального тексту-примітиву (самого заголовка). А.А. Брудний запропонував таку теорію: «Текст ніби керує процесом розуміння: починаючи з перших осмислених одиниць розподілу в індивіда формується установка, пов'язана з прогнозуванням подальшого змісту» [2].

Література:

1. Арнольд И.В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста / И.В. Арнольд // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 4. – С. 23–31
2. Брудный А.А. Проблема языка и мышления – это прежде всего проблема понимания / А.А. Брудный // Вопросы философии, 1977. – 250 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Едиториал, 2004. – 144 с.
4. Кошечкина И.Г. Теоретическая грамматика английского языка / И.Г. Кошечкина. – М. : Просвещение, 1982. – 302 с.
5. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – К. : Нова книга, 2004 – 272 с.

Рыжкова С. В. Роль и функции заголовка в художественных произведениях (на материалах английской и немецкой художественной литературы)

Аннотация. Статья посвящена анализу заголовков художественных произведений, которые следует рассматривать как сигнал сигнала, передающий в границах текстовой информации свою собственную информацию. Осуществлен анализ степени соотносительности заглавия с текстом на основе английских и немецких художественных произведений, где очевидно снижение информативности заглавия и повышения его образности и аллюзивности. Также автор выделяет функции заголовка, где он, как правило, выступает катализатором всех текстовых категорий.

Ключевые слова: заголовок, функции заголовка, содержание, соотносительность, аллюзивность, образность, информативность, художественное произведение.

Ryzhkova S. The role and functions of the title in literary works (based on English and German literature)

Summary. This article analyzes the titles of literary works, which should be regarded as a signal of the signal that transfer its own information within the boundaries of text information. The analysis of the title and text correlation degree with based on English and German literary works is carried out, where informative title decrease and image-bearing and allusive rise are obvious. The author also highlights the title functions, where it usually acts as a catalyst in all text categories.

Key words: title, title function, content, correlation, allusion, imagery, informativeness, literary work.

ЗАГАЛЪНЕ МОВОЗНАВСТВО

Бобкова Т. В.,

докторант

Київського національного лінгвістичного університету

КОНЦЕПЦІЯ КОЛОКАЦІЇ: КОРПУСНИЙ ПІДХІД

Анотація. В статті встановлено концептуальні джерела й основні положення корпусного підходу дослідження колокацій, обґрунтовано необхідність застосування комплексного підходу на базі корпусу текстів.

Ключові слова: колокація, словосполучення, текст, контекстно-орієнтований підхід, корпусний підхід, статистичний підхід.

Постановка проблеми. Завдання розробки прикладних систем з автоматичного аналізу тексту й укладання словників потребують опрацювання великих обсягів природно-мовних текстів. Сучасні результати спостережень текстових ресурсів – корпусів текстів – виявляють, що при побудові тексту використовуються не окремі слова, а регулярно відтворювані блоки, або конструкції – колокації. Зазначені природно-мовні структури цілком видобуваються з пам'яті як заготовлені утворення, подібні до простих слів. Регулярність і частотність появи колокацій у текстах становить значний інтерес для прикладних досліджень і вимагає теоретичного обґрунтування феномена.

Окремі загальнотеоретичні аспекти феномена колокації як вияву сполучуваності були об'єктом досліджень зарубіжних і вітчизняних лінгвістів початку ХХ ст. (Ш. Балі, Дж. Фьорз, В. Порциг, В. Виноградов, Л. Теньєр, Н. Амосова, О. Борисова, Дж. Синклер, Ю. Апрусян, І. Вихованець, К. Городенська, В. Телія, В. Горпинич, А. Загнітко, Н. Клименко, М.П. Кочерган, О. Снитко, Л. Йорданська, І. Мельчук, В. Левицький, С. Різник, Р. Марцинкевічене, Н. Дарчук). Однак до цього часу в лінгвістиці відсутнє чітке визначення поняття «колокація», її істотних ознак і статусу серед словосполучень.

Мета статті – дослідити розвиток концепції колокації в сучасній корпусній лінгвістиці. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) здійснити аспектуалізацію поняття «колокація» з урахуванням широкого й вузького розуміння терміна; 2) дати визначення терміна «колокація» в аспекті корпусного підходу; 3) окреслити історичні й теоретичні передумови формування корпусного підходу до концепції колокації; 4) визначити основні теоретичні положення корпусного підходу до опису колокації; 5) навести аргументи на користь комплексного підходу до дослідження колокації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній лінгвістиці питання щодо визначення й статусу колокацій серед словосполучень є дискусійним. Термін «колокація» вважається певною мірою не одновимірним, оскільки покликаний відобразити комплекс лексичних, граматичних і функціональних ознак. Недавнє входження терміна в широкий науковий обіг ще не набуло остаточного закріплення в слов'янській лінгвістичній традиції. Саме тому в сучасній лінгвістичній літературі спостерігається співіснування конкурентних термінів на позначення

поняття «колокація»: стабільне сполучення, стабільний контекст [1, с. 205], стійке сполучення [2, с. 31], невільне сполучення [3, с. 10; 4, с. 120], фразеологізм [5, с. 345], лексико-функціональний вираз, фразема [5, с. 345], неоднослівна лексична одиниця [6, с. 27] або багатослівна конструкція [6, с. 26; 7, с. 158].

Зазначена неусталеність термінології пояснюється співіснуванням у сучасній лінгвістиці давно сформованих традицій і парадигм корпусної лінгвістики [8, р. 47; 9, с. 398]. З іншого боку, це зумовлено неоднорідністю, багатоаспектністю феномена [3, с. 4; 9, с. 398; 10, р. 89; 11, р. 133] і невизначеним статусом колокацій серед словосполучень. Дискусійний характер визначення спонукав до аспектуалізації аналізованого поняття й виділення широкого – лінгвістично мотивованого значення й вузького – в статистичному аспекті [8, р. 47; 12, р. 26]. На сучасному етапі в широкому сенсі під колокацією розуміється поєднання двох слів або звичне використання певних лексем разом [13, р. 115–116]. Корпусний підхід ґрунтується на вузькому значенні: колокація – це слова, які зустрічаються в тексті частіше поруч, ніж за випадковою вірогідністю окремо [13, р. 115–116].

Залежно від інтерпретації концепції у традиціях певної школи сучасні лінгвісти визначають якісний і кількісний склад колокацій і їхній статус серед інших словосполучень [14, с. 18]. На сучасному етапі виділяють семантико-синтаксичний, контекстно-орієнтований і корпусно-орієнтований (корпусний, статистичний) підходи [5, с. 344; 14, с. 16]. В основу традиційних лінгвістичних досліджень колокацій покладено семантико-синтаксичний підхід, за яким зв'язність визначається семантичною сумісністю елементів словосполучення і/або певною синтаксичною моделлю [3, с. 3; 12, р. 27]. За ступенем фразеологізації, або «жорсткості зв'язку елементів» [4, с. 120] колокації традиційно зараховуються до стійких сполучень [14, с. 16] чи характеризуються проміжним між вільними й фразеологізованими сполуками статусом [1, с. 206; 3, с. 4; 4, с. 120; 6, с. 25; 8, р. 47; 14, с. 16; 15], що дає змогу певні колокації об'єднувати з вільними сполуками, а інші визначати як фразеологізми.

В українській лінгвістиці дослідження колокацій ґрунтуються на засадах семантико-синтаксичного [2, с. 32; 4, с. 174] й статистичного підходів [7, с. 163; 16, с. 184]. При цьому увагу дослідників зосереджено не на розв'язанні «лінгвістичних проблем фразеологізації еквівалентних слову стійких сполучень» [4, с. 120], а на ефективності автоматичного виявлення колокацій у текстах [7, с. 159; 16, с. 184]. «Непередбачуваність» природи колокацій зумовлює їх уключення до реєстру словника, призначеного для кодування тексту [8, р. 42]. Так, у системі АГАТ колокації поруч із безумовними ідіомами заносяться до словника фразеологізмів і при автоматич-

ному синтаксичному аналізу «згортаються» в один вузол [4, с. 121].

Витоки власне корпусного підходу до концепції колокації слід шукати в нерозв'язаних проблемах опису лексичного значення, точніше – синтагматичних відношень у лексиці [1, с. 191; 10, с. 71]. У науковий обіг термін «колокація» вперше був уведений Дж. Р. Фьорзом у межах контекстуальної теорії значення в 1930 рр. [12, р. 9]. На той час під колокаціями розумілось типове оточення – звичні або звичайні позиції даного слова [15]. Основною заслугою представників британського контекстуалізму (J.R. Firth, A. McIntosh, M.A.K. Halliday) було усвідомлення необхідності встановлення значення слова через аналіз вживання форми, тобто контексту [5, с. 344]. І, хоча в межах британського контекстуалізму не було сформульовано чіткого визначення колокації, концептуальні засади на пряму послуговували підґрунтям контекстно-орієнтованого й корпусного підходів. Контекстно-орієнтований підхід передбачає застосування як основного прийому синтагматичного аналізу [10, р. 75] контекстуалізації, результатом якої на лексичному рівні є встановлення колокацій слова.

Контекстуальна теорія значення ґрунтується на визнанні колокації цілісною одиницею сенсу, дослідження якої передбачає виокремлення складових [10, р. 43]. Під колокаціями в цьому разі розуміються характерні стійкі сполучення слів, поява яких поруч зумовлюється регулярним характером взаємного очікування внаслідок дії семантичних факторів. Основним здобутком фьорзіанства вважаються встановлені ознаки формальної зв'язності: колокація – супровід слова, матеріал, у якому воно найчастіше зустрічається, і колігація – взаємозв'язок граматичних категорій у синтаксичній структурі [17, р. 209]. Отже, окреслений вище фьорзіанський підхід працює в межах контекстуальної теорії значення, за якою ідентифікація сенсу слова або виразу базується на формалізації контекстної моделі.

Концептуальною близькістю до британського контекстуалізму визначається теорія синтагматичних полів В. Порцига [1, с. 202; 10, р. 71]. Уведений у науковий обіг Дж. Р. Фьорзом термін «колокація» за поняттям наближується до синтагматичних, або «елементарних полів» В. Порцига, що являють собою «поєднання мінімальної кількості членів (двох одиниць)» [1, с. 205–206]. При цьому значення лексичної одиниці є наслідком її синтагматичних зв'язків, інакше кажучи, певні лексичні одиниці беруть участь у вираженні значення інших одиниць [10, р. 71]. Зв'язність таких сполучень, відмінних від вільних, зумовлюється синтагматичними відношеннями, основу яких становлять позамовні й мовні фактори. Зокрема, останні впливають на утворення елементарних полів, базованих на позамовних зв'язках між відповідними денотатами, що підтверджується можливістю зміни складу синтагматичних полів у процесі розвитку мови.

Теорія В. Порцига була розвинута в українській семасіології Е.Ф. Скороходьком і В.В. Левицьким, які розглядали елементарні поля як різновид стабільних сполучень, відповідних колокаціям [1, с. 202–206]. Застосування квантитативних методів для вивчення параметрів широти, інтенсивності й селективності сполучуваності надало можливість встановити, що «перехід від вільних словосполучень до зв'язаних (стійких) має градуованийий

характер», при цьому високий ступінь зв'язку між компонентами є не випадковим [1, с. 205–206]. Отже, концептуальними джерелами корпусного підходу дослідження колокацій слід визнати розроблену в межах британського контекстуалізму теорію колокацій Дж. Р. Фьорза й теорію елементарних полів В. Порцига.

Однак, незважаючи на усвідомлення необхідності й перспектив дослідження колокацій, традиційні підходи мало що могли запропонувати для розвитку концепції. Зокрема, В.В. Левицьким було висловлено гіпотезу щодо наявності статистично значимого зв'язку між компонентами стабільних сполучень і можливості їх виділення й дослідження за допомогою статистичних методів [1, с. 206]. У такий спосіб недостатньо визнані в семасіології елементарні поля будуть об'єктом лінгвістичного аналізу в квантитативних дослідженнях лексичної сполучуваності. Власне аналіз статистичної зв'язності компонентів словосполучення було покладено в основу формування корпусного підходу. У цьому розумінні появу електронних корпусів другого покоління (1980–1990 рр.) й удосконалення методики статистичного опрацювання великих обсягів текстів слід вважати необхідними історичними передумовами формування нового підходу до концепції колокації. Дослідження в галузі корпусної лінгвістики й автоматичного аналізу тексту призвели до поширення терміна «колокація» у багатьох галузях лінгвістики: лексикології, дериватології, синтаксисі, психолінгвістиці, лексикографії, теорії перекладу й лінгвістиці тексту [10, р. 77] – й уможливили розв'язання основних теоретичних проблем щодо визначення колокацій, їх суттєвих ознак і статусу серед словосполучень.

Подібно до контекстно-орієнтованого корпусний підхід визначається опорою на контекст, який розуміється як колекція текстів (корпус) або одиничні тексти з колекції [6, с. 23; 15]. Відповідно до цього, колокація визначається як не випадкове поєднання двох і більше одиниць, характерне як для мови в цілому, так і текстів певного типу або навіть для (під)вибірки текстів зокрема. Завдяки статистичній інтерпретації, концепція колокації Дж. Фьорза набуває нового виміру в корпусному підході. Отже, за корпусним підходом колокація розуміється як послідовність слів, що зустрічаються разом частіше, ніж можна було б очікувати випадково. Як зазначалось вище, формування концепції колокації пов'язано з проблемами опису лексичного значення. У корпусному підході основи теоретичних новацій закладено роботами Дж. Синклера «з перевизначення одиниці значення в аспекті корпусних даних» [17, р. 214]. На підставі спостереження корпусних даних щодо невідповідності меж значень і лексичних одиниць було розроблено «корпусну модель значення» [17, р. 214], суть якої полягає в тому, що значення не зосереджується в межах однієї лексичної одиниці, а розповсюджується на послідовність слів у словосполученні – колокації. За Дж. Синклером, моделлю вважається поєднання слів, яке двічі зустрілось в аналізованому тексті [13, р. 57]. У такий спосіб, завдяки теоретичним новаціям у корпусній лінгвістиці було відкрито шлях до нового розуміння словосполучення в цілому [10, р. 44] й сформульовано теоретичні принципи нового підходу вивчення колокацій. Застосування Дж. Синклером засад контекстуальної теорії значення в лексикографічній практиці (COBUILD)

завершило виокремлення напряму нео-фьорзіанства в сучасному мовознавстві [18, р. 137].

За корпусним підходом феномен колокації розглядається як основний вияв принципу ідіоматичності, який разом з принципом необмеженого вибору зумовлює побудову тексту на рівні структури й значення [13, р. 110]. При цьому під ідіоматичністю, або фразеологічністю, розуміється наявність у будь-якій мові великої кількості блоків фраз або їх «напівфабрикатів», використовуваних мовцем відповідно до індивідуальних переваг [10, с. 60]. На основі узагальнення спостережень корпусних даних Дж. Синклером встановлено характерні ознаки колокацій як вияву ідіоматичності [13, р. 112–113]: 1) невизначеність обсягу великої кількості фраз у мові (set eyes on); 2–4) можливість внутрішньої лексичної (in some cases/in some instances), синтаксичної варіативності (not/hardly/scarcely) і зміни порядку слів (recriminate isn't in his nature/isn't in his nature of an academic); 5–6) зумовленість появи високочастотних слів у колокаціях (hard work, hard evidence), тенденції до сумісної вживаності слів у певних граматичних структурах (set about testing) і в певному семантичному оточенні (happen – accident).

Отже, в межах корпусного підходу поняття колокації переосмислюється й певною мірою спрощується: визначальними для синтагматичної зв'язності визнаються статистичні чинники. Саме тому корпусний підхід доцільно класифікувати як статистичний: колокації визначаються як «статистично стійкі словосполучення» [3, с. 4–5], словосполучення із «статистично значимим зв'язком компонентів» [1, с. 203] або навіть «суто статистичний феномен» [8, с. 47]. Зняття обмежень щодо якісного й кількісного складу забезпечує переваги корпусного підходу в розпізнанні колокацій у тексті, виявленні граматично некоректних структур (I can't stand being alone, She bothered to do it) [8, р. 47] і зрештою у встановленні лінгвістично релевантних колокацій. При цьому показниками сили смислового [15] й синтагматичного зв'язку [3, с. 4] між елементами словосполучення визнаються статистичні міри асоціації (MI, score, tscore і loglikelihood). За корпусним підходом, колокації розглядаються як певний континуум, шкалу без чітких меж між вільними й стійкими сполуками [1, с. 206; 3, с. 10; 8, р. 48].

У такий спосіб корпусний підхід уможливив визначення об'єктивних критеріїв для виявлення, опису колокацій і встановлення певного зв'язку між смислом і структурою мови. На противагу інтерпретації, базованій на лінгвістичній інтуїції, корпусний підхід наближує до «точного наукового розрахунку значення» лексичної одиниці, подібно до того, як у фізиці можна розрахувати рух [18, р. 137]. Відповідно до концепції, колокації слова набувають певного сенсу не в ізольованому положенні, а лише в контексті: значення лексичних одиниць визначається їх колокатами – релевантними словами. Отже, формування певного значення є результатом колокації – поєднання слів у регулярно повторюваному в корпусі контексті [18, р. 137–138]. Перспектива об'єктивного дослідження колокацій здійснюється лише з появою корпусів із статистичним програмним забезпеченням, здатним виявити, які слова, у який спосіб, наскільки часто поєднуються з аналізованою лексичною одиницею, і що можна очікувати від випадкового розподілу. У цьому розумінні кінцева

мета корпусного дослідження – визначення закономірностей і узагальнень, що «зазвичай викладаються у вступі до словників», збігається з метою лексикографічного аналізу [18, р. 138]. Дослідження колокацій статистичними методами покладено в основу виявлення семантико-синтаксичних ознак лексичних одиниць й укладання сучасних корпусних словників [12, р. 28; 8].

Можливість розв'язання проблем опису лексичного значення – «головного болю лексикографів» [13, р. 112], забезпечили вихід корпусної моделі на перший план зарубіжної лексикографії: на сьогодні колокація відіграє роль основної одиниці значення, ужитку й перекладу. Запропонована Дж. Синклером концепція колокації стає для європейських корпусних лінгвістів моделлю, яка обґрунтовує не тільки використання, а й теорію природної мови [10, р. 62, 75].

Однак слід розуміти, що в межах одного підходу або різних часто конкуруючих шкіл формування всеохопної концепції колокації вкрай утруднено [8, р. 47]. Саме тому застосування лише корпусного підходу для опису колокацій, безперечно, не достатньо: виявлені в корпусі характерні моделі вживання лише окреслюють контури теорії мови [18, р. 144]. Водночас поєднання корпусного підходу з традиційними створює перспективи виходу не тільки за межі статистики, а й деяких звичних уявлень про мову [10, р. 53–57]. Об'єктивне вивчення колокацій має ґрунтуватись на багатоаспектному підході, який передбачає використання корпусного підходу як доповнення до традиційних і в жодному разі не як єдино правильного. Це доведено сучасними дослідженнями колокацій, які поєднують корпусний підхід з синтаксичним [12, 6, 2], семантико-синтаксичним [3, 4], когнітивним [10] і психо-лінгвістичним [11].

У цьому розумінні підґрунтям для укладання словника колокацій має бути відповідний лексикографічний корпус текстів. Так, в основу розробленого нами підкорпусу законодавчих текстів [19] покладено параметри скінченності обсягу, репрезентативності, збалансованості, лінгвістичної і хронологічної однорідності, анотованості й повноти текстів, що становлять ключові вимоги до корпусних об'єктів. Призначений для укладання Словника колокацій українського юридичного дискурсу підкорпус є складовою Корпусу текстів української мови й визначається фіксованим обсягом у 1 157 млн слововживань, що дає змогу заощадити зусилля й детермінувати поріг відображення предметної галузі. Укладання корпусного словника колокацій передбачає формування реєстру за статистичними ознаками: колокація визначається як комбінація слів, що зустрілася в тексті обсягом в 1 млн принаймні двічі [10, р. 104].

Вибір як документального джерела «Зібрання законодавства України» зумовлено максимальною насиченістю колокацій у текстах офіційних документів. Укладений підкорпус є одномовним, однорідним в аспекті функціонального стилю і збалансованим за діапазоном 43 жанрових різновидів. Кожен з жанрів представлено найбільшими за обсягом повними текстами, що забезпечує їхню структурну, лексичну й синтаксичну завершеність. З метою дотримання принципу хронологічної однорідності й максимального представлення сучасного юридичного дискурсу хронологічні межі підкорпусу обмежено 1991 р.

Підкорпус інтегровано в інформаційно-пошукову систему Корпусу текстів української мови й забезпечено набором програм морфологічної, синтаксичної та лексико-семантичної розмітки для виявлення й установлення ознак колокацій. Дотримання експліцитних та імпліцитних принципів корпусної побудови надають можливість класифікувати розроблений підкорпус законодавчих текстів як репрезентативний для укладання словника колокацій українського юридичного дискурсу.

Висновки. Здійснене дослідження дає змогу зробити такі висновки: 1. Корпусний підхід базується на вузькому значенні поняття колокації як послідовності слів, що зустрічаються в тексті частіше поруч, ніж за випадковою вірогідністю окремо. 2. Концептуальними джерелами корпусного підходу доцільно визнати контекстуальну теорію значення Дж.Р. Фьорза й теорію елементарних полів В. Порцига. 3. Історичними передумовами формування корпусного підходу слід вважати появу електронних корпусів й удосконалення статистичного опрацювання великих масивів текстів. 4. За корпусним підходом колокації розглядаються як певний континуум між вільними й стійкими сполуками. 5. Основними ознаками колокацій слід вважати такі: регулярність вживання, статистично значиму зв'язність компонентів, можливість лексичної та синтаксичної варіативності, функціонування в певних граматичних структурах і певному семантичному оточенні. 6. Об'єктивне дослідження феномена колокації вимагає застосування багатоаспектного підходу з урахуванням мовних, статистичних чинників.

Література:

1. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2006. – 508 с.
2. Шкурко В.В. Лексикографічний агент екстракції колокацій у природномовному тексті / В.В. Шкурко // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія «Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика». – 2012. – № 28. – С. 31–35.
3. Хохлова М.В. Исследование лексико-синтаксической сочетаемости в русском языке с помощью статистических методов (на базе корпусов текстов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.21 «Прикладная и математическая лингвистика» / М.В. Хохлова. – СПб., 2010. – 26 с.
4. Дарчук Н. Комп'ютерне анування українського тексту : результати і перспективи : [монографія] / Н. Дарчук. – К. : Освіта України, 2013. – 544 с.
5. Хохлова М.В. Экспериментальная проверка методов выделения колокаций / М.В. Хохлова // Slavica Helsingiensia 34. Инструментарий русистики : корпусные подходы. – 2008. – № 34. – С. 343–357.
6. Автоматическая обработка текстов на естественном языке и компьютерная лингвистика : [учеб. пособ.] / [Большакова Е.И., Клышинский Э.С., Ландэ Д.В. и др.]. – М. : МИЭМ, 2011. – 272 с.
7. Романюк А. Розпізнавання багатослівних конструкцій / А. Романюк, Г. Кваснюк, М. Романишин // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Комп'ютерні системи проектування. Теорія і практика. – 2011. – № 711. – С. 158–165.

8. Fontenelle Th. What on earth are collocations? / Th. Fontenelle // English today : the International Review of the English Language. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – Vol. 10 (40), No 4. – P. 42–48.
9. Ягунова Е.В. Исследование контекстной предсказуемости единиц текста с помощью корпусных ресурсов / Е. В. Ягунова // Труды междунар. конф. «Корпусная лингвистика–2008» ; 6–10 окт. 2008 г. – СПб., 2008. – С. 396–403.
10. Marcinkevičienė R. Lietuvių kalbos kolokacijos : [monografija] / R. Marcinkevičienė. – Kaunas : Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010. – 212 p.
11. Durrant Ph. Are high-frequency collocations psychologically real? / Ph. Durrant, A. Doherty // Corpus Linguistics and Linguistic Theory. – Berlin–New York : De Gruyter, 2010 – Vol. 6, No 2. – P. 125–155.
12. Seretan V. Syntax-Based Collocation Extraction / Violeta Seretan. – Berlin : Springer Science & Business Media, 2011. – 232 p.
13. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation (describing English Language) / J. Sinclair. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 200 p.
14. Гладка В.А. Структурно-синтаксичний підхід у вивченні колокацій (на матеріалі французької мови) / В.А. Гладка // Наукові записки нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 39. – С. 16–20.
15. Ягунова Е.В. От коллокаций к конструкциям / Е.В. Ягунова, Л.М. Пивоварова // Acta linguistica petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН. – СПб., 2011.
16. Зацеркляний М.М. Об'єктно-орієнтований тезаурус і словник колокацій для бази знань криміналістичних інформаційних систем / М.М. Зацеркляний, Д.Ю. Узлов // Системи обробки інформації. – 2013. – Вип. 2. – С. 183–186.
17. Tognini-Bonelli E. Corpus Classroom Currency / E. Tognini-Bonelli // Darbai ir Dienos. – 2000. – No 24. – P. 205–243.
18. Teubert W. Linguistique de Corpus: un Alternative / W. Teubert // Semen. Critical Discourse Analysis I. – Besançon : PUFC, 2009. – T. 27. – P. 130–152.
19. Законодавчі тексти [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.mova.info/corpus2.aspx>.

Бобкова Т. В. Концепция коллокации: корпусный подход

Аннотация. В статье определены концептуальные источники и основные положения корпусного подхода к изучению коллокаций, обоснована необходимость использования комплексного подхода на основе корпуса текстов.

Ключевые слова: коллокация, словосочетание, текст, контекстно-ориентированный подход, корпусный подход, статистический подход.

Bobkova T. Conception of collocation: corpus-based approach

Summary. The article is to outline the corpus-based approach toward collocation studies. The conceptual basis and main principles of corpus-based approach are determined. A necessity of combining approach use in collocation study is proved.

Key words: collocation, phrase, text, context-based approach, corpus-based approach, statistical approach.

Висоцька Н. Л.,

аспірант

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТЕКСТ» У МОВОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті подано огляд сучасних підходів до трактування дефініції «текст» у лінгвістиці; проаналізовано широковідомі тлумачення цього терміна; визначено основні ознаки тексту.

Ключові слова: текст, дискурс, медіатекст, текст-примітив, концепт, психолінгвістика.

Постановка проблеми. Одним з основних об'єктів лінгвістичних досліджень на сьогодні є текст. Вивчення тексту в межах різних мовознавчих парадигм значно поглибило традиційні уявлення щодо цього явища, його сутності й ознак, адже сформувалося нове трактування тексту. У сучасній лінгвістиці існує понад 300 дефініцій тексту, тому проблема трактування тексту на сьогодні є досить актуальною.

До вузького тлумачення тексту можна зарахувати визначення І. Гальперіна, вважаючи текстом послідовність мовних/мовленнєвих знаків, що мають ознаки зв'язності, цілісності та емотивності. Класичною в мовознавстві є дефініція Ю. Лотмана, який підкреслює такі риси тексту, як визначеність, відмежованість, структурність. На сьогодні низка лінгвістів аналізують поняття «текст», враховуючи його комунікативну функцію, що становить собою його широке трактування (С. Сметаніна, Т. Добросклонська, Т. Гуменюк).

Тому, метою цієї статті є характеристика поняття «текст» у сучасному лінгвістичному науковому обігу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний підхід до вивчення тексту та його сутності значно відрізняється від принципів, сформульованих ученими ще у ХХ столітті.

Одним із таких учених є Ю. Лотман, котрий, як зазначає О. Леута, спробував скласти частотний аналіз понять, де термін «текст» виявився одним із найбільш уживаних [1, с. 294]. Практично в кожній роботі Ю. Лотман з різним ступенем глибини й у різних аспектах розглядає поняття, що відіграло в гуманітарній культурі ХХ століття одну з визначальних ролей. Варто зазначити, що тільки самі назви лотманівських праць говорять про надзвичайно важливу роль, яку він відводив тексту: «Текст у тексті», «Семіотика культури і поняття тексту», «Текст і структура аудиторії», «Текст і поліглотизм культури», «Структура художнього тексту», «Аналіз поетичного тексту». Навіть поверховий контент-аналіз робіт Ю. Лотмана спонукає до того, щоб поставити завдання досліджувати поняття «текст», систематизувати тлумачення тексту за Ю. Лотманом, аналізувати зміст цього поняття і його потенціал.

Лотманівська інтерпретація тексту є досить широкою та складною. Однак цілісної фундаментальної праці, присвяченої систематичному опису поняттю «текст», сам

Ю. Лотман не створив, хоча «Структура художнього тексту», мабуть, є працею, що розглядає саме цю проблему. Дослідники творчості Ю. Лотмана змушені складати цілісний образ цього поняття з різних його праць та описів, поданих у різні роки. Однак, як зазначав сам Ю. Лотман, «фундаментальні поняття, подібні тексту, і не потребують всебічного визначення, бо не стільки позначають поняття, скільки сигналізують про актуальність проблеми» [1, с. 300]. Проте при першому ж підході до вивчення тексту очевидними стають такі властивості лотманівського трактування поняття, як його універсальність і унікальна, самобутня синтетичність.

Однак у ХХІ столітті виникає ще більше різних трактувань поняття «текст», що виходять за межі смислового зв'язку й цілісності.

Так, Н. Валгіна підкреслює, що текст є одиницею вищого рівня, «оскільки вона володіє якістю смислової завершеності як цілий літературний твір, тобто закінчене інформаційне та структурне ціле» [2, с. 5]. Погоджуючись з цим твердженням, Г. Солганік дає таке визначення цьому поняттю: «текст – складна, ієрархічно організована структура, близька до мовленнєвого твору, що характеризується цілісністю, зв'язністю і завершеністю» [3, с. 15]. І. Гальперін визначає текст як «твір мовленнєво-творчого процесу, що характеризується завершеністю, виступає як письмовий документ, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, твір, що складається з назви (заголовка) і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, має певну цілеспрямованість і прагматичну установку» [4, с. 18]. Отже, у визначеннях тексту як сукупності знакових одиниць ключовими категоріями є зв'язність і смислова завершеність.

За дефініцією А. Орлова, «текст можна визначити як особливу комунікативну одиницю, організовану послідовність речень, у яких, відповідно до цільової установки автора, розкривається зміст теми або ідеї шляхом лінійного розгортання її з тематичного ядра» [5, с. 63]. Тобто, текст уже виходить за межі свого традиційного трактування.

Поняття тексту у сфері комунікації не збігається з традиційним лінгвістичним визначенням, оскільки текст мас-медіа виходить за межі знакової вербальної системи. З точки зору медіалінгвістики, текст розглядається не тільки як лінгвістичне явище, а і як явище культурологічне. Дослідження тексту з позиції культури визначає його як «джерело отримання інформації про духовні імпульси й матеріальну сферу людської діяльності» [6, с. 78]. Алан Белл зазначає: «Визначення медіатексту виходить за межі традиційного погляду на текст як на послідовність слів,

надрукованих або написаних на папері. Поняття медіатексту набагато ширше: воно включає голосові якості, музику і звукові ефекти, візуальні образи ... » [цит. за: 7, с. 40]. Дійсно, текст на телебаченні розгортається не тільки на словесному рівні, а й на рівні відеоряду та музичного супроводу; радіотекст поєднує вербальний текст та аудіоефекти; тексти преси обов'язково містять, крім вербальних засобів, компонент графічного оформлення.

У трактуваннях, представлених у роботах психолінгвістичного спрямування, увага переноситься з переліку ознак на роль інтерпретатора. Отже, текст визначається як «послідовність знаків, структурно закріплена, яка має те або інше значення залежно від «моделі читача», яку «заховав» автор, і від тієї знакової системи, у якій «відкриває» цю послідовність читач» [8, с. 20]. Ю. Дорофєєв розглядає текст як «продукт процесу говоріння, створений з метою впливати на адресата, що володіє індивідуально-авторським змістом і структурою, здатною передати цей зміст» [9, с. 168]. На думку О. Залевської, текст створюється і сприймається людиною, без якої існує лише «тіло тексту», а воно поза взаємодією з людиною залишається звуковим шумом або ланцюжком якихось фігур, що не стають знаками до тих пір, поки не з'явиться хтось здатний приписати їм значення – означити [10, с. 64]. Отже, текст – це не просто мовний код, що служить посередником між автором і читачем. Специфіка тексту, як справедливо зазначає В. Садченко, полягає в його можливості накопичувати навколо себе інформаційне поле, розширювати смисли, текст здатний «упорядковувати» навколишнє середовище, тобто впливати на світогляд автора й читача. Інформаційне поле, що створюється текстом, складається з власне текстової інформації, яка збуджується в інтелекті безпосередньо під впливом сукупності мовних засобів, що становлять такий текст, і апперцепції (минулого досвіду, запасу знань, рівня інтелекту й культури, загального змісту духовного життя людини), а також психічного стану людини в момент сприйняття [11, с. 16].

Підхід до тексту «від змісту» лежить в основі й теорії примітивного тексту [12]. Текст-примітив є базисним для будь-якої мовленнєвої діяльності і є членом парадигми текстів, об'єднаних одним із варіантів цілісності. Різновиди тексту-примітиву – це дитяча мова, мова іноземців, мова хворих на афазію, реклама, назви книжок, вистав, кінофільмів тощо, навіть репліки в розмовній мові, плани, рубрики в каталогах, набори ключових слів, асоціативні реакції тощо. Для тексту-примітиву важливим є універсальність його структури незалежно від видів діяльності, на основі чого він утворюється. Визначальною властивістю тексту-примітиву є цілісність і лише згодом – зв'язність. Залежно від особливостей структурної організації тексти-примітиви поділяються на такі:

- а) окремі слова-тексти;
- б) різні типи наборів ключових слів;
- в) граматично оформлені пропозиції-тексти;
- г) різні типи ускладнених пропозицій-текстів;
- д) розгорнуті тексти різного ступеня складності [12, с. 228].

Вчені звертаються до терміна «текст» і при описі структури концепту. Концепт – «сукупність правил і оцінок організації елементів хаосу картини буття, детермінована особливостями діяльності представників

даної лінгвокультурної спільноти, закріпленої в їх національній картині світу й трансльованій засобами мови в їх спілкуванні» [13, с. 159]. Структура концепту являє собою сукупність образних, інформаційних, інтерпретаційних, ціннісних, понятійних, історичних, асоціативних, загальнолюдських, загальнонаціональних, групових, регіональних (локальних), індивідуальних та інших ознак, тобто становить своєрідний текст ментального характеру. Ю. Прохоров зазначає: «... будь-яка сукупність іменувань концепту – невербальними, лексичними способами, використанням стійких конструкцій тощо – утворює текст, під яким ми розуміємо сукупність правил лінгвістичної та екстралінгвістичної організації змісту комунікації представників лінгвокультурної спільноти. Цей текст може бути досить широким: до нього входять й історично сформовані елементи та елементи, пов'язані з правилами сьогодення; у ньому є елементи, що належать до всіх типів комунікативних просторів, де особистість розпочинає спілкування засобами даної мови (від планетарного до особистого простору)» [13, с. 142–143].

Ще в кінці ХХ століття мовознавці почали розуміти поняття «текст», зіставляючи його з поняттям «дискурс».

Першим розмежував поняття «текст» та «дискурс» Т.А. ван Дейк у трактаті «Стратегії розуміння зв'язного тексту», але в зазначеній роботі терміни постійно плутаються, що й зрозуміло: англ. *discourse* вживається як у значенні тексту, так і просто розмови [14].

Цікавими видаються висновки про співвідношення понять «текст» і «дискурс», зроблені О. Кубряковою та О. Александровою: «Під дискурсом слід мати на увазі саме когнітивний процес, пов'язаний із реальним створенням мовного твору; текст – це кінцевий результат процесу мовленнєвої діяльності, що виливається в певну закінчену (і зафіксовану) форму» [15, с. 19–20].

Як вважає В. Чернявська, «важливо також мати на увазі, що дискурсивний процес, у центрі якого знаходиться текст, може у своїй пресупозитивній частині містити один або більше імпліцированих прецедентних текстів. ... Таким чином, прецедентні тексти є обов'язковими конституантами дискурсу, що забезпечують процес розуміння» [16, с. 29].

Досить докладно взаємодію тексту й дискурсу викладено О. Поповим у праці «Основні відмінності тексту від дискурсу» (2001). Дослідник протиставляє спонтанність дискурсу впорядкованому, канонічному за формою викладу тексту; динамічність дискурсу – статичності тексту; націленість дискурсу на появу реакції співрозмовника – закритій комунікативній текстовій системі; обмеженість дискурсу в часі – довільному вибору довжини тексту автором; орієнтованість дискурсу на живу аудиторію – тексту – на аудиторію абстрактну; необмеженість дискурсу в плані вибору вербальних і невербальних засобів порівняно з текстом; належність конкретній ситуації протікання дискурсу – невідомій ситуації сприйняття тексту тощо [17].

Цікавими видаються й інші спостереження російського дослідника: «Дискурс – живий, він народжується, живе й умирає, коли предмет, який обговорюється, втрачає свою актуальність. ... Текст – вічний (рукописи не горять), ... дискурс – текст (незв'язних текстів у природі не існує). Письмовий текст колись був дискурсом (наприклад, «Но-

вий заповіт»), а текст, коли його торкнеться рука людини й уключиться його свідомість, обернеться дискурсом. ... Текст – засіб і одиниця комунікації. Дискурс – форма, у якій ця комунікація протікає. Текст дає поживу для роздумів, дискурс – експліцитно виражений роздум» [17, с. 41–42].

Д. Хасанова визначає, що «текст – це об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність» [18].

Правильність побудови вербального тексту, який може бути усним і письмовим, пов'язана з відповідністю до вимоги «текстуальності» – зовнішньої зв'язності, внутрішньої осмисленості, можливості своєчасного сприйняття, здійснення необхідних умов комунікації тощо.

Для обох видів тексту – письмового та усного – суттєвим є питання їх ідентичності, так званої канонічної форми, досліджуваної особливо в галузі філології – текстології.

На думку дослідниці, правильність сприйняття тексту забезпечується не тільки мовними одиницями та їх сполуками, а й необхідним загальним фондом знань, комунікативним фоном, тому сприйняття тексту пов'язується з пресупозиціями [18].

Висновки. Отже, у традиційному тлумаченні текст – це послідовність мовних знаків, що володіють ознаками зв'язності, цілісності, емотивності й у сукупності характеризуються визначеністю, відмежованістю та структурністю. Останніми роками спостерігається кілька тенденцій розширення значення терміна «текст». Цікавий підхід до визначення тексту запропоновано у психолінгвістичній літературі та сфері комунікації. Досить популярними на сьогодні є визначення тексту з позиції співвідношення понять «текст» і «дискурс», визначення змісту дефініції «примітивного тексту». Такий підхід дає змогу поглибити класичні методи аналізу тексту й по-новому дослідити потенціал текстів.

У перспективі планується розробити метод аналізу тексту з урахуванням здобутків сучасної лінгвістики.

Література:

1. Леута О.Н. Ю.М. Лотман о трех функциях текста / О.Н. Леута // Юрий Михайлович Лотман / под. ред. В.К. Кантора. – М.: РОССПЭН, 2009. – с. 294–309.
2. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 234 с.
3. Солганик Г.Я. К определению понятий «текст» и «медиа́текст» / Г.Я. Солганик // Вестник Московского ун-та. Серия 10: «Журналистика». – 2005. – № 2. – С. 7–15.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
5. Орлов А.Т. Структурно-смысловые типы газетных текстов / А.Т. Орлов // Русский язык в школе. – 1990. – № 2. – С. 62–67.
6. Сметанина С.И. Медиа́текст в системе культуры (Динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX в.):

[научное издание] / С.И. Сметанина. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 383 с.

7. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь / Т.Г. Добросклонская. – М.: Наука, 2008. – 264 с.
8. Гуменюк Т.К. Постмодернизм як транскультурний феномен. Естетичний аналіз: автореф. дис. ... докт. філос. наук: спец. 09.00.08 «Естетика» / Т.К. Гуменюк. – К., 2002. – 30 с.
9. Дорофеев Ю.В. Воздействие как инвариантная функция текста / Ю.В. Дорофеев // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 110. – Т. 1. – С. 166–168.
10. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику / А.А. Залевская. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 382 с.
11. Садченко В.Т. Вторичный семиозис в художественном тексте: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.Т. Садченко. – Владивосток, 2009. – 38 с.
12. Сахарный Л.В. Тексты-примитивы и закономерности их порождения / Л.В. Сахарный // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 221–237.
13. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта / Ю.Е. Прохоров. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 176 с.
14. Дейк ван Т.А. Стратегия понимания связного текста / Т.А. Дейк ван, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. XXIII. – С. 153–211.
15. Кубрякова Е.С. Виды пространства, текста и дискурса / Е.С. Кубрякова, О.В. Александрова // Категоризация мира: пространство и время: материалы научной конференции. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 19–20.
16. Чернявская В.Е. От анализа текста к анализу дискурса / В.Е. Чернявская // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования. – Рязань, 2002. – С. 230–232.
17. Попов А.Ю. Формы экономических текстов и дискурсов / А.Ю. Попов // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса: сборник научных статей. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2001. – С. 130–137.
18. Хасанова Д.М. Дискурс и текст в современной лингвистике / Д.М. Хасанова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/II/uch_2008_II_00059.pdf.

Высоцкая Н. Л. Современные исследования понятия «текст» в языкознании

Аннотация. В статье представлен обзор современных подходов к трактовке дефиниции «текст» в лингвистике; проанализированы известные толкования этого термина; определены основные признаки текста.

Ключевые слова: текст, дискурс, медиа́текст, текст-примитив, концепт, психолінгвістика.

Vysotskaya N. Modern research of the definition «text» in linguistics

Summary. The article deals with the overview of the current approaches to the interpretation of the definition “text” in linguistics; it gives the analysis of the well-known interpretations of this term and determines its main features.

Key words: text, discourse, mediátext, text-primitive, concept, psycholinguistics.

*Кантур К. А.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іностраних мов**Національного університету «Одеська юридична академія»*

СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ МЕТОД В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ XIX в. – 30-х гг. XX в. (на материале перехода [e] > [o])

Аннотация. Статья посвящена характеристике операционального компонента сравнительно-исторического метода в русском и украинском языкознании XIX в. – 30-х гг. XX в. на материале восточнославянского перехода [e] > [o]. Автор анализирует взгляды А.Х. Востокова, И.И. Срезневского, А.А. Потебни, М.А. Колосова, А.И. Соболевского, И.В. Ягича, Ф.Ф. Фортунатова, А.А. Шахматова и их последователей. Внимание уделено преимущественно концепции А.А. Шахматова взаимодействия вокализма и консонантизма в истории восточнославянских языков, в рамках которой переход [e] > [o] рассматривается как одна из V-депалатализаций.

Ключевые слова: сравнительно-исторический метод, операциональный компонент, восточнославянский переход [e] > [o], V-депалатализации, лингвосториографический аспект.

Постановка проблемы. Сравнительно-исторический метод в XIX в. – начале XX в. был «лидером», занимал самую весомую позицию в лингвистической науке. Вместе с тем компаративистика XIX в. – 30-х гг. XX в. остается недостаточно изученной – как в целом, так и в деталях. Соответствующим лингвосториографическим работам присуща, с одной стороны, фрагментарность, с другой – нерасчлененность таких феноменов, как принципы и подходы, приемы и процедуры (как показал В.А. Глушенко, они относятся к онтологическому и операциональному компонентам сравнительно-исторического метода как одного из лингвистических методов [12, с. 12–15]).

Содержанием операционального компонента сравнительно-исторического метода (как одного из лингвистических методов) является комплекс научных приемов и процедур и методика их применения. Операциональный компонент сравнительно-исторического метода включает такие приемы и процедуры, как генетическое отождествление фактов, лингвистическая реконструкция, хронологизация и локализация языковых явлений и их системно связанных совокупностей. Доминирующим универсальным приемом сравнительно-исторического метода является сравнение, а наиболее существенной частью этого метода – процедура лингвистической реконструкции [12, с. 14].

В данной статье предпринята попытка дать максимально полную характеристику операционального компонента сравнительно-исторического метода в русском и украинском языкознании XIX в. – 30-х гг. XX в. на материале восточнославянского перехода [e] > [o].

Многие русские и украинские языковеды XIX в. – 30-х гг. XX в. обращались к восточнославянскому изменению [e] >

[o], исследовали причины и условия перехода [e] > [o] в русском, украинском и белорусском языках. Однако в лингвосториографическом аспекте данный вопрос не изучен.

Можно назвать известные работы Ф.П. Филина и М.А. Жовтобрюха [20, с. 184–202; 12, с. 264–273]. Однако эти исследования, дающие ценные сведения об истории вопроса, тем не менее не являются лингвосториографическими. Кроме того, в них, на наш взгляд, недостаточно внимания уделено методологическому аспекту. Из лингвосториографических исследований нужно упомянуть публикации В.А. Глушенко, в которых кратко рассмотрена история изучения восточнославянского перехода [e] > [o] в работах А.А. Шахматова [10; 11]. При этом исследователь, сосредоточившись на концепции Шахматова, не ставил перед собой цель осветить историю исследования восточнославянского перехода [e] > [o] в языкознании XIX в. – 30-х гг. XX в.

Целью предлагаемой статьи является раскрытие особенностей изучения восточнославянского перехода [e] > [o] в русской и украинской компаративистике XIX в. – 30-х гг. XX в. с акцентированием внимания на методологическом аспекте.

Эта цель конкретизируется в следующих задачах: 1) раскрыть особенности изучения перехода [e] > [o] в сравнительно-историческом языкознании XIX в. – 30-х гг. XX в.; 2) дать всестороннюю характеристику соответствующих концепций с позиций современной компаративистики и лингвистической методологии; 3) показать принципиальную новизну ряда положений, сохраняющих свою значимость для современной лингвистики и ждущих дальнейшего углубления и развития; 4) раскрыть возможные противоречия концепций языковедов прошлого; 5) проследить судьбу идей компаративистов XIX в. – 30-х гг. XX в. в исследованиях лингвистов последующих поколений.

В соответствии с целью и задачами исследования в работе применен актуалистический метод.

Изложение основного материала исследования. Фонетические условия восточнославянского перехода [e] > [o] первым определил один из основоположников сравнительно-исторического метода в европейском и мировом языкознании русский ученый А.Х. Востоков.

В связи с этим некоторые исследователи говорят о законе Востокова. Первым назвал восточнославянский переход [e] > [o] законом Востокова Р.Ф. Брандт. Он отметил, что этот закон впервые был сформулирован русским филологом в 1808 г. в книге И.М. Борна «Краткое руководство к российской словесности», где помещены заметки Востокова о русском языке [4, с. 19].

По мнению Востокова, фонетическими условиями восточнославянского перехода [e] > [o] являются позиции перед твердыми согласными и в конце слов: рус. *тек* [t'ek] > *тёк* [t'ok], *мед* [m'ed] > *мёд* [m'ot], *ее* [jeje] > *её* [jejo], *моё* [m'aje] > *моё* [m'ajo] [7, с. 112].

Переход [e] > [o] исследовал и И.И. Срезневский. По его наблюдениям, «место е в великорусском, хотя и не во всех говорах, заступает о почти всегда, когда на нем должно опираться ударение слова», в то время как «в малорусском иногда и без этого условия» [25, с. 45–46]. Для подтверждения этого положения ученый приводил такие примеры, как *лён, идёт* («великор.»), *його, чому* («малор.») и др.

Изучение работ А.Х. Востокова и И.И. Срезневского, в которых рассмотрен переход [e] > [o], позволяет сделать вывод, что в плане применения приемов и процедур сравнительно-исторического метода для них характерно преобладание приема генетического отождествления фактов над процедурой лингвистической реконструкции. Именно в этом приеме становление сравнительно-исторического метода осуществлялось в первую очередь и к тому же наиболее полно и последовательно [12, с. 25].

Большой фактический материал, связанный с изменением [e] > [o], стал объектом анализа в сравнительно-историческом языкознании второго периода (70-х гг. XIX в. – 30-х гг. XX в.).

К рассматриваемому фонологическому изменению обращаются ученые Харьковской лингвистической школы А.А. Потебни (основатель Харьковской школы) и М.А. Колосов. Полученные ими результаты стали значительным вкладом в историческую фонетику восточнославянских языков, что было достигнуто благодаря широкому использованию современных диалектных данных как приоритетного источника изучения истории языка; при этом материал древних письменных памятников выступает в роли важнейшего среди вспомогательных при условии широкого использования разнообразных источников [12, с. 49–51, 99].

Необходимо подчеркнуть, что в трудах А.А. Потебни и М.А. Колосова, посвященных переходу [e] > [o], активно использованы такие приемы и процедуры сравнительно-исторического метода, как генетическое отождествление фактов, лингвистическая реконструкция, хронологизация и локализация языковых явлений и их системно связанных совокупностей. В частности, этими языковедами генетически отождествлены современные диалектные данные и материал древних письменных памятников, что создало предпосылки для осуществленной ими лингвистической реконструкции, хронологизация и локализация языковых явлений.

Тем не менее, причины перехода [e] > [o] для представителей Харьковской школы остались неизвестными. М.А. Колосов подчеркивал, что разнообразие условий перехода [e] > [o] в южновеликорусском наречии препятствует выявлению общей причины этого перехода [19, с. 79]. Учитывая эти условия в южновеликорусских говорах, А.А. Потебня отмечал положение под ударением и «твердость последующего слога» [23, с. 662].

Возникло предположение, что изменение [e] > [o] было общевосточнославянским процессом. При этом Колосов считал, что на всей восточнославянской терри-

тории переход [e] > [o] осуществился как под ударением, так и в безударном положении [19, с. 81–84]. Напротив, по мнению А.А. Потебни, в южновеликорусском наречии и белорусском языке [e] > [o] только под ударением, а в безударной позиции этого перехода не было (что связано с распространением аканья-яканья [25, с. 77]).

Точку зрения М.А. Колосова поддержал А.И. Соболевский, считавший, что в древнерусском языке переход [e] > [o] первоначально не зависел от ударения; такая зависимость, свойственная южновеликорусским говорам и белорусскому языку, развилась позднее, после возникновения аканья. В северновеликорусских (окающих) говорах и в настоящее время [o] на месте этимологического [e] возможен не только под ударением, но и в безударной позиции [24, с. 63].

Были предприняты и попытки хронологизировать данный переход. Так, по мнению А.А. Потебни, «началом» перехода [e] > [o] в северновеликорусских говорах является XIII в. [23, с. 77].

Последующее изучение вопроса связано с именами И.В. Ягича и основателя Московской лингвистической школы Ф.Ф. Фортунатова. В их трудах было разработано положение о двух этапах изменения [e] > [o]: вначале после шипящих и [j], а затем – и после неисконно мягких согласных. Как отмечали эти ученые, в ранних письменных памятниках случаи перехода [e] > [o] приходятся на положение после шипящих и [j]; только позже этот процесс развился после неисконно мягких согласных. И.В. Ягич относил изменение [e] > [o] после «исконно смягченных» к правосточнославянскому языку [37, с. 37]; Ф.Ф. Фортунатов предполагал, что первый этап изменения осуществился еще в праславянском языке [27, с. 311–312].

Принципиально новый, системный подход к изучению перехода [e] > [o] предложил ученик Ф.Ф. Фортунатова А.А. Шахматов, «вписавший» это фонологическое изменение в разработанную им концепцию взаимодействия вокализма и консонантизма в истории восточнославянских языков.

Системный подход А.А. Шахматова к единицам фонологического уровня наиболее полно проявился в том, что ученый впервые в языкознании представил развитие вокализма и консонантизма славянских языков как взаимодействие (преимущественное внимание А.А. Шахматов уделит восточнославянским языкам) [16, с. 9, 21; 14; 18, с. 165]. В ходе этого взаимодействия осуществлялась передача важнейших признаков от элементов одной подсистемы к элементам другой. Именно системные соображения привели А.А. Шахматова к реконструкции, с одной стороны, параллельных процессов палатализации и лабиализации (лабиовеляризации) согласных, с другой стороны, параллельных процессов V-депалатализации и V-делабиализации [12, с. 164].

Одной из характерных особенностей историко-фонетических исследований А.А. Шахматова явилось стремление ученого проследить взаимодействие вокализма и консонантизма в истории восточнославянских языков, определить основные закономерности этого взаимодействия.

Как считал А.А. Шахматов, переход «полумягких» согласных в «мягкие», имевший место в правосточнославянском языке, вызвал изменения в вокализме. Возник-

шие сочетания «мягкий согласный + гласный переднего ряда среднего или нижнего подъема», в отличие от сочетаний «мягкий согласный + гласный переднего ряда верхнего подъема», характеризовались неоднородностью артикуляции составляющих их элементов. Физиологически неоднородные сочетания мягких согласных и гласных переднего ряда в восточнославянском языке изменялись. Это явилось продолжением праславянской тенденции и дало в принципе те же результаты, а именно изменения в артикуляции гласных неверхнего подъема. Главное отличие данного процесса в восточнославянском языке от подобного в праславянском заключалось в том, что в восточнославянском он имел место после «вторично смягченных» согласных [33, с. 21–23; 34, с. 571; 35, с. 16–17, с. 126].

Таким образом, по мнению А.А. Шахматова, физиологически неоднородные сочетания мягких согласных и гласных переднего ряда неверхнего подъема должны были устраняться. При этом ученый различал два пути изменений в артикуляции гласных в зависимости от их взаимодействия с последующими согласными. В это взаимодействие не вступали звуки [ɛ] и [ä] (благодаря носовому призвуку), а также звук [e], если он находился в конце слова ([ь] сильный в таком положении не употреблялся) [35, с. 16–17]. Сочетания *ʳe, ʳä, ʳe* (где [ʳ] – любой «вторично смягченный» согласный) подвергались диссимиляции составляющих их элементов, что вызывало изменения в артикуляции гласных: *ʳe > ʳä > ʳa* (изменились подъем и ряд), *ʳä > ʳa* (изменился ряд), *ʳe > ʳä* (изменился подъем) [34, с. 29–30; 53, с. 571; , с. 17; 35, с. 126, 136].

Перед твердыми согласными, как считал А.А. Шахматов, гласные [e] и [ь] подвергались воздействию со стороны как предшествующих, так и последующих согласных, диссимилируясь с первыми и ассимилируясь вторым. В результате [e] > [ö] (лабиализованный гласный переднего ряда), [ь] > лабиализованный [ь] или «[ü] иррациональный» ([u] переднего ряда) [33, с. 35; 42, с. 44–45; 34, с. 571; 35, с. 18; 51, с. 134].

Рассматриваемая концепция в ее основных моментах была принята другими учеными Московской школы [12, с. 91–93, с. 158–162].

В работах А.А. Шахматова получило развитие положение И.В. Ягича и Ф.Ф. Фортунатова о двух этапах изменения [e] > [o] (см. выше). Вслед за Ф.Ф. Фортунатовым и в отличие от И.В. Ягича, относившего изменение [e] > [o] после «исконно смягченных» к восточнославянскому языку, А.А. Шахматов предполагал, что первый этап изменения осуществился еще в праславянском языке, причем лабиализации подвергались звуки [e] и [ь], переходя в [ö] и лабиализованный [ь] (или [ü]) – лабиализованные гласные переднего ряда.

Большинством историков восточнославянских языков принимается положение о том, что причиной перехода [e] > [o] явилось лабиализующее воздействие последующих твердых согласных [5, с. 130; 35, с. 187, 200; 23, с. 267].

Положение о восточнославянском переходе [e] в [o] как V-депалатализации также получило отражение в языкознании. В пользу этой точки зрения приводятся следующие аргументы. В русском и белорусском языках наличие [o] на месте этимологического [e] в конце слов обычно объясняется аналогией. Так, в белорусских местоимениях

усё, маё, чыё появление конечного [o] объясняют влиянием местоимений *яно, само*. Однако в белорусском языке есть формы глаголов 2 лица множественного числа типа *ідзяцё, несяцё*, в которых [o] не мог появиться по аналогии. Как показывают типологические исследования (показателен, например, переход [e] в [a] в румынском языке), V-депалатализации не осуществляются, если за гласными переднего ряда следуют мягкие согласные. Последующие твердые согласные, как и нуль звука в конце слов, не препятствуют депалатализации гласных переднего ряда. Таким образом, влияние последующих лабиализованных согласных не является причиной перехода [e] в [o] в восточнославянских языках [35, с. 71–77].

Приведенный материал свидетельствует о сложности вопроса о причинах изменения [e] > [o], который нельзя считать окончательно решенным. Однако, как представляется, указанные А.А. Шахматовым две причины рассматриваемого явления не противоречат одна другой. Такой сложный процесс, как переход [e] в [o], не обязательно должен был быть обусловлен одним фактором.

Данные современной диалектологии также не подтверждают положения о стадии [ö] в процессе [e] > [o]. Некоторые вологодские говоры, в которых переход *e* в *o* не закончен, дают уникальную картину «живого» процесса [e] > [o]. Звуки, промежуточные между [e] и [o], являются в них дифтонгами или дифтонгоидами, в которых сочетаются [e] и [o], то есть начальная и конечная фазы перехода. Монофтонг [ö] в этой цепи не зафиксирован [32, с. 72–73].

Предположение о двух этапах изменения [e] в [o] (в том виде, в каком его высказал И.В. Ягич, см. выше) получило распространение в работах ряда исследователей [14, с. 168–169; 30, с. 116; 26, с. 71–72, с. 188–191, 200–201; 16, с. 268]. Оно основано на одновременности отражения в древних памятниках перехода [e] в [o] после шипящих и [j], с одной стороны, и после прочих мягких – с другой, а также на наличии в украинском языке [o] на месте [e] преимущественно после шипящих и [j].

Однако существует и иная точка зрения (высказанная еще М.А. Колосовым и А.И. Соболевским, см. выше): изменение [e] > [o] в восточнославянских языках осуществилось одновременно после всех мягких согласных [17, с. 156; 3, с. 278; 6, с. 129–130]. Как и другие депалатализации гласных переднего ряда, переход *e* в *o* осуществлялся после падения редуцированных и был связан со становлением корреляции согласных по твердости/мягкости. В этот период все представленные в восточнославянских языках палатальные согласные (кроме [j]) стали палатализованными.

Как уже отмечалось, интерпретация изменения [e] > [o] как одной из V-депалатализаций приводит к выводу, что это изменение могло возникнуть только после падения редуцированных. К такому же выводу приходят исследователи, объясняющие изменения [e] > [o] лабиализующим воздействием последующих твердых согласных: лабиализация [e] не могла осуществиться до возникновения закрытых слогов, явившихся следствием падения редуцированных [16, с. 155–156]. Всё это не позволяет присоединиться к представленному в некоторых работах [27, с. 187–188, 200–201; 17, с. 268] положению о том, что изменение [e] > [o] началось до падения редуцированных гласных.

Следовательно, не получает подтверждения и гипотеза А.А. Шахматова, согласно которой рассматриваемое явление осуществлялось в православнославянском языке раннего периода.

Принципиальной новизной концепции А.А. Шахматова явилось то, что он рассматривал восточнославянский переход [e] в [o] в контексте подобных изменений, имевших место в истории других славянских языков. Однако точка зрения ученого о том, что после «исконно смягченных» согласных изменение [e] > [o] осуществилось еще в праславянском языке, не может быть принята. На относительную хронологию этого процесса мы уже указывали. Переход [e] в [o] осуществлялся независимо в отдельных славянских языках (православнославянском языке позднего периода, польском и кашубском, верхне- и нижнелужицком) [16, с. 131; 17, с. 35–39]. В хронологизации процесса перехода [e] > [o] сказались свойственное ученому стремление к архаизации фонетических явлений.

Выводы. Как видим, в трудах А.А. Шахматова, посвященных восточнославянскому переходу [e] > [o] (исследованному в контексте других славянских языков), приемы и процедуры сравнительно-исторического метода (генетическое отождествление фактов, лингвистическая реконструкция, хронологизация и локализация языковых явлений и их системно связанных совокупностей) значительно усовершенствованы (по сравнению с предшественниками лингвиста). В частности, языковед значительно шире и глубже, чем ученые Харьковской школы, использовал материал других славянских языков (западно- и южнославянских).

Полученные А.А. Шахматовым результаты стали значительным вкладом в историческую фонетику (и зарождавшуюся историческую фонологию) восточнославянских (и шире – славянских) языков, что, как и у представителей Харьковской школы, было достигнуто благодаря широкому использованию современных диалектных данных как приоритетного источника изучения истории языка и материала древних письменных памятников как важнейшего среди вспомогательных источников (при условии широкого использования разнообразных источников) [32, с. 109–121, 174].

Перспективы дальнейших исследований мы усматриваем в углубленном изучении других исторических фонетических законов в европейском языкознании XIX в. – 30-х гг. XX в.

Литература:

1. Аванесов Р.И. Вопросы истории русского языка в эпоху формирования и дальнейшего развития русской (великорусской) народности / Р.И. Аванесов // Вопросы формирования русской народности и нации: сб. статей. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1958. – С. 155–191.
2. Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков С.Б. Бернштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 350 с.
3. Борковский В.И. Историческая грамматика русского языка / В.И. Борковский, П.С. Кузнецов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 512 с.
4. Брандт Р.Ф. Лекции по исторической грамматике русского языка. Фонетика / Р.Ф. Брандт. – М., 1892. – 146 с.
5. Брандт Р.Ф. Исследования в области русской фонетики. Варшава, 1893 / Р.Ф. Брандт // Этнографическое обозрение. – 1895. – Вып. 1. – Кн. XXIV. – С. 140–143.
6. Будде Е.Ф. Лекции по истории русского языка. 1906/7 ак. г. / Е.Ф. Будде. – Казань, 1907. – 253 с.
7. Востоков А.Х. Русская грамматика Александра Востокова, по начертанию его же сокращенной грамматики полнее изложенная / А.Х. Востоков. – 12-е изд. – СПб., 1874. – 216 с.
8. Глушенко В.А. А.А. Шахматов и проблемы русской исторической фонетики / В.А. Глушенко // Филол. науки. – 1987. – № 3. – С. 38–45.
9. Глушенко В.А. А.А. Шахматов о палатализации и депалатализации согласных в истории восточнославянских языков / В.А. Глушенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник / отв. ред. В.А. Глушенко. – Славянск : СГПУ, 2003. – Вып. XI. – Ч. 1. – С. 3–25.
10. Глушенко В.А. А.А. Шахматов о переогласовке гласных переднего ряда в истории восточнославянских языков / В.А. Глушенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник / отв. ред. В.А. Глушенко. – Славянск : СГПУ, 2004. – Вып. XII. – С. 3–32.
11. Глушенко В.А. О.О. Шахматов про взаємодію вокалізму і консонантизму в історії східнослов'янських мов / В.А. Глушенко // Вісник Слов'янського державного педагогічного університету : зб. наук. праць / відп. ред. В.І. Рукасов. – Слов'янськ : СДПУ, 2005. – Вип. 1. – С. 113–125.
12. Глушенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В.А. Глушенко ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; відп. ред. О.Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
13. Горшкова К.В. Очерки исторической диалектологии Северной Руси (по данным исторической фонологии) К.В. Горшкова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. – 192 с.
14. Дурново Н.Н. Лекции по истории русского языка, читанные осенью 1907–8 ак. г. в Московском ун-те [Литограф. изд.] / Н.Н. Дурново. – М., 1907–8. – 208 с.
15. Дурново Н.Н. Очерк истории русского языка / Н.Н. Дурново. – М.; Л. : Госиздат, 1924. – 376 с.
16. Жовтоброх М.А. Історія української мови: Фонетика / М.А. Жовтоброх, В.М. Русанівський, В.Г. Склярєнко. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с.
17. Калнынь Л.Э. Развитие категории твердости и мягкости согласных в русском языке / Л.Э. Калнынь // Уч. зап. Ин-та славяноведения. – 1956. – Т. 13. – С. 121–225.
18. Колесов В.В. Историческая фонетика русского языка : [учебное пособие для вузов]. – М. : Высш. школа, 1980. – 215 с.
19. Колосов М.А. Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка / М.А. Колосов. – Варшава, 1878. – 270 с.
20. Мартынов В.В. Славянская и индоевропейская аккомодация / В.В. Мартынов. – Минск : Наука и техника, 1968. – 182 с.
21. Наконечний М.Ф. До вивчення процесу становлення й розвитку фонетичної системи української мови / М.Ф. Наконечний // Питання історичного розвитку української мови. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – С. 125–165.
22. Нахтигал Р. Славянские языки / М. Нахтигал. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1963. – 342 с.
23. Потебня А.А. Два исследования о звуках русского языка: I. О полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий / А.А. Потебня. – Воронеж, 1866. – 156 с.
24. Соболевский А.И. Лекции по истории русского языка / А.И. Соболевский. – 4-е изд. – М., 1907. – 309 с.
25. Срезневский И.И. Мысли об истории русского языка / И.И. Срезневский. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 16–81.
26. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: [историко-диалектологический очерк] / Ф.П. Филин. – Л. : Наука, 1972. – 655 с.
27. Фортунатов Ф.Ф. Сравнительная фонетика индоевропейских языков : [краткий очерк] // Ф.Ф. Фортунатов // Избр. труды : в 2 т. – М. : Учпедгиз, 1956. – Т. 1. – С. 199–450.
28. Чекман В.Н. Генезис и эволюция палатального ряда в праславянском языке / В.Н. Чекман. – Минск : Наука и техника, 1973. – 47 с.
29. Чекман В.Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка: типология и реконструкция / В.Н. Чекман. – Минск : Наука и техника, 1979. – 216 с.
30. Черных П.Я. Историческая грамматика русского языка : [краткий очерк] / П.Я. Черных. – 2-е изд. – М. : Учпедгиз, 1954. – 336 с.

31. Чэжман В.М. Гісторыя проціпастаўленняў па цвёрдасці Чэжман мяккасці ў беларускай мове / В.М. Чэжман. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 152 с.
32. Шахматов А.А. Исследования в области русской фонетики / А.А. Шахматов. – Варшава, 1893. – 317 с.
33. Шахматов А.А. К истории звуков русского языка: смягченные согласные / А.А. Шахматов // Сб. отд-ния рус. яз. и словесности. – 1901. – Т. 67. № 7. – 49 с.
34. Шахматов А.А. Курс истории русского языка (читан в С.-Петербургском ун-те в 1909–10 уч. г.): очерк истории звуков русского языка / А.А. Шахматов [Литограф. изд.] – СПб., 1909–10. – Ч. 2. – С. 797, 5, 13.
35. Шахматов А.А. Очерк древнейшего периода истории русского языка / А.А. Шахматов // Энциклопедия слав. филол. – 1915. – Вып. 11. – 369 с.
36. Шахматов А.А. Русский язык / А.А. Шахматов // Энциклопедический словарь / изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб., 1899. – Т. 28. – С. 564–581.
37. Ягич И.В. Критические заметки по истории русского языка / И.В. Ягич // Сб. отд-ния рус. яз. и словесности. – 1889. – Т. 46. – № 4. – 171 с.

Кантур К. А. Порівняльно-історичний метод у російському та українському мовознавстві XIX в. – 30-х рр. XX в. (на матеріалі переходу [e] > [o])

Анотація. Стаття присвячена характеристиці операціонального компонента порівняльно-історичного методу в російському та українському мовознавстві XIX в. – 30-х рр. XX в. на матеріалі східнослов'янського переходу [e] > [o]. Автор аналізує погляди А.Х. Востокова, І.І. Срезневського, О.А. Потебні, М.А. Колосова, А.І. Соболевського,

І.В. Ягича, Ф.Ф. Фортунатова, А.А. Шахматова та їх послідовників. Увагу приділено переважно концепції А.А. Шахматова взаємодії вокалізму й консонантизму в історії східнослов'янських мов, у межах якої перехід [e] > [o] розглядається як одна з V-депалаталізацій.

Ключові слова: порівняльно-історичний метод, операціональний компонент, східнослов'янський перехід [e] > [o], V-депалаталізація, лінгвістичноісторичний аспект.

Kantur K. The comparative-historical method in the Russian and Ukrainian linguistics of the XIX century – 30 s. XX century (on the basis of the [e] > [a] transition)

Summary. The article is devoted to the characteristics of the operational component of the comparative-historical method in the Russian and Ukrainian linguistics of the XIX century – 30s, XX century on the basis of the [e] > [o] East-Slavic transition. The author analyzes the views of A. Vostokov, I. Sreznevsky, O. Potebnya, M. Kolosov, A. Sobolevsky, I. Yagitch, F. Fortunatov, A. Shakhmatov and their followers. The primary attention is given to the concept of interaction of the Shakhmatov's vocalism and consonantism in the history of the East Slavic languages, in which the [e] > [o] transition is considered as one of the V-depalatalizations.

Key words: comparative-historical method, operational component of the East-Slavic [e] > [a] transition, V-depalatalization, linguo-historical aspect.

*Лещенко А. В.,**кандидат філологічних наук, доцент, докторант
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття посвячена обзору сучасних лінгвістических підходів к проблемі класифікації текстових категорій. Особое внимание уделяется теоретическим концепциям, сформулированным в русле когнитивно-коммуникативного подхода. Текстовые категории рассматриваются как семиотические категории, характеризующие отдельные текстовые подсистемы.

Ключевые слова: категории текста, коммуникативный подход, первичные и вторичные категории, семиотическое текстовое пространство.

Постановка проблемы. Проблема классификации категорий текста (далее – КТ) до сих пор остается краеугольным камнем современной лингвистической теории. Несмотря на солидный опыт изучения особенностей категориальной структуры текста, эта тема относится к числу наиболее дискуссионных: отсутствует единая точка зрения в отношении понятия «текстовые категории» (см. подробно в [3, с. 24–27; 2, с. 158–162]), остаются размытыми и разнородными критерии их выделения, что влечет за собой постоянное разрастание списка КТ: если в 90-х годах XX ст. в лингвистической литературе насчитывалось более пятидесяти КТ, то сегодня этот список увеличился [15, с. 102]. Кроме того, с введением в научный обиход понятия «дискурс» внимание исследователей переключилось с анализа текста как такового на анализ процессов текстопорождения и текстовосприятия, что повлекло за собой неизбежные изменения в качественном и количественном наборе КТ. Существующая на сегодняшний день множественность КТ требует их упорядочивания на основе критериев, отражающих суть текста как системно-языковой и коммуникативной единицы.

В восточноевропейской лингвистике традиция изучения имманентных признаков текста представлена целым рядом исследований (работы И.Р. Гальперина [4], З.Я. Тураевой [14], В.А. Кухаренко [6], Т.В. Матвеевой [9], Л.Н. Мурзина, А.С. Штерн [10], О.П. Воробьевой [3], А.Ф. Папиной [12], Е.А. Селивановой [13], Н.А. Николиной [11], Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарина [1], Н.С. Болотновой [2] и мн. др.). Предпринятые учеными попытки классифицировать КТ, выстроить их иерархию [9, с. 18–19; 1, с. 42–45 и др.], выделить ведущие КТ [6, с. 75–76; 10, с. 11 и др.] способствовали уточнению принципов их разграничения, однако не смогли разрешить внутренние противоречия, неизбежно возникающие при описании КТ как параметров, лежащих в одной текстовой плоскости. По мнению О.П. Воробьевой, это во многом объясняется тем, что «текст как функциональная система не поддается жесткой регламентации и оказывается чрезвычайно чувствительным к изменениям в среде его функциониро-

вания, вызванным как синхроническими, так и диахроническими факторами, а его категориальные свойства образуют весьма подвижный каркас, особенности которого в значительной степени зависят от типа текста и специфики конкретного текста» [3, с. 28]. Поэтому в существующих категориально-текстовых описаниях, как правило, остается открытым вопрос о том, в одной или в разных плоскостях лежат КТ, выделяемые в качестве ведущих, а также о том, как разные плоскости в случае наличия таковых соотносятся между собой [там же, с. 28–29].

Целью данной статьи является систематизация современных представлений о критериях дифференциации текстовых категорий, что позволяет обобщить накопленный опыт их изучения в новом, интегративном формате.

Изложение основного материала исследования. Теоретические основы выделения КТ были заложены в фундаментальной работе И.Р. Гальперина «Текст как объект лингвистического исследования» (1981), где в качестве обязательных выступали десять текстовых категорий: информативность, членимость, когезия, континуум, автосемантия отрезков текста, ретроспекция, проспекция, модальность, интеграция, завершенность [4]. Формально-содержательный критерий, положенный в основу классификации И.Р. Гальперина, стал основополагающим в большинстве последующих исследований (работы З.Я. Тураевой [14], В.А. Кухаренко [6], Л.Н. Мурзина, А.С. Штерн [10] и др.), а перечень основных КТ дополнился другими, не менее значимыми категориями. Но, поскольку указанные классификации уже не раз становились предметом обсуждения текстологов и текстолингвистов, считаем необходимым сосредоточиться на анализе концепций, сформулированных в русле когнитивно-коммуникативного подхода.

Разработки в области теории коммуникации и обращение к фактору антропоцентричности привели к переосмыслению самого понятия текстуальности, признанию неадекватности описания текста как герметичного самодостаточного образования [15, с. 39–40]. Изменение ракурса лингвистических исследований обусловило дополнение структурных (формальных и содержательных) описаний текста описаниями коммуникативными. К их числу можно отнести категориально-текстовую семантическую модель О.П. Воробьевой (1993), где автор, анализируя семантическое пространство художественного текста, вычленяет три взаимодействующие текстовые подсистемы – макрознака, коммуниката и дискурса (как связной последовательности предложений/высказываний), в рамках которых реализуются те или иные КТ. Так, в пространстве макрознака в качестве глобальных КТ рассматриваются референциальность, концептуальность, адресантность и адресованность. В более развернутом

виде глобальные КТ проявляются в коммуникате и дискурсе. В плане выражения коммуниката указанные текстовые категории дополняются текстемными КТ, к которым относятся когерентность, когезия, проспекция/ретроспекция, дискретность, информативность, ситуативность, интертекстуальность, интродуктивность и др. [там же, с. 46]. В плане дискурса выделяются два вида КТ: трансфрастические (сцепление, кореференция, членимость, фокус внимания, тема-рематическая (коммуникативная) прогрессия, топикальность и др.) и текстеномические (темпоральность, локативность, определенность/неопределенность, модальность, субъективность (субъектность), предикативность, финитность и пр.) [там же, с. 52]. Безусловная теоретическая значимость категориально-текстовой модели О.П. Воробьевой заключается в том, что впервые в фокусе исследовательского внимания оказывается гетерогенный характер выделяемых КТ, которые относятся не к одной, а нескольким понятийным плоскостям, представляющим текст в его различных ипостасях.

Если в ряде классификаций вычлняются КТ, относящиеся к тексту как таковому (внутритекстовые КТ), и КТ, связанные с использованием текста в коммуникативном процессе, то в некоторых из современных работ все КТ признаются коммуникативными/дискурсивными (см. подробнее в [15; с. 96–100]). Так, в монографии А.Ф. Папиной «Текст: его единицы и глобальные категории» (2002) текст и дискурс рассматриваются как «близкие по значению понятия когнитивного (лингвopsихологического) направления в науке о языке». Автор проецирует на текст модель дискурса Т.А. ван Дейка и выделяет такие глобальные текстообразующие категории художественного текста: 1) участники коммуникативного акта (субъекты текста – реальный автор, «образ автора», лирический герой, повествователь, рассказчик, персонажи; объекты текста – адресат, читатель, слушатель); 2) события, процессы, факты; 3) время (реальное художественное – объективное, цикличное, субъективное, психологическое; ирреальное – астральное, inferнальное, фантастическое, время Зазеркалья, мира сказок); 4) пространство и место объектов (художественное пространство – реальное и ирреальное; обусловленное лицом говорящего (субъективное и объективное); обусловленное точкой отсчета (линейное, перспективное, панорамное) и пр.); 5) оценка, понимаемая как непосредственная или опосредованная реакция говорящего (субъекта) на воображаемые или воспринимаемые органами чувств действия, объекты и признаки объектов внешнего и внутреннего мира (аксиологическая: качественная, количественная; рациональная; утилитарная; нормативная; телеологическая; логическая: эпистемическая, деонтическая) [12, с. 93–95, 135, 166, 267].

Анализируя общие тенденции изучения текста в 2000-е годы, О.Н. Копытов констатирует сохранение коммуникативной направленности исследований категориальной структуры текста и отмечает доминирование в этих описаниях КТ, определяющих 1) формально-структурные признаки текста; 2) событие, время и пространство; а также по-разному называемые 3) главные субъекты речи (участники коммуникативного акта) [5, с. 151]. Сам исследователь предлагает свою классификацию фундаментальных КТ. Последние, по мнению О.Н. Копытова, должны удовлетворять триединому требованию – быть

одновременно средством композитивности (цельности и связности текста), полем и «рабочей, работающей» единицей анализа. Добавив еще одно требование – все суперкатегории должны быть взаимосвязаны – автор различает пять фундаментальных КТ: 1) Адресант и Адресат: первый включает в себя все ипостаси автора – от автора идеи до диктора и скриптора; от личности автора (автора-во-плоти) до самого экзотического (собака, лошадь, предмет мебели) повествователя в художественном тексте или анонима в официально-деловом; а второй – все ипостаси читателя-слушателя: от «провиденциального» до «безграмотного» и «читателя-врага»; 2) Хронотоп, т.е. взаимосвязанные время и пространство в любых своих проявлениях – от «реальных» до «ирреальных»; 3) Событие (некоторое «положение дел», чей радиус равен радиусу всего текста, а не отдельной его части, именуемой субкатегорией пропозиции); 4) Актант (герой повествования, предмет описания, тема рассуждения, имеющие свои парадигмы); 5) Диктум и Модус: первый обозначает «то, что равно и/или совпадает с системами действительного или возможного мира»; второй – «то в тексте, что является логико-психологической операцией с его диктумом» [там же, с. 151–152]. Несмотря на конструктивные усилия исследователя обозначить основные компоненты анализа КТ, невыясненными, однако, остаются критерии их выделения и принципы соотношения друг с другом.

Попытка осуществить разграничение параметров описания КТ была предпринята в работе Е.В. Левченко [7], которая относит свойства (категории) текста к первичным и вторичным. Анализируя имеющиеся в научной литературе определения КТ, автор характеризует их как бессубъектные, т.е. «в первую очередь отсылающие к внутритекстовому пространству смыслов или (реже) к описанной в тексте реальности, но не к отношениям текста с одним из его субъектов», где сам субъект едва угадывается на заднем плане. Вместе с тем, отмечает исследовательница, присущее современной культуре отношение к тексту требует перехода от обсуждения свойств «текста в себе» к рассмотрению восприятия текста, то есть к анализу «текста для нас»: если Автор (субъект порождения текста) и умер (по Р. Барту), то Читатель (субъект восприятия текста) здравствует и обретает все большую власть над текстом.

Аргументируя свою мысль, Е.В. Левченко [там же] проводит исторические параллели с положениями античной философии об изучении вещей и соотношении знаний о вещи с присутствием субъекта (Демокрит), а также параллели с более поздними философскими учениями о субъективности восприятий (Кампанелла, Галилей, Декарт, Гоббс) и анализом этой проблемы в терминах первичных и вторичных качеств (Локк). Согласно Локку, первичными качествами вещей называют истинные свойства вещей, с устранением которых устраняются и сами вещи, а вторичными качествами – те, которые возникают в результате воздействия тел на наше чувственное познание и принадлежат вещам только случайно и в известных отношениях. В результате обсуждения проблемы первичных и вторичных качеств было сформулировано общепризнанное положение о несводимости возникающих у человека субъективных образов вещей к простым копиям предметов внешнего мира, и, как следствие, был сделан вывод о

том, что различные свойства объекта с разной степенью точности отображаются в его образе. Первичные качества не могут не отображаться, поскольку с их устранением перестает существовать сам объект, вторичные качества привносит во взаимодействие с объектом сам субъект, они устраняются вместе с субъектом.

Проецируя представления о первичных и вторичных свойствах на вербальный объект (текст), Е.В. Левченко [там же] констатирует, что до сих пор в теории текста в фокусе изучения находились его первичные свойства – неустранимые, присущие тексту как таковому вне зависимости от Автора и Читателя. Теперь же описание первичных (объектных) свойств должно дополниться описанием вторичных (субъектно-объектных) свойств, которые возникают при взаимодействии субъекта с текстом и исчезают при размыкании этого контакта.

Выводы. Теоретическим основанием концепции Е.В. Левченко является положение о существовании в тексте, по крайней мере, двух подсистем, характеризующихся признаками, имеющими различную природу. Разделяя позицию автора, мы рассматриваем текст как полисистемное семиотическое целое, представленное тремя семиотическими пространствами (текст-сообщение + текст-коммуникат + текст-коннотат) [8], и полагаем, что в основу дифференциации конституирующих признаков текста должен лечь принцип его полисистемности. При этом КТ следует рассматривать как семиотические, знаковые категории. Такие категории являются билатеральными: информация, представленная в той или иной текстовой подсистеме, имеет определенную форму языковой репрезентации. В качестве формы могут выступать не только традиционные номинативные и предикативные языковые единицы, но и их определенные конфигурации. Будучи употребленными в различных частях текста, эти языковые единицы демонстрируют синергию: они остаются составляющими некоторого «сквозного» формального паттерна, соотносимого с определенным категориальным содержанием.

Изучение текста как целостного семиотического объекта требует привлечения нового, системного подхода к анализу КТ и принципов их взаимосвязи в рамках текстового целого, что позволит выстроить единую концептуальную модель универсальных текстовых категорий. Построение и описание указанной модели является темой отдельного исследования.

Литература:

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : [учебник; практикум] / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 496 с.
2. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста / Н.С. Болотнова – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.
3. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата : [монография] / О.П. Воробьева. – К. : Вища школа, 1993. – 220 с.

4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
5. Копытов О.Н. О фундаментальных категориях текста / О.Н. Копытов // Вестник Иркутск. гос. лингв. ун-та. – 2011. – № 3. – Т. 3. – С. 149–157. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/o-fundamentalnyh-kategoriyah-teksta>.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. 2103 «Иностр. яз.»] / В.А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
7. Левченко Е.В. О первичных и вторичных свойствах текста / Е.В. Левченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.psu.ru/psu/files/0549/08_Levchenko.doc.
8. Лещенко А.В. Текстовые категории: критерии классификации / А.В. Лещенко // Функциональная лингвистика : [сб. науч. работ] / Крымский институт последипломного образования ; науч. ред. А.Н. Рудяков. – № 5. – Симферополь, 2013. – С. 216–219.
9. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий / Т.В. Матвеева. – Свердловск : Изд-во Уральского университета, 1990. – 172 с.
10. Мурзин Л.Н. Текст и его восприятие / Л.Н. Мурзин, А.С. Штерн. – Свердловск : Изд-во УГУ, 1991. – 172 с.
11. Николина Н.А. Филологический анализ текста : [учеб. пособие для высш. пед. учеб. заведений] / Н.А. Николина. – М. : Академия, 2003. – 256 с.
12. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории / А.Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.
13. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монографическое учебное пособие] / Е.А. Селиванова. – К. : ЦУЛ «Фитосоциум», 2002. – 336 с.
14. Тураева З.Я. Лингвистика текста / З.Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
15. Щирова И.А. Многомерность текста: понимание и интерпретация : [учебное пособие] / И.А. Щирова, Е.А. Гончарова. – СПб : ООО «Книжный дом», 2007. – 472 с.

Лещенко Г. В. Систематизация текстовых категорий: проблемы и перспективы

Анотація. Стаття присвячена огляду сучасних лінгвістичних підходів до проблеми класифікації текстових категорій. Особлива увага приділяється теоретичним концепціям, сформульованим у руслі когнітивно-комунікативного підходу. Текстові категорії розглядаються як семіотичні категорії, що характеризують окремі текстові підсистеми.

Ключові слова: категорії тексту, комунікативний підхід, первинні та вторинні категорії, семіотичний текстовий простір.

Leshchenko A. Systematization of text categories: problems and prospects

Summary. The article deals with the review of modern linguistic approaches to the classification of text categories. Special attention is given to the theoretical conceptions formed in the framework of cognitive-communicative approach. Text categories are viewed as semiotic categories characterizing particular text sub-systems.

Key words: text categories, communicative approach, primary and secondary categories, semiotic text space.

Matorina N. M.,*Kandidatin der philologischen Wissenschaften,
Dozentin des Lehrstuhls für germanische und slawische Philologie
der Donbassker staatlichen pädagogischen Universität***Lednyak H. V.,***Oberlehrerin des Lehrstuhls für Fremdsprachen
der Donbassker staatlichen pädagogischen Universität*

UMFANG DER TRANSPOSITIVEN PROBLEME IN DER MODERNEN SPRACHWISSENSCHAFT

Summary. The article considers the transposition of parts of speech as a scientific problem in scientists' works of different approaches and schools. It both analyses the peculiarities of scientific approaches to the above mentioned problem and determines the level of the investigation transpositional issues in the period of the XXth – the beginning of the XXIst century.

Key words: parts of speech transposition, transposition, morphological conversion, morphological transposition.

Problemstellung im Großen und Ganzen und Verbindung des Problems mit wichtigen wissenschaftlichen oder praktischen Aufgaben. Fest steht die Tatsache, dass jede Wortart (und Wortarten sind keine geschlossenen, voneinander getrennten Wortgruppen) in ihrem Bestand sowohl die Wörter, die eine bestimmte Klasse bilden, sondern auch die Wörter, die zu anderen Klassen gehören können, haben. Zwischen den einzelnen Wortklassen gibt es keine deutlichen Grenzen – sie sind immer in einer besonderen Bewegung und Wechselwirkung; einzelne Einheiten können aus einer Klasse in die andere übergehen, indem sie Gesetzmäßigkeiten der Entwicklung der grammatischen Aufbau der Sprache im Großen und Ganzen zeigen. Dieser Übertritt wird durch den Verlust der ursprünglichen grammatischen Eigenschaften und durch die Erscheinung der neuen begleitet, was insbesondere zu den inneren semantischen und funktionellen Umsetzungen in diesen Einheiten führt.

Ein wichtiger Bestandteil bei der Herausbildung der Vorstellung über die Wortarten ist die Notwendigkeit der Berücksichtigung der Tatsache, dass „die Grenzen zwischen den einzelnen Wortarten beweglich sind“ [1, S. 249]. Es sei bemerkt, dass ohne Berücksichtigung der Übergangserscheinung auf Ebene der Wortarten (oder sogenannten Transposition der Wortarten) ist es, erstens, unmöglich, das Problem der Klassifikation der Wortarten – eines der aktuellsten und meist widerspruchsvollen Probleme in der Linguistik – zu lösen; zweitens, neben der wissenschaftlichen linguistischen Bedeutung muss man die Transpositionsprozesse auch beim praktischen Erlernen von verschiedenen Sprachen beachten; drittens, die Lösung der theoretischen Probleme der Transposition auf Ebene der Wortarten ist besonders aktuell auch in Bezug auf die Entwicklung der modernen Lexikografie (bei dem Verfassen der Wörterbücher verschiedener Arten).

Analyse der neusten Erforschungen und Publikationen zum gegebenen Thema, die Absonderung der früher nicht gelösten Teile des gesamten Problems, denen der angegebene Artikel gewidmet ist. Das Problem der Transposition der Wortarten ist in linguistischen Studien nicht eindeutig be-

handelt und ist das meist diskutabile Problem in der modernen Sprachwissenschaft. Einhellige Position zur sprachlichen Erscheinung der Wortartentransposition gibt es weder unter den russischen, noch unter den westeuropäischen und amerikanischen Gelehrten, obwohl keiner von ihnen die Existenz der wortartigen Übergangserscheinungen bestreitet. Indem wir das Problem der Wortartentransposition in der wissenschaftlichen Literatur analysiert haben, ziehen wir die Schlussfolgerung, dass das behandelte Problem nicht völlig gelöst ist, es wurde in verschiedenen linguistischen Erforschungen erlernt, was die Notwendigkeit der entsprechenden speziellen komplexen Erforschung bedingt.

Das Ziel des Artikels ist die in der modernen Linguistik existierenden Deutungen der Erscheinung der Transposition unter den Wortarten abzusondern.

Darstellung des Hauptmaterials der Erforschung mit voller Begründung der erhaltenen wissenschaftlichen Ergebnisse. Die Theorie der Transposition postulierten in der Mitte des XX. Jahrhunderts Ch. Bally (Konzeption der funktionellen Transposition), A. Sechehaye (Idee der Hierarchie des Sprachsystems und seiner Sprechdynamik), S. Kartsevski (Axiom des asymmetrischen Dualismus des sprachlichen Zeichens), L. Tesnière (Translationstheorie), A. Frey (Gesetz der Ökonomie), J. Dubois (Konzeption der morphologisch-syntaktischen Transformationen), O. Espersen (Theorie von drei Rängen), E. Kurilovich (Derivationstheorie), M. Dokulil (Klassifikation der wortbildenden Typen), O. Leshka (Typen der transpositionellen Umwandlungen) u. a.

Heutzutage wird die Transposition im weiteren und im engeren Sinne erläutert:

a) im weiteren Sinne ist die Transposition ein beliebiger übertragener Gebrauch der sprachlichen Form, insbesondere der Gebrauch der grammatischen Zeitformen der Gegenwart statt der Formen der Vergangenheit oder Zukunft, Funktionieren des Imperativs statt Konjunktivs, sowie der Gebrauch des Aussagesatzes in der Rolle eines Aufforderungssatzes; dieser Begriff betrifft auch die Bezeichnung der metaphorischen und anderen Übertragung der Wortbedeutung;

b) im engeren Sinne zeigt die Transposition (oder die funktionelle Transposition) den Übertritt des Wortes aus einer Wortart in die andere oder Gebrauch des Wortes in Funktion einer anderen Wortart. Außerdem versteht man unter der Transposition in der Linguistik eine positive Übertragung der Muttersprachkenntnisse auf das Erlernen einer Fremdsprache, was erlaubt, so schnell und so gut wie möglich, eine andere Sprache zu beherrschen (das Antonym in diesem Fall ist Interferenz als eine negative Umwandlung)

Der Meinung von O. O. Selivanova nach existiert die Transposition in der Linguistik in drei sprachwissenschaftlichen Ebenen, und zwar:

1) in der Wortbildung versteht man unter der Transposition „den Typ der Verhältnisse zwischen dem bildenden und abgeleiteten Stamm des Wortes, bei dem der bildende und abgeleitete Stamm zwar denselben Begriffskern haben, sich aber als Wortarten unterscheiden. Die Transposition der Verben und der Qualitätsadjektive sieht die Bildung der abstrakten Substantive vor (*читати – читання, співати – спів, молодий – молодість, щедрий – щедрість*), transpositiv sind für Adjektive die von ihnen abgeleiteten Adverbien (*веселий – весело*), für Substantive, der Meinung von einigen Linguisten nach, sind das relative Adjektive (*скло – скляний*) u. a. m.“ [2, S. 748]; in der wortbildenden Bedeutung des Wortes umfasst die Transposition auch „die Fälle der nichtmorphologischen morphologisch-syntaktischen Wortbildungsart als des Übertritts aus einer Wortart in die andere ohne Flexion“ [ibidem]. So interpretieren die Transposition auch Ch. Bally, O. Espersen, L. Tesnière, T. M. Dovha, O. Leshka, H. P. Paul, T. V. Lykova, S. I. Fetysova, L. V. Kuschnina, J. M. Hrebenjova u. a.;

2) in der Morphologie erklärt man die Transposition als „... der Gebrauch einer grammatischen Form in der Bedeutung einer anderen im Rahmen einer paradigmatischen Opposition. Den Verben ist die Transposition der Art und Weise, der Person, der Zahl, der Zeit eigen, den Substantiven – die Transposition der Zahl, den Pronomen – die Transposition der Person, der Zahl; den Qualitätsadjektiven und Adverbien – die Transposition der Steigerungsstufen“ [2, S. 748]. Solche Betrachtungsweise wird aktiv in den wissenschaftlichen Erforschungen von E. I. Schendels, M. H. Merkulova, L. S. Fominych, K. S. Symonova u. a. gebraucht;

3) in der Syntax ist die Transposition der Gebrauch „der Wortarten in der Funktion der nichtmorphologisierten Satzglieder (zum Beispiel, eines Substantivs in der Funktion des Attributs, eines Infinitivs in der Funktion des Subjekts u. a. m.), sowie einer kommunikativen Satzart in der Bedeutung eines anderen (zum Beispiel, eines Fragesatzes in der Bedeutung eines Aussagesatzes)“ [2, S. 748]; in diesem Aspekt wird die Transposition insbesondere im Zusammenhang mit den Fragen der syntaktischen Synonymie sowie des semantischen Syntax erforscht. „Syntaktisch“ studieren die Transposition D. S. Worth, V. M. Myhyrin, O. S. Melnytschuk, I. R. Vychovanets, N. V. Huivanjuk, A. I. Habaj u. a.

Eine andere Betrachtungsweise in der Erforschung der Transposition sehen wir bei der Absonderung von zwei Stufen der Transposition: 1) die teilweise oder syntaktische Transposition, bei der sich nur syntaktische Funktion der Grundeinheit verändert, ohne Veränderung ihrer morphologischen Zugehörigkeit zu der entsprechenden Wortart; 2) volle oder morphologische Transposition, wenn ein Wort einer anderen Wortart gebildet ist. Die Mittel des Ausdrucks der morphologischen Transposition sind Affigierung und Konversion [3, S. 15; 4, S. 639].

In der modernen Sprachwissenschaft werden als wissenschaftliche Probleme erforscht: a) konkrete Arten der Transposition; b) Funktionen der Transposition als einer sprachlichen Erscheinung; c) Verhältnisse zwischen der Transposition und den sogenannten verwandten Erscheinungen, insbesondere, Differenzierung der Homonymie und der Polysemie auch auf Ebene von Lexemen; d) lexikalisch-semantische;

lexikalisch-morphologische und strukturell-semantische Besonderheiten der Wortartentransposition; e) wortbildende, methodische, onomasiologische, stilistische oder funktionell-semantische Aspekte der Transposition; f) expressive Möglichkeiten der Transposition in der Sprache; g) Besonderheiten der Übergangerscheinungen im System der autosemantischen oder synsemantischen Wortarten auf dem Material der schöpferischen Werke.

Eine feste theoretische Grundlage erlaubte den Sprachwissenschaftlern der zweiten Hälfte des XX. – Anfangs des XXI. Jahrhunderts ihre früheren Erforschungen des Problems der Wortartentransposition wesentlich zu vervollkommen. Übergangerscheinungen erforschen die Wissenschaftler vielseitig als Probleme:

1) des Übertritts; gerade so qualifizieren den Übertritt S.G. Bereshkov, O.S. Bednjakov, L.B. Perlmutter, O.V. Skorohljadova, V.S. Vaschtschenko, E.T. Tscherkassova, N.A. Kalamova, V.F. Ivanova, D.H. Hryntschyschyn, O.P. Sunyk, I.K. Sdanevytsch, L.P. Kalakutska, M.S. Bunina, H.M. Mukan, S.H. Ilijeko, N.O. Bondar u. a.;

2) der grammatischen Homonymie, wortartlichen Homonymie, sowie der interwortatlichen Homonymie; der vielseitigen Erscheinung der grammatischen Homonymie sind wissenschaftliche Erforschungen solcher vaterländischen und ausländischen Sprachwissenschaftler wie L. Alehsander, L.S. Barhudarov, D. Beaumont, M.Ja. Bloch, N.S. Boryssenko, V.V. Vynohradov, M.A. Hanschyna, O.M. Hordon, K. Grauger, I.H. Danyljuk, I.P. Ivanova, B.O. Ilijischa, J.Eastwood, L. Kitsyła, N.O. Kobrina, O.O. Kornejeva, I.P. Krylova, O.P. Kuschlyk, L.V. Malachovskij, F.J. Mauler, M.S. Mylovanova, L.M. Pintschuk, S.M. Mussel, O.O. Schypkivska u. a. gewidmet;

3) der Konversion; die Behauptung, dass die Konversion als die Transposition betrachtet werden kann, finden wir in Werken von E. Kurilovich, O. Semska, O. Kubrjakova, N. Lebid u. a. Der Meinung der meisten Linguisten nach ist die Konversion ein viel komplizierterer Prozess als das mechanische „Transportieren“ der lexikalischen Einheiten aus einer lexikalisch-grammatischen Klasse in die andere, deshalb schlagen die Forscher vor, im Falle mit der Konversion von der funktionellen Transorientierung der lexikalischen Einheiten zu sprechen, „weil die Veränderung der wortartlichen (syntaktischen und morphologischen) Eigenschaften der Transponende (Stammformen) nur eine der Folgen der Modifizierung der funktionell-pragmatischen „Orientierung“ des Grundwortes ist. Funktionelle Transorientierung sieht totale Erneuerung des funktionellen Paradigmas der Grundeinheit, Modifizierung seiner Semantik, Veränderung der Distribution vor“ [5, S. 240–241];

4) der morphologisch-syntaktischen Wortbildung. Die morphologisch-syntaktische Art der Wortbildung für Bestimmung der Übergangerscheinungen im Bereich der Wortarten fand Anerkennung in der russischen Grammatik und wurde zum Objekt der wissenschaftlichen Analyse in der Erforschung anderer Sprachen. Sie hat allen Grund, als eine Wortbildungsart abgesondert zu werden; meint O.P. Kaletschyts, obwohl sie eng mit der neuen gebildeten Einheit und dem bildenden Stamm verbunden ist, was eine Derivationsbasis für die Einheiten, die ihn wiederholen, ist. Wichtig ist auch die Zahl der durch morphologisch-syntaktische Wortbildungsart gebildeten Einheiten, und für Hilfsörter ist sie die einzige Wortbildungsart. [6, S. 12]. Bei der Lösung der wissenschaft-

lichen Problem der Transposition der Wortarten aber ist der morphologisch-syntaktische Aspekt relativ, weil dieser Begriff als ein „besonderer“ bezeichnet ist. Solche Relativität kann man durch Inkorrektheit des Begriffs morphologisch-syntaktische Wortbildungsart erklären, weil die Wechselwirkung im Bereich der lexikalisch-semanticen Kategorien im Rahmen eines Lexems erfolgt. Die Tatsache der Wechselwirkung der lexikalisch-semanticen Kategorien betreffs der Übergangserscheinungen zu übersehen, ist der Meinung von vielen Wissenschaftlern unlogisch. [ibidem];

5) der sogenannten Theorie der syntaktischen und lexikalischen Derivation, die von dem polnischen Gelehrten E. Kurilovich gegründet wurde. Einzelne Aspekte der Derivationstheorie von E. Kurilovich wurden zum Objekt der weiteren Erforschungen folgender Wissenschaftler: M. Grevisse (nicht unmittelbare Derivation), N.D. Arutjunova (nicht unmittelbare Derivation), H. Marchand (Derivation mit Hilfe von Nullmorphem), O.O. Selivanova (transpositive Derivation, morphologisch-syntaktische Derivation), V.V. Fefelova (transpositive Derivation);

6) der Transorientierung (R.V. Vateba, S.M. Jenikejeva, L.B. Volovik u. a.); die funktionelle Transorientierung umfasst nicht nur die Fälle des Übertritts der Einheiten einer funktionellen Klasse in die andere, sondern auch einer Sprachebene in die andere. In beiden Fällen spielen funktionelle Besonderheiten der sprachlichen Einheiten die Hauptrolle in ihrer Differenzierung, was die Distribution dieser Zeichen bedingt;

7) des Synkretismus (N.A. Kalamova, T.S. Tychomyrova, L.V. Borte, A.Ja. Bauder, E.M. Sydorenko, V.V. Babaitseva, R.M. Haisina, L.D. Tschesnokova, K.E. Stein, I.V. Vysotska, I.H. Danyljuk, Ju.Ju. Nalyvaiko, L.V. Schytyk u. a.). Der Begriff Synkretismus in der Sprachwissenschaft hat mindestens zwei Bedeutungen: 1) Übereinstimmung der funktionell verschiedenen grammatischen Kategorien und Formen in einer Form, beispielsweise, der Kasussynkretismus; 2) Vereinigung (Synthese) der distinktiven strukturellen und semantischen Merkmale der sprachlichen Einheiten, die einander im Sprachsystem gegenübergestellt werden und durch Transpositionserscheinungen verbunden sind. Die meisten Wissenschaftler halten die Transposition für den Hauptgrund der Erscheinung des Synkretismus;

8) der Kontamination: E.M. Sydorenko, I.Ja. Sydorenko und andere behandeln die Transpositionserscheinung im Zusammenhang mit der sogenannten Lehre über Kontaminanten – die Wörter, die in gewissem Maße einige Merkmale von zwei benachbarten Wortarten vereinigen. Die Abgrenzung der Wortarten und Kontaminanten bedingt die Notwendigkeit, das Problem der Transpositionserscheinungen zwischen ihnen zu betonen [7, S. 11];

9) der modernen funktionell-grammatischen Erforschungen. Eine neue Linie in der Erforschung der Transpositionserscheinungen wurde in den wissenschaftlichen Untersuchungen der funktionell-kategorialen Richtung in der ukrainischen Sprachwissenschaft herausgebildet, und zwar in den Werken von I.R. Vychovanets, K.H. Horodenska, A.P. Sahnitko, A.P. Hryschtschenko, O.K. Bespojasko, V.M. Oshohan, A.S. Dshura, I.H. Danyljuk und anderen. Die neue Betrachtungsweise lehnt die traditionelle nicht ab, weil die Grundlage ihrer Konzeptualisierung Verbindung der Hauptbehauptungen, sowohl einer formell-grammatischen (normativ-beschreibenden), als auch einer semantisch-grammatischen Forschungsaspekte, ist.

In dem genannten Zeitraum werden die Theorien des gegenseitigen Übertritts der Wortarten (V.M. Nykytevytsch), der Transitivität (A.Ja. Bauder), der Transformation (V.M. Myhyrin); der morphologischen Transposition (synchronen Transposition) (V.V. Babaitseva), der lexikalisch-grammatischen Stellvertretung (M.F. Lukin), der wortartigen Wechselwirkung (L.V. Borte), sowie der Wechselwirkung der Wortarten und der Übergangserscheinungen in ihrem System (R.M. Haisina, K.S. Simonova) aufgestellt.

Schlussfolgerungen aus der Erforschung und Perspektive der weiteren Untersuchungen in der angegebenen wissenschaftlichen Richtung. Also, der Umfang der „transpositiven“ Probleme, die in der modernen Sprachwissenschaft erforscht werden, ist sehr breit. Selbstverständlich sind alle genannten Prozesse verbunden, aber nicht identisch. Man muss die Tatsache berücksichtigen, dass die weitere Erforschung der Übergangserscheinungen, wie V.M. Oshohan bemerkt, verlangt die Charakteristik der Übergangserscheinungen aus der Sicht der neuen Probleme, sie braucht weitere Feststellung der gemeinsamen und konkreten Gesetzmäßigkeiten der Übergangserscheinungen auf Ebene der Wortarten, Bestimmung des Status der Zwischenbildungen, der unifizierten Darstellung der Homonyme und Hybridwörter in der lexikographischen Praxis sowie Bestimmung der synkretischen und Kontaminationsrichtungen in der Erforschung der Wortartentransposition [8, S. 82].

Wie vielfältig auch die Transpositionserscheinung in gesamttheoretischer Hinsicht dargestellt wird, wäre es, der Meinung von S.H. Ilijenkonach, besser, sie als eine selbständige linguistische Erscheinung, die ihre eigene Spezifik, ihr eigenes Forschungsobjekt und ihre Problematik hat, zu bestimmen [9, S. 24].

Die komplexe Analyse des vielseitigen Problems der Wortartentransposition kann unter der Bedingung des Erlernens des Stoffes in mehreren Richtungen erfolgen: 1) Erforschung der theoretischen Fragen zur Konzeption der Wortartentransposition; 2) Methodologie und Methodik der Erforschung; 3) Analyse der Quellen der theoretischen Erforschung der Transposition; 4) Auswertung der sprachwissenschaftlichen Erforschungen der Transposition in der europäischen Sprachwissenschaft; 5) Charakteristik der wissenschaftlichen Erforschungen der Transposition in der modernen Sprachwissenschaft; 6) Prognostizierung der weiteren Entwicklung der Transpositionstheorie.

Literatur:

1. Лопатин В.В. Современный русский язык. Теоретический курс. Словообразование. Морфология / В.В. Лопатин, И.Г. Милославский, М.А. Шелякин ; под. ред. В.В. Иванова. – М. : Русский язык, 1989. – 261 с.
2. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
3. Габай А.Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : [монографія] / А.Ю. Габай. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 232 с.
4. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін.]. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.
5. Єнікєєва С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : [монографія] / С.М. Єнікєєва. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 303 с.

6. Калечиц Е.П. Взаимодействие слов в системе частей речи : межкатегориальные связи / Е.П. Калечиц. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1990. – 160 с.
7. Сидоренко Е.Н. Учебный толково-грамматический словарь функциональных омонимов. Диахронная трансформация и функциональная омонимия (теоретический материал) / Е.Н.Сидоренко, И.Я.Сидоренко. – Симферополь: Крымское учеб.-педаг. гос. изд-во, 2006. – Ч. 1. – 2006. – 112 с.
8. Ожоган В. Партикуляція прономінативних слів / В. Ожоган // Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2000. – Вип. 23. – С. 81–89.
9. Ильенко С.Г. Явления грамматической переходности и их отражение при обучении русскому языку (на примере субстантивации имен прилагательных) / С.Г. Ильенко // Семантика переходности : сб. науч. трудов. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1977. – С. 23–30.

Маторіна Н. М., Ледняк Г. В. Діапазон транспозиційних проблем у сучасному мовознавстві

Анотація. У статті проаналізовано явище транспозиції частин мови як наукова проблема в роботах

учених різноманітних напрямів і шкіл, з'ясовано особливості наукових підходів до окресленої проблеми та визначено рівень дослідженості транспозиційних питань упродовж ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: перехідність серед частин мови, транспозиція, транспозиція частин мови, морфологічний перехід, морфологічна перехідність.

Маторина Н. М., Ледняк А. В. Диапазон транспозиционных проблем в современном языкознании

Аннотация. В статье проанализирована транспозиция частей речи как научная проблема в работах ученых разнообразных направлений и школ, определены особенности научных подходов к указанной проблеме и обозначен уровень исследованности транспозиционных вопросов в период ХХ – начала ХХІ вв.

Ключевые слова: переходность среди частей речи, транспозиция, транспозиция частей речи, морфологический переход, морфологическая переходность.

*Міхальова К. І.,
здобувач кафедри мовознавства та російської мови
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

МЕТОНИМІЧНІ ПЕРЕНОСИ ЯК ЗАСІБ УТВОРЕННЯ ГАЗЕТНИХ НАЗВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню й зіставному аналізу використання метонімії в номінації газет англійською, німецькою, російською та українською мовами. У процесі вивчення метонімічних переносів виявлено спільні та диференційні риси використання метонімії в назвах газет мовами, які досліджуються.

Ключові слова: метонімія, типи метонімічного переносу, назва газети.

Постановка проблеми. Назва газети – один найголовніших компонентів, від якого залежить не тільки тематика майбутнього видання, а й його доля. Назва може як повернути, так відштовхнути потенційного читача. Існує багато наукових досліджень, серед яких чимало монографій і дисертацій, присвячених назвам художніх творів, назви ж газет протягом довгого часу залишаються поза увагою лінгвістів. Окремі роботи, безумовно, не створюють традиції вивчення газетних назв, а особливо в порівняльному аспекті. У вітчизняній науці відома лише одна дисертація Т.І. Кравець, присвячена цій проблемі [2]. Метонімія вивчалася в руслі античних традицій як стилістичний засіб і художній прийом на матеріалі англійської [1; 3; 7], російської [5], німецької [6] та інших мов, однак, незважаючи на дослідження із семантики, лексикології та стилістики певних мов, аналізові метонімії на порівняльному рівні присвячена невелика кількість праць [4].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю визначення специфіки використання метонімії в назві газетного видання.

Метою статті є встановлення типів метонімічних переносів (далі – МП) у номінації газет англійською, німецькою, російською та українською мовами, а також визначення особливостей їх використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Т.І. Кравець наполягає, що при розгляді назви газети як структурної одиниці сукупного тексту насамперед слід виділити принципи її створення. Авторка підкреслює, що вибір «імені» визначається законами теорії номінації [2].

Після дослідження метонімічного переносу в назвах англійських, німецьких, російських та українських газет пропонується виділяти такі моделі переносів.

Найбільш частотними є моделі локального та темпорального типів МП, які відображають просторово-часові характеристики. Використовуючи вказані типи, засновники газет намагалися вказати на широту змісту, їх актуальність і значення у відображенні подій.

Підтип «територія → назва газети» локального типу об'єднала моделі, які відображають перенос з назви краї-

ни, міста, села або іншого населеного пункту, вулиці, події якої/якого подані в газеті:

(1) англ.: The Arizona Republic – газета штату Арізона (США), що висвітлює місцеві новини;

(2) нім.: Neues Deutschland – міжрегіональна щоденна газета в Німеччині;

(3) Die Rheinpfalz – регіональна німецька газета, що висвітлює події регіону;

(4) рос.: Донбасс – регіональна газета, яка відображає новини та події Донецької області;

(5) Самодержавная Россия – суспільно-політична, культурно-просвітницька газета, у якій представлені аналітичні матеріали провідних експертів і політиків, що стосуються всеросійських подій;

(6) Крещатик – статті про громадське життя України, зовнішньополітичну обстановку тощо;

(7) укр.: Галичина – регіональна газета, яка висвітлює події Івано-Франківської області. Для розуміння такого переносу слід згадати історію, коли Галичина займала території сучасних Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської (крім північної частини) областей України й Підкарпатського, Малопольського та частину Сілезького воєводства Польщі;

(8) Донеччина – громадсько-політична обласна газета на підтримку державотворення, культури, освіти;

(9) Демократична Україна – загальнодержавна газета.

Серед російськомовних газет, що друкуються на території України, та німецькомовних газет виявлено модель «частина світу → назва газети»:

(10) нім.: Der Westen – найбільша регіональна газета Західної Німеччини;

(11) рос.: Юг – регіональна газета, що виходить в Одесі. Назва газети відображає географічне розташування самого регіону.

Помітною в українській мові є модель, яка об'єднує в собі два типи – локальний та каузальний: «місце → подія, пов'язана з цим місцем → назва газети»:

(12) Майдан – інтернет-газета, що виникла як відгосок подій, які відбувалися на центральній площі Києва, починаючи з листопада 2013 року, але відображає події м. Дрогобича, приділяючи увагу національним святкам і традиціям. Автори намагаються зберегти «дух Майдану» у своїх статтях.

У прикладах (1)–(12) назва газети ілюструє територію, де вона видається та якій присвячені новини. Як правило, це регіональні газети, але зустрічаються й загальнодержавні. Приклад (6) репрезентує перенос назви головної вулиці столиці України на назву газети.

Частотним є перенос з назви території на назву газети з означенням, як у прикладах (2), (5) та (9). Звернімо

увагу, що деякі газети англійською мовою містять у своїй назві визначений незмінюваний артикль The (приклад (1)), а німецькою – визначений змінюваний артикль Die, Der, Das як от у прикладах (3) та (10), деякі – ні (приклад (2)). Слід зазначити, що багато газет германськими мовами утворюють свої назви за традиційними зразками, добираючи до основної назви загальноживані Times або Zeit.

Не поступається в частотності модель темпорального типу «період часу → назва газети», де метонімічний перенос у назві відображає події, які трапилися протягом певного проміжку часу:

(13) англ.: The Age – щоденна газета англійською мовою, що видається в Мельбурні;

(14) нім.: Der Freitag – щотижневик, який відображає актуальні новини;

(15) Der Neue Tag – щоденна газета Німеччини;

(16) рос.: Завтра – щотижнева газета;

(17) Сегодня – щоденна російськомовна українська газета про події в Україні і світі;

(18) укр.: День – щоденна суспільно-політична газета;

(19) Нова Ера – інформаційно-аналітичний тижневик.

Приклади (13)–(19) демонструють перенос з часового відрізка на назву газети. Як правило, використовуються масштабні проміжки часу, такі як Age, Freitag, Tag, День, Ера. Приклади (16) та (17) приховують у собі ще один перенос сьогодні «період часу» → сьогодні «в даний час», завтра «період часу» → завтра «майбутнє».

Видається газета німецькою мовою, назва якої демонструє короткий проміжок часу:

(20) нім.: 20 Minuten – швейцарська газета.

Можна припустити, що така назва відповідає середньостатистичному часу, який європейець проводить у громадському транспорті за читанням газет по дорозі на роботу. Слід додати, що з 2009 року в Україні також існує інтернет-газета «20 хвилин», яка відповідає міжнародному медійному брендові.

Найчастіше ж газети називаються об'єднуючи місце та час, але такі приклади виражені метонімічним переносом усього словосполучення:

(21) англ.: Newport This Week – газета видається в місті Ньюпорт, інформує про новини міста та порту;

(22) нім.: Bodensee-Woche – щотижневик, який відображає актуальні новини;

(23) рос.: Вечерняя Макеєвка – газета м. Макіївки, що виходить двічі на тиждень;

(24) укр.: Рівне вечірнє – газета м. Рівне, що виходить двічі на тиждень.

Достатньо різноманітно представлений у назвах газет каузальний тип метонімічного переносу. Найбільш використовуваною моделлю є «спосіб подання інформації → назва газети», що відображає хроніку подій, певний огляд інформації з якої-небудь діяльності або зображає послідовне описування подій в якій-небудь місцевості тощо:

(25) англ.: Telegraph – різноманітні новини;

(26) нім.: Kieler Nachrichten – єдина німецькомовна газета, яка публікується в Кілі;

(27) рос.: Известия – загальнонаціональна щоденна газета;

(28) укр.: Київська правда – масове громадсько-політичне видання.

У прикладі (28) перенос нагадує «Руську правду» Ярослава Мудрого, який зафіксував звід законів Київської Русі. У свідомості читачів поняття правда виявляється авторитетним, бо має доносити тільки точну, перевірену інформацію.

В англійських та німецьких друкованих засобах масової інформації частотно виявляється модель «мешканець території → назва газети»:

(29) англ.: Chattanooga «мешканець м. Чаттануга» тощо;

(30) нім.: Der Rügauer «мешканець Рюгена».

В Україні до 1919 року видавалась газета «Києвлянин», на сьогодні існує інтернет-газета «Кияни». У Росії ж існує онлайн-газета «Москвичка», з назви якої стає зрозуміло, що її основною читацькою аудиторією є жінки.

Модель «рід діяльності, професіональна діяльність → назва газети» виражає метонімічні переноси, які зображають професійну належність і специфіку аудиторії, яка є потенційним читачем:

(31) рос.: Цветоводство – щомісячна газета;

(32) укр.: Полювання та риболовля – всеукраїнська газета для рибалок та мисливців.

Прикладів такої моделі в германських мовах не виділено, в німецькій додається слово Zeitung, наприклад: Pharmazeutische Zeitung, а в англійській не знайдено прикладів на цю модель, бо назви тематичних газет відображають особу або групу осіб: «особа, група осіб (за професійною діяльністю) → назва газети». Такі газети намагаються показати, що вони близькі до народу, знають рід діяльності читача та не приховують правди:

(33) англ.: The Banker – газета про всевітні фінансові дослідження;

(34) The Bates Student – газета про життя студентів приватного університету «Бейтс Колледж»;

(35) нім.: Banker+Partner – відображає актуальні новини бізнесу та менеджменту;

(36) рос.: Семья – газета розповідає про переживання людей, відповідає на різноманітні питання з галузі психології;

(37) укр.: Добрий господар – газета висвітлює новини господарчої області;

(38) Українські офіцери – друкований орган Всеукраїнської громадської організації «Товариство українських офіцерів».

Деякі газети навіть нав'язують свою точку зору, висловлюючи у своїй назві політичну чи релігійну належність і соціальну установку:

(39) англ.: The Democrat – інформаційно-політичні новини;

(40) нім.: Der Patriot – щоденна німецька політична газета;

(41) рос.: Протестант – публікації про соціальне й духовне життя євангельських християн;

(42) укр.: Комуніст – газета, заснована політичною комуністичною партією України.

Вивчення газетних назв показало, що у складі багатьох сучасних газетних назв використовуються родові терміни, які стосуються поняття «інформація» – слово, голос, вестник, новости, панорама, обозрение, Zeitung, Nachrichten, News тощо.

В Україні в Херсонській області видається російськомовна газета «Гривна», назва якої відповідає моделі «грошова одиниця → назва газети». У Російській Федерації існує інтернет-газета «Копейка». Але така модель являється

собою змішаний тип метонімічного переносу, бо містить у собі не тільки причинно-наслідкові зв'язки, а й атрибутивні, тобто несе ознаку дешевизни.

Серед назв газет англійською мовою знайдено назву, яка відображає модель «ознака → назва газети» атрибутивного типу:

(43) англ.: The Independent.

А газетах німецькою мовою виявлено модель «частина тіла → назва газети» партитивного типу (синекдоха):

(44) нім.: Zweite Hand.

Таблиця 1

Моделі метонімічного переносу в назвах газет в англійській, німецькій, російській та українській мовах

Тип МП	Модель МП	Мова					
		англ.	нім.	рос.	укр.	Усього	
						за моделями	за типами
Каузальний	спосіб подання інформації → назва газети	16	25	8	15	64	147
	особа, група осіб (за професійною діяльністю) → назва газети	11	7	12	8	38	
	рід діяльності, професійна діяльність → назва газети	–	–	7	16	23	
	мешканець території → назва газети	10	7	1	2	20	
	грошова одиниця → назва газети	–	–	2	–	2	
Локальний	територія → назва газети	12	9	17	15	53	56
	частина світу → назва газети	–	1	1	–	2	
	місце → подія, пов'язана з цим місцем → назва газети	–	–	–	1	1	
Темпоральний	період часу → назва газети	9	7	9	5	30	30
Атрибутивний	ознака → назва газети	7	–	–	–	7	7
Партитивний	частина тіла → назва газети	–	2	–	–	2	2
Усього		65	58	57	62	242	

Висновки. Згідно з таблицею 1, слід визначити перевагу каузального типу метонімічного переносу, особливо модель «спосіб подання інформації → назва газети» (64 од.), ще однією найбільш поширеною є модель локального типу МП «територія → назва газети» (53 од.). Більшість засновників газет просто дотримувалися традиційних зразків, спираючись на функціональний бік газет – передачу інформації. Тобто, використання в назві слів, які вказують на засіб передачі інформації, як правило, ще раз підкреслюють основну функцію газети й швидкість друку статей і змушують читача думати, що інформація в газеті актуальна й достовірна. Приблизно половина проаналізованого матеріалу містить у своїй назві такі родові поняття, як Telegraph, Echo, Nachrichten, Вісник, Курьер тощо. Більше ніж третина газетних назв утворені за локальним типом метонімічного переносу. Просторові конкретні назви, такі як Вечірня Макіївка, Донбас, націлені привертати увагу конкретної аудиторії. Існують газети і з абстрактними назвами, такі як Green City, газета відображає екологічний стиль життя. Назви з темпоральними метонімічними переносами відображають не тільки фіксований час – Неделя, Freitag тощо, а й нефіксований час – The Age, Era.

Різниця простежується в наявності моделей у германських та слов'янських мовах. Модель «грошова одиниця

→ назва газет» зустрічається тільки в назвах газет російською мовою. Модель «рід діяльності, професійна діяльність → назва газети» досить продуктивна у слов'янських мовах, та не виділяється в германських. У німецькій мові додається слово Zeitung «газета», а в англійській мові використовується інша модель.

У німецькій та російській мовах знайдено модель «частина світу → назва газети». У зв'язку з останніми подіями в Україні, з'явилася інтернет-газета українською мовою «Майдан», яка відображає модель «місце → подія, пов'язана з цим місцем → назва газети». Модель атрибутивного типу «ознака → назва газети» виділено лише в англійській мові, а модель партитивного типу «частина тіла → назва газети» – тільки в німецькій мові.

Література:

1. Семець О.В. Семантика, синтактика та прагматика тропів в аспекті поезитизації художньої прози (на матеріалі оповідань Ділана Томаса) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О.В. Семець. – К., 2000. – 19 с.
2. Кравец Т.И. Название газеты : ономазиологический и стилистический аспекты : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т.И. Кравец ; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург : Б. и., 2002. – 22 с.
3. Озарко І.І. Стилистичні засоби як механізми формування образів (на матеріалі англійських поетичних образів) // Записки з романо-германської філології : зб. наук. праць. – Вип. 17. – Одеса : Фенікс, 2006. – С. 161–165.

4. Удинська А.Г. Метонімічні переноси на позначення людини в англійській і українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / А.Г. Удинська. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2007. – 20 с.
5. Шмелев Д.Н. Способы номинации в современном русском языке. / Д.Н. Шмелев. – М. : Наука, 2007. – С. 54–67.
6. Berg W. Uneigentliches Sprechen. Zur Pragmatik und Semantik von Metapher, Metonymie, Ironie, Litotes und rhetorischer Frage / W. Berg. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1978. – 167 S.
7. Davidson D. What Metaphors Mean / Donald Davidson. – Vol. 5, No. 1. – The University of Chicago Press, 1978. – P. 31–47.

Михалёва К. И. Метонимические переносы как способ номинации газет

Аннотация. Статья посвящена исследованию и сопоставительному анализу использования метонимии в номинации газет на английском, немецком, русском и украинском языках. В процессе изучения метонимиче-

ских переносов выявлены общие и дифференциальные черты использования метонимии в названиях газет на языках, которые исследуются.

Ключевые слова: метонимия, типы метонимического переноса, название газеты.

Mikhaleva K. Metonymic transfers as a way of newspaper name creation

Summary. The article focuses on the study and contrastive analysis of the use of metonymy in the nomination of newspapers in English, German, Russian and Ukrainian. The study of the metonymic transfers has made it possible to establish common and distinctive features of metonymy used in newspaper names of specified languages.

Key words: metonymy, types of metonymic transfer, newspaper name.

Моргунова О. О.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Донецького державного університету управління

ПОНЯТТЯ КАТЕГОРІЇ КАУЗАТИВНОСТІ. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. У статті розглянуто основні аспекти аналізу категорії каузативності в сучасних лінгвістичних дослідженнях, уточнено поняття цієї категорії. Авторка звертає увагу на вираженість категорії каузативності мовними одиницями різних рівнів (морфологічними, лексико-граматичними, синтаксичними).

Ключові слова: каузативність, каузативна ситуація, методи дослідження.

Постановка проблеми. Каузативність є однією з універсальних мовних категорій, яка реалізується в різних мовах. Причиново-наслідкова залежність явищ виражає необхідність, зумовлену об'єктивними законами. У світі не існує жодного явища, яке не було б наслідком якихось причин, і жодного явища, яке не було б причиною якихось наслідків. Одним із найважливіших принципів наукового пізнання є розгляд явищ з точки зору їх закономірних зв'язків. Лінгвістичні спостереження в галузі причиново-наслідкових відношень розкривають сутність важливих мовних закономірностей і відіграють визначальну роль у цій сфері пізнання світу, становлячи тим самим як практичний, так і теоретичний інтерес [2, с. 153; 6, с. 139]. Поняття каузативності пов'язано з вираженням причиново-наслідкових відношень у мові, коли одна дія стає причиною виникнення іншої дії або стану (Г.А. Золотова, Г.Г. Сильницький, В.П. Недеялков, О.П. Чудінов та ін.).

Категорія каузативності досліджувалась як на матеріалі окремих лексичних одиниць, так і в межах каузативних конструкцій. Наукові розвідки проводилися в різних напрямках: історичному (О.І. Бродович, А.В. Десницька, Л.І. Куліков, Н.А. Штейнберг, В.М. Ярцева та ін.), логіко-семантичному (Н.Д. Арутюнова, О.П. Комаров), онтологічному (Г.Г. Сильницький, В.П. Недеялков), зіставно-типологічному (С.К. Бевова, М.М. Булініна, В.М. Солнцев, М.Г. Симулов, Т. Ергашев та ін.), лексико-семантичному (Ю.Д. Апрусян, Н.Г. Дудіна, М.С. Танненцапф, Р.С. Керкіс, Г.Г. Сильницький, О.А. Хлебцова та ін.).

У фундаментальних дослідженнях з вивчення каузативів розроблено класифікації каузативних дієслів (В.П. Недеялков, Г.Г. Сильницький), подано їх семантичні особливості (Н.Д. Арутюнова, С.Д. Кацнельсон, В.П. Недеялков, Г.Г. Сильницький), визначено типологію каузативних конструкцій на прикладах різних, переважно неспоріднених, різноструктурних мов (В.П. Недеялков, Г.Г. Сильницький, А.А. Холодович, В.С. Храковський). Проблеми, пов'язані з аналізом каузативних конструкцій, розглянуто у працях Д. Вундерліха, Р. Малка, О.М. Селіверстової, Ю.С. Степанова, М.В. Шибатані та ін.

Актуальність звернення до вивчення цієї категорії зумовлена широким колом питань, пов'язаних з її вивчен-

ням і необхідністю узагальнення результатів дослідження різних аспектів каузативності.

Метою цієї статті є окреслення основних напрямів дослідження категорії каузативності в сучасній лінгвістиці й уточнення поняття «каузативності» на основі аналізу лінгвістичних робіт з вивчення зазначеної категорії. Завданнями роботи є такі: 1) описати та узагальнити результати сучасних лінгвістичних розвідок, у центрі уваги яких є категорія каузативності; 2) уточнити поняття каузативності з урахуванням тлумачення цього терміна в роботах сучасних лінгвістів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лінгвістиці існує проблема розмежування категорій каузальності й каузативності. Базове значення причинності, тобто «наявності всіх обставин, які вже є в певній ситуації до надходження наслідків і створюють умови дії причини» [8], лежить в основі цих понять. Філософське розуміння каузальності передбачає такі її характеристики: універсальність, необхідність, часова асиметрія (причина завжди передує наслідку), зумовленість наслідку причиною [10, с. 7]. Каузальність уважається широкою за обсягом категорією, яка відображає уявлення людини про причиново-наслідкові відношення загалом, увесь спектр зв'язків між подіями реальної дійсності й реалізується в мові синтаксичними засобами, тоді як каузативність розглядається як лексико-граматична категорія дієслівних предикатів, що відображає причиново-наслідкові відношення між суб'єктом та об'єктом [1; 11; 12]. Якщо каузальність об'єднує всі окремі значення, з яких складається зумовленість (наприклад, передумову, основу, зумовлення, підтвердження, доказ, аргумент, посилення, цільову установку, стимул) і виражається в мові синтаксичними засобами (зокрема засобами складного речення), то каузативність виділяє з усіх окремих значень тільки цільову установку та стимул [7].

І.А. Шорохова вважає, що «каузативність як функціонально-семантична категорія не повною мірою, непослідовно виражається на формальному рівні» [9, с. 139]. Це означає, що каузативність виявляється у слові як на лексичному, так і на граматичному рівнях у вигляді певних граматичних показників. Дослідниця визначає значення всіх каузативних дієслів як вираження причиново-наслідкових зв'язків між діями суб'єкта й об'єкта. Тобто, у каузативних дієсловах наявне значення впливу на об'єкт з метою «змусити (або дати) його (йому) діяти чи внести до його стану якісь зміни» [9 с. 139].

Однією із суттєвих характеристик каузативних дієслів є цілеспрямованість. Усвідомлення мети характерно для істот, тому цю рису мають ті каузативні дієслова, у яких суб'єктом є істота. У семантичній структурі каузативних дієслів

спочатку закладено сему мети [12, с. 143]. Такі одиниці зараховують до розряду інтенціональних. Інтенціональність визначається як залежність від волі й наміру каузатора. Вона властива насамперед діям людини, тому вважається обов'язковою складовою каузативної ситуації [12, с. 17].

Щодо особливостей каузативних дієслів, то наявні й інші точки зору. У дослідженні О.О. Дадуєвої, присвяченому розгляду каузативних дієслів у бурятській і російській мовах, зазначається, що традиційним для сучасної лінгвістики є зарахування каузативних дієслів до функціонально-семантичного розряду дієслів дії або так званих акціональних дієслів. Наявність ознак активності, цілеспрямованості передбачає функціонування категорії каузативності [3]. Каузативні дієслова становлять значну частину дієслів дії, але мають свої семантичні, граматичні та функціональні особливості. На думку О.О. Дадуєвої, каузативні дієслова, які мають особливе семантичне навантаження в мові, повинні розглядатися як окремий функціонально-семантичний розряд дієслів, а не як підвид дієслів дії. Стосовно значення активності, яке виділяється у структурі дієслів дії, то в семантичній структурі каузативних дієслів воно знаходить своє специфічне вираження – акціонально-каузативності й неакціонально-каузативності значення. Сема цілеспрямованості також не виражається в семантиці багатьох каузативних дієслів, зокрема в російській і бурятській мовах [3, с. 10–11].

Т.А. Ященко вказує на необхідність цілісного підходу до вивчення каузації в лінгвістиці у плані онтології й концептуалізації. Дослідниця вважає каузацію мегакатегорією та подає цілісну репрезентацію каузації як релятивної категорії, у якій «своєрідним прототипом є відношення між причиною і наслідком, а відношення мети, умови й допусту об'єднуються з ними «спорідненою подібністю» (термін Л. Вітгенштейна)» [13, с. 4]. Авторка підкреслює, що ця категорія базується на таких загальних філософських категоріях, як причина, наслідок, мета, умова. Для подання каузації як генетичного зв'язку у світі й мові пропонується використання термінів «породжувальна ситуація» і «породжувана ситуація». У репрезентації породжувальної ситуації беруть участь ситуації причини, умови й мети. Для породжуваної ситуації важливими є ситуація наслідку й дія, «спрямована на реалізацію мети» [13, с. 6].

Деякі автори [4] вважають, що традиційна інтерпретація семантики каузатива в роботах В.П. Недаjkова, Г.Г. Сильницького як різновиду причинно-наслідкових відносин потребує ревізії. Вони пояснюють це тим, що такі відношення, на їх думку, можна виділити тільки тоді, коли «одна ситуація через необхідність зумовлює іншу й, навпаки, наявність ситуації, яка є наслідком, так само однозначно говорить про реальність ситуації (причини), яка зумовлює» [4, с. 75]. В.Б. Касевич зазначає, що подібна співвіднесеність не завжди спостерігається в конструкціях з каузативною семантикою, наприклад: рос. Мать заставляет дочь учить уроки або Прораб заставляет рабочих переложить стенку. Коментуючи ці приклади, лінгвіст звертає увагу на наявність конструкції, що каузує, але стосовно наслідків ситуації, що каузує, то вони не завжди реалізуються. Мова йде про те, що дочка, можливо, усе ж не вчить уроки, а робітники можуть не виконати наказу виконроба. Автор указує на те, що носії мови, у якій представлена граматична категорія каузатива, класифікують

ситуації на самостійні та несамостійні, вимушені, які реалізуються під зовнішнім впливом. Останні він називає ситуаціями, що каузуються. Ситуація, що каузує, передбачає ту, яка каузується, хоча протилежне не є правильним. Одна й та сама ситуація може бути як простою, самостійною, так і тією, що каузується. Так, коли ми спостерігаємо, як дочка вчить уроки, ми не знаємо, робить вона це з внутрішнього спонукання або спонукання йде від матері. В останньому випадку експліцитно вказується на наявність ситуації, яка каузує. У мовах, що мають категорію каузатива, ця ситуація є семантично вираженою, її зміст зводиться до самого акту (факту) каузації. Той факт, що при передачі каузативної семантики необхідне «додавання», дає змогу говорити, на думку В.Б. Касевича, про те, що в опозиції «некаузатив – каузатив» перший член є немаркованим, а другий – маркованим. Це означає реалізацію принципу іконічності, тобто семантично маркований протичлен утворюється додаванням відповідних елементів (наприклад, службової морфеми і/або характеризується фонологічно маркованою ознакою) [4, с. 77].

За планом вираження каузативи поділяються на морфологічні, лексичні, синтаксичні [5; 14]. Деякі автори виділяють також лексико-синтаксичний і семантико-синтаксичний каузативи [11].

Розгляд окремих засобів каузативності значно розширює погляди лінгвістів на природу цієї категорії та зумовлює необхідність її комплексного вивчення. Такий підхід, спрямований на багатофакторне дослідження мовної дійсності, виявлення системності у формуванні семантико-синтаксичної організації речення, розкриття системної множинності функціональних властивостей каузативних дієслів, надає можливість встановити загальні механізми формування семантико-синтаксичної організації каузативності конструкції, зміни й розвитку семантичного та валентнісного потенціалу загалом. Особлива увага приділяється не тільки засобам формального вираження категорії каузативності, яка актуалізується в мові різноманітними різнорівневими засобами, що взаємодіють на основі спільності їх семантичних функцій, а й моделюванню каузативності ситуації та вивченню способів її подання [12, с. 16].

Один із таких підходів до дослідження категорії каузативності, динаміко-функціональний, запропонувала С.В. Шустова [12]. Він надає можливість виявити «закономірності внутрішньо-структурної системності дієслівної семантики, вивчити відносини ієрархії в семантичному і валентнісному потенціалі каузативного дієслова та особливості реалізації актантного наповнення каузативної ситуації» [12, с. 5]. Динаміко-функціональний підхід, на думку дослідниці, дає змогу побачити каузативну ситуацію через відношення лексичної і граматичної систем з комунікативною системою, подати динаміку й багатоаспектність базових компонентів каузативності ситуації.

При розробці теорії системної множинності функціональних властивостей каузативних дієслів С.М. Шустова пропонує використовувати моносистемний і полісистемний аналіз, запропонований О.В. Бондарко. Моносистемний аналіз передбачає виділення окремих рівнів аналізу в цілісній системі каузативної ситуації, які включають підсистеми каузатора, об'єкта каузації, засоби/способи каузації, результат каузації. Усе це утворює ієрархічну структуру.

С.В. Шустова здійснює полісистемний аналіз з позицій динаміко-функціонального підходу в межах теорії системної множинності функціональних властивостей каузативних дієслів. Це, на думку дослідниці, дає змогу по-новому підійти до вирішення деяких питань функціональної граматики, урахувавши, крім аспекту співвідношення функціонального потенціалу дієслова в межах каузативності ситуації, аспект динаміки мови, вивчити активні мовні процеси на всіх досліджуваних системних рівнях.

Відповідно до обраного в роботі підходу, динамічний характер мови виявляється в динамічній взаємодії лексики і граматики. Його вивчення з позицій теорії системної множинності функціональних властивостей каузативних дієслів дає змогу розкрити таке явище, як поліморфізм, що трактується як різноманітність комбінацій систем (підсистем) у системі [12, с. 7].

Дієслово володіє певним семантичним потенціалом, в основі якого наявне співвідношення денотативних і конотативних компонентів. Комплексна динаміко-функціональна методика аналізу, яку С.В. Шустова застосовує для дослідження динамічної природи мовних засобів, надала можливість вивчити функціональний потенціал каузативних дієслів з урахуванням гнучкості мови. Це означає, що «мова допускає певне розширення семантичного потенціалу; кожна лексична одиниця може мати безліч значень, кількість яких змінюється; кожна лексична одиниця може мати необмежену кількість змістів залежно від мовного й позамовного контекстів» [12, с. 7–8].

Під середовищем, у якому актуалізуються системні значення, розуміють безліч мовних елементів, що взаємодіють і виконують роль оточення щодо вихідної системи. Взаємодія з цим оточенням дає змогу системі виконувати свою функцію. Виявляється, що «середовище являє собою не тільки оточення, в якому реалізується функція, і не тільки необхідну умову її реалізації, а й компонент, що разом з елементами системи бере активну участь у самоформуванні змісту функцій» [12, с. 7–8].

Висновки. Отже, категорія каузативності вивчається з урахуванням дієслівного значення «спричинення чогось». Семантика каузатива інтерпретується в межах каузативної ситуації.

Необхідність звернення до дієслів із семантикою каузативності зумовлена інтересом до проблем семантичного синтаксису, недостатнім вивченням специфіки реалізації цієї категорії на лексичному рівні в різноструктурних мовах, важливістю дослідження міжмовних відповідників та унікальних для кожної мови явищ.

Перспективним видається зіставний аналіз та опис одиниць різного мовного рівня, які передають семантику каузативності, а також дослідження міжкатегоріальних зв'язків з урахуванням категорії каузативності.

Література:

1. Баклагова Ю.В. К вопросу о каузальности и каузативности в системе языка / Ю.В. Баклагова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2009.1/778/baklagova2009>.
2. Бессалов А.Ю. Актуализация категории причинности в английском и французском языках / А.Ю. Бессалов // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». – №3. – 2011. – С. 153–158.

3. Дадуева Е.А. Каузативные отношения в глагольной лексике бурятского языка в сопоставлении с русским : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.22 «Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (монгольские языки)» / Е.А. Дадуева. – Улан-Удэ, 2008. – 24 с.
4. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В.Б. Касевич. – М. : Наука, 1988. – 311 с.
5. Неделков В.П. Типология каузативных конструкций / В.П. Неделков, Г.Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. – Л. : Наука, 1969. – С. 5–19.
6. Пахомова М.А. Принципы фиксации причинно-следственных отношений в языке / М.А. Пахомова // Аспирантский вестник ОГПУ. – Оренбург : ОГПУ, 2005. – С. 139–159.
7. Русская грамматика. Синтаксис / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М., 1980. Т. 2. – 1980.
8. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1975. – 496 с.
9. Шорохова И.А. Аспекты семантики каузативных глаголов / И.А. Шорохова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.csu.ru/vch/086/022.pdf>.
10. Шорохова И.А. Семантика каузативных глаголов в русском и польском языках : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И.А. Шорохова. – Челябинск, 2007. – 23 с.
11. Шустова С.В. Каузативная ситуация / С.В. Шустова // Фундаментальные исследования. Филологические науки. – 2006. – № 3. – С. 97–101.
12. Шустова С.В. Потенциал каузативных глаголов в динамико-функциональном аспекте : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / С.В. Шустова. – Пермь, 2011. – 41 с.
13. Яценко Т.А. Каузатив в російській мові : онтологія та концептуалізація : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Т.А. Яценко. – Київ, 2007. – 24 с.
14. Kulikov L. Causatives // Language Typology and Universals. – 2001. – Vol. 1. – P. 886–898.
15. Menzies P. Counterfactual theories of causation/ P. Menzies [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://plato.stanford.edu/entries/causation-counter-factual>.

Моргунова О. А. Понятие категории каузативности. Основные направления ее исследования в современной лингвистике

Аннотация. В статье рассмотрены основные аспекты анализа категории каузативности в современных лингвистических исследованиях, уточнено понятие этой категории. Автор обращает внимание на выражение категории каузативности разноуровневыми языковыми единицами (морфологическими, лексико-грамматическими, синтаксическими).

Ключевые слова: каузативность, каузативная ситуация, методы исследования.

Morgunova O. The notion of the category of causativity. The main tendencies in its research in modern linguistics

Summary. The article focuses on the main aspects in research of the category of causativity in modern linguistics. The definition of this category has been specified. The author pays attention to the usage of language units of different levels while expressing this category (morphological, lexico-grammatical, syntactical).

Key words: causativity, causative situation, research methods.

*Ступак І. В.,**доктор філологічних наук, професор кафедри германських і східних мов
Міжнародного гуманітарного університету*

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА «КАУЗАТИВНІСТЬ»

Анотація. Стаття присвячена контрактивному дослідженню категорії каузативності на матеріалі похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах. Основними принципами дослідження є універсальність лексико-семантичної категорії каузативності та специфічність її вираження в різних мовах, що зумовлено різною типологічною належністю. Відсутність у німецькій та українській мовах граматичної категорії каузативності компенсується словотворчою категорією каузативності.

Ключові слова: каузативність, похідні каузативні дієслова, лексико-семантична категорія.

Постановка проблеми. Основу сучасного мовознавства становить функціонально-семантичний підхід до вивчення мовних явищ, тому дослідження таких категорій, як каузативність, викликає неослабний інтерес, що підтверджено низкою монографій і статей.

Дослідження каузативності проводилося у функціональному, онтологічному, лексико-граматичному, лексико-семантичному, історичному й типологічному напрямках.

Водночас, незважаючи на велику кількість досліджень, поняття «каузативність» залишається суперечливим у зв'язку з відсутністю спільних принципів тлумачення лінгвістичних категорій у лексиці та граматиці. Це призводить до того, що один і той самий термін, наприклад, функціонально-семантична категорія й функціонально-граматична категорія, має різне тлумачення: як функціонально-семантична категорія [5, с. 9], як реалізація причиново-наслідкових відношень [6, с. 302], як мотивація вияву ознаки [8, с. 56].

Виклад основного матеріалу дослідження. Тлумачення каузативності як функціонально-семантичної або функціонально-граматичної категорії базується на тому, що вона взаємодіє як з лексичними, так і граматичними категоріями. На думку Т.А. Кільдибекової [5, с. 10] «... каузативність має «вихід» у функціонально-семантичній категорії результати, суб'єктно-об'єктних відношень». Для того щоб окреслити межі категорії каузативності в мові, треба насамперед визначити коло перетину із суміжними граматичними категоріями – перехідність і стан.

Каузативність безпосередньо пов'язана з перехідністю, оскільки перехідність є обов'язковою ознакою каузативного дієслова. Хоча опозиція «каузативне дієслово – його некаузативний корелят» спирається на опозицію «перехідне дієслово – неперехідне дієслово», між ними не існує взаємно-однозначної відповідності. Поняття перехідності значно ширше, ніж поняття каузативності. А.А. Уфимцева [8, с. 422–423] зараховує до перехідних дієслів суб'єктно-об'єктні та об'єктно-суб'єктні дієслова: перехідні й каузативні дієслова називають дію, яка

спрямована на об'єкт. Перша група дієслів характеризується орієнтацією дієслівної семантики на характеристику суб'єкта. Їх семантичною особливістю є те, що вони виражають дію, замкнуту в суб'єкті, наприклад, дієслова типу слухати, бачити, читати. У дієслів такого типу сема суб'єктності домінує над об'єктністю. Дія, названа дієсловами, не призводить до зміни об'єкта, тобто в них відсутня результативна семантика.

Другій групі перехідних дієслів (об'єктно-суб'єктним) притаманна направленість дієслівної семантики на характеристику об'єкта, наприклад, будувати, ремонтувати, варити, цементувати. Дія таких дієслів не тільки спрямована на об'єкт, а й повністю охоплює його, тобто об'єкт є кінцевим результатом дії. Отже, у семантиці дієслів другої групи превалює сема об'єктності. Утім, не кожне перехідне дієслово має каузативну сему. Категорія каузативності охоплює тільки ту частину перехідних дієслів, які реалізують причиново-наслідкові відношення.

Категорія каузативності також перехрещується зі змістом категорії стану, тому що вони виражають суб'єктно-об'єктні відношення. Однак категорія каузативності й стану є різними за свою суттю: каузативність виражає причиново-наслідкові відношення, стан – це формальне вираження відношень між дією та його актантами – суб'єктом і об'єктом. Категорія каузативності об'єднує дві функціонально-семантичні сфери дієслівної лексики: спонукання, яке виражають перехідні дієслова, і наслідок, названий їх корелятом, тобто каузація виражає причиново-наслідкові відношення.

Поняття «каузативність» включає різноманітне коло мовних явищ: від конструкцій з агенсом-особою, який впливає на особу/предмет і викликає реакцію з боку останнього [7], до конструкцій, що виражають причиново-наслідкові відношення [6, с. 166]. Іншими словами, семантика каузативності розглядається з двох точок зору: онтологічної – крізь поняття «причиновості»/«спричинення» [7]; прагматичної – як «спонукання» [4]. В останньому випадку, залежно від обмежень на інтенціональність каузатора, результативність каузативного впливу, семантики каузованої дії, під каузативними розуміються конструкції, де як агенс виступає особа.

У цьому дослідженні каузативність розглядається з позиції онтологічного підходу. Поняття каузативності пов'язано з вираженням причиново-наслідкових відношень у мові, тобто коли одна дія є причиною виникнення іншої дії або стану [6, с. 166].

Помітною віхою в розвитку теорії каузативності стала праця Ленінградської типологічної групи – колективна монографія «Типологія каузативних конструкцій», яка вийшла з друку у 1969 р. російською мовою під редакцією А.А. Холодовича. У 1973 р. вона була перекладена німецькою та англійською мовами.

лійською мовами. Основна увага у монографії зосереджена на граматичних конструкціях, що виражають каузативну ситуацію. З її виходом у тлумаченні понять каузативного предиката й каузативної конструкції переважає денотативний підхід, в основі якого лежить поняття каузативної ситуації (далі – КС). Під КС розуміється ситуація, яка складається із двох мікроситуацій, пов'язаних між собою відношенням каузації, що відображають причиново-наслідкові відношення на референтному рівні, наприклад: ... злий погляд Нур Алі примусив їх працювати. За визначенням В.П. Недялкова і Г.Г. Сильницького, каузальна мікроситуація називається антецедентом, а каузована мікроситуація – консеквентом [6, с. 6]. Таким чином, погляд Нур Алі – антецедент, примусив – каузативна зв'язка, їх працювати (вони працюють) – каузована дія, тобто консеквент.

Основою КС є каузативне дієслово, яке моделює ситуацію, що складається із консеквента й антецедента, а також причиново-наслідкові відношення між ними. Об'єкт каузації (їх) є носієм цих мікроситуацій і виконує роль наступного актанта КС. Антецедентна ситуація – стан – має ще одного актанта – каузатор (Нур Алі), який впливає на об'єкт каузації. Каузативна ситуація, що виражена каузативним дієсловом, передбачає наявність каузатора (Нур Алі), об'єкта каузації (їх) та ознаки консеквента, яку об'єкт отримує в результаті каузації (працювати).

Функціонально-семантична категорія каузативності характеризується широким набором засобів вираження (лексичних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних) [6]. Підвищене зацікавлення вивченням засобів вираження каузативності зумовлено тим, що вони становлять велику та комунікативно важливу групу. Значну кількість робіт присвячено дослідженню службових каузативних зв'язок. У монографії «Типологія каузативних конструкцій» виділено два типи каузативних зв'язок:

- 1) службові:
  - а) сполучникові (пішов дощ, тому ми повернулись),
  - б) прийменникові (ми повернулись через дощ);
- 2) повнозначні:
  - а) іменні (його вихід – наслідок твоєї грубості),
  - б) дієслівні (я змусив його піти) [7, с. 8].

В.П. Недялков [6, с. 303] звертає увагу на те, що з усіх каузативних зв'язок (сполучникова, прийменникова, іменна, дієслівна) особливий інтерес становить остання, тому що дієслівна зв'язка є не тільки семантичним, а й граматичним ядром каузативної конструкції.

Як було зазначено, універсальна типологічна категорія каузативності характеризується широким набором способів вираження в різноструктурних мовах (лексичних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних) [6]:

1) лексичний спосіб передбачає наявність опозиції некаузатив/каузатив, яка виражається протиставленням різнокореневих морфем, наприклад: sterben «умирати» – töten «вбивати». Останнє дієслово в кожній парі є семантичним каузативом. Такий спосіб вираження каузативного значення називають також суплетивним;

2) словотвірний спосіб: творення каузативних дієслів відбувається від мотиваційних основ, різних за частинимовною належністю, за допомогою словотворчих засобів, наприклад: der Gips «гіпс» → ausgipsen «mit Gips ausfüllen» «заповнювати гіпсом»; спокуса → спокушати «викликати спокусу»;

3) морфологічний спосіб утворення каузативних дієслів від некаузативних за допомогою зміни кореневої голосної, наприклад: sitzen «сидіти» → setzen «саджати», пити → поїти;

4) синтагматичний спосіб: опозиція некаузатив/каузатив виражається протиставленням неперехідного та перехідного вживання одного й того самого дієслова, наприклад: kochen «кип'ятити» та «кипіти»;

5) аналітичний спосіб відбувається за допомогою аналітичних конструкцій – каузативне дієслово-зв'язка (lassen «примушувати», verursachen «спонукати», примушувати тощо) + дієслово. У такому творенні до значення вихідного дієслова додається сема каузації, яку можна описати як «робити так, щоб ...».

Отже, вивчення категорії каузативності відображає причиново-наслідкові відношення і є однією з основних понять у логіко-філософській картині світу, оскільки все, що існує в дійсності, перебуває в діалектичному взаємозв'язку. Лексико-семантична категорія каузативності представлена багатьма способами вираження, які знаходяться на лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях.

Відомо, що функціонально-семантична категорія каузативності виражається на різних рівнях мовної системи, однак основним лексичним засобом вираження каузативності вважаються каузативні дієслова, трактування яких характеризується суперечливістю.

Існують різні точки зору щодо змісту лексико-семантичного класу каузативних дієслів. Так, наприклад, деякі вчені до каузативних зараховують дієслова, у яких каузована дія виражається інфінітивом, наприклад: попросити допомогти, де попросити – каузативне дієслово, допомогти – додаток [2, с. 78].

Інші вчені до класу каузативних включають усі перехідні дієслова зі значенням впливу [2, с. 16], дієслова активної дії з активним суб'єктом [5, с. 10–12].

Особливий підхід до визначення каузативних дієслів пропонує А.В. Філіппов [9, с. 91], який до них зараховує дієслова, що позначають «суб'єктну каузативність», тобто коли до дії суб'єкт каузації спонукає не кого- або що-небудь, а себе. У зв'язку з цим каузативними він вважає такі дієслова: бачити, слухати, шукати.

Також пропонуються три критерії для визначення каузативних дієслів:

- 1) семантика каузативності – спонукання до дії, зміни якості або стану;
- 2) перехідність, яка слугує синтаксичним вираженням семантики каузативності;
- 3) наявність некаузативного корелята [3].

Взагалі лінгвісти виділяють каузативні дієслова як перехідні дієслова зі значенням переводити в такий стан або спричинювати виконання дії, яка виражена відповідною дієслівною основою [6; 7]. Спираючись на таке трактування каузативних дієслів, у роботі до них зараховують дієслова, котрі викликають іншу дію або стан, що виражено принаймні у двох ситуаціях, пов'язаних між собою відношенням каузації, та відображають причиново-наслідкові відношення на референтному рівні.

Отже, у роботі до каузативних дієслів зараховують ті, що характеризуються такими типами співвідношення каузативних/некаузативних значень:

1) наявністю каузативного значення й відсутністю відповідного некаузативного корелята, пор.: dehnen “in die Länge und/oder Breite ziehen” «розтягувати в довжину та/або ширину»; гнати «змушувати рухатися в певному напрямку»;

2) кореляцією каузативного й некаузативного значень, пор.: singen «співати» → einsingen “ein Kind in den Schlaf singen” «співати, доки дитина не засне, присипляти»; sterben «умирати»– töten «убивати»; sitzen «сидіти» → setzen «саджати»; висіти → вішати «надавати ч.-н. висячого положення»; пити → поїти «давати кому-небудь пити» [6, с. 24]:

(2) ... бо сидять дві жінки по два боки паркану – і кожна думає своє ... (Матіос 2007: 44).

(3) По закінченні роботи посадив Іван хлопчаків на лавку під хату, ... (Матіос 2007: 47).

Каузативне дієслово посадити (3) зі значенням «допомогти або примусити кого-небудь сісти» протиставляється некаузативному кореляту сидіти (2) зі значенням «перебувати в положенні, за якого тулуб розміщується вертикально, спираючись на що-небудь сидниціями»;

3) контекстуально-синтаксичними співвідношеннями (синтагматичний спосіб творення), тобто дієслово містить каузативне й некаузативне значення, реалізація якого залежить від контексту, пор.: kochen «кип'ятити» й «кипіти», hängen «висіти» й «вішати» [3, с. 25]:

(4) Das Bild hängt an der Wand (Duden). «Картина висить на стіні».

(5) ... und ich meinen Mantel an den Kleiderhaken hängte ... (Böll 1998: 102). «... я повісив плащ на вішалку ...».

Дієслово hängen у прикладі (5) функціонує як каузативне зі значенням «вішати, надавати чому-небудь висячого положення», у прикладі (4) hängen реалізує некаузативне значення «висіти, бути в певному місці».

Висновки. Отже, під похідними каузативними дієсловами розуміються дієслова, об'єднані загальним значенням каузативності, що утворені (у роботі терміни «утворені» й «мотивовані») уживаються як синоніми) від різних за частинимовною належністю мотиваційних основ за допомогою словотворчих засобів, притаманних дієслівному творенню, тобто одиниці, які формують словотвірну категорію каузативності типу нім. veranlassen “dazu bringen, etw. zu tun” «примушувати виконати що-небудь» (← lassen «примушувати»), christianisieren “zum Christen machen, zum Christentum bekehren” «навертати у християнство, хрестити» (← der Christ «християнин»), укр. білити «робити білим» (← білий), гнівити «викликати почуття гніву» (← гнів).

Перспективою подальших досліджень є вивчення функціонування похідних каузативних дієслів у типологічному аспекті.

Література:

1. Арутюнова А.Р. Лексические и семантические классы глаголов в немецком языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А.Р. Арутюнова. – М., 1988. – 22 с.

2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Гордон Е.Я. Каузативные глаголы в современном русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.Я. Гордон. – Душанбе, 1981. – 20 с.
4. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
5. Кильдибекова Т.А. Функционально-семантическая категория каузативности в русском языке / Т.А. Кильдибекова // Исследования по семантике. – Уфа, 1984. – Вып. 10. – С. 8–19.
6. Недалков В.П. О связи каузативности и пассивности / В.П. Недалков // Вопросы общего и романо-германского языкознания : Ученые записки Башкирского ГУ. Серия «Филологические науки». – 1969. – № 9. – С. 301–310.
7. Сильницкий Г.Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Г.Г. Сильницкий. – Л., 1974. – 43 с.
8. Уфимцева А.А. Лексика / А.А. Уфимцева // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М. : Наука, 1972. – 565 с.
9. Филиппов А.В. К вопросу о каузативных и некаузативных глаголах / А.В. Филиппов // Русский язык в школе. – 1978. – № 1. – С. 90–93.

Список творів художньої літератури:

1. Іваничук Р. Мальви / Р. Іваничук. – Харків : Фоліо, 2006. – 228 с.
2. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 188 с.
3. Böll H. Die Ansichten eines Clowns / H. Böll. – München : GmbH Co.KG, 1985. – 287 S.

Ступак И. В. Функционирование категории каузативности в немецком и украинском языках

Аннотация. Статья посвящена контрастивному исследованию категории каузативности на материале производных каузативных глаголов. Основными принципами исследования является универсальность лексико-семантической категории каузативности и ее специфичность, обусловленная разной типологической принадлежностью немецкого и украинского языков. Отсутствие в немецком и украинском языках грамматической категории каузативности компенсируется словообразовательной категорией каузативности.

Ключевые слова: каузативность, производные каузативные глаголы, лексико-семантическая категория.

Stupak I. Function the category of causation in German and Ukrainian

Summary. The thesis is devoted to the contrastive study of the word-forming verb category of causation. The research is based on the theory of universal character of the lexical-semantic category of causation and its specific character. It is accounted for by fact that the languages under consideration belong to different typological classes. German and Ukrainian have no grammatical category of causation, it is compensated by the corresponding word-forming category comprised by derivative causative verbs.

Key words: causation, derivative causative verb, lexical-semantic category.

Титаренко А. А.,

викладач кафедри англійської мови з методикою викладання
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ГОДОНІМИ КРИВОГО РОГУ, ЩО РЕПРЕЗЕНТУЮТЬ ПЕРСОНАЛІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗНАЧЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню урбанонімного простору Кривого Рогу. Увагу зосереджено на одному з типів урбанонімів – годонімах. Розкрито лексико-семантичні особливості годонімів, мотивованих антропонімами. Виявлено й проаналізовано годоніми, що репрезентують персоналії вітчизняного значення.

Ключові слова: урбанонім, годонім, глорифікаційна семантика, антропонім, персоналії вітчизняного значення.

Постановка проблеми. Будь-яке місто та його простір є результатом зусиль і діяльності людини. Створення нових об'єктів міста потребує їх найменування. Як правило, ці найменування відповідають вимогам сьогодення, їх формування зумовлене історичними й культурними чинниками. Сукупність таких внутрішньоміських об'єктів, до яких належать вулиці, провулки, будинки, набережні та інші споруди утворює загальну й досить складну систему урбанонімного простору міста. Самі об'єкти отримують назву урбаноніми (від лат. *urbanus* — «міський»). В урбанонімному просторі для називання, ідентифікації, індивідуалізації, диференціації та локалізації використовуються власні назви вулиць, площ, мікрорайонів і районів, історичних місцевостей, фірм, компаній, торговельних закладів, підприємств (заводів, фабрик, громадських установ) тощо. У системі урбанонімів виділяється низка типів (онімів): годоніми (від грец. *ὄδος* – вулиця) – назви лінійних об'єктів у місті, зокрема проспектів, вулиць, провулків, проїздів, бульварів, набережних), агороніми (від грец. *ἀγορά* – площа) назви міських площ, ринків, плаців), хороніми ((грец. *χώρα* – край, країна) – назви районів, кварталів, парків, цвинтарів, фортець, островів, сторін) тощо [4]. Оскільки годоніми охоплюють широке коло урбанонімного простору, ми розглянемо саме цей тип урбанонімів.

Метою проведення цього дослідження є виявлення й аналіз годонімів Кривого Рогу, що репрезентують персоналії вітчизняного значення.

Дослідженню урбанонімного простору присвячені роботи низки науковців. Так, Р. Ляшенко досліджує загальну характеристику урбанонімів Кіровограда та, зокрема, стан урбанімікону міста в різні часові періоди з 18–20 ст. [3]; О. Негер розглядає характеристичний фактор розвитку урбанонімії та виділяє основні групи характеристичних урбанонімів, з'ясовує специфіку функціонування їх у Закарпатській області [6]; Т. Шмелева досліджує годоніми в складі урбанонімного простору. Автор визначає семантичні аспекти годонімів та їх ціннісно-конотативне й етимологічне значення [13] тощо.

Незважаючи на численну кількість досліджень урбанонімного простору міст, актуальним залишається питан-

ня про семантичні характеристики урбанонімів. Під час дослідження урбанонімного простору Кривого Рогу ми не виявили жодного комплексного дослідження з означеної теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-географічна група урбанонімів Кривого Рогу представлена сукупністю назв на позначення лінійних об'єктів – годонімами. Більшість дослідників мають однакову позицію щодо визначення годонімів як власних назв лінійних топографічних об'єктів урбанонімного простору (вулиць, проспектів, бульварів, провулків, набережних). Зокрема, можна зазначити таких науковців, як М. Торчинський [12], Ю. Карпенко [2], В. Лучик [4], Н. Подольська [8], А. Мезенко [5] та ін.

На думку Л. Подберезкіної, годонім як назва вулиць, провулків, проспектів, набережних тощо належить безпосередньо до сфери урбанонімного ономастикону й утворюється під впливом суспільно-політичних реалій, тобто суспільно-значущого простору, та історико-культурних чинників [7, с. 87].

Т. Шмелева визначає годоніми як назви вулиць, оскільки саме вони становлять суттєву частину урбанонімного ономастикону. Дослідниця справедливо вважає, що годоніми виконують три основні функції: диференціююча, тобто здатність назви відрізнити цей об'єкт із низки інших; семантична – здатність повідомляти інформацію про об'єкт, семіотична – здатність містити в собі певні соціально, історично й культурно значущі смисли [13, с. 1]. У загальному семантичному просторі міста кожен урбанонім є частиною складної конфігурації взаємозв'язків. Цей семантичний простір формується впродовж тривалого історичного розвитку та під впливом дії різноманітних факторів – випадкових і закономірних, пов'язаних із виробничою діяльністю людини, історичними подіями в регіоні або країні тощо. Велику роль у формуванні урбанонімного простору міста відіграє фактор відбору, або селективний фактор: це вмотивований або мало вмотивований (невмотивований) відбір значень, сполучень слів, які використовуються під час називання тих чи тих об'єктів.

Дослідження годонімів як одного з типів урбанонімів Кривого Рогу свідчить про те, що годонімія міста склалася як цілісна система семантично і структурно мотивованих найменувань на позначення назв вулиць, провулків, бульварів. Найменування є своєрідним джерелом інформації про Кривий Ріг, оскільки вони розкривають історію, культуру, традиції та звичай мешканців міста.

Аналіз лексичної системи годонімів Кривого Рогу дав змогу в межах цього типу урбаноніма виокремити такі лексико-семантичні групи: 1) годоніми-репрезентанти живої природи; 2) годоніми-репрезентанти неживої природи.

Годоніми-репрезентанти живої природи являють собою численну групу, яку представлено номенами з глорифікаційною семантикою, що мають стосунок до осіб, й номенами з естетичною семантикою, які представляють органічний світ.

Назви з глорифікаційною семантикою є складовою кожної урбанонімної системи. Специфіка подібних найменувань в урбанонімії полягає, по-перше, у великій питомій вазі назв-ушанувань в аналізованій групі, по-друге, у їх прозорості стосовно походження цих годонімних одиниць, по-третє, у специфічному підборі тематичних груп. Усі ці ознаки пов'язані з динамічністю годонімів і їх швидким реагуванням на суспільні зміни.

Панівними серед назв-ушанувань є найменування, базою для яких слугують антропоніми. У більшості урбанонімів відантропонімі назви означають присвійність, але для годонімів, що походять від власних назв людей, основним питанням при номінації стає не «чий?», а «на чю честь?». Звичай присвоювати топонімічним об'єктам назви за особовими іменами своїми коренями сягає глибокої давнини, часів Давнього Єгипту й давніх греків. Утім, в урбанонімії цей тип назв з'явився значно пізніше.

Годоніми-репрезентанти осіб з глорифікаційною семантикою, мотивувальною базою для яких слугують антропоніми, становлять найбільшу підгрупу серед досліджуваних нами годонімів-репрезентантів живої природи. Їх виникнення пов'язане з актуалізацією ідеологічного мотиву в кінці XIX – на поч. XX ст. У Кривому Розі перші перейменування, після яких з'явилися глорифікаційні назви, відбулися у другій половині XIX ст. Відтоді цей тип найменувань швидко став домінуючим у системі урбанонімії. Слушно видається думка Р. Разумова, який зазначає: «... зі зростанням ролі держави в житті суспільства виникає необхідність пропаганди мети, завдань, політичних ідей наявного в країні суспільства, одним з елементів якої стало формування групи ідеологічних назв» [10, с. 169]. Цей процес відбувся не тільки в криворізькому чи власне українському урбаноніміконі, а й у топонімічних системах інших країн.

Відповідно до того, яка ідея була закладена в процесі номінації та який вид суспільної діяльності первісно пропагувала та чи та назва, у підгрупі годонімів-репрезентантів осіб з глорифікаційною семантикою ми виокремили такі найменування: 1) назви, утворені на честь зарубіжних діячів; 2) назви на честь місцевих діячів; 3) назви на честь діячів вітчизняного значення.

У цій роботі ми зосереджуємо увагу на годонімах, що репрезентують персоналії вітчизняного значення.

Годоніми-репрезентанти персоналій вітчизняного значення становлять той прошарок назв, який засвідчує ступінь усвідомлення належності населення того чи того регіону до певного етносу й держави. З іншого боку, ці найменування відображають шкалу суспільних пріоритетів, цінностей та інтересів.

Найчисленнішою є підгрупа, яка об'єднує найменування на честь тих осіб, які зробили внесок у духовну сферу функціонування людства, а саме митців (вул. Гулака-Артемівського, вул. Дунаєвського, вул. Остапа Вишні, вул. Кропивницького, вул. Гребінки, вул. Вербицького, вул. Коцюбинського, вул. Грабовського, вул. Довженка вул. Лесі Українки, вул. Івана Франка, вул. Шевченка вул. Довженка, вул. Бажана, вул. Леонтовича, вул. Сковороди,

вул. Галана, вул. Тичини, вул. Панаса Мирного, вул. Стефаніка, вул. Сухомлинського, вул. Тичини, вул. Стеценка, вул. Юрчака та ін.). Практично забутими залишаються дисиденти, письменники-емігранти, імена, заборонені в радянські часи.

Другою за кількісними показниками підгрупою є годоніми, утворені на честь українських державних діячів та вчених (вул. Богомольця, вул. Яворницького, вул. Макаренка, вул. Сагайдачного, вул. Патона, вул. Федорова, вул. Богдана Хмельницького, вул. Амосова, вул. Поповича, вул. Шаблія та ін.). Це одна з підгруп, які в пострадянський час зазнали найбільшого оновлення. Потенційно вона належить до тих підгруп найменувань, що завжди оновлюватимуться. У той час як мистецтво проходить випробування століттями, політика, державна діяльність різних осіб постійно зазнаватиме переосмислення, що відповідно відбиватиметься на системі називання. Можна виділити такі тематичні центри цієї підгрупи:

1) назви на честь гетьманів, козацьких ватажків: вул. Сагайдачного, вул. Богдана Хмельницького;

2) назви на честь борців за українську державність: вул. Грушевського;

3) назви на честь науковців, громадських діячів: вул. Богомольця, вул. Патона.

Третій різновид формують назви на честь українських військових і партійних діячів (вул. Шаповалова, вул. Агафонова, вул. Тимошенка, вул. Шульги, вул. Сиволапа, вул. Федька, вул. Рибалки, вул. Волкова, вул. Булди тощо). Будучи відображенням заданої радянською політикою «воєнної тематики», ці найменування увіковічують передусім не українських, а саме радянських діячів, походженням з України, багато з яких були більшовиками й діяльність яких суперечила ідеї української державності, як-от, наприклад, вул. Щорса, вул. Боженка.

Висновки. Отже, годоніми Кривого Рогу, що репрезентують персоналії вітчизняного значення, мають демократичний, проукраїнський характер і відповідають ідеї української топонімної системи. Найдинамічнішою в цьому плані є підгрупа назв на честь державних діячів і науковців, найконсервативнішою – найменування, що увіковічують персоналії військовослужбовців і партійних діячів, а також митців. Перспективою подальшого дослідження стануть годоніми-репрезентанти зарубіжних персоналій та осіб локального значення.

Література:

1. Бухтіяров В.П. Енциклопедія Криворіжжя : у 2 т. / В.П. Бухтіяров ; упоряд. В.П. Бухтіяров. – Кривий Ріг : ЯВВА, 2005. – Т. 1. – 2005. – 704 с.
2. Карпенко Ю.А. Топонимия Буковины : автореф. дисс. ... д-ра філол. наук / Ю.А. Карпенко; АН УССР, Отделение литературы, языка и искусствоведения. – Киев, 1967. – 41 с.
3. Ляшенко Р.О. Динаміка урбанонімії міста Кіровограда / Р.О. Ляшенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : library.kg.ua/kray/lyashenko.
4. Лучик В.В. Особливості становлення української урбанонімії / В.В. Лучик // Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». – Кіровоград : РВЦ КДПУ. – Вип. 44. – С. 3–4.
5. Мезенко А.М. Урбанонимия как язык культуры / А.М. Мезенко // Уч. зап. Таврич. нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 24 (63). – № 2. – Ч. 1. – С. 388–392.

6. Негер О.Б. Характеристика об'єкта як позамовний чинник розвитку урбанонімів Закарпаття / О.Б. Негер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2012/harakterystyka-obekta-yak-pozamovnyj-chnnyk-rozvytku-urbanonimiji-zakarpattya>.
7. Подберезкина Л.З. Языковая политика в годонимии: каким должно быть имя новой улицы? (на материале социологических опросов красноярцев) / Л.З. Подберезкина [Электронный ресурс]. – Режим доступу : Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences.
8. Подольская Н.В. Некоторые формы славянизации иноязычных топонимов (на материале Новгородской территории) / Н.В. Подольская // Географические названия. – М. : Географгиз, 1962. – № 58. – С. 220–228.
9. Поспелов Е. Персональные мемориальные названия / Е. Поспелов // Топонимия и общество. – М. : АН СССР, 1989. – С. 35–51.
10. Разумов Р. Идеологические названия в системе урбанонимов русского города XX века / Р. Разумов // Тезисы докладов 8-й конференции молодых ученых ; Ярослав. гос. пед. ун-т. – Ярославль, 2000. – С. 169–171.
11. Романюк М. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст. / М. Романюк. – Ужгород : Гражда, 2007. – 124 с.
12. Торчинський М.М. Денотатно-номінативна структура топонімікону української мови / М.М. Торчинський // Наук. вісник Чернівецьк. ун-ту : зб. наук. праць. Серія «Слов'янська філологія». – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 356–359. – С. 376.
13. Шмелева Т.В. Современная годонимия : семантика и семиотика / Т.В. Шмелева // Лингвистическое краеведение. – Пермь : Издательство ПГПИ, 1991. – С. 33–37.

Титаренко А. А. Годонимы Кривого Рога, которые представляют персоналии отечественного значения

Аннотация. Статья посвящена исследованию урбанонимного пространства Кривого Рога. Внимание сосредоточено на одном из типов урбанонимов – годонимах. Раскрыто лексико-семантические особенности годонимов, мотивированных антропонимами. Выявлены и проанализированы годонимы, которые представляют персоналии отечественного значения.

Ключевые слова: урбаноним, годоним, глорификационная семантика, антропоним, персоналии отечественного значения.

Tytarenko A. Godonims of Kriviy Rih that represent personalities of national value

Summary. The article investigates urbanonimic space of Kriviy Rih. Attention is focused on godonims as a type of urbanonims. It discloses lexical-semantic features of godonims motivated by anthroponims. Godonims that represent personalities of national importance are identified and analyzed.

Key words: urbanonim, godnonim, glory semantics, anthroponim, personalities of national importance.

*Тригуб І. П.,
старший викладач кафедри ділової
іноземної мови та міжнародної комунікації
Національного університету харчових технологій*

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВНЗ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядаються питання стосовно загальної характеристики граматичної компетенції, цілей її формування у студентів немовних спеціальностей ВНЗ, етапів формування граматичної компетенції, вправ для формування граматичної компетенції; дається характеристика засобів формування граматичної компетенції.

Ключові слова: граматична компетенція, етапи, вправи, засоби.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти зазнає значних змін у зв'язку з прогресивними перетвореннями, що здійснюються в усіх життєво важливих сферах нашого суспільства, підтриманням Україною ідей Болонського процесу та інтеграцією в європейський освітній простір. Сучасні пріоритети державної політики в галузі освіти зорієнтовані на підготовку фахівців з високим інтелектуальним потенціалом, розвиненими фаховими компетенціями, здатних до самореалізації й саморозвитку. Зростаючі потреби в спілкуванні та співпраці між країнами й людьми з різними мовами та культурними традиціями, нова освітня система в Україні вимагають суттєвих змін у підході до викладання, оновлення змісту та методів навчання іноземних мов. Тому знання іноземних мов є важливою передумовою для особистих, культурних, професійних і економічних контактів. Вивчення іноземних мов включає декілька аспектів, одним з яких є граматики. У навчанні іноземної мови граматики посідає важливе місце, це є у своєму роді каркас, на якому базується лексика. Вивчення граматики та правильне оформлення висловлювання, а також розпізнавання граматичних форм у мові та письмі відбувається завдяки формуванню граматичних навичок. Засвоєння граматики викликає багато труднощів, які ускладнюються граматичними термінами й правилами та нескінченною низкою винятків. Результати нашого аналізу виявили необхідність у навчальних вправах, направлених на граматичну компетенцію [1, с. 23–34]. Під час роботи над статтею ми провели саме таке дослідження.

Першорядна значущість цієї проблеми привертала увагу багатьох учених (О. Ветохов, Г. Воронцова, Р. Мартинова, Н. Скляренко, В. Цетлин та ін.), дослідження яких були присвячені визначенню змісту навчання граматичного матеріалу й пошуку раціональних та ефективних методів викладання. Над цим питанням (формування і функціонування граматичної компетенції) працювали такі вчені: Ю. Павлов, П. Сисоєв, С. Ніколаєва, В. Сафонова, А. Hirsch [2, с. 619] та ін. Цей вид компетенції, як зазначає П. Сисоєв, дає змогу тим, хто нею користується, почувати себе

практично на рівні з носіями мови, що є кроком до адекватного володіння іноземною мовою, тобто здатністю оперувати вивченою мовою в повсякденних ситуаціях на рівні, максимально наближеному до рівня носіїв мови [3, с. 9]. Уточнювали поняття «педагогічна граматики» такі дослідники як Л. Черноватий, Г. Хельбіг, R. Dirven. Здійснені дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми формування мовної компетенції, зокрема, не розглянутим залишається питання формування професійно-орієнтованої англомовної граматичної компетенції, а звідси – і відсутність системи вправ для її формування. Саме тому ми вважаємо актуальним та необхідним розглянути цей аспект зазначеної проблеми, тобто слід розробити науково обґрунтовану систему вправ для формування професійно-орієнтованої англомовної граматичної компетенції.

Метою пропонованої статті є дослідження умов формування англомовної граматичної компетенції в позамовних ВНЗ на практичних заняттях з англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. У спеціальній літературі зазначається, що складовими будь-якої компетенції є знання, уміння, ставлення та навички. О. Ткачук зауважує, що поняття компетенція сприймається як похідне, вужче від поняття компетентність, це соціально закріпленій освітній результат [4, с. 156]. За визначенням О. Ткачук, компетенція (лат. *competentia*, від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) – об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо в певній сфері діяльності людини. Н. Кузьміна вважає формування компетенцій кінцевим результатом процесу освіти, а компетентність – властивістю особистості [5, с. 90]. І. Зязюн компетентність тлумачить як якість особистості, що ґрунтується на знаннях, інтелектуально й особистісно зумовленому досвіді соціально-професійної життєдіяльності людини [6, с. 35]. Щоправда, визначення й розмежування цих дефініцій і донині в науковій літературі достатньо не з'ясовані. Для детального опису важливих складових професіограми майбутнього фахівця, ми виокремили граматичну компетенцію, котра виявляє себе як невід'ємна складова комунікативної компетенції, тобто як уміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку, що відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманним конкретній культурі; уміння учасників спілкування володіти комунікативними стратегіями, правилами спілкування, і передбачає органічну єдність мовної, мовленнєвої, прагматичної та предметної компетенцій [7, с. 228]. Професор Д. Ізаренков дотримується такої думки, що обсяг поняття «комунікативна компетенція» не обмежується двома видами мовленнєвої діяльності особистості (слухання й говоріння

ня), а й уможливило існування чотирьох типів мовленнєвої компетенції, що співвідносяться з основними видами мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо) [8, с. 54–60], та вважає базовими складовими комунікативної компетенції такі компетенції: 1) мовна – обізнаність з мовою: мовними одиницями, їх виражальними можливостями, тобто знання мови, володіння мовними вміннями й навичками, складниками якої є фонетична, лексична, граматична, стилістична, орфографічна компетенції тощо; 2) мовленнєва – вміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування, тобто володіння мовленнєвими вміннями й навичками. Мовленнєва компетенція особистості виявляється у сформованості умінь користуватися усною та писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від цілей і завдань висловлювання та громадського життя; 3) предметна – це вміння відтворювати у свідомості картину світу (предмети, явища і взаємозв'язок між ними на основі активного володіння загальною лексикою); 4) прагматична – виявляється в здатності до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою свідомого вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування ознак функціонально-стильових різновидів мовлення (опису, роздуму, розповіді).

Усі наявні та можливі комунікативні компетенції мають рівний статус, оскільки кожна з них повною мірою задовольняє інтелектуальні потреби її власника. Тому володіння мовою слід оцінювати з погляду рівня сформованості відповідної комунікативної компетенції. Для того щоб обґрунтувати зміст граматичної компетенції як обов'язкової складової процесу навчання іноземної мови для студентів немовних ВУЗ, визначити комплекс умов ефективного її формування, простежити вплив процесу на особистість студента, зупинимось на теоретичних засадах цього питання. Отже, граматична компетенція (далі – ГК) – це здатність людини до коректного граматичного оформлення своїх усних і писемних висловлювань і розуміння граматичного оформлення мовлення інших, яка базується на складній і динамічній взаємодії відповідних навичок, знань та граматичної усвідомленості. Визначальними особливостями граматичної компетенції ми виокремили такі: здатність розуміти й виражати значення, продукуючи та розпізнаючи правильно оформлені, згідно з цими принципами, фрази й речення (що є протилежним заучуванню та відтворенню їх як стійких формул) [9, с. 112]; неусвідомлене вживання граматичних форм рідної та іноземної мови, згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм; внутрішнє невербалізоване знання граматичної системи мови, знання морфологічної й синтаксичної системи мови (типології форм), а також набору правил. Як зазначає О. Вовк, граматична компетенція забезпечує системне знання лексичного, морфологічного, синтаксичного, фонетичного та орфографічного аспектів мови для побудови осмислених і зв'язних висловлювань; володіння граматичними поняттями, а також засобами вираження граматичних категорій; навички і вміння адекватно використовувати граматичні явища в мовленнєвій діяльності в різноманітних ситуаціях спілкування для розв'язання мовленнєво-розумових проблемних завдань. Тому граматична компетенція ми тлумачимо як наявність у майбутнього спеціаліста відповідних знань,

умінь, навичок, особистісних якостей, які можна подати у вигляді конструкта таких компонентів: мотиваційного, гностичного, діяльнісного та особистісного. Основними компонентами граматичної компетенції є такі:

- граматичні навички : 1) репродуктивні (навички говоріння й письма), 2) рецептивні (навички аудіювання й читання); характеризуються такими ознаками, як автоматизованість, гнучкість і стійкість та поетапна сформованість);
- граматичні знання;
- граматична усвідомленість.

Для формувань граматичної компетенції використовують вправи. Вправа – це спеціально організоване в навчальних умовах багаторазове виконання окремих операцій, дій або діяльності з метою оволодіння ними або їх удосконалення.

Щоб вирішити проблему засвоєння граматичної компетенції, потрібна раціональна система вправ, яка має забезпечити таке: підбір необхідних вправ, що відповідають характеру навички або вміння; визначення необхідної послідовності вправ; розташування навчального процесу та співвідношення його компонентів; систематичність і регулярність виконання вправ; взаємозв'язок різних видів мовленнєвої діяльності. Кожна вправа має 3- або 4-фазову структуру: 1) завдання (важлива, бо має містити мотив до виконання мовленнєвої дії, водночас студентові треба пояснити, що і як він мусить зробити); 2) зразок виконання (факультативна, адже може мати місце, якщо у зразку виконання є потреба, а може бути відсутньою); 3) виконання завдання (є власне вправою); 4) контроль (з боку викладача, самоконтроль). Щоб підібрати необхідні вправи для різних компонентів системи, слід визначити типи й види вправ за певними критеріями, охарактеризувати їх та виявити їх відповідність для формування тих чи інших навичок або умінь мовлення. Робимо висновки, що для формування граматичної компетенції використовуються такі основні типи вправ:

1. Спрямовані на прийом або видачу інформації:
  - рецептивні – вправи на впізнавання, диференціацію, ідентифікацію, вибір за контекстом; студент сприймає вербальну інформацію через слуховий або зоровий канал, а тим чи іншим способом показує, що він впізнає, розрізняє, розуміє усне чи писемне мовлення;
  - репродуктивні – студент відтворює повністю або із змінами слово, речення, текст;
  - рецептивно-репродуктивні – переважно умовно-комунікативні вправи на імітацію, підстановку, трансформацію, завершення поданого матеріалу; це можуть бути відповіді на різні типи запитань, постановка запитань; студент спочатку сприймає, а потім репродукує інформацію повністю або частково;
  - продуктивні – студент самостійно створює висловлювання різних рівнів (усні, писемні);
  - рецептивно-продуктивні – студент спочатку сприймає, а потім репродукує інформацію повністю або частково.
2. Спрямовані на комунікативність:
  - комунікативні (мовленнєві) спеціально організована форма спілкування, коли студент реалізує акт іноземною мовою, що вивчається;
  - умовно-комунікативні – передбачаються в мовленнєвій діяльності студентів у ситуативних умовах; основні визначальні якості – наявність мовленнєвого завдання й ситуативності; якщо одна з двох ознак відсутня, вправу не можна зарахувати до умовно-комунікативних;

– деякі некомунікативні вправи різних видів – вправи, де студенти виконують дії з мовним матеріалом поза ситуацією мовлення, зосереджуючи увагу лише на формі; оперативно виконують граматичну трансформацію.

У процесі навчальної діяльності під час вивчення іноземної мови студентами немовного ВНЗ для формування граматичної компетенції обов'язково паралельно з основними видами вправ потрібно використовувати додаткові типи вправ: за характером виконання: усні й письмові; за участю рідної мови: одномовні та двомовні; за функцією в навчальному процесі: тренувальні чи контрольні; за місцем виконання: класні, домашні, лабораторні. Доречно використовувати тестування граматичних знань, умінь і навичок, що передбачає виконання завдань, пов'язаних з оформленням словосполучень та речень, а саме: вибрати потрібну форму із низки запропонованих; знайти помилку серед підкреслених фрагментів речення; дібрати синонімічні синтаксичні конструкції; заповнити пропуски відповідною граматичною формою чи синтаксичною структурою тощо.

Нагадаємо, що навички граматичної компетенції формуються поетапно. Доцільно виділити 3 етапи: 1) орієнтовно-підготовчий – студенти знайомляться з новим мовним матеріалом (граматичним, лексичним, фонетичним, що подається в ситуації або контексті) і виконують окремі мовленнєві (в окремих випадках – мовні) дії за зразком або правилом; 2) стереотипно-ситуативний, або стандартизуючий – автоматизація дій студентів з новим мовним матеріалом в аналогічних ситуаціях мовлення, переважно на рівні фрази/речення, в окремих випадках – слова або словосполучення; 3) варіативно-ситуативний – подальша автоматизація дій студентів з мовленнєвими матеріалами на рівні надфразової єдності. Новий матеріал вивчається водночас із тим, що вивчався раніше, завдяки чому формується стійкість, продовжується формування автоматизованості та гнучкості вже набутої навички.

Мовцю зі сформованою мовною компетенцією будуть притаманні такі загальномовні вміння й навички, що безпосередньо стосуються виявлення граматичної компетенції, а саме: 1) вибирати синтаксичні структури, які відповідають комунікативним намірам; 2) прогнозувати синтаксичні схеми висловлювання (забезпечує нормальний темп і автоматизм у мовленні, зводячи до підсвідомого й машинального акту процес конструювання цілого речення за першим словом чи початком висловлювання); 3) подолати внутрішньомовну інтерференцію – фальшиву аналогію в утворенні й уживанні граматичних форм; 4) пов'язувати речення в межах надфразових єдностей (здатність граматично узгоджувати члени речення, узгоджувати їх форми в часі, вживати синтаксичні синонімічні структури); 5) узагальнювати граматичні поняття; 6) володіти засобами вираження зв'язків і відношень між фразами й лексемами висловлювання, тобто «знання граматичної структури мови», оскільки воно відображає рівень засвоєння граматичних засобів іноземної мови для вираження концептуальної і мовної картини світу; 7) автоматично «зчитувати» граматичні риси (у поєднанні з умінням усвідомлено застосувати знання відображають результати основних тенденцій граматики-перекладного та комунікативного підходів до навчання мови).

Висновки. У житті кожної людини письмо, читання, говоріння, аудіювання відіграє дуже важливу роль. Письмо

– видатне надбання людства, величезний здобуток кожного народу, кожної людини, що оволодіває писемністю. Воно використовується в різноманітних галузях діяльності людини: в організації виробництва, науці, культурі, засобах масової інформації та зв'язку, міжнародних політичних відносинах, у просвітницькій роботі. Історики вказують на те, що письмо – неперехідна пам'ять поколінь, яка зберігає повідомлення про події та справи минулих віків і тисячоліть. Письмо є потужним фактором прискореного розвитку людства. Йому належить визначна роль у створенні та збереженні духовних, а через них і матеріальних цінностей. Письмо має інтернаціональний характер. Воно продовжує й розвиває те, що було створене іншим народом. Так було в давній час, те саме спостерігається й зараз. Отже, наявність компонентів граматичної компетенції є важливою умовою становлення студента як фахівця. Для ефективного формування всіх складових граматичної компетентності у студента немовного ВНЗ під час вивчення англійської мови важливо орієнтуватися на закономірності, принципи та правила засвоєння теоретичних знань, аспекти організації знань у мисленні й пам'яті людини, застосовувати методи і прийоми розвитку пізнавальних здібностей студентів. Загалом, ми можемо зазначити, що формування мовленнєвих умінь неможливе без оволодіння мовним граматичним матеріалом.

Література:

1. Бородулина М.К. Обучение иностранному языку как специальности / М.К. Бородулина, А.А. Карпин, А.С. Лурье // Высшая школа. – 1982. – С. 23–34.
2. Hirsh A.D. The Dictionary of Cultural Literacy : What Every American Needs to Know / A.D. Hirsh. – Boston, 1998. – 619 p.
3. Сысоев П.В. Культурное самоопределение личности в контексте диалога культур : [монография] / П.В. Сысоев. – Тамбов : ТГУ им.Державина, 2001.
4. Ткачук О.С. Мовно-мовленнєва компетенція на уроках української мови в початкових класах / О.С.Ткачук // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 44. Педагогічні науки. – С. 156.
5. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Просвещение, 1990. – С. 90.
6. Педагогічна майстерність : [підручник] / [І.А. Зязюн, Л.В. Крамушенко, І.Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І.А. Зязюна. –К. : Вища шк., 1997. – С. 349.
7. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології : [навчальний посібник] / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – С. 228.
8. Изаренков Д.И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов / Д.И. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – № 4. – С. 54–60.
9. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва ; пер. з англ. О.М. Шерстюк. –К. : Ленвіт, 2003. – С. 273, 112–113.

Тригуб І. П. Формирование грамматической компетенции у студентов неязыковых вузов в процессе изучения английского языка

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, касающиеся общей характеристики грамматической компетенции, целей ее формирования у студентов неязыковых вузов, этапов формирования грамматической

компетенции, упражнении для ее формирования; дается характеристика средств формирования грамматической компетенции.

Ключевые слова: иноязычная грамматическая компетенция, этапы, упражнения, средства.

Tryhub I. Grammatical competence formation of unlinguistic students of institute of higher education in the process of study of English

Summary. The article is devoted to the problem of the grammatical competence formation. The general

characteristics of grammatical competence are given; the aims of the grammatical competence formation are defined; the stages of the grammatical competence formation are given; examples of exercises for the formation of grammatical competence and a short characteristics of means for the grammatical competence formation are given; the issue of the assessment of grammatical competence is specified.

Key words: foreign grammatical competence, school grammatical minimum, stages, exercises, means assessment of the foreign grammatical competence.

*Яроцкая Г. С.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры прикладной лингвистики
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова*

ОСНОВНЫЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Аннотация. В статье дана характеристика основным направлениям новейших исследований экономического дискурса, который представляет собой объективацию экономического сознания нации. Типология экономического дискурса должна быть построена с учётом не только тематики и жанровых разновидностей, но и различных форм существования сознания (научного, обыденного, религиозного и др.), отражённых в дискурсивных практиках.

Ключевые слова: экономический дискурс, экономическое сознание.

Постановка проблемы. Экономический дискурс является социокультурнолингвистическим феноменом, интегрирующим все проявления экономических взаимоотношений людей и соответствующие им тексты. Термин «дискурс» для нас, вслед за В. Красных, означает «вербализуемую речемыслительную деятельность, понимаемую как совокупность процесса и результата и обладающую как собственно лингвистическим, так и экстралингвистическим планами» [1, с. 201]. Дискурсивное измерение объективации экономического сознания может дать объективные сведения о состоянии экономических знаний и представлений единого лингвокультурного сообщества.

Необходимо отметить, что лингвистически ориентированных работ по экономическому дискурсу сравнительно немного (докторская диссертация К. Томашевской [2]), кандидатская диссертация М. Ликунь [3] и некоторые другие, предметом которых стало изучение метафорического моделирования экономического дискурса), в отличие от многочисленных исследований рекламного и политического дискурсов.

Предпосылкой выделения экономического дискурса стало неоднократно упоминаемое стремительное развитие экономической терминологии и переход ее в ряд общеупотребительной лексики. В то же время сама структура экономического термина, его содержание претерпели существенные изменения в связи с необходимостью адекватно отражать экономическую реальность, а также навязывать определенное ее видение, «используя» процессы фокусирования/дефокусирования, то есть, осуществляя когнитивную переработку и последующую соответствующую репрезентацию информации. Всё вышперечисленное определяет актуальность данного исследования, целью которого является систематизация лингвистической информации об экономическом дискурсе как объекте изучения современной антропоцентрической лингвистики и лингвокультурологии.

Изложение основного материала исследования. Терминология экономики представляет на современ-

ном этапе активный развивающийся фрагмент языковой системы современного русского языка. Формирование современного языка экономики происходит в зависимости от политико-экономических, социально-культурных факторов, научно-технического прогресса и фактора индивидуально-авторского начала. Проблема изучения и упорядочения экономической терминосистемы лингвистическими методами всегда будет оставаться актуальной, поскольку наметившиеся в прошлом веке тенденции интеграции и дифференциации научного знания в настоящее время особенно сильны.

Изменения в экономике привели к изменению толкования слов в этой сфере. Очень часто это связано с исчезновением из их определения лексемы «капиталистический» или указаний «при капитализме», «в капиталистических странах» (ср. определения терминов из спец. словарей [4; 5; 6]). Так, в словарной статье, посвящённой слову банк, опущена часть толкования, связанная с комментарием о роли банков при капитализме и при социализме; в словарной статье к слову биржа убрана часть «в капиталистических странах»; более точно сформулированы значения слов брокер, маклер и др. [4]. Лексема маркетинг толкуется не как «осуществляемая крупными капиталистическими компаниями система мероприятий по изучению рынка», а как «комплексная система организации производства и сбыта продукции, ориентированная на удовлетворение потребностей потребителей и получение прибыли на основе исследования и прогнозирования рынка» [там же, с. 376].

Аналогичные изменения произошли с определением значения слова менеджмент – «управление производством, применяемое в США и др. капстранах» [5], а в современном словаре говорится, что менеджмент – рациональное управление современным производством, тесно связанное с улучшением организации на основе постоянного внедрения новых принципов, форм, структур и методов управления с целью повышения эффективности производства, бизнеса с принципов, методов и форм управления производством и сбыта» [6]. Подобным же образом сменяется идеологемная составляющая у лексем конкуренция, рента, тейлоризм, рейганомика и др. Из обыденного сознания исчезает «советский» концепт-код ДЕФИЦИТ (где дефицитный понимается прежде всего как дефицитный товар), а экономический термин дефицит толкуется как «убыток, превышение расхода над приходом» и сочетается со словом бюджет [7, с. 247]. Можно говорить даже о появлении положительной коннотации некоторых экономических терминов. Таким образом, экономическая терминология, активно употребляемая в различных типах дискурсов, прежде всего в

научном экономическом дискурсе, требует серьёзного лингвоконцептологического анализа.

Типология экономического дискурса, как и дискурса вообще, может быть построена по разным основаниям. Само выделение экономического дискурса соответствует тематической типологии. Так, под экономическим дискурсом мы понимаем гипертекст, отображающий систему взаимоотношений между людьми в процессе ведения ими хозяйственной деятельности.

В экономической деятельности разграничивают сферы производства, обмена, потребления и распределения. В соответствии с этим, могут быть выделены следующие институциональные разновидности экономического дискурса: дискурс обмена, производственный дискурс, дискурс потребления и дискурс распределения.

Институциональные признаки экономического дискурса сближают его с юридическим и политическим дискурсами. Взаимосвязь экономической и рекламной деятельности реализуется в рекламном дискурсе, который, с нашей точки зрения, является одним из подвидов экономического дискурса как институционального.

Все разновидности экономического дискурса так или иначе представлены в коммуникативных или дискурсивных практиках, которые могут быть изучены, с точки зрения соответствующих им тезаурусов, набором базовых метафор, структурой коммуникативных актов и т. д.

Социально-экономические изменения могут быть поняты как изменения дискурсивных практик, которые свидетельствуют о появлении новых идеологий и идентичностей, о смешении дискурсов (интердискурсивность), взаимодействии семиотических кодов, стимулирующих трансформацию дискурсов. Изменяясь, существующие дискурсивные практики получают новые имена, переносятся в другие контексты и приспособляются для решения новых задач. Так, например, в новой экономической дискурсивной практике появление атрибутивных словосочетаний со словом бюджетный: бюджетный ремонт, бюджетный отдых, бюджетное свадебное платье и др. в значении «дешёвое», «экономное» является своеобразной эвфемизацией – тактикой позиционирования недорогих товаров (ср. аналогично товары эконом-класса).

Появление большого количества текстов экономической публицистики, изобилие экономических терминов в речи политиков, СМИ и бытовой коммуникации привело к формированию популярного экономического дискурса. Экономическая проблематика текстов в масс-медиа дискурсе позволяет нам выделить в рамках популярного экономического дискурса его жанровые разновидности – экономическую статью, экономическое обозрение и «экономический» анекдот (что, в свою очередь, может быть рассмотрено в рамках юмористического дискурса – «экономический» юмор и сатиру).

Популярный экономический дискурс реализуется в основном через тексты масс-медиа, то есть его представленность в масс-медиа дискурсе позволяет говорить о нём как о популярном. В связи с повышением интереса общества к экономическим проблемам современности в настоящее время формируется особый тип популярного экономического дискурса – дискурс потребления. Основными дискурсивными практиками такого дискурса являются коммерческая рекламная коммуникация и бытовая

коммуникация торгова. По нашему мнению, о дискурсе потребления можно говорить как о бытовом и бытийном (в терминологии В. Карасика), исходя из тематической направленности коммуникации.

Теоретическая область знания – экономика (совр. экономикс) – представлена в научном экономическом дискурсе, который, в свою очередь, пересекается с учебным дискурсом.

Экономический дискурс как институциональный также имеет деловой и правовой форматы: экономическая (финансовая) документация, хозяйственный кодекс, законодательная сфера экономического права (юридическая документация), политическое урегулирование хозяйственной деятельности (налоговый кодекс) и т. д. Его непосредственная институциональная и идеологическая связь с политическим дискурсом позволяет во многих аспектах не разграничивать экономический и политический дискурсы.

Экономическое сознание отображается также в повседневной жизни людей – в жанре анекдота, бытовой беседы, обмена мнениями, диалога покупателя с продавцом и т. д., приобретая статус бытового, бытийного и юмористического дискурсов. В рамках дискурс-анализа могут быть изучены вышеперечисленные жанры экономического дискурса как потенциально интердискурсивного.

Таким образом, в рамках экономического дискурса могут быть реализованы популярный, институциональный, юмористический, научный, рекламный и другие виды дискурса, в которых затрагивается экономическая проблематика. Исходя из этого, выделение самостоятельного экономического дискурса как институционального по-прежнему остаётся дискуссионным.

Новым направлением в изучении экономического дискурса является исследование текстов экономических теорий в риторическом аспекте. Экономическая теория как нарративный жанр стала объектом изучения американских учёных. В середине 1980-х годов вышли две книги, ставшие базой для дальнейшей разработки этого направления. Это «Риторика экономической теории» Д. Мак-Клоски [8] и «Новая классическая макроэкономика: беседы с новыми классиками и их оппонентами» А. Кламера. В рамках этого подхода приобретает значение идеологическая установка, персональные качества автора (этос), стиль изложения, эмоциональный ряд (пафос), характер используемых метафор и другие риторические приемы, которые убеждают коллег-экономистов и общество. Вместе с тем риторика – это не столько попытка объяснить удачные стратегии и приемы убеждения, сколько принципиально новый взгляд на работу ученого, на саму науку [9, с. 13]. Изучение риторики, рассмотрение экономической теории как способа убеждения, как особой культуры готового слова будет важно и для повышения качества идей экономистов, которые, как остроумно замечал Кейнс, часто правят миром и могут быть опасными и для добра, и для зла. Таким образом, актуальным представляется и изучение текстов экономических теорий как нарративов, то есть в аспекте современных разработок неориторики и теории аргументации.

Выводы. Итак, исследования языковой репрезентации экономического сознания через дискурсивные практики способны выявить особенности структуры и

качественной динамики экономической (хозяйственной) концептуальной области, определить основные векторы развития этого фрагмента национальной концептосферы, определить семантический инвариант его концептуальной структуры. Подобный метод также может быть полезен для прояснения причин изменений в экономическом сознании человечества и, соответственно, происходящих экономических процессов в мире.

Литература:

1. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : [курс лекций] / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.
2. Томашевская К.В. Экономический дискурс современника в его лексическом представлении : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / К.В. Томашевская. – СПб., 2000. – 31 с.
3. Ликунь М. Русский экономический текст в функционально-стилистическом и социолингвистическом аспектах : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / М. Ликунь. – Одесса, 2008. – 288 с.
4. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Книжный мир, 2007. – 860 с.
5. Краткий экономический словарь / под ред. Ю.А. Белик, Е.Ф. Борисов, Г.Я. Киперман, Г.И. Либман, О.К. Филатов. – М. : Издательство политической литературы, 1987. – 400 с.
6. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 495 с.
7. Крысин Л.П. Толковый словарь иностранных слов / Л.П. Крысин. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 944 с.
8. McCloskey D.N. The Rhetoric of Economics / D.N. McCloskey. – Madison : University of Wisconsin Press, 1985. – 223 p.

Д.Е. Экономическая теория как риторика / Д.Е. Расков // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 5 «Экономика» : научно-теоретический журнал. – 2005. – № 3. – С. 13–30.

Яроцька Г. С. Основні лінгвістичні напрями дослідження економічного дискурсу

Анотація. У статті охарактеризовано основні напрями новітніх досліджень економічного дискурсу, який є об'єктивацією економічної свідомості нації. Типологія економічного дискурсу має бути побудована з урахуванням не тільки тематики та жанрових різновидів, а й різноманітних форм існування свідомості: наукової, буденної, релігійної тощо.

Ключові слова: економічний дискурс, економічна свідомість.

Yarotska G. The main directions of studies of economic discourse

Summary. This article outlines the of economic discourse, which is the objectification of economic consciousness of the nation. Typology of economic discourse should be built not only taking into account the themes and genre varieties, but also taking into account the existence of different forms of consciousness (scientific, everyday, religious, etc.), reflected in discursive practices.

Key words: economic discourse, economic consciousness.

*Лисенко Н. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

*Щербатюк В. С.,
старший викладач кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ МИТЦЯ У ТВОРЧОСТІ В. СТУСА ТА Р. М. РІЛЬКЕ

Анотація. У статті розглянуто питання інтерпретації образу митця у творчості В. Стуса та Р.М. Рільке. Порівняння особливостей розкриття теми митця в українській та зарубіжній літературах визначає шлях відповіді на питання про характер зв'язків творчості поетів. Зіставлення творів дає змогу показати самобутність індивідуальної манери кожного письменника у висвітленні теми дослідження.

Ключові слова: митець, міф, мистецтво, сонет, Орфей, буття, Бог, ліричний герой.

Постановка проблеми. Питання ролі митця в суспільстві було актуальним завжди. Адже митець є взірцем мудрості, гідності, чесного служіння справедливості, наслідування споконвічних законів моралі. До його слова прислухаються, за ним ідуть. Тому на ньому лежить надзвичайна відповідальність і за свою позицію та вчинки, і загалом за долю свого народу.

У світовій літературі кінця XIX–XX століть значне місце посіла тема мистецтва й митця. Творчість Райнера Марії Рільке (1875–1926) і Василя Стуса (1938–1985) належить до різних національних культур і літературних епох. Проте обом поетам притаманна схожість не лише в художній роботі певної тематики, а й у самій моделі, діалектиці образного осмислення глобальних проблем буття. За словами Лесі Кравченко, «Стус і Рільке перегукуються у широті з читачем і собою, у відкритості форми, прагненні пізнати гармонію світу та гармонію власного еґо» [1, с. 42].

Вітчизняними літературознавцями написано чимало праць, присвячених письменницьким здобуткам Р.М. Рільке та В. Стуса. Зокрема, поетичну спадщину В. Стуса досліджували Ю. Бедрик [2], М. Єгорченко [3], М. Жулинський [4], М. Кодак [5], М. Коцюбинська [6] та інші.

До творчості Р.М. Рільке звертались А. Березіна [7], Н. Марченко [8], О. Ніколенко [9], В. Стус [10]. Про зв'язки з Україною писав у своїй статті «Українські мотиви в поезії Рільке» Д. Наливайко [11]. О. Попов у статті «Майстер високої самотності» говорить про особливості світовідчуття Р.М. Рільке [12]. У спадщині В. Стуса та Р.М. Рільке залишається ще багато нерозгаданих таємниць. Філософська насиченість їх творів змушує замислитися над питаннями сенсу буття, ролі мистецтва, місця особистості у Всесвіті.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу різноманітної в жанровому та стилістичному відношенні поетичної творчості В. Стуса та Р.М. Рільке визначити особливості розкриття теми митця в українській та австрійській літературах. Досягнення мети забезпечується шляхом наукового розв'язання таких конкретних завдань:

1) виділити спільне й відмінне в зображенні образу митця у творах зазначених поетів;

2) показати самобутність індивідуальної манери кожного письменника у висвітленні теми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість В. Стуса не була моралізаторською настановою прийдешнім поколінням. Його поезію можна схарактеризувати як духовну медитацію, розкриття потенційних можливостей власного духу.

Предмет поетичних зосереджень митця для В. Стуса значимий віддавна. Уже в аспірантській статті «До проблеми творчої індивідуальності письменника» він нагадує класичні тези про вміння автора «вслухатися в предмет», «говорити мовою самого предмета» [5, с. 176]. Поет у В. Стуса стоїть на чатах «власного таланту». Тим часом «цей хист проклятий – віршувати на власну голову» підпорядковує «поетові» всього «тебе». Причому за «твоєю» ж згодою, бо:

Ти лиш за хистом полишав
право – обирати
собі дорогу. Бо не він,
а ти – був раб. Не блазнем,
а рудокопом. Домовин
таланту вічним в'язнем [13, с. 176].

В. Стус показує, що «в епіцентрі існування» суб'єктивність поета почувається, як «рура, // обоабоки утята. Ні кінця, // ні краю власного тобі не знати, // а тільки чути, як чужі вітри // гудуть тобою й стонуть. Повідають // про зими людства...» [14, с. 27]. Так, поет потерпає від «чужих вітрів» і «зим людства». І все ж орудна іпостась чогось та варга, бо ж «людина в поетові ніби самокопленується» [14, с. 36].

Стусів шлях до поезії загалом, до кожного вірша зокрема лежить у самоспогляданні й, за Скворородою, пізнанні самого себе. Але тут постає Стусів парадокс: шлях до себе, шлях перебування в собі веде водночас до пізнання життя взагалі. Заглиблюючись у себе, концентруючись на збагненні плінності свого внутрішнього «я», поет тим самим краще, ніж хто інший, досягає спромоги відтворювати світ, що йому протистоїть, у самій істоті цього світу аґрибутивів і проявів:

Ряхтить у вогнях телевежа,
рубінові на бризки лих,
за власні виходити межі
ти зможеш, мій любий, як зміг? [13, с. 487].

Душа поета воістину просториться: «... вірші йдуть, і йдуть, і йдуть, неначе кров із горла...». Пишуться, власне, уже не розрізнені поезії. Формальна розчленованість тут практично лише рудимент звички й традиції. У поезії В. Стуса поет самотній і його самотність страшна. Згадки про товаришів долі й недолі виняткові та винятково скупі. Поза ними єдина супутниця поета – самотність: «Безгоміння – геть туге, мов бич, обклало простір»; «Ми нібито обернені свічада – єдиновласну душу світлимо»; «Горе вірить тільки самоті» [15, с. 659].

В. Стус порівнює поезію із дзвоном, а поета називає пророком, який підносить творчий орган своєї душі вище за

власну фізичну оболонку, конфліктуючи з нею. Справжній митець, за Стусом, – це «брат волі», істинне «ім'я» якого «записане» в його творах:

Скажи мені ім'я своє, поете,
і я вгадаю, ачи ти
засяг у чорнім перелеті
своїє ярої мети,
що раптом може спалахнути
і без вогню, ти волі брат
чи свого духу супостат... [13, с. 170].

У поезії «Ти тїнь. Ти притїнь. Смерк і довгий гуд...» поет постає в образі Орфея. А служіння мистецтву перетворене на вічне горіння:

Горить твій слід – немов болід, як Тора,
і ти гориш – то вічний твій приділ.
Всепалення. Твоє автодафе –
перепочинок перед пізнім святом,
як ворогу назвешся рідним братом –
і смерк розсуне лірою Орфей [15, с. 660].

Митець знаходить своє поклонання в тому, щоб бути рожевою пелюсткою на кайданах людини, людства. Мало? Ні, безмежно багато. Бо пелюстка на кайданах знешкодує кайдани, виявляє їхню безсилість, відкриває «добу прозорінь», творить поезію й поетизує світ.

Та дорога, та скрадна, що за перевал,
угонулась мороком
пам'яті.

Але Ти, Ти – пробуваєш, як Дівич-Дух,
і тремтиш, наче Спах-Сльоза,
як пелюстка на кайданах –
рожевієш.

Це і є, це і є, задля чого жив,
задля чого побачив світ,
довго зводився, шкереберть
падав, щоб освіжитись [15, с. 660].

Отже, у ліриці В. Стуса представлена неординарна постать митця. Властива йому моральна досконалість, глибина повнота мислення, внутрішня суверенність стають свідченням філософського осмислення подій і явищ дійсності. Духовна домінанта як ключова ознака життєтворчої цілісності автора є мірилом внутрішньої гармонії з собою, здобутою в процесі особистісної еволюції.

Митець у Р.М. Рільке – це істинне та неперевершене відзеркалення навколишнього світу, його органічна частина. Через те, що він у кожному своєму відбитку – поезії – роздаровує себе (і нічого не отримує натомість), митець втрачає дорогий час і не встигає побудувати власне щастя. Тому ми знаходимо його розпорошеним у речах:

Де мій притулок, тепло й любов?

Я без місця в житті zostався.

Всі ті речі, яким віддався,

Віддають мене світу знов [16, с. 109].

Рядок «Де мій притулок, тепло й любов?..» суперечить природі мистецтва: однією з особливостей поезії та її переваг якраз і є те, що вона всеоб'ємна, у ній – увесь світ, а отже, будь-яка сфера буття, а в деяких випадках і небуття, є її домом. Але в цій поезії Р.М. Рільке абсолютно правильно виразив свою думку відповідно до ідейного задуму.

Процес створення митцем свого твору представлений у сюжетній поезії «Гора». У ній ілюстративно та поетично Р.М. Рільке показав шлях, помережаний чорними й білими смугами, що його проходить митець у пошуках найдосконалішої форми вираження своєї ідеї. І коли знаходить, то зди-

вований своїм відкриттям і проглядає з-за кожної його риси.

Одним із символічних образів митця у Р.М. Рільке є дерево з листям. Коли творча особистість помирає, вона забирає з собою в небуття матеріальну та духовну репрезентацію буття, а її неживе тіло порівнюється в уяві австрійського поета зі стиглим плодом, який беззастережно зазнає дії неперехідних законів зіпсування та руйнації:

О, лик його – то весь безмежний світ,
Що марно горнеться до нього нині,
А машкара, що вкрила лик людині, –
Вона чутлива й ніжна, наче плід,
Приречений загинути у тлінні [16, с. 102].

Ще одним символічним образом поета в австрійського письменника є пес. У однойменній поезії останній є своєрідним мандрівником у «колекції» буття, яке ніколи не стоїть на одному місці, а постійно рухається, змінюється. Митець теж подорожує в часі, вибираючи свою ланку на кожному його відрізку та віддаючи йому частину самого себе, але не зупиняється на досягнутому, бо інакше він просто не був би тим, ким він є, – митцем.

Один із найкращих творів збірки «Нові поезії» (1907–1908) – вірш «Орфей, Еврідіка, Гермес». У ньому Р.М. Рільке вперше у своїй поезії звертається до образу міфологічного співця Орфея, який відіграватиме значну роль у його наступних творах. Для австрійського поета легендарний Орфей був символом високої поезії, і не випадково самого Р.М. Рільке називають Орфеєм ХХ століття.

Орфей у Р.М. Рільке, як і у В. Стуса, постає в найсуттєвішій своїй міфічній іпостасі – як поет, співець, що має надзвичайну силу над усім. Водночас письменник надає цьому образі й риси, зумовлені його власною естетикою. Орфей Р.М. Рільке – це втілення пісні, яка розлита у природі, у світі «речей», і разом узагальнений символ мистецтва.

Мистецтво Орфея зображується як спосіб його існування. Без ліри немає Орфея, без співу він не уявляє свого життя. Однак і світ без нього, на думку Р.М. Рільке, неповний, бо світ позбавлений гармонії, адже в ньому не лунають пісні, він не має свого «здійснення», «пояснення», «мети». Тому мистецтво Орфея належить як світу буденному, земному, реальному у своїй щоденній коловерті, так і вічному, оскільки мистецтво – шлях до вічності, до того, що непідвладне часові, до глибинної тайни буття: «Орфей іде, куди шляхів немає». Спів Орфея життєдайний і дзвінкий, він призначений для людства, щоб вдихнути в нього нові сили до життя.

Славлення! Той, кого ти вподобило,
вийшов, мов мідь із руди, мовчазний.

Серце його, це зужите чавило,
людям неспинно цідило напій.

Тлін над тим голосом буде не владний,
скоро він волю Господню явив... [17, с. 3].

На думку Р.М. Рільке, через мистецтво людство знаходить себе і своє справжнє буття. Воно єднається зі світом, речі набувають духовного змісту. Мистецтво Орфея – гуманістичне, людяне, бо воно слугує гармонізації життя. А образ Орфея стає символом культури, у центрі якої стоїть людина, яка здатна одухотворювати навколишній світ, наповнювати його теплом свого естетичного почуття, відкривати в ньому вищий зміст.

Образ Орфея також втілює думку про вічність мистецтва: його пісні трансформуються в одухотворені образи, плоди природи й людських рук, а порівняння Орфея з Богом також підкреслює думку про те, що справжнє мистецтво не

вмирає ніколи. Воно й після смерті живе і в такий спосіб перемагає її.

Ти ж, о божественний, ти й до останку співаєш,
хоч опав тебе тлум знавіснелих менад.
З-поміж руїн, як будівлю, ти спів воздвигаш,
глушить гамори дикі чудовий твій лад.
Ні голови, ні ліри твоєї не вразять вони.
Скільки б гострим камінням у серце твоє не
збурляли –

з нападом кожним лише ніжні ставали,
слух їм відкрило дрижання твоєї струни.
Нарешті вони тебе вбили в помсті сліпій,
але відлуння твоє і в левах, і в скелях чути,
птаство і крона дерев слухають відгомін твій.
О Боже загублений! Ти – слід нескінченний в імлі,
а що роздерла тебе ворожнеча прелюта –
то придбали ми слуху й стали устами землі [17, с. 2].

Отже, міфічний образ Орфея в сонетному циклі Р.М. Рільке набуває не тільки нового звучання, а й поставлений автором у зовсім інший контекст – не античний, а сучасний, у контекст духовної атмосфери ХХ століття, що викликала в письменника глибоку тривогу. Проте Орфей, тобто мистецтво, стверджує поет, здатне повернути цьому світові гуманістичний зміст. Проклавши для себе стежку в царство смерті й повернувшись назад, рільківський Орфей віднайшов трансцендентний зв'язок між земним і потойбічним світами, здійснивши місію посередника. А це, на думку поета, і є покликання митця – сягати в неможливе й здобути там духовним досвідом жити мистецтвом, підтримувати зв'язок між світами живих і померлих, між буттям і творчістю, і в такий спосіб утверджувати світову гармонію.

Р.М. Рільке, порівнюючи митця з деревом, віднаходить у мистецтві сили для зростання роду людського вгору, до вищих істин. На його думку, поет – це Божий посланець, який наповнює моральним сенсом все навкруги і «як янгол позначає двері тих, хто буде врятований, легким дотиком торкається душі людини, допомагаючи їй усвідомити вічність» [18, с. 30]. Його Орфей виконує роль будителя чутливості до рухів краси й добра, апелює до прихованої в нетрях душі здатності розуміти й любити прекрасне.

Висновки. У творчості Райнера Марії Рільке та Василя Стуса є багато спільного. Це два Орфея, два митця, які своїми поезіями довели, що мистецтво – це вічна категорія буття духу, стрижень свідомості часу. Пропорції здібності в цих двох непересічних особистостях поєднуються зі здатністю залишатися в реальному світі та творити заради його збереження.

Чітка життєва позиція – «і бути для себе цілим світом, і все знаходити в собі» (вислів Р.М. Рільке – авт.) – один із пунктів, що ріднить обох поетів. Визначаючи призначення митця й поезії, Р.М. Рільке закликав до художнього осягнення людиною власних «внутрішніх будівель», усвідомлював їхню «вищість» навіть «за статуї й храми». Саме в такому самоусвідомленні відбувається за Стусовим визначенням «дозрівання серця», а отже, самонародження митця. Яскравим поетичним втіленням такого «дозрівання серця» став образ Орфея в Р.М. Рільке.

Р.М. Рільке вважав: щоб творити, митець мусить «вмерти» для життя, як вмирає для життя Орфей, відроджуючи кохану в мистецькому міфі, – силою власного співу. Стусова дорога у вічність була прокладена подібно. Уся його поезія, усе замуrowане мистецтво – це біль страдницької душі й водночас воля, незламність духу і віра.

Ліричні герої В. Стуса й Р.М. Рільке є прикладами того, що високе мистецтво неможливе без страждання. Страждає людина, що прагне наблизитися до Бога; страждає митець, і це надає йому сили й натхнення. Митець самотній, так само як і Бог. Мистецтво здатен зрозуміти не кожний, пізнати свою сутність і призначення теж важко. Але ліричний герой Р.М. Рільке й сам В. Стус свідомо зрікаються цього земного існування на користь справжнього духовного життя.

Література:

1. Кравченко Л. Феномен майстерності Стуса-перекладача. На матеріалі поезій Р.М. Рільке / Л. Кравченко // Дивослово. – 2008. – № 1. – С. 53–58.
2. Бедрик Ю.І. Василь Стус : проблема сприймання / Ю.І. Бедрик. – К. : ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. – 80 с.
3. Сторченко М. Час творчості В. Стуса / М. Сторченко // Сучасність. – 2004. – № 2. – С. 131–145.
4. Жулинський М.Г. Из забуття – в безсмертя : (Сторінки призабуттої спадщини) / М.Г. Жулинський. – К., 1990. – 447 с.
5. Кодак М. Поет – орудна іпостась життя. Читаючи «Час творчості» Василя Стуса / М. Кодак // Київ. – 2006. – № 5. – С. 175–185.
6. Коцюбинська М. Стусове «самособоюнаповнення» / М. Коцюбинська // Сучасність. – 1995. – № 6. – С. 137–144.
7. Березина А.Г. Поетія і проза молодого Рільке / А.Г. Березина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 183 с.
8. Марченко Н. Рільке й Україна : до вивчення творчості поета у зіставленні з українським культурним світом / Н. Марченко // Вікно в світ : методика викладання. – 1998. – № 2. – С. 44–60.
9. Ніколенко О.М. Вивчення поезії ХХ ст. в школі : Гійом Аполлінер, Райнер Марія Рільке : [посібник для вчителя] / О.М. Ніколенко, Ю.В. Бардакова. – Харків : Веста. Видавництво «Ранок», 2003. – 272 с.
10. Стус В. Палімпсест : вибране / В. Стус. – К. : Факт, 2003. – 432 с.
11. Наливайко Д. Українські мотиви в поезії Рільке / Д. Наливайко // Жовтень. – 1971. – № 10. – С. 135–147.
12. Попов О. Майстер високої самотності / О. Попов // Сучасність. – 1994. – № 7–8. – С. 19–31.
13. Стус В. Час творчості = Dichtenszeit / В. Стус / упорядкув. та післямова Д. Стуса. – К. : Дніпро, 2005. – 702 с.
14. Стус В. Золотокоса красуня : вірші / В. Стус. – К., 1992. – 48 с.
15. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» В. Стуса / Ю. Шевельов // Українське слово : в 4 кн. – Кн. 3 : Культурно-історична епоха соцреалізму (тоталітаризму) і активного його супротиву (антитоталітаризму) – 1941–1991 рр. : хрестоматія укр. літератури та літ. критики ХХ ст. : [навч. посіб.] – К., 2001. – 800 с.
16. Рільке Р.М. Поезії / Р.М. Рільке. – К. : Дніпро, 1974. – 279 с.
17. Рільке Р.М. Поезії / Р.М. Рільке // Зарубіжна література. – 2000. – № 11. – С. 1–4.
18. Назарець В.М. Матеріали до вивчення творчості Рільке / В.М. Назарець, Є.М. Назарець // Зарубіжна література. – 2006. – № 10. – С. 29–31.

Лысенко Н. В., Щербатюк В. С. Художественное моделирование образа мастера в творчестве В. Стуса и Р. М. Рильке

Аннотация. В статье рассмотрено вопрос интерпретации образа художника в творчестве В. Стуса и Р. М. Рильке. Раскрывая особенности темы мастера в поэзиях названных авторов, выделяются однотипные черты. Показано самобытность индивидуальной манеры каждого поэта.

Ключевые слова: художник, мастер, миф, искусство, сонет, Орфей, бытие, Бог, лирический герой

Lysenko N., Shcherbatyuk V. Literary modeling of artist image in V. Stus and R. M. Rilke's works

Summary. The article is devoted to the problem of the interpretation of the artist image in V. Stus and R. M. Rilke's works. The comparison of features of the artist topic in the Ukrainian and foreign literatures is to determine the path of the answer to question about the essence of poets' relations. The matching of works can show the identity of each writer's individual manner in reporting the research topic.

Key words: artist, myth, art, sonnet, Orpheus, being, God, persona.

*Аладько Д. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального і порівняльного мовознавства,
Рівненського державного гуманітарного університету*

МОТИВАЦІЙНІ МОДЕЛІ НОМІНАЦІЙ ПРЕДМЕТІВ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті розглядаються метонімічні мотиваційні моделі номінації предметів матеріального світу «розмір – предмет такого розміру», «форма – предмет такої форми», «колір – предмет такого кольору».

Ключові слова: мотивація, номінація, мотиваційна ознака.

Постановка проблеми. Аналіз мотиваційних моделей лексичних одиниць різного рівня й надалі залишається важливою складовою сучасних лінгвістичних студій. Вивчення механізмів номінації, мотиваційних основ найменування об'єктів навколишнього світу набуває особливої значущості в світлі антропоцентричної парадигми дослідження мовних одиниць. Явище мотивації та теорія номінації перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників (О. Тараненко, І. Голубовська, О. Селіванова, В. Гак, С. Толстая, Н. Арутюнова, Ю. Апресян, Є. Кубрякова, В. Телія, М. Рут, А. Вежбицька та інші).

Об'єктом дослідження цієї статті є номінації предметів матеріальної культури в англійській та українській мовах, предметом розгляду – мотиваційні основи найменування артефактів. Попри значну кількість наукових праць, що стосуються явища мотивації та аналізу різних лексико-тематичних груп, актуальним залишається питання зіставного аналізу мотиваційних моделей у різних лінгвокультурах, що дає змогу краще зрозуміти світосприйняття різних етносів на когнітивному рівні.

Метою статті є розгляд мотиваційних основ номінації об'єктів предметного світу (на прикладі найменувань посуду в англійській та українській мовах).

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-який предмет матеріальної культури є об'єктом реального світу з певними властивостями й характеристиками, що можуть стати мотиваційною основою для його найменування. Мотиваційна ознака номінації при цьому не обов'язково є об'єктивно найбільш значущою, але стає визначальною з точки зору номінатора.

Мотиваційними ознаками найменувань артефактів можуть бути різні властивості предмета: матеріал, з якого вироблений предмет; його призначення чи функція; дія, котру виконує предмет чи яка виконується над ним; час і місце використання; вартість предмета; оцінні характеристики. Основою такого процесу є механізм метонімічного перенесення. Предмети матеріальної культури можуть також отримувати й метафоричні найменування, основою яких є подібність до іншого об'єкта, що існує реально або в свідомості номінатора.

У цій публікації ми обмежимося аналізом лише трьох мотиваційних моделей, основою яких є об'єктивні властивості предметів: розмір, форма та колір.

Однією з якісних характеристик будь-якого артефакту є його розмір. Тому, розглядаючи номінації посуду, що є позначеннями конкретних матеріальних об'єктів певного розміру, ми вважаємо доцільним виокремити метонімічну мотиваційну модель «розмір – посуд такого розміру». Ю. Апресян називає такі значення параметричними (тобто такими, що характеризуються високим ступенем властивості за цим параметром), зараховуючи до них просторові характеристики об'єкта [1, с. 203]. Як зазначає М. Рут, кожний предмет має розмір, але номінуються за цією ознакою лише ті предмети, які мають крайні вияви або співвідносяться за розміром у номінативному ряді [10, с. 34]. Норма передбачає рівновагу ознак і співвідноситься із стереотипним уявленням про середню кількість ознаки, яка властива об'єкту [3, с. 55].

До цієї моделі ми зараховуємо номінації, що мотивовані загальними характеристиками об'єкта: величина, довжина, висота тощо. Розмір у розумінні кількості, яку вміщує предмет, ми вважаємо доцільним виділити в окрему модель.

В англійській мові в основу категоризації та найменування більшості подібних об'єктів покладено їх опозицію як предметів маленького – великого розміру. Номінації *wee* «невелика чашка, склянка» (діал. «невелика кількість» [16, т. 6, с. 419]; *kit* «маленька миска» (від діал. *kit* «щось невелике») [16, т. 3, с. 457]; *miniature* «дуже маленька пляшка віскі чи іншого напою» [12]; *tot* «невелике вмістище для пиття» (від діал. *tot* «дрібничка») [16, т. 6, с. 200]; *trinket* «невелике вмістище для пиття» (від діал. *trinket* «дрібничка») [16, т. 6, с. 238] протиставляються таким номінаціям, як *magnum* «винна пляшка, що вміщує еквівалент двох стандартних пляшок» [12]; *doubler* «велике блюдо» (актуалізація подвійного розміру) [13, с. 38]; *whumpie* «тарілка, яка вміщує достатньо їжі на двох осіб» (від *whumper* «будь-який предмет великого розміру для свого класу») [16, т. 6, с. 482]. Проміжну позицію між «великими» та «маленькими» займають номінації, що базуються на ознаці середнього розміру: *middie* «склянка чи пляшка, що вміщує 285 мл пива» [12]; *half-bottle* «пляшка в половину стандартного розміру» [12]. Окрім опозиції «великий – маленький», основою для найменування може стати довжина, висота об'єкта. Довжина предмета в англійській мові експлікується в назві *yard* «вмістище у формі рогу довжиною в ярд» [12]. Висота актуалізується у складеній номінації *tall glass* «висока коктейльна склянка»

[12], що протиставляється в цьому разі склянці звичайного розміру.

В українській мові довжина предмета актуалізується в словотвірних дериватах довжинка «висока посудина» [9, с. 49]; довжанка «високий глечик для молока» [12]. Величина об'єкта як ознака номінації експлікується також у назві махітка «малий горщик» [12], що співвідноситься з кількома англійськими назвами (wee, kit, miniature, tot, trinket). Українські найменування півмесонок, полумисок «тарілка» [5, с. 184]; половинчик «пляшечка в одну восьму літра» [7, с. 60] мають ознакою номінації половинний від звичайного розмір предмета посуду й корелюють з англійською назвою half-bottle.

Зазначимо, що величина предмета посуду може бути експлікована й суто морфологічними засобами – за допомогою суфіксів, що надають слову зменшувальний чи збільшувальний характер. Оскільки детальне вивчення особливостей афіксального словотвору не є метою цієї роботи, наведемо лише кілька прикладів такої зміни значення, що зафіксовані в діалектних словниках як окремі номінації. Назва предмета посуду більшого розміру, ніж звичайний, реалізується в найменуванні стаканяра «велика склянка», суфікс -яр- при цьому надає слову ще й пейоративного характеру [2, т. 2, с. 170]. Зменшувальні суфікси є більш різноманітними: -ин-, -ок-, -ятк-, -чик-, -ик-. За допомогою наведених суфіксів утворюються деривати мищина «маленька миска» [9, с. 102]; флящина «пляшечка» [8, т. 2, с. 331]; кітлик «малий казанок» [9, с. 79]; ронделик «маленька каструлька» (від рондел «сковорідка») [7, с. 64]; килішок «чарка» [8, т. 1, с. 348]; кубашок «менша кварта» [2, т. 1, с. 261]; горнятко «маленький горщечок» [2, т. 1, с. 103]; мисятко «маленька миска» [8, т. 1, с. 441]; лагунчик «глиняний глечик» (від лагун «глиняний глек на два-три відра») [7, с. 47]. В англійській мові серед номінацій посуду також існують зменшувальні форми, наведемо номінації, що зафіксовані в словниках як окремі одиниці: coggy «невелике вмістище для пиття» (від cog «умістище») [16, т. 1, с. 693]; tinny «невелика чашка» (від tin «чашка») [16, т. 6, с. 158]; bowley «невелика миска» [275, т. 1, с. 366]; kitty «невелика чашка» (від kit «чашка») [16, т. 3, с. 457]; ripkin «горщик, мисочка» (зменш. від ripe «барильце») [12]; pannikin «каструлька» [12]; sannikin «чашечка» [12].

Метонімічна модель «форма – посуд такої форми» також є продуктивною в англійській і українській мовах. Компонент форми є складовою тлумачення лексичної одиниці. Прикладами такої моделі в українській мові є номінації плоска «пласка пляшка» [12]; плоскун «глиняний горщик заввишки з 1/2–5 вершків» [12]; круглянча «маленький круглий горщик» [12]; кружок «піднос» [9, с. 88].

В англійській мові модель «форма – предмет» простежується при етимологічному аналізі номінацій із непрозорою внутрішньою формою: dish, stoup. Назва dish походить від латинського discus «кілець» [12] і співвідноситься з українським кружок. Кругла форма об'єкта актуалізується й у найменуванні bowl, яке виводиться від давньоанглійського bolle «куля» [15, с. 73]. Назва stoup «умістище для святої води» етимологічно пов'язана з прикметником steep «крутий, опуклий» і, вочевидь, використовує форму предмета як мотиваційну ознаку [12]. В українській мові серед десемантизованих номінацій форма як мотиваційна ознака реалізована в назвах баняк, банка, банька тощо,

котрі етимологічно пов'язані зі словом баня через перенесення баня – ванна – опукла форма – опуклий предмет [4, т. 1, с. 136]. Опуклість предмета посуду (за однією із версій) актуалізується й у запозиченні з польської мови лембик «горщик», яке виводиться від латинського imbo «опуклість» [4, т. 3, с. 219].

Аналізуючи номінації, що мають ознакою форму, слід зазначити і звичай надавати народній кераміці антропоморфної чи зооморфної форми, що відзначений у багатьох культурах. Це відображається й у номінативних одиницях. На нашу думку, назви з позначкою у тлумаченні «зроблений у формі» належать саме до мотивованих формою, а не за подібністю чи асоціацією. Напр., предмети посуду, знайдені під час археологічних розкопок, отримали назви mastos «чашка у формі грудей» [14, с. 190].

Ще однією атрибутивною характеристикою об'єкта є його колір, який, на нашу думку, стає ознакою номінації у метонімічній моделі «колір – посуд такого кольору» (про колір як мотиваційну ознаку в номінаціях посуду червінка; вишнівка [6, 7]). У регіональних діалектах англійської мови колірною характеристикою актуалізується в найменуваннях brown «великий глиняний глечик» [16, т. 1, с. 417]; blue «глечик» [16, т. 1, с. 311]. Українськими колірними номінаціями є назви горщиків чорницько [8, т. 2, с. 375]; сивуляк [12]. Автори етнографічного довідника «Українська минувшина» зазначають, що кераміка різних регіонів України відрізнялась кольором. Для Поділля, наприклад, було характерно вогненно-червоне тло, на Полтавщині – червоний колір. Волинські вироби відзначались сірим і чорним кольорами (з домішками окисла заліза в глині) й, відповідно, мали найменування сиваки [11, с. 56].

Висновки. Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що продуктивними моделями при номінації предметів матеріального світу в англійській та українській мовах є такі: «розмір – предмет такого розміру», «форма – предмет такої форми», «колір – предмет такого кольору». Перспективою подальших досліджень є поглиблене вивчення інших метонімічних і метафоричних моделей номінації із залученням інших лексико-тематичних груп предметного світу.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды : в 2 т. / Ю.Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры» : «Вост. лит.» РАН, 1995. – Т. 1: Лексическая семантика: синонимические средства языка. – 1995. – 472 с.
2. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – 2000. – XXIV + 354 с. ; – Т. 2. – 2000. – 458 с.
3. Вольф Е.М. Метафора и оценка / Е.М. Вольф // Метафора в языках и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 52–65.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1982–2006. – Т.1. – 1982. – 634 с. ; Т. 2. – 1985. – 573 с. ; Т. 3. – 1989. – 552 с.
5. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М.М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : збірник наукових праць / [ред. кол. І.Г. Матвіяк, П.Ю. Гриценко, Н.П. Прилипка]. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62–267.
6. Мединський А.М. Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А.М. Мединський. – Київ, 2006. – 19 с.
7. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А.А. Москаленко. – Одеса : ОДПУ, 1958. – 78 с.

8. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М.Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1. – 1984. – 496 с. ; Ч. 2. – 1984. – 516 с.
9. Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-тет, 2005. – 266 с.
10. Рут М.Э. Образная номинация в русской ономастике / М.Э. Рут. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 192 с.
11. Українська минувшина : [ілюстрований етнографічний довідник]. – [А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін]. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
12. АBBYY Lingvo 12 [Електронний ресурс] : електронний словарь. – 4,7 Gb. – АBBYY Software, 2006. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 Mb Ram ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.
13. Easther A. A glossary of the dialect of Almondbury and Huddersfield / A. Easther. – London : Trubner, 1883. – 152 p.
14. Kipfer B. A. Dictionary of artifacts / B. A. Kipfer. – Oxford : Blackwell Publishing, 2007. – 346 p.
15. Skeat W. An etymological dictionary of the English language / W. Skeat. – Oxford : Clarendon Press, 1888. – 844 p.
16. Wright J. The English Dialect Dictionary : 6 vol. / J. Wright. – London : Published by Henry Frowde, 1898 – 1905. – Vol. 1. – 1898. – 864 p. ; Vol. 3. – 1902. – 698 p. ; Vol. 6. – 596 p. + Supplement. – 179 p.

Аладько Д. А. Мотивационные модели номинации предметов материальной культуры в английском и украинском языках

Аннотация. В статье рассматриваются метонимические мотивационные модели номинаций предметов «размер – предмет такого размера», «форма – предмет такой формы», «цвет – предмет такого цвета».

Ключевые слова: мотивация, номинация, мотивационный признак.

Aladko D. Motivational models of the names of material culture artifacts in the English and Ukrainian languages

Summary. The article deals with metonymic motivational models of the artifacts names “size – an object of such size”, “shape – an object of such shape”, “colour – an object of such colour”.

Key words: motivation, nomination, motivational feature.

Жук В. А.,

*старший преподаватель кафедры грамматики
факультета романо-германской филологии**Одесского национального университета имени И. И. Мечникова*

ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ СЕМАНТИЧЕСКИХ ДЕРИВАЦИЙ

Аннотация. В статье сделана попытка инвентаризации типов семантических изменений, т. е. создания каталога семантических дериваций, который представляет и систематизирует уже установленные факты семантической деривации.

Ключевые слова: деривация, семантика, типология, полисемия, каталог.

Постановка проблемы. Цель данной статьи состоит в попытке инвентаризации типов семантических изменений, т. е. создание каталога семантических дериваций, который представляет и систематизирует уже установленные факты семантической деривации. Ни причины, ни сами механизмы семантической деривации не исследуются: каталог создает лишь информационную базу для решения этих задач, а также некоторых других – он может послужить задаче нахождения семантического критерия реконструкции. Этот каталог может быть использован для решения задач типологического характера, в конечном счете – для построения некой семантической типологии на основе выявления наиболее устойчивых семантических соотношений, существующих одновременно в нескольких языках и/или многократно воспроизводимых на протяжении истории одного языка. Основой исследования является материал русского и ряда европейских языков.

Изложение основного материала исследования. Идея подобной инвентаризации семантических дериваций не является полностью новой. В 1964 г. О. Трубачев, опираясь, в значительной степени, на идеи, изложенные в известной статье Э. Бенвениста [2], выдвинул идею создания «Словаря семантических переходов». Этот словарь был задуман как чисто диахронический и должен был служить целям этимологии – обеспечивать семантический критерий реконструкции. Этот замысел, однако, не был осуществлен.

Единицей каталога является семантическая деривация, понимаемая как двусторонняя сущность, т. е. единица, имеющая план содержания и план выражения: первый представляет собой пару смыслов, связанных отношением семантической производности («а» ↔ «б»), второй – множество реализаций данного семантического перехода, т. е. список слов, в которых он представлен – синхронно или диахронически. Например: «стоять» ↔ «стоить» др.-русск. стояти НСВ / стати СВ «стоять», «стоить»; русск. стоить (восходит к стоять [5]); русск. стать (во что бы то ни стало; это тебе дорого станет); лат. constare «стоять» от stare «стоять» (значение «стоять» есть и у бесприставочного stare); греч. καθίστημι «ставить», «стоить» [5, с. 91]. «Плохой» ↔ «злой»; русск. зло («зло» = «плохое»); злой («злой»); нем. das Böse («зло» = «плохое»); böse («злой»); итал. cattivo («плохой»; «злой»); франц. mauvais («плохой»; «злой») [3, с. 49]; исп. malo («плохой»; «злой») [3, с. 49].

Семантическая деривация обозначается при помощи семантической записи двух значений и стрелки между ними (кроме того, в левой части возможен еще некоторый оператор над значением – обычно приставка). В качестве метаязыка используется семантический язык, максимально приближенный к естественному, т. е. для записи значения по возможности выбирается такое слово русского языка, у которого нужное значение является единственным или основным. В случае, когда направление семантического развития не устанавливается однозначно, используется двусторонняя стрелка, указывающая просто на тот факт, что «а» и «б» являются значениями одного слова (при этом слева стоит то значение, которое с большей вероятностью является исходным). Например, «быстро передвигаться» ↔ «течь»; др.-русск. течи «быстро передвигаться», «течь»; русск. течь «течь», «плавно передвигаться»; ср. стечение народа (обстоятельств), наутек; течение времени, скоротечный, быстротекущий, текущий момент. Если направление семантической деривации устанавливается однозначно, то используется односторонняя стрелка.

Что считается реализацией данной семантической деривации? Здесь возникает проблема тождества слова, поскольку имеются в виду только значения одного и того же слова. Когда речь идет про слово одного языка определенного синхронного среза (случай 1), здесь никаких особенных трудностей не возникает. Несколько сложнее обстоит дело в случае диахронического тождества внутри одного языка (случай 2), хотя здесь тоже могут возникать лишь какие-то частные проблемы: в целом, если слово сохранилось, то такое отождествление не представляет особенных трудностей. Более существенные трудности возникают при наличии данных двух значений у одного слова в двух близкородственных языках (случай 3). Итак, случай (1): «полисемия», т. е. наличие данного семантического соотношения между двумя значениями некоторого слова некоторого языка, например, семантическая деривация «женщина» ↔ «жена», представленная во франц. слове femme, в нем. Frau и др. Случай (2): «диахронический сдвиг», т. е. изменение значения, переход «а» → «б»; например, та же семантическая деривация представленная в русском слове жена. На самом деле, точнее было бы говорить не о семантическом переходе «а» → «б», а об утрате значения «а», как, например, в русском слове жена (утратившем в современном русском языке значение «женщина»). Однако, как известно, полностью старое значение никогда не исчезает: оно остается как минимум в словообразовании (ср. женский, женолюб, женоненавистник, женоподобный – все эти слова соотносятся со значением «женщина», а не «жена») – но отчасти даже и в словоизменении (ср. форму лет – род. множ. от лето в устарев-

шем значении «год» – выступающую в ряде контекстов в функции род. множ. от слова год, ср. один год, но пять лет). Это опять приводит нас к выводу о том, что между синхронной и диахронической семантической деривацией нет четкой границы. Случай (3): наличие данных двух значений у одного слова (= слов, произошедших из одного слова) в двух близкородственных языках (явление, известное под названием «ложных друзей переводчика»), напр.: «надеяться» ↔ «ждать»; франц. *espérer* «надеяться» и исп. *esperar* «ждать»; «слышать» ↔ «понимать»; франц. *entendre* «слышать» и исп. *entender* «понимать».

Поскольку отношение семантической деривации устанавливается внутри одного слова (или между словами, восходящими к одному источнику), не является семантической деривацией то, что происходит из разных источников, т. е. случаи омонимии – по крайней мере, возникшей в результате совпадения исходно разных слов (типа русского лук). Несколько сложнее обстоит дело со случаями типа топить (промежуточными между омонимией и полисемией). Не относятся к области семантической деривации также некоторые случаи полисемии, в частности, полисемия приставочных образований, возникающая за счет полисемии приставки, типа залечить <рану> и залечить <человека> (= «причинить ущерб лечением»); мясо уварилось (= «уменьшилось в размере в результате варки» и «хорошо сварилось») и т. п., так как в таких случаях обычно следует обсуждать полисемию самой приставки, а не приставочных глаголов. Так, например, пара русск. запомнить и польск. *zapomnieć* «забыть» не дает основания для постулирования семантической деривации «запомнить» ↔ «забыть», в то время как между соответствующими значениями приставки *za-* определенное отношение семантической деривации может быть установлено [4].

Однако и среди того круга явлений, которые относятся к семантической деривации, следует провести некоторые разграничения, позволяющие выделить ядерную и периферийные зоны. Нас интересуют регулярные семантические деривации, т. е. в каталог не включаются семантические сдвиги, произошедшие в силу случайных причин, каких-то казусов – как лингвистического, так и экстралингвистического свойства [1]. Примером первого может служить семантическая эволюция русского слова дозвель, которое в современном языке приобрело значение «психологически давить, тяготеть» – одновременно с появлением управления <над кем-то>. Этот сдвиг произошел, очевидно, в результате действия аналогии со стороны словообразовательной модели, представленной в словах типа терпеть – терпение, стареть – старение и т. п., под влиянием которой возникла пара дозвель – давление (чередование о/а в глагольных основах встречается достаточно часто). В основе семантического развития слова дозвель лежит, таким образом, случайное обстоятельство – фонетическое сходство основ со значением «давить» и «быть достаточным». На другом полюсе находятся семантические деривации, обладающие наибольшей регулярностью. Сюда относятся некоторые из семантических дериваций, происходящих при грамматикализации значений, выражаемых исходно лексическими средствами, таких как «держаться» → «иметь»; «хотеть» → [вспомогательный глагол в буд. времени]; развитие эпистемического значения у модальных глаголов может и должен, метафориче-

ский перенос у прилагательных типа высокий и низкий, светлый и темный, синэстетические сдвиги у слов типа мягкий, сладкий, яркий, тихий и некоторые другие. Подобные семантические деривации могут быть отражены в каталоге не в самую первую очередь, поскольку их существование и так хорошо известно.

Итак, в центре нашего внимания находятся регулярные и при этом нетривиальные семантические сдвиги, воспроизводимые в разных языках и/или в разных словах одного языка. Возникает вопрос: как опознать семантические деривации, удовлетворяющие данным условиям? Самое простое – ввести требование, чтобы для каждой каталогизируемой семантической деривации приводилось как минимум две ее реализации. Т. е., например, для деривации «время» ↔ «погода» имеются реализации: франц. *temps* «время», «погода»; сербохорв. *vreme* «время», «погода»; русск. время в языке Пушкина, имевшее значение не только «время», но и «погода», ср.: «Барин, не прикажешь ли воротиться? [...] Время ненадежно: ветер слегка подымается; – вишь, как он сметает порошу» («Капитанская дочка»). Значение «погода» впоследствии было утрачено. В связи с этим примером, естественно, возникает подозрение, не является ли значение «погода» у русского слова время семантической калькой с французского. Отметим, что даже если это калька, то это не означает, что такое слово не следует включать в каталог – хотя бы потому, что факт калькирования часто бывает невозможно или очень трудно установить. Однако это обстоятельство несколько «размывает» требование, чтобы реализаций у каждой семантической деривации было как минимум две, поскольку они могут оказаться просто репродукцией одной и той же реализации. Аналогичная репродукция, помимо семантического калькирования, происходит при обычном заимствовании, а также в близкородственных языках, когда каждое из слов-потомков просто наследует полисемию, присутствовавшую в слове-предке.

Проблема семантического калькирования требует одной очень важной оговорки. Дело в том, что воспроизведение некоторой семантической деривации разными языками может быть обусловлено не параллельным (независимым) семантическим развитием, а заимствованием этого производного значения, т. е. результатом семантического калькирования. При этом установление факта калькирования – совершенно отдельная процедура, требующая применения других (историко-филологических) методов анализа, что выходит за рамки нашей задачи. Собственно, лингвистическими методами могут быть выявлены лишь случаи «подозрительного» сходства. Ср., например, сходную внутреннюю форму слова со значением «поезд» в немецком, польском и чешском языках, наводящую на мысль о калькировании: [от «тянуть»] → «поезд»; нем. *Zug*; польск. *ociąg*; чешск. *vlak*. Возможно, результатом калькирования является наличие у глагола со значением «обнаруживать» производного значения «придерживаться мнения», ср.: «обнаруживать» → «придерживаться мнения»: русск. находить; франц. *trouver*; итал. *trovare*; англ. *to find*; нем. *finden*.

Многочленные деривации. Довольно часто бывает так, что слово имеет более двух значений и при этом отношения между ними удовлетворяют изложенным выше условиям. В таких случаях в принципе возможны

разные решения, однако оптимальным, по-видимому, является решение, при котором в качестве основного способа представления полисемии используется множество «стандартных» двучленных дериваций, например: «идти в неопределенном направлении» → «идти в неправильном направлении» лат. errare; др.-русск. блудити; «идти в неопределенном направлении» → «ошибаться»: лат. errare; др.-русск. блудити; «ошибаться» → «предаваться разврату»: лат. errare; др.-русск. блудити; «идти в неопределенном направлении» → «предаваться разврату»; русск. блудить, заблуждаться; «идти в неопределенном направлении» → «ошибаться»; русск. блудить, заблуждаться. В таблице сведена информация о следующих семантических деривациях: «человек» ↔ «мужчина»: англ. man; франц. homme; итал. uomo; «мужчина» ↔ «муж»: нем. mann; шведск. man; др.-русск. моужь; русск. муж

Таблица

	«человек»	«мужчина»	«муж»
англ.	man	man	husband
франц.	homme	homme	marî
итал.	uomo	uomo	marito
нем.	Mensch	Mann	Mann
шведск.	måniska	man	man
др.-русск.	человѣкъ	моужь	моужь
русск.	человек	мужчина	муж

Еще одно обстоятельство, затрудняющее инвентаризацию семантических дериваций, заключается в том, что часто семантическая деривация реализуется одновременно с морфологической, или в том, что искомое семантическое соотношение устанавливается не в пределах одного слова, а между двумя словами, связанными какими-то словообразовательными отношениями. Например: в немецком языке от глагола ziehen «тянуть» образовано слово zug «поезд» (т. е. буквально «тянуший»). В таких случаях, отбрасывая все детали в левой части мы указываем только зна-

чение мотивирующей основы. Например: [от «жить»] → «сильное чувство»: русск. переживать; нем. erlebniss («переживание»).

Выводы. Итак, можно сделать вывод, что каталог семантических дериваций, построенный согласно изложенным принципам, рассчитан на то, что он будет постоянно пополняться новыми единицами; одновременно будет уточняться и метаязык описания. На определенном уровне формализации способов представления информации, каталог сможет быть превращен в базу данных.

Литература:

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика / Ю.Д. Апресян. – М., 1995. – 464 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 446 с.
3. Гак В.Г. Типология аналитических форм глагола в языках / В.Г. Гак // ВЯ. – 1997. – № 2. – С. 68–72.
4. Зализняк А. Опыт моделирования семантики приставочных глаголов / А. Зализняк // Russian linguistics, vol. 19, 1995. – P. 143–185.
5. Крысько В.Б. Verba pretii в истории языков / В.Б. Крысько // ВЯ. – 1997. – № 2. – С. 107–115.
6. Падучева Е.В. О семантической деривации: слово как парадигма лексем / Е.В. Падучева // Русский язык в его функционировании. – М., 1998. – С. 157–165.

Жук В. А. Инвентаризація семантичних деривацій

Анотація. У статті здійснено спробу інвентаризації типів семантичних змін, тобто створення каталогу семантичних деривацій, який подає і систематизує вже встановлені факти семантичної деривації.

Ключові слова: деривація, семантика, типологія, полісемія, каталог.

Zhuk V. Semantic derivation stocktaking

Summary. The purpose of this article is to attempt to inventory types of semantic change, i.e. semantic derivation catalogue, which represents and systemizes already set facts of semantic derivation.

Key words: derivation, semantics, typology, polysemy, catalogue.

*Кабанцева Н. В.,
аспірант кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету*

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТАФОРИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню семантичних особливостей метафори в публіцистиці на матеріалі англійської та української мов. Розглянута семантична класифікація метафор за допоміжним суб'єктом. Проаналізовано види метафор та частотність їх використання в англійській та українській мовах.

Ключові слова: семантика, семантична класифікація, метафора, метафоризація, публіцистика.

Постановка проблеми. У роботі в контексті «метафора» ми розглядаємо переносне вживання слова, перенесення найменування з одного об'єкта на інший, подібного з першим у будь-якому стосунку. Ми базуємося на тому, що «метафора – словосполучення, що характеризує певне явище шляхом перенесення на нього ознак, властивих іншому явищу, яке також образно його заміщає» [12, с. 357].

Метафора в публіцистичних текстах – один із засобів створення експресії, що є необхідною умовою функціонування мови засобів масової інформації. Вивчення специфіки метафори публіцистичного стилю на матеріалі англійської та української мов на певному етапі суспільного розвитку дає змогу простежувати як тенденції мовного розвитку, так і тенденції розвитку суспільної свідомості.

Значну кількість робіт мовознавців присвячено дослідженню метафори: структурі лексичного значення метафоричного переносу в українській мові

[О. Балабан, 2006]; суті лексичного значення слова, структура якого складається з денотативного змісту (українська та російська мови) [Г. Склярєвська, 1993]; семній структурі метафоричного значення (російська мова) [О. Лагута, 1988]; критеріям оцінки метафор на матеріалі сучасної англійської мови [О. Баніна, 2001]; основі когнітивного підходу до метафори – мовного, когнітивного й культурного феномена [Дж. Лакофф, М. Джонсон, 1990]; розгляду метафори як способу мислення в межах когнітивної лінгвістики [Е. Маккормак, 1990]; синтаксичній семантиці метафори [М. Блек, 1990].

В історії лінгвістики багато робіт видатних мовознавців присвячено питанню класифікації метафор (Н. Арутюнної [1], В. Гака [5], Д. Малюкової [9], В. Москвіна [10] та О. Мусасвої [11]). Проте дослідження метафори в публіцистичному тексті на матеріалі англійської та української мов ще не проводилося, що й зумовлює актуальність обраного напрямку дослідження. Існує необхідність пошуку шляхів пояснення семантичних особливостей природи метафори на основі англійської та української мов, її функціонального різноманіття, механізмів метафоризації та інших аспектів цього феномена в зіставному аспекті.

Метою роботи є семантична класифікація метафори публіцистичного тексту на матеріалі англійської та української мов.

Об'єкт дослідження – метафора в публіцистичному тексті на матеріалі англійської та української мов.

Предмет дослідження – семантичні особливості метафори в газетно-журнальних текстах на матеріалі англійської та української мов.

Матеріалом дослідження слугували 125 метафор в англійських публіцистичних текстах (“Guardian”, “The Wall Street Journal”) та 132 метафори українських текстів («Сьогодні», «Українська правда», «Факти та коментарі»), відібрані методом суцільної вибірки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метафора являє собою складний знак, що має ряд структурних особливостей і специфічних рис змістової складової, а також виконує в мові певні функції. Але, як зауважив В. Москвін, «зводу параметрів, за якими може проводитися класифікація метафори, ми до сих пір не маємо. Тому систематизація, а в цілому ряді випадків – і виявлення таких параметрів, тобто класифікація метафор з лінгвістичної точки зору, здаються дійсно невідкладним завданням вітчизняної науки про мову» [10, с. 66]. Найбільш повною класифікацією метафор є структурна, семантична та функціональна класифікації метафор.

Розглядаючи семантичні класифікації метафор, ми спираємося на класифікацію В. Москвіна, який поділяє метафору за основним суб'єктом, допоміжним суб'єктом та типами регулярних метафоричних переносів [10].

Семантична класифікація метафор за допоміжним суб'єктом у публіцистиці на матеріалі англійських та українських мов подана в таблиці

Як свідчать дані таблиці, в обох мовах дослідження найчастотнішою є антропоморфна метафора (пор.: 89% від загальної кількості метафор в англійській мові та 86% – в українській мові):

(1) “The **hill** is a reminder for us , it **says** about an ancient land we live in», said Pat Soward, a member of the Child Okeford group” [16] – «**Гора** є нагадуванням для нас, вона **говорить** про древні землі, на яких ми живимо», повідомляє Пет Соوارد, член групи «Чайлд Оукфорд». У реченні (1) зустрічаємо переносне значення “the hill says”, де неживий об'єкт “hill” – «гора» наділений здатністю розмовляти, що виражається дієсловом “to say” – «говорити».

(2) «За словами представника однієї з торгових мереж раніше по їх гарячій лінії надходило кілька дзвінків на день з питанням про походження товару, а тепер **телефон не замовкає**», – повідомляють експерти» [15]. Речення (2) демонструє метафору «телефон не замовкає», де неживий

об'єкт «телефон» наділяється мовленнєвою здатність «не замовкати», тобто розмовляти не припиняючи.

В англійській мові друге місце за частотністю посідає просторова метафора з відсотковим показником – 6%:

(3) “The Bank of England’s governor – **high authority** Mark Carney, was accused by a member of the House of Commons Treasury select committee in June” [16] – «Банк губернатора Англії – **високого авторитету** Марка Карні, був звинувачений членом Палати Громад Казначейства

спеціальної комісії в червні». Приклад (3) підтверджує, що особистість Марка Карні є «високою» за своєю значимістю, обіймає «високу» керівну посаду. Використання слова “high”, яке має значення «високий; високий, який знаходиться на висоті, нагорі», у реченні стає основою для метафоричного представлення уряду, так як особи або інститути, котрі наділені владою, сприймаються як верховні, такі, що знаходяться на більш високому рівні порівняно з простим народом.

Таблиця

Семантична класифікація метафор за допоміжним суб'єктом у публіцистиці на матеріалі англійських та українських мов

Мови дослідження	Семантична класифікація за допоміжним суб'єктом					Усього
	Антропоморфна метафора	Просторова метафора	Машинна метафора	Флористична метафора	Анімалістична метафора	
Англійська	112 (89%)	8 (6%)	2 (2%)	1 (1%)	2 (2%)	15 (100%)
Українська	115 (86%)	4 (3%)	4 (3%)	5 (5%)	4 (3%)	132 (100%)

На відміну від англійської мови, в українській мові друге місце посідає флористична метафора з відсотковим показником – 5%:

(4) «Музичні **твори переплітаються** з дзюрчанням водоспадів, шелестом листя, співом птахів. Упевнена: знайомі твори в такій обстановці набувають абсолютно нового звучання» [15]. У реченні (4) зустрічаємо метафору «твори переплітаються», немов рослина.

В англійській мові третє місце за частотністю поділяють машинна й анімалістична метафори, з однаковими показниками – 2% (див. таблицю):

(5) “Stock markets on both sides of the Atlantic were shown as the biggest **administration apparatus**” [16] – «Фондові ринки по обидва боки Атлантичного океану були показані як найбільші **апарати управління**». У реченні (5) використано машинну метафору “administration apparatus” – «апарат управління».

У реченні (6) простежується порівняння людини з типовою рисою «страуса», який ховає голову у пісок, уникаючи чи ігноруючи проблеми чи конфлікти:

(6) “Many of **business leaders are ostriches**, who stick their heads in the sand, ignoring the matter altogether and consequently harming the trust, growth and reputation of their business” – «Багато **бізнес-лідерів є страусами**, які ховають голови в пісок, не звертаючи уваги на питання загалом і, отже, шкодять довірі, зростанню й репутації свого бізнесу» [16]. У цьому реченні простежується перенос характеру тварини – «страуса» – на групу людей – «бізнес-лідерів», які ховаються від проблем чи не звертають на них уваги.

За даними таблиці, для української мови третім і останнім місцем за частотністю використання метафор за допоміжним суб'єктом є просторова, машинна й анімалістична метафора з абсолютно однаковим показником – 3%:

(7) «**Поезія – субстанція висока**, наближена до вишніх сил» [15]. У прикладі (7) «поезія – субстанція висока» продемонстрована просторова метафора, в основі якої лежить порівняння «поезії» з просторовим виміром «високий» та котра має переносне значення «знаходяться на більш високому рівні порівняно з чимось іншим».

Використання машинної метафори проілюстровано в реченні (8):

(8) «Таким чином, **авторинок** уже минув «дно» і ця **машина** взяла курс на відновлення, повідомляє AUTO-Consulting» [15]. Реченню (8) властива метафора «авторинок – машина», де в переносному значенні іменник «авторинок» наділяється ознаками «машини», що означає «механізм, який здійснює яку-небудь роботу» [14, с. 291].

Приклад анімалістичної метафори в українській мові наведено в реченні (9):

(9) «Газета «Життя» поспілкувалася із **досвідченими моржами** та новачками, щоб дізнатися про їх враження й запитати порад» [15]. У реченні (9) люди наділяються властивістю моржа купатися в холодній воді, де метафора «досвідчені моржі» має значення «люди, котрі купаються в зимовий час у відкритих водоймищах».

В англійській мові останнє місце за частотністю використання метафор посідає флористична метафора з показником – 1%:

(10) “How summer can transform us...summer is full of **blooming days** with optimism and possibilities; so take your chance and transform yourself” [16] – «Як літо може змінити нас... Літо, повне **цвітіння днів** з оптимізмом і можливостями; так використайте свій шанс і перетворіть себе». Речення (10) яскраво демонструє використання флористичної метафори “blooming days” – «цвітіння днів». Загальна ознака слова “blooming” – «цвітіння», утворене від дієслова “to bloom” – «цвісти, давати квіти; розцвітати; бути в розквіті», що належить природному процесу рослини (квітки), переноситься на іменник «дні».

Висновки. Отже, аналіз семантики метафор у публіцистиці виявив тотожність семантичної класифікації метафор за допоміжним суб'єктом у публіцистичному тексті на матеріалі англійської та української мов. Утім, відмінністю мов дослідження є частотність функціонування видів метафор за допоміжним суб'єктом (див. таблицю).

Серед перспектив подальшого розвитку дослідження вбачаємо детальне вивчення семантичної класифікації метафор за основним суб'єктом і типами метафоричного переносу.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Теория метафоры / Н.Д. Арутюнова – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Балабан О.О. Метафора як семантична універсалія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / О.О. Балабан. – Донецьк : Донец. нац. ун-т, 2006. – 20 с.
3. Банина О.М. Оценочный компонент значения в семантике метафоры : на материале современного английского языка : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / О.М. Балабан. – Киров, 2000. – 159 с.
4. Блэк М. Теория метафоры / М. Блэк ; пер. с англ. М. Дмитриевская. – М. : Прогресс, 1990. – 172 с.
5. Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое : Метафора в языке и тексте / В.Г. Гак. – М. : Наука, 1988 – 174 с.
6. Лагута О.М. Метафорология: теоретические аспекты / О.Н. Лагута. – Новосибирск, 2003. – Ч. 1. – 2003. – 113 с.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем (Теория метафоры) / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. Н. Перцова. – М. : Прогресс, 1990. 415 с.
8. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак. – М. : Прогресс, 1990. – 387 с.
9. Малюкова Д.С. Антропоморфные метафоры в современном политическом дискурсе / Д.С. Малюкова // Язык и культура. – 2009. – № 4 (8) – с. 50–54.
10. Москвин В.П. Русская метафора: параметры классификации. Очерк семиотической теории / В.П. Москвин – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 184 с.
11. Мусаева О.И. Флористическая метафора как фрагмент национальной картины мира : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / О.И. Мусаева. – Воронеж, 2005. – 203 с.
12. Розенталь Д.Э. Справочник по русскому языку. Практическая стилистика русского языка / Д.Э. Розенталь – М. : Издательский дом «ОНИКС 21 век» : Мир и образование, 2001. – 381 с.
13. Складарская Г.Н. Метафора в системе языка / Г.Н. Складарская. – СПб. : Наука, 1993. – 152 с.
14. Ушаков Д.Н. Толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков – М. : «Аделант», 2013. – 800 с.
15. Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://life.pravda.com.ua/>.
16. The Guardian [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.theguardian.com/uk>.

Кабанцева Н. В. Семантическая классификация метафор в публицистике на материале английского и украинского языков

Аннотация. Статья посвящена исследованию семантических особенностей метафоры в публицистике на материале английского и украинского языков. Рассмотрена семантическая классификация метафор по вспомогательному объекту. Проанализировано виды метафор и частотность их использования в английском и украинском языках.

Ключевые слова: семантика, семантическая классификация, метафора, метафоризация, публицистика.

Kabantseva N. Semantic classification of metaphor in journalism in the English and Ukrainian languages

Summary. The article is devoted to the semantic features of metaphor in journalism in English and Ukrainian languages. The semantic classification of metaphors by the subsidiary subject is observed. The types of metaphors and the frequency of their use in the English and Ukrainian languages are analyzed.

Key words: semantics, semantic classification, metaphor, metaphorsation, journalism.

*Лихошерстова М. Ю.,
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри східної філології факультету сходознавства
Київського національного лінгвістичного університету*

ТЕМПОРАЛЬНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ В АРАБСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Анотація. У статті досліджено особливості функціонування темпоральних дієприкметників в арабській та українській мовах у зіставному аспекті; визначено їх роль у структурі функціонально-семантичного поля темпоральності.

Ключові слова: час, дієприкметник, функціонально-семантичне поле темпоральності, функціонально-семантичне поле таксису.

Постановка проблеми. Час постає у свідомості людини та її мовленнєвій діяльності як сукупність трьох абсолютних часів: теперішнього, минулого й майбутнього. Окрім дієслівних форм, що безпосередньо виражають темпоральну семантику, існують мовні засоби, які некатегорійно зараховують ту чи іншу дію у сферу минулого, теперішнього й майбутнього. Дієприкметник водночас із деякими іншими дієслівними формами є однією з основних складових як темпорального, так і темпорально-аспектуального комплексу в арабській та українській мовах.

Актуальність дослідження полягає, з одного боку, в наявності дискусійних позицій стосовно темпоральної семантики дієприкметників, з іншого – у відсутності в арабістиці наукових праць, які розглядали б особливості функціонування дієприкметників часу в арабській мові.

Мета статті полягає в аналізі особливостей функціонування темпоральних дієприкметників арабської та української мов.

Основним завданням розвідки є визначення функціональних особливостей арабських дієприкметників та їх еквівалентів в українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як ми вже згадували, на морфологічному рівні можливе й некатегорійне вираження темпоральності. Категорійно дієприкметники належать до функціонально-семантичного поля (далі – ФСП) таксису, а отже, позначають темпорально-таксисні відношення. Проте в структурі ФСП темпоральності вони є засобами некатегорійного вираження досліджуваної семантики. Парадигматичне значення часу в дієприкметників не домінують, однак повне його заперечення ми вважаємо не доцільним. І хоча, на думку Г.М. Гнатюка, «в українській мові часова категорія в дієприкметниках напівстерта, слабка, зазнає руйнування й чітко виражається тільки при виявленні ними активного стану» [1, с. 74], проте парадигматичне значення часу дієприкметників характеризується не абсолютною, а відносною точкою відліку. Дієприкметникові форми можуть мати за точку відліку як минулі (зроблений, написаний), так і теперішні дії (співаючий, лежачий). Відносний час дієприкметників української мови є морфолого-синтак-

сичною категорією [2, с. 54]. В об'єктивній дійсності ознака, зумовлена дією, процесом, станом, без часового чинника неможлива. Тому ідея часу як одна з об'єктивних характеристик дієприкметника цілком закономірна [1, с. 67]. Показником минулого часу в активних дієприкметниках є суфікси дієслівної основи інфінітива (*-i-, -nu-*, нульовий суфікс) і дієприкметниковий суфікс *-l-*. Доконаний вид регулярно виявляє минулий час (прочитаний). Складнішою видається категорія часу в пасивних дієприкметниках недоконаного виду української мови, оскільки їхні протилежні характеристики – теперішній час основи та минулий суфікса дієприкметника, – накладаючись одна на одну, нейтралізуються. І тільки контекст, його вираження часу, допомагає в кожному випадку переважити одному з компонентів [1, с. 68]. Слабкість категорії часу в дієприкметниках української мови, зокрема в пасивних дієприкметниках недоконаного виду, зазначається й у праці [3], де такі дієприкметники кваліфікуються як пасивні дієприкметники без часової віднесеності. Адже, якщо дієприкметникові властиві обидва часи, то це означає, що той чи інший час виявляється тільки в конкретних контекстуальних умовах, а через це такий дієприкметник не має певної часової ознаки [1, с. 68]. В українській мові у значенні часової попередності можуть функціонувати дієприкметники в атрибутивній функції, що звичайно є означенням до підмета чи додатка, також вони можуть пояснювати присудок. Таку функцію виконують активні дієприкметники минулого часу, пасивні недоконаного виду й пасивні доконаного виду. При цьому вони виражають попередність не відносно моменту мовлення, а відносно іншої дії, тобто виражають відносний час. Темпоральна семантика дієприкметника безпосередньо пов'язана з дієсловом. Так, активні дієприкметники минулого часу виражають дію, що передують основній, незалежно від того, у якій часовій формі вона стоїть, і виражають набутий предметом унаслідок дії ознаку. Наприклад: А так... дивиться на себе в не зашторене дзеркало замкнутими очима – і дивуватися не дивується, хіба лише безмовно і злостиво тішитися, що пекельний годинник життя не дав збою... (Марія Матіос «Армагедон уже відбувся»).

Пасивні дієприкметники недоконаного виду виражають ознаку, якої набуває предмет унаслідок дії, що передують основній. Попередність додаткової дії, вираженої дієприкметником, виявляється в контексті як через основну дію, так і через інші часові відомості [1, с. 70–71]: Картинка з танками на мосту, знята Тарасом Процюком на плівку й гнана тепер по всіх телеканалах, – то останнє, що він побачив у своєму житті, так? (Оксана Забужко «Музей покинутих секретів»); Літературна есеїстика, поширювана переважно в самвида-

ві: «Конкретне читиво» (1991), «Будування будуару» (1992) (Юрій Андрухович «Перверзія»).

Пасивні дієприкметники доконаного виду також виражають ознаку, одержану в результаті дії, що передує основній у теперішньому, минулому й майбутньому: Вона дістала зі сховку під столом пакет зі щойнопридбаними тайськими листівками й намацала в кишені ручку (Ірена Карпа «Фройд би плакав»); Отож, діючий чоловічий хор – у складі Петра, Сильвестра й Ореста Олексюків (два тенори плюс один бас – профундо) – наввипередки і прискореними темпами змагався у швидкості пригадування слів не тільки з початковими літерами на «с» та «б», а й інших, близьких з значенням, ну, майже синонімів (Марія Матіос «Армагедон уже відбувся»); – Та й добре. Я собі вже звикла до самотності – це як бекту-скул буде. Сім днів із заштореними вікнами – щоби сни не повтікали (Ірена Карпа «Фройд би плакав»).

Якщо ж дієприкметники співвідносяться із часовими формами, які виражають прямий об'єктивний час, вони зберігають у часовій семантиці цю ознаку. Такими можуть бути дієприкметники-означення при іменниках у номінативних реченнях, які переважно трапляються серед назв творів [1, с. 72], наприклад: Вирвані сторінки з автобіографії (Марія Матіос); Непроявлені знімки (Богдана Матіяш); Заборонений цвіт (Ігор Павлюк); Вибране, вирване, вигране, випране... (Володимир Цибулько).

На окрему увагу заслуговують предикативні дієприкметники, які в ролі присудка мають часові характеристики. Більше того, на відміну від атрибутивних дієприкметників, які виступають другорядними членами речення, предикативні є головними. Найпоширенішими серед дієприкметників такого типу є дієприкметники пасивного стану, хоча не можна при цьому повністю виключати й активні.

Так, у випадку сполучення у присудку пасивного дієприкметника з дієсловом бути у формі всіх трьох часів час дієприкметника також частіше не збігається із часом дієслова [1, с. 73], наприклад: ...до того ж грати словами почав уже з першого речення, коли нагадав, як «у 14-му році в Сараєві з Принципу був застрелений австрійський архикнязь» (Юрій Андрухович «Перверзія»); Невже оце і надійшов час, аби збутися наївному оповіданню, яке ніколи не було й не буде опубліковане? Здається, я давно спалив його разом з іншими пробами пера (Юрій Винничук «Весняні ігри в осінніх садах»).

У наведених прикладах виявляються аспектуально-темпоральні відношення, а саме: 1) «вияв перфектності – ознаки внаслідок закінчення дії, результат якої триває в момент мовлення» та 2) «вияв завершеності без співвідносності з моментом мовлення» [1, с. 73–74], наприклад: 1) Дорога все ще була запруджена більшовиками та їхньою бойовою технікою, здавалося, не буде їм кінця і краю (Юрій Винничук «Танго смерті»); 2) Помирали люди, з якими Марла була пов'язана лише дотично, не вникаючи в подробиці їхнього існування, маючи в пам'яті лише якість хаотичні деталі їхніх тіл і найнезначніші звички (Ірена Карпа «Фройд би плакав»).

Активний дієприкметник на **-лий** із нульовою зв'язкою виражає минулий час у площині теперішнього, тобто означає результат, набутий унаслідок попередньої дії, який триває й тепер, наприклад: Голос його захриплий, тихий. При

цьому неважливо, у якому часі виступає дієслово-зв'язка, дієприкметник позначає відносний минулий час: Голос його був захриплий, тихий; Голос його буде захриплий, тихий.

Отже, можна зробити висновок, що часова семантика предикативних дієприкметників ще більш ослаблена, аніж атрибутивних. Характерним стає вияв саме виду.

Активні атрибутивні дієприкметники теперішнього часу можуть функціонувати у значенні одночасності відносно основної дії. При цьому семантику одночасності вони виражають незалежно від часу основної дії, що може функціонувати в будь-якій із часових площин (минулій, теперішній і майбутній): Марла тремтячими пальцями вистягала з нагрудної кишені блаженського папірця із нагло переправленою датою (Ірена Карпа «Фройд би плакав»); Він подовгу милувався – хіба лише не цілував – зграбні монети, далі навіть розгладжував їх тремтячими пальцями (Марія Матіос «Армагедон уже відбувся»); Але наша квітуча пані Цитрина підпровадила його до нового кружка гостей... (Юрій Андрухович «Перверзія»).

У предикативній функції активні дієприкметники теперішнього часу також можуть позначати одночасність: Навіть вимушена окупація – розбещуюча окупація (Марія Матіос «Армагедон уже відбувся»); Скрипка – старіюча панна, вся нервова палкість якої ґрунтується на жажному передчутті довічного дівування (Юрій Андрухович «Перверзія»). При цьому незалежно від того, який час виражає дієслово-зв'язка, час дієприкметника не міняється й залишається теперішнім.

В арабській мові дієприкметники (активного й пасивного станів) можуть функціонувати в усіх трьох часових площинах, що в більшості випадків визначається в категорійних ситуаціях. Водночас ця конструкція виражає тривалу дію як притаманну суб'єктові в певний проміжок часу змінну ознаку. Особливості функціонування тієї чи іншої форми дієприкметника арабської мови залежать від мовного середовища, загальної ситуації та визначається за допомогою синтаксичної трансформації, що перетворює структуру, яка виражає темпоральність імпліцитно, на структуру, де це значення виявляється експліцитно.

Дієприкметник пасивного стану у функції присудка іменного речення часто позначає стан граматичного підмета як результат дії, що була проведена над ним [4, с. 192]. Зазначимо, що дієприкметник пасивного стану (інколи й активного [5, с. 70]), який при трансформації може бути замінений відповідним дієсловом із часткою *دق* (напр.: *صنلنا = صنلنا*, букв.: «текст уже написаний») або підрядним реченням, сформованим за допомогою відносного займенника й відповідного дієслова (напр.: *ياشلا اُبراش = ياشلا اُبراش يذلا*, букв.: «той, що випив чай»), виконує функцію вираження минулої дії, переважно результативної [5, с. 70; 6, с. 29].

З метою вираження конкретної теперішньої дії в літературній арабській мові іноді вживають дієприкметник активного стану [7, с. 27] (напр.: *سلاج ان*, «я в цю мить сиджу»). Дієприкметник активного стану в ролі присудка означає вже не лише якість, а й дію чи стан, що може бути віднесеним до теперішнього часу [4, с. 192]:

ان لى حرجل ررقى ضايف مالس مين يظسلفل ءارزولاس سىئر
بهذا كُنْ اِ يَل لِقْت ال؛ (–) *Asharq Al-Awsat* طسوال قرشلا) بهاذ
Al Hayat (–) *اى حىل*؟ *بى غرلا ءارابم روض حل*.

У такому випадку можлива заміна дієприкметника відповідною формою дієслова в теперішньому часі (напр.: و (حباس يناف = حبساً يناف، نوسل اج نحن و = سلجن نحن) або підрядним реченням, до складу якого входять присвійний займенник і відповідна форма дієслова теперішньо-майбутнього часу [5, с. 70].

У сфері майбутнього дієприкметник функціонує у випадку, коли можлива заміна згаданого дієприкметника формою дієслова فَوْسُ غَفِيْسٌ، لْغَفِيْسُ أو передуючою їй часткою نل (напр.: نل يتريشع كترتا نل = كراتب تسرل (يتريشع) [5, с. 70]. Проте дієприкметник активного й пасивного станів не є окремою спеціальною формою в системі часів дієслова в літературній арабській мові й уживається у функції вираження однієї із часових площин нерегулярно.

Висновки. Отже, в українській мові дієприкметники виражають безпосередньо семантику таксису, обов'язковою умовою існування якого є наявність мовних засобів, що позначають «опорну дію»; проте у структурі ФСП темпоральності вони є засобами некатегорійного вираження досліджуваної семантики. В арабській мові дієприкметники функціонують у всіх трьох часових площинах, що в більшості випадків залежать від мовного середовища, загальної ситуації.

У пропонованій статті подано темпоральну, частково таксисну й аспектуальну характеристики дієприкметників. Актуальними залишаються взаємовідношення цих семантичних категорій, що становлять темпорально-аспектуальний комплекс. Ці, а також низка інших питань, пов'язаних із функціонуванням дієприкметників у системі згаданого комплексу, становлять перспективи наших подальших досліджень.

Література:

1. Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г.М. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1982. – 248 с.
2. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження : [наукова монографія] / О.І. Бондар ; Одеськ. держ. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О. : Астропринт, 1996. – 192 с.

3. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 582 с.
4. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении / Б.М. Гранде. – 2-е изд. – М. : Восточная литература, 2001. – 592 с.
5. Natia Odilavadze. Western scholars' opinions on rendering the tense by means of the participle in arabic / Natia Odilavadze // IBSU Scientific 2010, 4 (1). – P. 69—70.
6. Sekhri Ouided. Problems in translating Tenses from English into Arabic. The Present Perfect: A case study: dissertation submitted in partial fulfillment of the requirement for the Master Degree in Applied Language Studies / Sekhri Ouided. – People's democratic republic of Algeria : Mentouri university. – Constantine, 2008 – 2009. – 120 p.
7. Мамедалиев В.М. Категория времени, лица и наклонения в современном арабском литературном языке коммуникации : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.17 «Семитские языки» / В. М. Мамедалиев. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1974. – 52 с.

Лихошерстова М. Ю. Темпоральные причастия в арабском и украинском языках в сопоставительном аспекте

Аннотация. В статье исследованы особенности функционирования темпоральных причастий в арабском и украинском языках в сопоставительном аспекте; определена их роль в структуре функционально-семантического поля темпоральности.

Ключевые слова: время, причастие, функционально-семантическое поле темпоральности, функционально-семантическое поле таксиса.

Lykshosherstova M. Temporal participles in Arabic and Ukrainian languages in comparison

Summary. The article outlines the peculiarities of the temporal participles functioning in Arabic and Ukrainian languages in comparison. It defines their role in the structure of the functional-semantic field of temporality.

Key words: time, participle, functional-semantic field of temporality, functional-semantic field of taxis.

*Миронова Л. А.,
старший викладач кафедри іноземних мов
природничих факультетів
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЖЕСТОВИХ РУХІВ І МІМІКИ ЛЮДИНИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІСПАНСЬКОЇ МОВ

Анотація. У праці досліджуються соматичні фразеологізми української та іспанської мов, що базуються на номінаціях жестових рухів і міміки людини. Здійснено аналіз і класифікацію матеріалу, вибраного із фразеологічних словників української та іспанської мов.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт, жест, міміка, поза, соматизм.

Постановка проблеми. Українська фразеологія ґрунтується на етнографічних, етнолінгвістичних працях багатьох науковців. Найвідомішими українськими дослідниками можемо вважати таких: Б. Ларіна, Ю. Прадіда, Л. Авксентьєва, М. Алефіренка, Л. Скрипник, Л. Удовиченко, В. Ужченка. На особливу увагу в цьому плані заслуговує зіставне вивчення соматичних фразеологізмів, які є необхідними компонентами спілкування представників різних етнокультур. Власне соматизми широко досліджено на внутрішньомовному рівні: з позицій концептуалізації частин тіла, виявлення антропоцентричного характеру соматизмів. При цьому спостерігається посилення наукового інтересу науковців до аналізу соматизмів як компонентів фразеологізмів різних мов, зокрема іспанської: Х. Касареса [13], Г. Корпас Пастор [14], А. Пам'єса Бертрана [15], А. Зулуаги [16], Н. Стрілець [9], О. Толстової [10]. Жестові й мімічні фразеологічні одиниці досліджували О. Потебня [6], Н. Добрушина [3], Г. Крейдлін [4, 5], Л. Самойлович [7], В. Ужченко [11], О. Федосов [12] та ін. Цікавими є роботи Г. Крейдліна, у яких досліджуються жести, пози, рухи тіла та фразеологізми, що базуються на основі цих описів [4, с. 269–277]. Г. Крейдлін склав словник міміки й жестів, але фразеологія в ньому – не основний об'єкт дослідження [2]. Відсутність в українській і зарубіжній лінгвістиці комплексного багатоаспектного порівняльного дослідження соматичних фразеологізмів іспанської та української мов із залученням новітніх методів зумовили необхідність та **актуальність** аналізу зазначених феноменів.

Носієм соматичного коду культури є тіло людини в цілому, воно виступає як цілісний концепт, який задає просторові, якісні, емоційні й інші орієнтири. Численні дослідження виявляють, що при спілкуванні більше ніж 65 % інформації передається за допомогою невербальних засобів комунікації: жестів, міміки, рухів, поз. Однакові за технікою виконання жести й рухи часто по-різному інтерпретуються представниками різних країн, оскільки більшість з них є культурно-специфічними. Жести майже завжди символічні, проте коли жест відображається в мові, він найчастіше фразеологізується. Це відбувається, напевно, тому, що сам жест може сприйматися неодно-

значно, хоча опорні компоненти, котрі входять до нього (зокрема, певна частина тіла, певний орган), сприймаються всіма носіями мови в їхньому первинному значенні однаково. Символізація ж вимагає найчастіше однозначності, що досягається насамперед фразеологізацією. Саме в фразеології відображається концептуалізація жестових рухів людини й положень її тіла [4, с. 272]. Мова жестів інтернаціональна лише в частині жестів, що описують звичайні дії, мимовільні вияви, але багато в чому «жестова комунікація такий самий національний феномен, як і вербальні мови» [1, с. 157]. Соматичні фразеологізми, описуючи міміку, жести чи рухи тіла відображають зовнішні вияви емоцій чи душевні стани та процеси.

Мета роботи – аналіз і систематизація соматичних фразеологізмів української та іспанської мов, що описують жести, рухи й міміку людини. Об'єкт дослідження – жестові фразеологічні одиниці з компонентом – соматизмом. Предметом дослідження є семантика та концептуалізація фразеологізмів з номінацією жестів, міміки, поз і рухів. Дослідження зазначеного класу фразеологізмів у роботі має комплексний характер і спрямоване на семантичний аналіз та когнітивний опис, що передбачає виявлення особливостей концептуалізації значення соматизмів у фразеологізмах української та іспанської мов. Аналіз фразеологічних одиниць конкретної мови дає змогу виявити систему символів і еталонів національної культури. Основний акцент у роботі зроблено на дослідження соматичних фразеологічних одиниць української та іспанської мов, які описують жести й рухи з комунікативною метою – передавання певного повідомлення. За цими рухами спостерігач може дізнатися про фізичний і душевний стан людини, але сама людина не ставить на меті передати за їх допомогою певну інформацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому матеріалі соматичні фразеологізми подані такими групами: фразеологічні одиниці, що називають знакові жести, пози, рухи, мімічні дії людини, а також соматичні фразеологізми, котрі характеризують симптоми яких-небудь фізіологічних чи емоційних станів людини. Жест – це рух тіла чи рук, що супроводжує людську мову або замінює її [8, с. 522]. О. Федосов, досліджуючи «антропоморфну фразеологію жестів», зазначає, що «фраземи, які означають жести, відрізняються за такими семантичними і прагматичними ознаками: номінація у таких ФО подвійна, з подвійним денотатом. Попри вираження власного значення (що звичайно буває вираженням почуття чи позиції), ці фраземи виражають і власне конкретний рух» [12, с. 103–104]. Жести використовуються або ра-

зом зі словами, або без супроводу слів. Як самостійний знак жест використовується в тому випадку, коли слова не можуть сприйматися адресатом через специфіку ситуації (далека відстань, гамір, соціальні умовності тощо): махати руками (для привернення уваги), підняти руку (на уроці, на дорозі). Але основна функція жестів як невербальних засобів спілкування – супроводжувати вербальний засіб спілкування – мовлення, посилюючи виразність слів, уточнюючи їх, сприяючи кращому розумінню та сприйняттю інформації. У процесі спілкування відбувається кореляція двох знакових систем – вербальної й невербальної.

У нашому науковому дослідженні розглядається процес концептуалізації українських та іспанських соматизмів, у яких хоча б один із варіантів розвиває своє фразеологічне значення. Однією з типових підстав створення метафоричної образності соматичних фразеологізмів є рухи, пов'язані з певним соматизмом. Це може бути жест, міміка, інший рух як реакція на ту чи іншу подію, на поведінку інших людей і навколишній світ, загалом якась фізично виявлена дія. Прикладом відмінностей норм спілкування є те, що іспанці говорять дуже емоційно, голосно, активно супроводжуючи своє мовлення невербальними засобами комунікації. В іспанській культурі заохочується експресія в процесі вербальної комунікації. Як і більшість інших південних народів, вони належать до «контактних» культур. У цілому спостерігається спрямованість на емоційно-експресивне сприйняття навколишнього світу. Тому в іспанській мові велика кількість фразеологічних одиниць, у яких відображені жести й рухи. До складу таких фразеологізмів найчастіше входять соматизми *brazo*, *mano* (рука), *cabeza* (голова), *pie* (нога), *uña* (ніготь). В українській мові власне жестові рухи відображаються у великій кількості фразеологізмів переважно з соматизмами бік, голова, рука, ніс.

Фразеологічні словосполучення, які розвинули фразеологічне значення, можна розділити на такі групи:

- а) фразеологізми, що описують жести людини;
- б) фразеологізми, що описують пози людини;
- в) фразеологізми для описання рухів тіла;
- г) фразеологізми, що описують міміку людини.

Соматичні фразеологізми, що описують жести, ми розділимо на такі групи: 1) фразеологічні одиниці, до складу яких входить лексема «рука»: згорнути руки, підвести руку, поклавши руку на серце, потирати руки, розводити руками. В іспанській мові група фразеологізмів з соматизмом *mano*, що описують жести, є численною: *abrir la mano* – роздати щедрою рукою (досл.: відкрити руку); *frotarse las manos de gusto* – потирати руки; *poner la mano en el pecho* – старатися судити по справедливості (досл.: покласти руку на груди); *morderse las manos* – перейматися, кусати лікті (досл.: кусати руки), *echarse las manos a la cabeza* – вжахнутися, схопитися за голову (досл.: покласти руки на голову). Також зафіксовано фразеологізми з соматизмом *brazo* (рука від плеча до кисті або від ліктя до кисті). Більшість таких фразеологізмів мають еквіваленти з соматизмом *mano* та збігаються з ними за значенням: *abrir los brazos* – дивуватися, розводити руками; *cruzarse de brazos* – схрестити руки, нічого не робити. Назва останнього жесту розвиває фразеологічне значення: дивуватися, розгубитися, бути у скрутному становищі чи бути без-

силим що-небудь змінити. Цей фразеологізм називає жест, при якому людина розводить руки так, щоб співрозмовнику була видна внутрішня поверхня долонь, показуючи, що в руках нічого немає. Такий жест є знаком здивування, знаком того, що людина розгублена, безсильна, не знає, як поводитися в складній ситуації;

2) фразеологічні одиниці, у складі яких є лексеми – назви різних частин руки: затиснути в кулак, і пальцем не торкатися, штрикати пальцем, пальцем поворухнути; в іспанській мові маємо таке: *morderse los dedos* – кусати лікті (досл.: кусати пальці), *no mover un dedo* – і пальцем не поворухнути (досл.: не рухати пальцем), *alzar el dedo* – підняти руку при голосуванні чи клятві (досл.: підняти палець);

3) фразеологічні одиниці, до складу яких не входить слово рука чи слова, які називають частини руки, однак жест, вербалізований такими соматичними одиницями, виконується за участі руки чи її частин: бити себе (кулаком) в груди, братися за живіт, гребти під себе, ухопитися за голову; *llevar de los cabellos* – тягнути проти волі (досл.: тягнути за волосся); *gascarse la barriga* – байдикувати (досл.: чухати живота); *taparse las orejas* – закрити вуха;

4) номінації жестів, направлених на учасників спілкування: гладити по голові, надавати по шиї, рука в руці, простягнути руку. Ця група є досить численною в іспанській фразеології: *alargar el brazo* – простягнути руку допомоги, *atar las manos* – заважати (досл.: зв'язати руки), *besar las manos* – цілувати руки, виказуючи пошану; *dar la mano* – подати руку допомоги; *ponerle los dedos en la cara* – дати ляпаса (досл.: покласти пальці на обличчя).

Друга група фразеологізмів – це фразеологічні одиниці, що описують пози людини. За визначенням, пози – це «загальні конфігурації тіла і співвідносні положення його частин, як правило, більш статичні, ніж, наприклад, жести рук чи ніг» [5, с. 111]. Фразеологізми цієї групи включають таке: 1) положення тіла, в утворенні яких беруть участь голова та її частини: вбирати голову в плечі, високо тримати голову, вішати голову, піднести голову, схилити голову. В іспанській мові ця група також є досить численною. Переважна більшість фразеологізмів базуються на опозиції «верх-низ». Коли голова піднята, то це свідчить про гарне здоров'я людини, її становище в суспільстві: *con la cabeza alta*, *levantar cabeza*, *llevar la cabeza muy alta*. А опущена, схилена голова – це символ хвороби, підкорення, поганого стану справ: *agachar la cabeza*, *bajar la cabeza*, *doblar la cabeza*; 2) пози за участі всього тіла: братися фертом за боки (стояти фертом), лежати на боці. Перший приклад – це суто слов'яно-кириличний образ від старослов'янської назви літери «Ф» – ферт. Цей фразеологізм вказує на метафоричний зв'язок з цією літерою самовпевненої статури людини. Адже людина, взявши руки в боки, нагадує собою літеру «Ф». Цікавою є номінація цієї пози в іспанській мові: *con los brazos en jarrá*, що дослівно означає «з руками у вигляді глечика». Глечик з ручками нагадує літеру Ф. В Іспанії поза «стояти руки в боки» притаманна людям з маленьких містечок. Особливо популярна вона серед жінок старшого віку, підлітків і юнаків; 3) пози за участі рук чи їх частин: держати в руках, сидіти склавши руки, скласти руки на грудях, стояти з простягнутою рукою; *estar con las manos cruzadas* (бути зі схрещеними руками), *con los brazos caídos* (з опущеними руками), *estar*

mano sobre mano (рука на руці); 4) пози, в утворенні яких беруть участь ноги: триматися на ногах, ледве на ногах стояти, простягти ноги, спутати руки й ноги. В іспанській мові маємо таке: *arrastrar los pies* (витягнути ноги), *con las piernas cruzadas* (зі складеними навхрест ногами), *no bullir pie ni mano* (заклякнути).

Третя група фразеологічних одиниць – це номінації рухів тіла. Рухи всього тіла чи окремих його частин, на відміну від поз, динамічні. Фразеологізми цієї групи називають рухи тіла, що виконуються за допомогою ніг: зводиться на ноги, підставити ногу, схопитися на ноги, топтати ногами, ходити на пальцях. В іспанській фразеології ця група не є численною: *estirar los pies* (розім'яти ноги, прогулятися), *echar pie atras* (відставати, досл.: поставити ногу назад), *andar a pies forzados* (поспішати, досл.: ходити прискореними ногами). Досить вживаними в українській та іспанській фразеологіях також є соматизми: спина/*espalda* (гладити по спині, повернутися спиною, *volverse de espaldas, caer de espaldas, tornar las espaldas*); рука/*mano* (випустити з рук, дати по руках, обома руками ухопитися, прибрати до рук, ударити по руках, *salir con las manos en la cabeza* – програти, *frotarse las manos del gusto* – потирати руки від задоволення, *meter mano* – заволодити; голова/*cabeza* (на голові ходити, намилити голову, підвести голову, скрутити голову, *sacudir la cabeza, tornar la cabeza*); плечі/*hombros* (вбирати голову в плечі, зводити плечима, розправити плечі, скидати з плечей, *alzar los hombros, apretar el hombro*).

Серед зібраного нами матеріалу численною є група фразеологізмів, які описують поклони, припадання до ніг іншої людини: валятися в ногах, кидатися в ноги, кланятися в ноги, лягати до ніг, падати в ноги, стелитися під ноги. Ці рухи можуть супроводжувати привітання, прощання, прохання, вдячність. Вони можуть виражати шанобливе ставлення, любов, вірність, відданість, покору, залежність, приниження, каяття, смиренність. Більша частина фразеологізмів цієї групи розвинула своє значення з назв конвенціональних рухів тіла, які здійснювала нижча за статусом людина відносно людини з вищим соціальним статусом. Ці рухи пов'язані з давнім етикетом. Як жест поваги в давнину при вітанні активно використовували уклін. Глибина поклонів залежала від статусу партнерів і характеру ситуації. У княжу добу на Русі існував звичай: звертаючись до князя, русичі низько кланялися, інколи сягаючи чолом землі. Відтоді у мові закріпилися вислови: бити чолом, кланятися в ноги, падати до стоп, поклонитися в пояс. Фразеологічне сполучення «бити чолом» означає шанобливо вклонитися, вітаючи кого-небудь. Серед ритуальних поклонів, особливо церемоніальних, існує своєрідний уклін землі. Наші предки кланялись землі та цілували її на знак пам'яті, пошани. Від ритуальних поклонів сакральному об'єктові (землі, божеству) до етикетного поклону – такий шлях еволюції відповідного жесту. В іспанській мові ми знайшли фразеологізм *besar los pies*, що дослівно перекладається як «цілувати ноги» й означає шанобливе звертання. Вислів *arrastrarse a los pies de* (досл.: припадати до ніг) означає «повзати в ногах», тобто принижуватися.

Соматичні фразеологізми, що описують жести, можуть вживатися власне метафорично: затикати вуха – не дослухатись до когось, брати голову в руки – почати вести себе розумно, бити чолом – уклінно просити, благодати,

втерти носа – перевершити когось у певній справі; *alargar la mano* (досл.: простягнути руку) – допомогти; *escupir por el colmillo* (досл.: плювати крізь зуб) – вихвалитися; *morderse los puños* (досл.: кусати кулаки) – гніватися. Але вони можуть передавати й пряме номінативне значення, яке стосується інтенсивності, оцінки події, свідомої або мимовільної реакції: за боки хапатися, вхопитися за живіт – як жести під час сильного сміху, вхопитися за голову – як жести реакція на погане повідомлення стосовно самого суб'єкта жесту; пальці облизувати – жест, коли страва була дуже смачною. В іспанській мові маємо таке: *doblar la rodilla* (досл.: стати на коліно) – жест, який демонструє покору, повагу; *taparse las orejas* (досл.: закрити вуха) – жест під час неприємної розмови.

Мімікою зазвичай називають рухи м'язів обличчя, які виражають внутрішній душевний стан людини. Соматофразеологізми, пов'язані з мімікою, позначають характер реакції людини на певні ситуації чи обставини. Серед фразеологічних одиниць, що описують знакові мімічні дії людини, численну групу становлять звороти з лексемою «око», оскільки очі та погляд – це один із найважливіших засобів невербальної комунікації: блимати очима, блискати оком, вивалити очі, витріщити очі, відводити очі, водити очима, глянути недобрим оком, здійсмати очі догори, кліпати очима, очі на лоб лізуть. Серед соматичних фразеологізмів іспанської мови ми теж зафіксували достатню кількість одиниць з соматизмом *ojo*: *abrir un ojo de a cuarta, no caberle a uno los ojos bajo la frente, sacar los ojos* – вирячити очі, очі на лоба лізуть; *guiñar un ojo* – підморгнути; *bailarle los ojos* – бути веселим, очі горять; *bajar los ojos* – опустити очі; *matar con los ojos* – вбити поглядом. Крім цього, зустрічаються звороти з лексемами, що називають такі частини обличчя, як брова (брови полізли на лоба, і бровою не вести); вус (вусом не моргнеш, вусом моргати), губа (відставляти губу, губу копилити, дути губи), зуб (вишкірити зуби, зціпити зуби, клацати зубами, скреготати зубами), лоб (з-під лоба дивитися), ніс (відвертати носа, гнути кирпу (носа), накопилити носа, крутити носом), повіки (не змикати повік), рот (кривити рот, рота роззявити). В іспанській мові ми знайшли теж чимало прикладів з соматизмами *boca, cara, ceja, frente, labio, nariz*: *alargar la cara* – зажуритися; *arguar la frente* – насупитися; *arquear las cejas* – здивуватися; *morderse los labios* – терпіти, стримуватися; *torcer la boca* – скривитися, бути незадоволеним; *torcer las narices* – відмовлятися. Як видно із прикладів, в українській мові цю групу становлять соматизми зони обличчя – брови, рот, вуса, вуха, губи, ніс, очі; в іспанській – *boca* (рот), *cara* (обличчя), *ceja* (брова), *frente* (лоб), *labio* (губа), *nariz* (ніс), *ojo* (око). Базою формування значень таких фразеологізмів є типові мімічні реакції здивування, образи, гніву, байдужості. В українській мові характерною семантичною особливістю є те, що фразеологізми цієї групи часто позначають відсутність очікуваної належної реакції: вухом не повести, бровою не повести (не моргнути), вусом не повести, оком не моргнути. Базовими в цьому разі є позначення двох рухів: повести вухом і моргнути оком як реакція несуттєві обставини. Позначення рухів дають семантичні переноси за суміжністю: позначення руху повік (моргати, мигати) переноситься на позначення руху брови, а це позначення, у свою чергу, переноситься на рух вуса. Аналогічно фор-

нуються соматичні сполучення дієслова поведи. Повести вухом – це реальна реакція тварини на звукові подразники. Метафорично позначення цієї реакції переноситься на людину – вухом не поведе. А далі поняття такого руху – реакції – переноситься на інші рухомі частини обличчя – вуса, брови або й навіть на всю голову: головою не поведе. Слід зазначити, що в іспанській мові така група фразеологізмів є нечисленною. Нам не вдалося знайти багато прикладів: *no mover pestaña* – бровою не поведи. Приклад *volver la cara a otro lado* (байдужо відвернутися) теж демонструє певну реакцію (байдужість).

Українські та іспанські соматичні фразеологізми можуть концептуалізувати різні сфери дійсності: комунікативні реакції людини, її психологічний, фізичний чи інтелектуальний стан, почуття та емоції, поведінку й діяльність людини, стосунки між людьми. Фразеологізми, що базуються на назвах жестів, поз, міміки, рухів тіла, беруть активну участь у процесі утворення фразеологічних концептів. Процес розвитку фразеологічного значення включає в себе вербалізацію соматичних рухів, вживання словосполучень у денотативному та фразеологічному значеннях водночас і закріплення фразеологічного значення. Жести чи міміка, що відображають певні реакції людей, дуже часто отримують словесне вираження. Питання про те, як реакції людського організму можуть бути відображені мовними засобами, залежить від носіїв мови й безпосередньо від її можливостей. Переживаючи одні й ті самі емоції, оцінюючи їх аналогічно, члени суспільства відбирають для висловлення своїх почуттів різні, хоча й функціонально подібні слова. Фізичні реакції подібні в людей, що належать до різних мовних колективів, на відміну від звичаїв, ритуалів, символізації явищ природи, факторів культури, відображених у мові. Практичний матеріал засвідчує, що в іспанській мові спостерігається більша варіативність способів і засобів вираження емоцій та почуттів. Специфічними рисами представників іспанської культури є їх підвищена психоемоційна експресивність, спонтанність у виявленні душевного настрою. Все це представлено великою кількістю експресивно-емоційної лексики.

Висновки. Отже, людське тіло – це не тільки об'єкт природи, а й об'єкт культури, об'єкт мови. Різні частини тіла беруть участь у кодуванні значень, що виражаються та передаються в процесі комунікації, або невербально, або в результаті інтерпретації жестів, міміки, поз, емоцій і почуттів людини, які можуть закріплюватися в мові у вигляді фразеологічних одиниць. У цьому випадку частини тіла є мовними образами й символами. У вербальному оформленні думок мовні образи відіграють надзвичайно важливу роль у спілкуванні, забезпечуючи обмін не тільки ідеями, а й емоціями. Тотожність семантики соматизмів у складі фразеологізмів різних мов по-різному представлена в них як якісно, так і кількісно. Соматична фразеологія віддзеркалює культурно-національну самосвідомість, національний менталітет кожної лінгвокультурної спільноти. Результати і висновки роботи мають значення для подальшого дослідження низки актуальних проблем української та іспанської фразеології, а також загальної теорії фразеології, когнітивної лінгвістики й етнолінгвістики, для вивчення найвної анатомічної картини світу, властивої українській та іспанській мовам.

Література:

1. Верещагин Е.М. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1990. – 247с.
2. Григорьева С.А. Словарь языка русских жестов / С.А. Григорьева, Н.В. Григорьев, Г.Е. Крейдлин. – Москва-Вена : ЯРК; Wiener Slavistischer Almanach Sonderband 49, 2001. – 230 с.
3. Добрушина Н.Р. Была не была (о репликах-жестах отчаяния) / Н.Р. Добрушина // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М. : ЯРК, 1999. – С. 194–205.
4. Козеренко А.Д. Тело как объект природы и как объект культуры / А.Д. Козеренко, Г.Е. Крейдлин // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 243–256.
5. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г.Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 581 с.
6. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / А.А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 344 с.
7. Самойлович Л.В. Відображення кінетичних засобів невербального спілкування в українських фразеологізмах / Л.В. Самойлович // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – Т. 37. – С. 173–175.
8. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; ред. І.К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – 547 с.
9. Стрілець Н.Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах (на матеріалі французької, іспанської та італійської мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / Н.Я. Стрілець. – К., 2002. – 185 с.
10. Толстова О.Л. Лінгвокогнітивні особливості соматичних фразеологізмів іспанської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / О.Л. Толстова. – К., 2007. – 19 с.
11. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови : посіб. для студ. філол. фак. вищ. навч. закл. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
12. Федосов О. Антропоморфная фразеология жестов и корпус / О. Федосов // Słowo. Tekst. Czas: Materiały VIII Międzynarodowej konferencji naukowej. – Szczecin: WNUS, 2005. – S. 103–107.
13. Casares J. Introducción a la lexicografía moderna / J. Casares. – Madrid, 1969. – 355 p.
14. Corpas Pastor G. Manual de fraseología española / G. Corpas Pastor. – Madrid: Gredos, 1996. – 238 p.
15. Pamies Bertran A. Modelos icónicos y archimetáforas: algunos problemas metalingüísticos en el ámbito de la fraseología / A. Pamies Bertran // Language Disign. – 2002. – № 4. – P. 9–20.
16. Zuluaga A. Introducción al estudio de las expresiones fijas / A. Zuluaga // Studia Romanica et Linguistica. – Francfort-Berna-Cirencester: Lang, 1980.

Миронова Л. А. Концептуализация жестовых движений и мимики человека во фразеологических единицах украинского и испанского языков

Аннотация. В работе исследуются соматические фразеологизмы украинского и испанского языков, которые базируются на номинациях жестовых движений и мимики человека. Произведен анализ и классификация материала, выбранного из фразеологических словарей украинского и испанского языков.

Ключевые слова: фразеологическая единица, концепт, жест, мимика, поза, соматизм.

Myronova L. The conceptualization of mans gestures and facial expression in phraseological units in Ukrainian and Spanish

Summary. The paper investigates the somatic phraseological units in Ukrainian and Spanish, based on the nomination of gestures and facial expression of a man. The analysis and classification of the material selected from the phraseological dictionaries of Ukrainian and Spanish languages have been carried out.

Key words: phraseological unit, concept, gesture, facial expression, posture, somatism.

*Сініцина В. В.,
аспірант кафедри германської філології
Донецького національного університету*

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ-ТЕРМІНІВ ГАЛУЗІ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті розглядаються структурно-семантичні особливості похідних іменників-термінів галузі енергозберігаючих технологій в англійській мові. Наведено класифікацію похідних іменників-термінів, відповідно до частиномовної належності твірної основи й індивідуальних особливостей словотворчих афіксів. Проаналізовано ключові поняття терміна й термінології, їх співвідношення з літературною мовою.

Ключові слова: термін, термінологія, похідні іменники, енергозберігаючі технології, твірна основа, словотворчий формант.

Постановка проблеми. Пропонована стаття присвячена розгляду похідних іменників-термінів галузі енергозберігаючих технологій в англійській мові. Сучасний інтенсивний розвиток сфери науки й техніки та їх вплив на суспільство спонукає до поглибленого вивчення проблем терміну та терміносистем, коли предметом як традиційної, так і прикладної лінгвістики стає термінологія спеціальних галузей знань [4, с. 6]. В умовах «термінологічного вибуху», який виявляє себе в неймовірному кількісному збільшенні термінів у різних галузях знань і їхньому подальшому проникненні за межі професійного використання, лінгвістичні дослідження галузевих термінологій забезпечують ефективність сучасних інформаційно-комунікаційних процесів на всіх рівнях, і це, у свою чергу, свідчить про актуальність цього наукового напрямку. Наявні у світі мови різняться більшою чи меншою мірою термінологічної розвиненості. До мов із сильно розвинутим термінологічним корпусом належать англійська, німецька, російська, французька, італійська мови.

Багатоаспектний аналіз термінології завжди перебував у центрі уваги лінгвістів, які вирішували загальні й конкретні, теоретичні і практичні питання, а саме: О.А. Ахманова, Т.О. Вінокур, М.Н. Володіна, А.С. Герд, Б.Н. Головін, В.П. Даниленко, Т.Л. Канделакі, Н.З. Котелова, В.Н. Прохорова, А.В. Суперанська та ін. Незважаючи на наявність значної кількості досліджень різних терміносистем, терміни галузі енергозберігаючих технологій (зокрема похідні іменники) в англійській мові не були предметом спеціального розгляду в зіставному аспекті. Цим зумовлена актуальність пропонованої статті.

Об'єктом дослідження є похідні іменники-терміни галузі енергозберігаючих технологій (далі – ГЕТ), наприклад: англ. *sustainability* «раціональне природокористування» ← *sustainable* «сталий», *depletion* «спустошення запасів» ← *to deplete* «руйнувати», *recuperator* «регенератор» ← *to recuperate* «регенерувати», *bundling* «система комплексної оплати за електроенергію і газ» ← *to bundle* «зв'язувати у лунок».

Предметом дослідження є структурно-семантична організація похідних іменників-термінів ГЕТ в англійській мові.

Метою дослідження є аналіз структурно-семантичних особливостей похідних іменників-термінів ГЕТ в англійській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доцільним буде спочатку навести тлумачення ключових понять терміна й термінології. Термін – слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя тощо. Термінологія – система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя або сукупність усіх термінів даної мови [3, с. 306–307].

Традиційно виділяються два напрями вивчення термінології, на основі кожного будується своя концепція терміна й термінології. Учені по-різному відповідають на питання: як співвідносяться конкретні термінології й літературна мова, чи відповідає термінологія ознакам літературної мови.

1. Дослідження першого напрямку протиставляють термін як особливу одиницю слову, мовній одиниці, а термінологію – загальноживаній лексиці. Термінологія є автономним розділом лексики, а її концепція як складової частини літературної мови відкидається. Термінологія трактується як спеціальна лексика, до якої належать усі лексичні засоби, так чи інакше пов'язані з професійною діяльністю людини [9, с. 18–26].

2. Термінологія відповідає всім ознакам літературної мови й характеризується як її окрема лексична підсистема, що забезпечує виконання важливої соціальної функції мови – спеціальної професійної комунікації [4, с. 12]. Літературна мова – унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує основні сфери діяльності, культурні потреби народу, художньої літератури, публіцистичних творів, періодичних видань, радіо, театру, науки, державних установ, школи тощо [3, с. 121]. В.Н. Прохорова вважає, що переконливим доказом єдності термінології й загальнолітературної лексики є факт створення та функціонування в усіх терміносистемах термінів лексико-семантичного творення. Зазначається, що лінгвісти при вивченні явища лексичної семантики в лексиці літературної мови, а також при дослідженні полісемії, омонімії, синонімії, розмірно-оцінних іменників залучають як фактичний мовний матеріал загальнолітературні слова й терміни [7, с. 6].

Кожна мова неповторна, її своєрідність міститься в структурі, функціях, походженні. Цей факт не заважає лінгвістам знаходити такі спільні ознаки літературних мов: упорядкованість, нормативність, стабільність,

обов'язковість, універсальність, наявність усного та письмового різновидів [10, с. 175]. Усі ці ознаки певної літературної мови створюють єдиний комплекс і, як зазначено вище, поширюються й на її термінологію, але з деякими обмовками. Ознака універсальності забезпечує спеціальну комунікативну функцію в умовах науково-технічного розвитку. Особливий статус має ознака обов'язковості, як зазначає Б.А. Головін, це не належить до термінології на перший погляд, але вона стає актуальною для носія мови в певній професійній діяльності, що передбачає його повне занурення в спеціальну термінологію й використання саме цієї термінології в комунікативних актах.

Постійна потреба в нових термінах стимулює розвиток термінології, яка є рухливою складовою лексики літературної мови і швидко поповнюється. До номінативних частин мови належать іменники, прикметники, дієслова, прислівники, але багато вчених відмічають переважно іменний характер термінотворення. За словами Я.А. Кухарж, саме іменникам властива абсолютна номінативна значущість, вони можуть транспонувати зміст усіх інших номінативних частин мови [11, с. 123]. У термінологічні словники включені переважно іменники тому, що вони 1) позначають предмети й висловлюють їхні поняття; 2) володіють високою частотністю в науково-технічних і

спеціально-професійних текстах [4, с. 73]. О.С. Ахманова зазначає, що в європейських мовах система іменників настільки розвинена, існують необмежені можливості утворювати віддієслівні іменники й абстрактні іменники, утворені від основ прикметників, що базовий склад термінологічного списку цих мов може бути вичерпаний саме іменниками [1, с. 11].

Структура і семантика похідних іменників-термінів ГЕТ. Матеріал дослідження становлять похідні іменники-терміни ГЕТ – 370 ЛО, відібрані шляхом суцільної вибірки з термінологічних словників Dictionary of energy, Dictionary of energy efficiency technologies [12, 13]. Результат дослідження структурної організації відібраних похідних іменників-термінів ГЕТ в англійській мові дав змогу виділити суфіксальні та префіксальні способи їхнього утворення з різним рівнем активності словотворчих формантів, що підтверджує «домінуючий внесок» афіксації в збагачення словарного складу англійської мови загалом на сучасному етапі її розвитку. Дослідження суфіксації та префіксації в англійській мові свідчать на користь факту більшого тяжіння до способу утворення нових слів за допомогою суфіксації й меншого – префіксації [2, с. 35].

Кількісні дані структурних типів похідних іменників-термінів ГЕТ в англійській мові подано в таблиці.

Таблиця

Кількісне співвідношення структурних типів похідних іменників-термінів ГЕТ в англійській мові

Спосіб утворення	Структурна модель	Словотвірні значення формантів	Кількість	
			інд.	заг.
Суфіксальний	V+ation/ion	опредметнена дія, процес	8	229 (62 %)
	V+er/or	назви механізмів, пристроїв, деталей; особа-діяч	65	
	V+ing	опредметнена дія, процес	60	
	V+ance/ence	опредметнена якість, назва пристрою	3	
	V+ ment	процес, результат	7	
	V+ ant	пристрій, матеріал	4	
	V+(e)ry/y	назва механізмів, процесів	2	
	A+ity	абстрактне поняття, якість, ознака	23	
	A+cy/ce	якість, ознака	11	38(10,2 %)
	A+er/or	назви пристроїв; особа-діяч	1	
	A+ ation/ion	опредметнена дія, процес	1	
	A+ant	пристрій, матеріал	1	
	A+(e)ry/y	абстрактне поняття		
	S+age	якість, ознака	9	
	S+ance/ence	якість, назва пристрою	4	20(5,4 %)
	S+ ation/ion	дія, процес	3	
	S+er/or	назви механізмів, пристроїв,	3	
	S+(e)ry/y	назва механізмів, процесів	1	
Префіксальний	de/ dis/ non/anti +S	заперечення, протилежність	7	29(7,8 %)
	ultra/super+S	надмірно	6	
	over+S	вище	5	
	co+S	спільність	3	
	re+S	повторення	2	
	bi+S	два	2	

	sub+S	нижній	2	54(14,6 %)
	fore+S	передній	1	
	semi+S	наполовину	1	
	micro+S	малий розмір, обсяг	13	
	photo+S	світло	11	
	bio+S	життя, життєві процеси	8	
	thermo+S	тепло	8	
	nano	одна мільярдна частина	4	
	helio+S	сонце	2	
	cryo +S	холод	2	
	aero+S	повітря	2	
	auto+S	самітність	1	
	hydro+S	повітря	1	
	mani+S	багатозначність	1	
	tri+S	три	1	
Усього			370	100%

Більшість іменників термінології ГЕТ становлять похідні іменники, утворені за допомогою суфіксів (287 ЛО – 77,6 %), наприклад: англ. economizer «економайзер, теплообмінник» ← to economize «економити», equalization «нейтралізація» ← to equalize «зрівнювати», absorptance «коефіцієнт поглинання» ← absorption «поглинання». Залежно від частини мовної належності твірної основи, похідні іменники, утворені за допомогою суфіксації, поділяються на такі підгрупи: віддієслівні (англ. appliance «прилад» від to apply «застосовувати»), відсубстантивні (ampere «сила струму» від ampere «ампер»), відад'єктивні (dimmer «регулятор сили світла» від dim «невизначний») іменники.

Найбільш продуктивними виявилися такі суфікси (див. таблицю):

1) -ation/-ion (82 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено переважно віддієслівні іменники, що означають процес або результат: ventilation «вентиляція» від to ventilate «провітрювати», weatherization «утримання тепла в житловому приміщенні» від to weatherize «утримувати тепло в житловому приміщенні», solarization «соляризація» від to solarize «піддавати впливу сонячного випромінювання», humidification «зволоження» від to humidify «зволожнювати», consumption «споживання» від to consume «споживати», dissipation «розсіювання» від to dissipate «розсіювати»;

2) -er/-or (69 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено переважно віддієслівні іменники, що означають назви певних механізмів, пристроїв, деталей або особу-діяча: consumer «споживач» від to consume «споживати», boiler «бойлер» від to boil «кипіти, варитися», insulator «ізоляційний матеріал» від to insulate «ізолювати, покривати ізоляцією»;

3) -ing (60 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено віддієслівні іменники, що означають предметну дію або процес: cooling «охолодження» від to cool «охолоджувати», zoning «процес окремого обігріву приміщень» від to zone «розбивати на зони», recycling «повторне використання» від to recycle «використовувати пов-

торно», relamping «заміна освітлення/лампи» ← to relamp «замінювати освітлення/лампи»;

4) -ity (23 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено відад'єктивні іменники, що позначають якість або ознаку: conductivity «теплопровідність» від conductive «теплопровідний», reflectivity «віддзеркалення» від reflective «віддзеркалюючий»;

5) -ance/ence (17 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено переважно віддієслівні іменники, що означають абстрактне поняття, якість або ознаку: emittance «випромінювання» від to emit «здатність випромінювати», illuminance «освітленість» від to illuminate «світитися», absorptance «коефіцієнт поглинання» від absorption «поглинання».

Меншу продуктивність виявили такі суфікси:

1) -cy/ce (11 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено відад'єктивні іменники, що означають абстрактне поняття, якість або ознаку: luminescence «люмінесценція» від luminescent «люмінесцентний», phosphorescence «фосфоресценція» від phosphorescent «фосфоресцентний», ecoefficiency «екологічна ефективність» від ecoefficient «екологічно ефективний»;

2) -age (9 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено відсубстантивні іменники, що означають абстрактне поняття, якість або ознаку: leakage «втрата через витікання» від leak «витікання», windage «пригонка до опору вітру» від wind «вітер»;

3) -ment (7 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено віддієслівні іменники, що означають процес або результат: catchment «видозбірна площа» від to catch «хапати, ловити», endowment «забезпечення ресурсами» від to endow «постачати, забезпечувати».

4) -ant (5 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено переважно віддієслівні іменники, що означають матеріал, пристрій або якість: coolant «охолоджувальний пристрій» від cool «прохолодний», dispersant «дисперсант» від to disperse «розпилювати»;

5) -(e)ry/y (4 ЛО) – суфікс, за допомогою якого було утворено відсубстантивні, віддієслівні, відад'єктивні

іменники, що означають пристрій, процес: refinery «нафтоочисна споруда» від to refine «очишати», recovery «відновлювання» від to recover «відновлюватись».

Префіксальний спосіб утворення похідних іменників-термінів ГЕТ виявився менш продуктивним, ніж суфіксальний. У результаті аналізу виявлено 25 префіксів та префіксоїдів (див. таблицю), які беруть участь в утворенні 83 лексичних одиниць, що становить 22,4 % від загальної вибірки, наприклад: англ. overload «перенавантаження» ← load «навантаження», cofuel «альтернативне паливо» ← fuel «паливо», forebay «аванкамера» ← bay «відсік», manifold «меніфолд, колектор» ← fold «згорток», hydrogasification «гідрогазифікація» ← gasification «газифікація», semiconductor «напівпровідник» ← conductor «провідник», cryocondensation «криоконденсація» ← condensation «конденсація», subcooler «переохолоджувач» ← cooler «кулер, охолоджуючий пристрій», aerogenerator «аерогенератор» ← generator «генератор».

Треба зазначити, що префікс підтверджує свій статус словотворчого форманта як більш автономного в фонетичному, морфологічному й семантичному відношеннях, ніж суфікс. Розташований попереду кореня або основи, він не зливається в єдиний фонетико-морфологічний комплекс із суфіксами. Значення твірної основи, до якої додається префікс, певною мірою зберігається, не зливаючись повністю із значенням префікса й не розчиняється в загальному значенні всього префіксального утворення загалом. Похідні іменники-терміни ГЕТ утворені за допомогою префіксації залишаються в межах тієї частини мови, до якої належать відповідні слова без префікса або префіксоїда [5, с. 101–102].

Префікс – афіксальна морфема, яка стоїть перед коренем і служить для творення нових слів або граматичних форм слова. Префіксоїд – коренева морфема, що вживається для творення нових слів, виступаючи в ролі словотворчого префікса [3, с. 214]. Префіксоїди відрізняються від «звичайних» корневих морфем семантичною елементарністю й регулярністю вживання в одній і тій самій відносно простій семантичній функції у складі похідних слів [6, с. 36].

У поданому аналізі підтверджується й семантична властивість префіксації, а саме префікси та префіксоїди, що брали участь в утворенні досліджуваної групи похідних іменників ГЕТ, узагальнюють певну ознаку, властиву тій чи іншій групі явищ, понять, предметів, і виконують виключно функцію засобу перебудови лексичного значення слова.

Найбільш продуктивними в утворенні похідних іменників-термінів ГЕТ виявилися такі префікси і префіксоїди:

1) Micro- (13 ЛО) – префікс, надає термінам значення малої величини, вузького спектру: microturbine «мікротурбіна», microchip «мікрочіп», microcircuit «мікросхема», microtechnology «мікротехнологія», microclimate «мікроклімат»;

2) Photo- (11 ЛО) – префіксоїд грецького походження (photo «світло») утворює групу слів, що позначають процеси, поняття, пристрої, пов'язані зі світлом: photoconversion «фотопереключення», photoreaction «фотореакція», photoemission «фотоемісія», photoelectricity «фотоелектрика»;

3) Bio- (8 ЛО) – префіксоїд грецького походження (bio «життя») утворює групу слів, що позначають процеси, поняття, пристрої, пов'язані з біоенергією: bioelectricity «біоелектрика», biofuel «біопаливо», biorefinery «отримання енергії з біомаси», biotechnology «біотехнологія»;

4) Thermo (8 ЛО) – префіксоїд грецького походження (thermo «тепло») утворює групу слів, що позначають процеси, поняття, пристрої, пов'язані з температурою, теплом: thermoscope «термоскоп», thermosiphon «термосифон», thermoelectricity «термоелектрика»;

5) De-, dis-, non-, anti- (7 ЛО) – група префіксів зі словотвірним значенням заперечення, протилежності, утворюють похідні іменники ГЕТ, що позначають процеси, протилежні тим, які містяться в значенні твірної основи: decompression «декомпресія», antigravity «антигравітація», discharge «розрядка», nonutility «автономія»;

6) Ultra-/super- (6 ЛО) – префікси мають словотвірне значення найвищої якості, у технічній термінології відбивають прогрес науки й техніки, у цьому разі утворюють групу похідних іменників-термінів ГЕТ, що позначають удосконалені прилади: ultracapacitor «ультраконденсатор», supercapacitor «суперконденсатор», supercharger «компресор, нагнітач».

Словотворчі форманти photo-, bio-, aero-, auto-, cryo-, hydro-, що зустрічаються в наведених вище прикладах, інтерпретуються як напівафікси (афіксоїди), а саме напівпрефікси (префіксоїди). Це пояснюється тим, як стверджує М.Д. Степанова, що ці словотворчі форманти є кореневими морфемами, які втратили генетичний зв'язок зі своїми коренями, зазнали десемантизації [6, с. 100]. Повнозначне слово може перетворитися в префікс, якщо в результаті багаторазової участі в словоскладанні як перший компонент складного слова втрачає своє лексичне («речовинне») значення й починає виражати лише ставлення, загальну ознаку [5, с. 102]. Отже, наприклад, у групах похідних іменників-термінів ГЕТ photoconversion «фотопереключення», photoreaction «фотореакція», photoemission «фотоемісія», photoelectricity «фотоелектрика» або bioelectricity «біоелектрика», biofuel «біопаливо», biorefinery «отримання енергії з біомаси», biotechnology «біотехнологія» значення першого компонента photo- або bio- перетворюється на засіб посилення, самі слова в групах мають різні значення, об'єднані загальнокатегоріальним значенням цих префіксоїдів.

Висновки. 1. Похідне слово, а саме похідний іменник має складний комплекс структурних і семантичних характеристик. Досліджувані похідні іменники термінології ГЕТ є вторинними утвореннями, семантично залежними від твірної основи і словотворчих афіксів.

2. Переважну більшість дослідженого матеріалу становлять похідні іменники, утворені за допомогою суфіксів (287 ЛО – 77,6 %), найпродуктивнішими з них виявились віддієслівні суфікси (221 ЛО): -ation/-ion (82 ЛО), -er/-or (69 ЛО), -ing (60 ЛО). Утворені за допомогою цих суфіксів похідні іменники-терміни ГЕТ набули відповідних значень: процес/дія, механізм/пристрій, діяч, определена дія.

3. Префіксальний спосіб утворення похідних іменників-термінів ГЕТ виявився менш продуктивним (83 ЛО – 22,4 %). Серед словотворчих формантів були також префіксоїди (54 ЛО), кореневі морфемні грецького

походження, що втратили генетичний зв'язок зі своїми коренями, зазнали десемантизації.

4. Утворення іменників-термінів підпорядковується найважливішим законам розвитку термінології, але водночас має свою специфіку, подальше дослідження якої може зробити свій внесок в укладання англо-українських словників галузей енергетики, енергозбереження й енергоефективності, енергозберігаючих технологій

Література:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Володарская Э.Ф. Языковая изменчивость: лингвистические и экстралингвистические аспекты. Инновационные процессы в современном английском языке / Э.Ф. Володарская // Вопросы филологии : науч. журнал / гл. редакторы Э.Ф. Володарская, В.А. Виноградов. – М. : Институт иностранных языков, 2004. – № 2 (17). – С. 35–51.
3. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 183 с.
4. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
5. Дорохова И.Н. Префиксальное образование субстантивных терминов в английском языке в сопоставлении с русским (на материале современного англо-русского морского словаря) / И.Н. Дорохова, Б.М. Тогунов // Вестник АГТУ : науч. журнал. – Астрахань : Астраханский государственный технический университет, 2010. – № 1. – С. 101–108.
6. Кушнир О.Н. Актуализация лингвокультурных концептов, вербализованных заимствованными префиксами и префиксоидами / О.Н. Кушнир, И.Н. Дорохова, Б.М. Тогунов // Вестник БФУ им. Канта : науч. журнал. – Калининград : Балтийский федеральный университет, 2011. – № 2. – С. 36–43.
7. Прохорова В.Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) / В.Н. Прохорова. – М. : Филологический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 1996. – 125 с.
8. Степанова М.Д., Методы синхронного анализа лексики / М.Д. Степанова. – М. : Высшая школа, 1968. – 201 с.
9. Суперанская А.В. Общая терминология. Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.
10. Филин Ф.П. Истоки и судьбы русского литературного языка / Ф.П. Филин. – М. : Наука, 1981. – 330 с.
11. Kuchar J. К общей характеристике номинации / J.Kuchar // Travaux linguistiques de Prague, Etudes structurales dédiées

aux VI Congres des slavistes, Academia, Prague, 1968. – P. 119–129.

12. Dictionary of energy / Cutler J. Cleveland, Christopher Morris. – First Edition. – Boston: Elsevier Ltd, 2006. – 520 p.
13. Dictionary of energy efficiency technologies / Michael F. Hordeski. – Lilburn, Georgia: The Fairmont Press, Inc., 2004. – 305 p.
14. Plag I. Word-Formation in English / I. Plag. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 240 p.

Синицына В. В. Структурно-семантический анализ производных существительных-терминов сферы энергосберегающих технологий в английском языке

Аннотация. В статье рассматриваются структурно-семантические особенности производных существительных-терминов сферы энергосберегающих технологий в английском языке. Приведена классификация производных существительных-терминов, в соответствии с частью речи, производящей основы, и индивидуальных особенностей словообразовательных аффиксов. Проанализированы ключевые понятия термина и терминологии, их связь с литературным языком.

Ключевые слова: термин, терминология, производные существительные энергосберегающие технологии, производящая основа, словообразовательный формант.

Sinitsina V. The structural and semantic characteristics of the derived nouns-terms of the sector of energy efficiency technologies in English

Summary. The article concerns itself with the structural and semantic characteristics of the derived nouns-terms of the sector of energy efficiency technologies in English. The classification of the derived nouns-terms is provided according to the part of speech of the base words and specifics of the derivational affixes. The basic notions of the term and terminology are analyzed along with their correlation with the standard language.

Key words: term, terminology, derived nouns, energy efficiency technologies, base word, derivational affix.

*Стаднік І. О.,
аспірант кафедри перекладознавства
та прикладної лінгвістики
Херсонського державного університету*

ДО ПРОБЛЕМИ ВІДОБРАЖЕННЯ СВОЄРІДНОСТІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ (на матеріалі англійської та української мов)

Анотація. Стаття присвячена аналізу мовної картини світу і її зв'язку із процесом концептуалізації, зіставленню англо- та україномовної картин світу військової сфери. На основі вивчення лінгвістичних розвідок, присвячених дослідженню терміна «мовна картина світу» й зіставлення різних поглядів щодо його сутності, виокремлено низку найсуттєвіших рис, які відрізняють і є спільними для носіїв англійської та української мов.

Ключові слова: мовна картина світу, мовна свідомість, концептосфера, війна, військовий дискурс.

Постановка проблеми. Кінець ХХ століття приніс з собою величезні зміни в системі міжнародних відносин та кардинально змінив геополітичне середовище світу. Стосунки України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) почали розвиватися невдовзі після отримання країною незалежності в межах багатостороннього форуму для консультацій і співробітництва з політичних питань і питань безпеки. За останні 20 років військова та військово-технічне співробітництво між представниками Збройних сил (далі – ЗС) України і НАТО значно розширилося і на сьогодні розвивається в межах миротворчої діяльності, у плані реалізації міжнародних договорів, обміну новітніми технологіями, проведення спільних маневрів і навчань, а також спільних заходів у форматі «Україна – НАТО».

У цих умовах у ході взаємодії між ЗС різних держав може скластися ситуація, за якої носії різних мовних картин світу можуть неодноково розуміти окремі поняття, що стосуються військової сфери. У результаті цього можливі збої в комунікації та зниження рівня ефективності взаємодії. Одним із шляхів запобігання подібній ситуації є вивчення того, як носії різних мовних картин світу розуміють ті чи інші поняття військової сфери.

Актуальність цього дослідження полягає в такому: 1) війна та її характеристики належать до найважливіших подій у житті як окремої людини, так і загалом людства, цей феномен має множинну номінацію в мові, проте на цей час в концептологічному й лінгвокультурному планах вивчений ще недостатньо; 2) англійська та українська мовні картини світу, як і всі інші, має універсальні та специфічні ознаки.

Мета статті полягає в розгляді теоретичних, переважно лінгвістичних розвідок, присвячених вивченню мовної картини світу і її зв'язку з процесом концептуалізації; здійсненні зіставного аналізу системи образів і понять в україно- та англійськомовних картинах світу й виявленні в них елементів, що збігаються, різняться і є унікальними.

Специфічність діяльності військовослужбовців зумовлює регулярне використання ними вузькопрофесійної лексики, що належить до сфери опису явищ і об'єктів військової дійсності. Усі лексичні одиниці, які використовують військовослужбовці під час виконання професійних завдань, становлять певну систему, що включає не тільки самі лексичні одиниці, а й відповідні уявлення про предмети та явища об'єктивної дійсності.

До теми війни як об'єкта лінгвістичної студії останніми роками апелює чимало дослідників з акцентуацією на способах вербалізації цього багатоаспектного явища (Л. Венедиктова, О. Головань, В. Крячко, О. Липіна та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку мовознавства домінантою мислення стає не пізнання, а взаєморозуміння, що неминує передбачає дослідження взаємодії мови, культури й особистості. Мова є формою відображення навколишньої дійсності та безпосередньо самої людини, засобом отримання знань про цю дійсність.

У зв'язку з цим важливо визначити, як слід трактувати таке поняття, як мовна картина світу, оскільки на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки не існує єдиної думки щодо цього.

Отже, класичним вбачаємо визначення, запропоноване Й. Вайсгербером, який уперше ввів термін «мовна картина світу» в наукову термінологічну систему. На думку вченого, кожна мова унікальна й у кожній мові закладена своя так звана картина світу – культурноспецифічна модель. Мова об'єднує весь людський досвід у єдину картину світу і змушує людину забути про те, як раніше, до того як вона вивчила мову, сприймала навколишній світ [1, с. 58].

Значний вклад у розмежування понять «картина світу» й «мовна картина світу» внесли Е. Сепір і Б. Уорф. Вони стверджували, що «уявлення про те, що людина орієнтується в зовнішньому світі, по суті, без допомоги мови й що мова є лише випадковим засобом вирішення специфічних завдань мислення та комунікації, – це лише ілюзія. Насправді «реальний світ» значною мірою несвідомо будується на основі мовних звичок тієї або іншої соціальної групи» [2, с. 71].

За Б. Уорфом, граматичні й семантичні категорії мови слугують не тільки інструментами для передачі думок мовця, вони також формують його ідеї та управляють його розумовою діяльністю. Тим самим люди, що розмовляють різними мовами, будуть мати різні уявлення про світ, а

в разі значних структурних розбіжностей між їх мовами при обговоренні деяких тем у них можуть виникати труднощі у взаєморозумінні. Оскільки мови по-різному класифікують навколишню дійсність, то і їх носії різняться за способом стосунку до неї [3, с. 141].

Отже, мови різняться між собою, і ці мовні відмінності пов'язані з важливими відмінностями у звичаях і загальноприйнятих нормах поведінки в тих культурах, де ці мови розвиваються. Зрозуміло, що культура тісно пов'язана і з лексикою, і з прагматикою мови. І, незважаючи на деякий скептицизм відносно сили гіпотези Сепіра-Уорфа, вивчення крос-культурних наукових досліджень, присвячених її перевірці, дає підтвердження, принаймні, частині її версії.

Мова, мислення й культура настільки взаємопов'язані, що не можуть існувати та функціонувати окремо. На культурну й мовну реальність впливає низка факторів середовища, регіональні, соціокультурні, політичні, економічні, ідеологічні, конфесійні та гендерні аспекти життєдіяльності нації. Найважливішими з них є такі: 1) географічне розміщення, що зумовлює значні відмінності в поглядах на світ і життя. Ці відмінності пояснюють різницю в різному ставленні народів до тих самих явищ (наприклад, відсутність змін пір року або водних потоків зумовлює відсутність розуміння руху, оскільки певні народи не бачать його у природі); 2) історичний розвиток як надзвичайно важливий фактор становлення та життя нації визначає її долю, позначається на людській свідомості і зберігається як пам'ять про минуле; 3) релігійна система вірувань та уявлень, що формує систему морально-етичних цінностей, культивованих у народі, і впливає на її представників.

Лінгвоментальна картина військового світу являє собою сукупність лінгвокультурних образів дійсності, яка існує в індивідуальній чи колективній свідомості військової сфери життя мовного співтовариства. Військова комунікація фіксує особливості військового дискурсу за допомогою ментальних одиниць (концептів, стереотипів,

сценаріїв, концептуальних полів, цінностей тощо), котрі визначають військові погляди суб'єктів військової ситуації. Військова ситуація, яка вербалізується військовим дискурсом, сприймається як свого роду «діалог» з іншими людьми й культурами, здатний відобразити мовні, культурологічні, соціальні, економічні, політичні, національні та інші ментальні поля військової картини світу [4, с. 12]. З погляду стилістичної характеристики всі військові матеріали відрізняються насиченістю спеціальною військовою лексикою, широким використанням військової й науково-технічної термінології, великою кількістю військової номенклатури і спеціальних скорочень та умовних позначень, що використовуються тільки у військових матеріалах.

Сучасна теорія війни розглядає «війну» як соціально-політичний процес, що характеризується боротьбою суб'єктів геополітики за ресурси, виживання, роль і статус у цьому світі, за можливість перерозподілу територій, формування нової картини світу й подальше використання стратегічних успіхів і перемог. З метою суспільної та психологічної безпеки населення влада навмисно замовчує окремі факти, а інколи завідомо спотворює істинність подій. Протягом багатьох років розроблялися методи побудови складних військових евфемізмів (не просто підміна слів і понять, а мовні конструкції з точно вимірними ефектами впливу на масову свідомість) [5, с. 115]. Унаслідок цього стало можливим говорити про таку технологію маніпуляції свідомістю, як зміна значення слів і понять. З преси все частіше виключається лексика з негативною конотацією, а замість неї вводиться нейтральна. Тобто, створюється віртуальна дискурсивна реальність, у контексті якої війна сприймається аудиторією інакше, що вигідно правлячим елітам.

Отже, спробуємо проаналізувати особливості дискурсу військових новин преси на прикладі Революції гідності та подальшого збройного конфлікту в Південно-східній Україні.

Таблиця

Україномовна преса	Російськомовна преса	Англomовна преса
США допоможуть українській армії тепло-візорами й роботами-саперами. Путін одержимий дияволом і діє під впливом сатани. Росія розтоптала принципи миру та демократії. Російські десантники хизуються на камеру, що воюють в Україні. Уночі сили АТО завдали удару по базовому табору терористів біля н. п. Веселе	НАТО всё больше выглядит как анти-российский альянс. План Путина раскритиковали западные СМИ, но поддержали влия-тельные политики. Сергей Лавров: Применение плана Путина поможет Украине выйти из кризиса. Ветераны России: У русских людей в генах заложено помогать братским народам. Митинг против карательной операции на Донбассе прошёл на Венецианском кино-фестивале	Obama calls on N ATO to strengthen Ukrainian military against Russia. Putin walks a tightrope as evidence mounts of Russians dying in Ukraine. What Russian volunteers are doing for separatists. Wives want to know if Russian soldiers went to Ukraine. Ukraine crisis dominates CEE forum

У вищенаведених прикладах можна побачити, що навіть найнейтральніші теми в такому «оточенні» з часом набувають негативного забарвлення. Відзначимо, що багато тем, які також є частиною військового дискурсу, або взагалі не висвітлюються ЗМІ, або відображені тільки в деяких із них. Так, російські ЗМІ уникають теми «перебування російської армії на території України».

Встановлено, що сучасні форми війни не називаються війною відкрито і, отже, як уже зазначалося, преса по можливості уникає використання «лексичних показників

війни» (військових термінів). Так, збройний конфлікт в Україні має різні найменування в різних мовних картинах світу, наприклад: для носіїв англійської мови – Ukrainian crisis (за словниковою дефініцією crisis – an unstable or crucial time or state of affairs in which a decisive change is impending) [6], для носіїв російської мови – карательная операция (за словниковою дефініцією операцией називаються боевые действия, которые проводятся с одной целью и объединены одним заданием) [7, с. 867], для носіїв української мови – антитерористична операція (Антитерорис-

тична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою, звільнення заручників, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичного акту чи іншого злочину, здійснюваного з терористичною метою) [8, с. 24].

Розглянемо особливості конкретних ментальних одиниць, що утворюють мовну картину американського військового світу, на прикладі військової комунікації в публічній діяльності. Показово, що інавгураційне звернення як особливий вид ритуального жанру, відображає найважливіші елементи національної свідомості.

Зазначимо, що в картині світу американців одним із найбільш важливих соціокультурних понять є війна. Людство здавна замислювалось над цим феноменом, вирішуючи питання військових конфліктів у термінах філософії, психології тощо. Слід наголосити на тому, що сфери військової свідомості наявні в мовних національних картинах усіх сучасних цивілізованих народів і, як правило, концепти – універсальні. Водночас кожна мова являє собою оригінальну структурну організацію та ієрархію цих концептів, так як у їх зміст входять не тільки понятійні, а й емоційні, образні, культурно-історичні та, звичайно ж, ціннісні компоненти.

На сьогодні, як уже зазначалося, чітко простежується боротьба за владу, сфери впливу, де використовують різноманітні засоби для досягнення поставленої мети. Одним із них є промови політиків, які прагнуть «зачепити» потрібні «струни» масової свідомості [9, с. 8]. Зазвичай, вони націлені на перегукування з внутрішніми переконаннями кожного з адресатів. Саме тому розгляд інавгураційної промови дає змогу провести лінгвістичний аналіз мовної картини світу військової сфери американської та української націй загалом.

Отже, на прикладі звернення президента Б. Обама до власного народу, проаналізуємо основні риси американської мовної картини світу військової сфери. Перше, на що ми звернули увагу – це образ «величчя нації» (“We remain the most prosperous, powerful nation on Earth”, “... We the People have remained faithful to the ideals of our forebears...”, “In reaffirming the greatness of our nation, we understand that greatness is never a given”), образ «друга» або позитивний образ нації (“America is a friend of each nation and every man, woman, and child who seeks a future of peace and dignity, and that we are ready to lead once more”), Обама підкреслює, що США у своїй зовнішній політиці будуть спиратися на підтримку друзів і союзників (“With old friends and former foes, we’ll work tirelessly to lessen the nuclear threat and roll back the specter of a warming planet”), які дають змогу краще зрозуміти національну самосвідомість американського суспільства. По-друге, така абсолютна антицинічність людського буття, як війна, асоціюється радше з позитивним, ніж негативним поданням війни у свідомості американців: “Our nation is at war, against a far-reaching network of violence and hatred”. Образ ворога країни здається розмитим і невизначеним, йому протиставляється згуртованість народу: “We will not apologize for our way of life nor will we waver in its defense. And for those who seek to advance their aims by inducing terror and slaughtering innocents, we say to you now that, Our spirit is

stronger and cannot be broken. You cannot outlast us, and we will defeat you”.

Зазначимо, що дипломатія США бере найактивнішу участь у вирішенні значної кількості міжнародних конфліктів і суперечок, протилежна ситуація спостерігається в Україні. Україна завжди намагалася зберегти нейтралітет відносно військової ситуації у світі, тому військові реалії не є звичними для свідомості українського народу за останні роки незалежності.

Аналіз мовної картини українського військового світу вможливує висновок про те, що для української сторони більшість війн мали за мету відстояти незалежність. Багатогранне висвітлення цього концепту в українській культурі та мові зумовлено бурхливим емоційним відгуком при відтворенні номінації війна і співвіднесення її у свідомості носіїв української мови з такими поняттями, як страх, горе, біль, руйнування, смерть.

Історія української культури багата на героїв-лицарів честі, патріотів, пророків, які можуть піднести й очистити душі, запалити їх священною любов’ю до України, її народу. Зазначимо, що однією з високохудожніх перлин української літератури є глибоко патріотична поема І. Франка «Мойсей», у кожному рядку якої відчувається зболена душа автора за стражденну долю України, його любов, віра і надія на те, що прийде час, і народ «...огнистим видом засяє у народів, вільних колі... і гяне, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі», тобто побудує власну самостійну державу. І. Франко добре знав менталітет свого народу, його рабську психологію і передбачав, які катастрофи чекають його на шляху визволення і створення своєї державності. Тому найперша заповідь його – бути однастайними у священній боротьбі за державність, невідступно вірити в реалізацію своєї ідеї, пройти для цього весь шлях до кінця.

Оскільки особливість українського менталітету, світогляду нації, народу яскраво зображені у творах І. Франка, саме тому президент України П. Порошенко у своїй інавгураційній промові не раз звертається саме до рядків цього великого майстра слова: «...живий вогник у сім’ї європейських народів і діяльні співробітники європейської цивілізаційної праці». У цьому прикладі можна побачити, що українському народові не властиво зазіхати на чуже, він лише маленький «вогник», який хоче жити у мирі та злагоді, що засвідчують наступні слова президента: «... нам необхідні в першу чергу мир, безпека та єдність. ... мир – найголовніше, чого прагне сьогодні український народ».

В українськомовній картині світу часто використовується словосполучення «священна війна», яке відображає національно-специфічне ставлення українського народу до Великої Вітчизняної війни: немає жодної родини в Україні, де б хтось із рідних і близьких не загинув на цій війні.

Сучасна українська мовна картина світу переповнена такими асоціативними з війною поняттями, як анексія, війна, спецоперація; сепаратисти, бойовики, терористи, снайпери, ополченці, диверсанти, федералісти, заручники, мирні мешканці, силовики, нацгвардійці, військові; захопили, відбили, обстріляли, потрапили в засідку, бомбардували, замінували, розмінували, підірвалися, загинули, поранили; РПГ, БМП, БТР, танк, «Град», міномети, автомати. Слова війни, які рясніють тепер звідусіль, нагніта-

ють, мобілізують, лякають, втомлюють і, зрештою, чітко сигналізують про небезпеку («Україна перетворюється на поле бою Другої Холодної війни», «Необхідно не допустити, щоб НАТО та РФ воювали на території України»).

З вищезазначеного можна зробити висновок, що роль інавгураційної промови в сучасній політиці, безсумнівно, величезна, це не тільки приголомшливий вплив на свідомість нації, а й демонстрація конкретної тактики й іміджу, які криються за цими словами. А імідж голови держави, як відомо, створює й імідж країни загалом. Очевидно, історія людства в цілому та історія кожної окремої цивілізації – це історія війн.

Висновки. Сучасна війна може бути далека від відкритого насильства і військових дій. Місцем її проведення й одночасно метою є психіка людини. Наслідки таких дискурсивних війн більш руйнівні. Враховуючи прихований характер війни, вона веде до панування одних соціальних чи етнічних груп над іншими, що не мають доступу й контролю над інформаційними потоками. Різні рівні військового дискурсу беруть участь у створенні, вираженні, поширенні й упродовженні у масову свідомість негативних або позитивних думок, суджень, оцінок, стереотипів і забобонів відносно суспільних, соціальних, етнічних та інших груп. Військовий дискурс ЗМІ відіграє, безсумнівно, важливу роль у маніпуляції громадською свідомістю.

Зіставні характеристики ставлення до війни в мовних картинах світу відрізняються певною специфікою, яка відображається більшою мірою в понятті «війна» для носіїв англійської мови. Для них війна – засіб вирішення глобальних проблем підтримання миру і спокою на планеті. Відмінності в концептуалізації досліджуваного фрагмента дійсності полягають в тому, що в україномовній картині світу війна є відображенням тривожності, почуття небезпеки, агресії. У роботі підкреслюється, що в українській культурі контраст між своїм і чужим різкіший, ніж в американській. Характерними нормами українського суспільства є невтручання в чуже життя, терплячість стосовно оточуючих, осуд нав'язування своєї волі іншим людям.

Ми вважаємо, що ця стаття не вичерпує всієї проблематики, пов'язаної з тематикою дослідження. Перспективи подальших досліджень убачаємо у лінгвістичному вивченні особливостей вербальної репрезентації концепту WAR/ВІЙНА в англійській та українській мовних картинах світу.

Література:

1. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование Духа / Й.Л. Вайсгербер ; пер. с нем. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
2. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.

3. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – Вып. 1. – С. 135–168.
4. Венедиктова Л.М. Концепт «Война» в языковой картине мира : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Л.М. Венедиктова. – Тюмень, 2004. – 24 с.
5. Бойко М.Г. Эвфемизмы в текстах военной тематики как средство воздействия на читателя / М.Г. Бойко // Материалы межрегиональной научно-техн. конф. – Омск : ОТИИ, Броня, 2002. – С. 113–115.
6. New Webster's Dictionary and thesaurus [Electronic Resource]. – Mode of access : URL: <http://www.merriam-webster.com/>.
7. Толковый словарь русского языка / под редакцией Д.В. Дмитриева. – М. : Астрель, АСТ, 2003. – 1584 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / ред. коллег. І.К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1: А / в ред. П.Й. Горещкий, А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, Н.І. Швидка. – К. : Наукова думка, 1970. – 799 с.
9. Крячко В.Б. Концептосфера «Война» в английской и русской лингвокультурах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / В.Б. Крячко. – Волгоград, 2007. – 23 с.

Стадник И. О. К проблеме отражения своеобразия языковой картины мира военной сферы (на материале английского и украинского языков)

Аннотация. Статья посвящена анализу языковой картины мира и ее связи с процессом концептуализации, сопоставлению английской и украинской языковых картин мира военной сферы. На основе изучения лингвистических исследований, посвященных анализу термина «языковая картина мира» и сопоставления различных взглядов относительно его сущности, выделен ряд существенных характеристик, которые отличают и являются общими для носителей английского и украинского языков.

Ключевые слова: языковая картина мира, языковое сознание, концептосфера, война, военный дискурс.

Stadnik I. Representation specificities of the world language picture of the military sphere (based on the English and Ukrainian languages)

Summary. The article analyzes the world language picture and its connection with the process of conceptualization. There is a comparison of the English and Ukrainian world language pictures of the military sphere. On the basis of linguistic studies that investigate the term “world language picture” and comparison of different views concerning its nature a number of essential features that differentiate and are general for English and Ukrainian native speakers is singled out.

Key words: world language picture, language consciousness, conceptosphere, war, military discourse.

Хоровець В. Є.,

аспірант

Маріупольського державного університету

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ Й СЕМАНТИКИ ПРИЙМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПРИЧИНИ В АНГЛІЙСЬКІЙ І НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті розглянуто основні принципи класифікації англійських і новогрецьких прийменників. Проаналізовано англійські та новогрецькі прийменники зі значенням причини, а також досліджено їх структурно-семантичні особливості. Визначено подібності й розбіжності прийменників на позначення причини в досліджуваних мовах і висвітлено подальші перспективи дослідження.

Ключові слова: прийменник, причина, причинові відношення, структурно-семантичні особливості, класифікація, семантична структура.

Постановка проблеми. Прийменник являє собою багатопланове явище, яке завжди викликало й викликає численні дискусії та суперечки. Місце прийменників у системі мови, дискусії стосовно їх лексичного значення, проблема визначення домінуючого значення (лексичного чи граматичного), залежність прийменника від відмінка чи керування відмінком з боку прийменника – ось далеко не повний перелік питань, на які все ще не існує однозначної відповіді.

Інтерес до вивчення службових частин мови, особливо прийменників, у різних мовах і надалі не припиняється в сучасній лінгвістиці. Зокрема цим питанням займалися і продовжують займатися М. Всеволодова, Є. Харитонова, І.А. Щукіна, Р. Saint-Dizier, С. Vandeloise [3; 8–11]. Утім, якщо дослідженню англійських прийменників присвячено багато робіт, прийменникам новогрецької мови все ще бракує належної уваги. Крім того, варто зазначити, що, з погляду семантики, одними з найменш досліджених відношень, які можуть виражати прийменники, є причинові відношення будь-якої мови, зокрема англійської та новогрецької. Отже, все це зумовлює актуальність дослідження.

Мета цієї розвідки – дослідження особливостей структури й семантики прийменників зі значенням причини в англійській і новогрецькій мовах. Окреслена мета передбачає вирішення таких завдань:

- 1) висвітлення особливостей прийменникових систем англійської та новогрецької мов;
- 2) виділення англійських і новогрецьких прийменників зі значенням причини та їх структурно-семантичний аналіз;
- 3) визначення подібностей і розбіжностей прийменників на позначення причини в досліджуваних мовах.

Об'єктом дослідження є причинові прийменники англійської та новогрецької мов. Предметом дослідження виступають функціональні та структурно-семантичні особливості причинових прийменників англійської та новогрецької мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Англійські прийменники походять від прислівників, іменників (інколи прикметників) чи дієприкметників і, відповідно, їх можна поділити на такі групи: 1) прислівникові (adverbial), 2) відіменникові (nounal), 3) віддієслівні чи дієприкметникові (verbal or participial). Прислівникові прийменники, у свою чергу, можна поділити на прості, або первинні (simple or primary), котрі сформувалися дуже давно від прислівників місця (in, on, for, to тощо), та складні (compound), які складаються з двох чи трьох прислівників або прийменників (into, out of, about тощо).

Відіменні субстантивні прийменники походять від адвербіальних словосполучень, що складаються з первинного прийменника та іменника, до якого часто приєднується, у такому випадку, другий первинний прийменник. Такі сполучення або втратили прийменник (наприклад, down вниз по – іd of dūne з пагорбу), або зберегли редукований прийменник, що перетворився на омертвілий префікс (alboard, belside, behind), або зберегли нередукований прийменник (in spite of, in accordance with, by means of). Залежно від цього відіменні субстантивні прийменники є або простими (спрощеними), або складними (за видом похідними (compound), або складеними (composite).

Відіменні ад'єктивні прийменники (along, below) походять від сполучень первинних прийменників з субстантивованими прикметниками. Дієприкметникові прийменники сформувалися на основі дієприкметників теперішнього часу (concerning, restricting) або від дієприкметників минулого часу (past, except). Деякі з таких прийменників складені, тому що вони є сполученням колишнього дієприкметника та первинного прийменника (owing to, according to) [1, с. 6–7; 2, с. 200].

Важливе місце в прийменниковій системі англійської мови посідають прийменники зі значенням причини. Отже, на основі аналізу лексикографічних джерел англійської мови було виявлено 16 прийменників, які мають у своєму значенні сему причинності: 9 простих, 1 складний та 6 складених. До простих прийменників причини зараховуємо такі: after, at, by, for, from, in, of, on, with. Усі ці прийменники мають сему причинності у складі своїх значень, але для жодного з них вона не є ні головною, ні однією з основних, а посідає п'яте, шосте або навіть восьме місце серед інших значень. Ці прийменники можуть виражати таке: 1) власне причину: he was pleased at hearing the news – він зрадів, почувши новини, to cry out in surprise – закричати від здивування; 2) причину, джерело: to die by hunger – вмерти з голоду, to know by experience – знати з досвіду, he was bent with age – роки зігнули його; 3) причину, привід: to cry for joy – плакати від радощів;

4) причину, спонукання: *he acted from principle* – він діяв із принципу; 5) причину, підставу: *to do something of one's own accord* – робити щось за власним бажанням.

До наступної групи належить складний прийменник *out of*. Але статус цього елемента досить неоднозначний, тому що деякі дослідники вважають недоцільним називати *out of* прийменником і зараховують його до групи слів, що виконує функцію прийменників та має значення прийменників [5]. Інші ж, навпаки, зараховують цей елемент до складу прийменників англійської мови [2; 4; 6]. Услід за точкою зору, яка подана в багатьох сучасних граматиках англійської мови, будемо називати цей елемент прийменником. Отже, цей прийменник може виражати причину або підставу, причому в його семантиці сема причини посідає ядерну позицію: *out of respect* – з поваги, *out of spite* – від злості.

Складені прийменники викликають численні суперечності, тому що стосовно їх визначення існує багато розбіжностей. По-перше, це відкритий клас і кількість його складників невизначена. По-друге, деякі лінгвісти вважають прийменниками лише частину складових цього класу – *because of*, *thanks to*, *due to*, інші ж елементи – або взагалі не вважають прийменниками [17; 18], або називають їх фразами, які знаходяться на шляху до перетворення на прийменники [7]. Утім, більшість дослідників зараховують цей клас до складу прийменників і називають їх або складеними, або фразовими прийменниками [4; 6; 10]. Отже, до складених прийменників причини зараховуємо такі прийменники: *because of*, *by virtue of*, *due to*, *on account of*, *owing to*, *thanks to*. Для всіх цих прийменників причинове значення є основним, а для *because of* ще і єдиним. Причому прийменник *because of* є одним із основних засобів вираження причинових відношень в англійській мові.

Стосовно новогрецьких прийменників, їх зазвичай поділяють на дві основні групи. Але серед дослідників немає єдності щодо назв цих груп і принципів їхньої класифікації. Отже, використовуються такі назви:

1) загальні (*κοινές*) – загальнозживані прийменники, які користуються частотним вжитком. Наприклад: *Γράφει με το χέρι* – пише ручкою, або прийменники загального зживання (*προθέσεις γενικής χρήσεως*): *με, σε, για, από*, які характеризуються значною полісемією. Наприклад: *Πηγαίνω στη Γαλλία* – їду до Франції;

2) наукові чи застарілі (*λόγιες* чи *απαρχαιωμένες*) – прийменники, що походять від давньогрецької та зживаються або лише у формалізованому стилі, або в стереотипних виразах. Наприклад: *Ο Περικλής έζησε τον 5ο αι. προ Χριστού* – Перикл жив у 5-ому столітті до н. е., або прийменники специфічного зживання (*προθέσεις ειδικής χρήσεως*), які характеризуються більш конкретним значенням. Наприклад: *Το ταξίδι του “Οδυσσέα”, λόγω εμπόδιων, κράτησε δυο χρόνια* – унаслідок перешкод, подорож «Одіссея» тривала два роки [14, с. 264; 13, с. 247; 12, с. 185–189].

Окрему групу становлять прийменники, що походять з офіційної мови минулих часів, яку використовували аристократія та керівна верхівка (на відміну від народної мови – прим. В. Х.). Деякі з цих прийменників використовуються здебільшого в офіційно-діловому стилі новогрецької мови, інші зживаються лише для вираження специфічних значень і в усталених виразах [15, с. 387; 12, с. 190].

Крім того, у новогрецькій мові існують прийменники, які складаються з двох слів. Деякі вчені називають такі формації описовими прийменниками (*περιφραστικές προθέσεις*) і розглядають їх як складні елементи, які функціонально та семантично дорівнюють простому прийменникові [12, с. 194]. Інші дослідники вважають такі формації прийменниковими фразами (*προθετικές εκφράσεις*), адже йдеться про одну з особливостей новогрецької мови – про сполучення прийменника з прислівником, що дорівнює власне прийменникам. Прихильники цієї точки зору виділяють такі прийменникові фрази: з прийменником *με* (*μαζί με, σύμφωνα με*); з прийменником *σε* (*μεταξύ σε*); з прийменником *από* (*έξω από, μακριά από*); з прийменником *σε* чи з прийменником *από* (*απάνω σε – απάνω από*); з подвійним прийменником *από* (*από κάτω από*) [16, с. 393].

Важливе місце в прийменниковій системі новогрецької мови посідають прийменники зі значенням причини. Аналіз тлумачних і перекладацьких словників новогрецької мови дав змогу виділити 12 причинових прийменників: *από, για, εκ/εξ, εκτός, ένεκα / ένεκεν, εξαιτίας, επί (επ', εφ'), λόγω, με, σε, υπό (υπ', υφ'), χάριν*. За будовою це прості прийменники. До їх складу входять усі прийменники загального зживання (*προθέσεις γενικής χρήσεως*): *με, σε, για, από*.

Ядерну позицію серед зазначених прийменників посідає прийменник *για*, тому що значення причини в його семантиці посідає другу або третю позицію. В інших випадках сема причиновості є другорядною, похідною і посідає п'яту позицію (*από*) або навіть сьому (*με, σε*):

Τον εκτιμώ για την σοβαρότητά του – я поважаю його за серйозність.

Απορούσα με τη σιωπή του – мене здивувало його мовчання.

Інші прийменники зі значенням причини належать до прийменників специфічного зживання (*προθέσεις ειδικής χρήσεως*). Прийменники першого типу виражають причину взагалі, не уточнюючи, тоді як прийменники другого типу характеризуються більш конкретним значенням, і деякі з них є власне причиновими, тобто значення причини для них єдине. До таких прийменників належать такі: *ένεκα / ένεκεν, εξαιτίας, λόγω*. Усі ці прийменники сполучаються з родовим відмінком іменника. Прийменник *ένεκα/ένεκεν* здебільшого використовується в усталених виразах і сполучається з лексикою, характерною для наукового стилю: *τιμής ένεκεν* – почесний.

Прийменник *εξαιτίας* є результатом консолідації прийменникового комплексу *εξ αιτίας*. Цей прийменник виражає неприємну причину, причину, що перешкоджає: *Το ταξίδι αναβλήθηκε εξαιτίας της κακοκαιρίας* – подорож було відкладено внаслідок непогоди.

Останній прийменник цієї групи *λόγω* походить від усталеної форми давального відмінка іменника *λόγος* – причина: *Λόγω ξαφνικής διαθεσίας αποφάσισα να μείνω στο σπίτι* – по причині раптового нездужання я вирішив залишитися вдома.

У семантичній структурі інших прийменників цієї групи причинове значення є другорядним. Отже, до цієї групи ми зараховуємо прийменники *εκ/εξ, εκτός, επί (επ', εφ'), υπό, χάριν*.

Прийменник *εκ/εξ* використовується виключно в усталених виразах. Основне значення цього прийменника в

давньогрецькій мові – рух від якогось місця/походження. Значення причини посідає сьоме місце серед інших значень цього прийменника і є похідним від його первинного смислу: *εκ χάρις* – від радощів, *εκ της οργής* – від гніву.

До окремої групи варто зарахувати прийменники *εκτός*, *επί*, *υπό*, тому що причинове значення в семантиці цих прийменників виділяють не всі дослідники. Отже, *εκτός* може виражати причину, яка виключає, унеможливує здійснення чогось, *επί* сполучається з давальним відмінком іменника та виражає привід, причину, за якої щось відбувається.

Καταδικάστηκε εις θάνατον επί εσχάτη προδοσία – йому винесли смертний вирок за державну зраду. *Υπό* вживається в офіційно-діловому чи науковому стилі новогрецької мови, а також у багатьох усталених виразах: *Καταστροφές προκλήθησαν υπό των χιονοπτώσεων* – руйнування були викликані снігопадами.

Прийменник *χάριν* характерний для наукового стилю. Він означає причину, привід, за якого щось говорить або відбувається: *Δεν ισχυρίστηκε σοβαρά κάτι τέτοιο, το ανέφερε χάριν παιδείας* – він не говорив таке серйозно, тільки з метою виховання.

Значення причини в семантичній структурі цього прийменника наближається до значення цілі, але при тлумаченні цього слова Г. Бабінютич використовує слово *λόγος*, що означає причину, привід, а це дає змогу нам, принаймні на цьому етапі дослідження, припустити його здатність виражати причинові відношення.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що як англійська, так і новогрецька мова характеризуються значною кількістю прийменників, здатних виражати причинові відношення. Прийменникова система англійської мови відзначається більшою кількістю прийменників зі значенням причини, ніж прийменникова система новогрецької мови. Водночас у новогрецькій мові сема причиновості притаманна всім без винятку основним прийменникам (або прийменникам загального вживання). Крім того, у системі новогрецьких прийменників існують три власне причинові прийменники, у семантиці яких значення причини є єдиним: *ένεκα/ένεκεν, εξαιτίας, λόγω*.

Для англійської мови, у свою чергу, характерною є наявність значної кількості складених прийменників, які варто назвати причиновими, тому що значення причини для них основне. Водночас прийменники цієї групи викликають певні труднощі для дослідників унаслідок розбіжностей у поглядах стосовно їх статусу. Незважаючи на те, що складені прийменники англійської мови, безумовно, виконують функції прийменників і характеризуються значною кількістю, дотепер не існує загальновизнаного принципу їх відбору, незалежного від індивідуального сприйняття. Крім того, вони не становлять замкнутого кола. Отже, їх кількість і склад досі не визначено. Унаслідок цього, можна припустити, що до складених причинових прийменників (а саме складені прийменники є основним засобом вираження причинових відношень в англійській мові) належить більш численна кількість одиниць, ніж було визначено. Решту проаналізованих англійських прийменників доцільно вважати не причиновими, а прийменниками зі значенням причини, оскільки в їх семантичній структурі сема причиновості є другорядною (порівняно зі складеними прийменниками), а інколи й навіть периферійною.

Запропонована стаття не претендує на вичерпне висвітлення проблеми дослідження англійських і новогрецьких прийменників зі значенням причини. Особливості вживання та функціонування причинових прийменників потребують подальшого ретельного дослідження із залученням текстового матеріалу, що, безумовно, сприятиме розробці певних положень теорії дискурсу.

Література:

1. Аничков И.Е. Вступительная статья / И.Е. Аничков // Предлоги английского языка / Б.Н. Аксененко. – М. : Изд-во ЛР-ры на иностр. языках, 1956. – С. 3–16.
2. Беляева М.А. Грамматика английского языка : [учеб. пособие для неяз. вузов] / М.А. Беляева. – 6-е изд. – М. : Высш. шк., 1977. – 333 с.
3. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка / М.В. Всеволодова. – М., 2000. – 501 с.
4. Ганшина М.А. Практическая грамматика английского языка / М.А. Ганшина, Н.М. Василевская. – М. : Высш. шк., 1964. – 549 с.
5. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка / Б.А. Ильиш. – Л. : Просвещение, 1971. – 367 с.
6. Кобрин Н.А. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис : [учебное пособие для студентов педагогических ин-тов и ун-тов по специальности № 2103 «Иностранные языки»] / Н.А. Кобрин, Е.А. Корнеева, М.И. Оссовская, К.А. Гусева. – СПб. : Союз, 1999. – 496 с.
7. Крылова И.П. Грамматика современного английского языка : [учебник для ин-тов и фак. иностр. яз.] / И.П. Крылова, Е.М. Гордон. – 4-е изд., испр. – М. : Книжный дом «Университет», 1999. – 448 с.
8. Харитоновна С.С. Прийменникова система давньогрецької мови в діакронії (Гомер – Ксенофонт – Новий Завіт) / С.С. Харитоновна // Наукова спадщина професора С.В. Семчинського і сучасна філологія : зб. наук. праць : у 2 ч. – Київ : Київський університет, 2001. – Ч. 2. – 2001. – С. 500–505.
9. Щукіна І.А. Статус причинових прийменників у комунікативній структурі висловлення / І.А. Щукіна // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Випуск 14 / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – С. 121–125.
10. Saint-Dizier P. Syntax and semantics of prepositions / P. Saint-Dizier. – CNRS, Toulouse: Springer, 2006. – 332.
11. Vandeloise C. Methodology and Analyses of the Preposition / C. Vandeloise // Cognitive Linguistics. – 1994. – № 5–2. – P. 157–184.
12. Κλαίρης Χ. Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολεειτουργική – Εποικοινωνιακή Γ' (Π.2) Τα Επρρηματικά της Νέας Ελληνικής. Η εξειδίκευση του μηνύματος / Χ. Κλαίρης, Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα: Εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα», 2001. – 276 σ.
13. Παπαναστάσιου Γιαννη Β. Εφαρμοσμένη Γραμματική της Δημοτικής και Συντακτικό. Δημοτικού – Γυμνασίου – Λυκείου και για Επιστήμονες / Β. Παπαναστάσιου Γιαννη. – Δέκατη έβδομη έκδοση βελτιωμένη. - Αθήνα: Εκδόσεις «Προτεус», 2009. – 288 σ.
14. Χατζησαββίδης Σ. Γραμματική της Νέας Ελληνικής: Θεωρητικές Βάσεις και Περιγραφή, Τομος Α' (Φωνητική – Φωνολογία – Μορφολογία) / Σ. Χατζησαββίδης. – Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βανίας, 2009. – 288 σ.
15. Holton D. Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας (μετάφραση Β. Σπυρόπουλος) / D. Holton, P. Mackridge, E. Filippaki-Warbuton. – Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2009. – 495 σ.
16. Νεοελληνική Γραμματική (της δημοτικής). – Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις. – Θεσσαλονίκη, 2005. – 456 σ.
17. Новый большой англо-русский словарь : в 3 т. / [Ю.Д. Апресян, Э.М. Медникова, А.В. Петрова и др.]; под общ. рук. Ю.Д. Апресяна и Э.М. Медниковой. – 3-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1999. – 832 с.
18. Oxford dictionary of English / [ed. by Angus Stevenson]. – New York : Oxford University Press, 2010. – 2112 p.
19. Новогреческо-русский словарь : ок. 67000 слов / И.П. Хориков, М.Г. Малев; под ред. П. Перджикиса, Т. Пападопулоса. – М. : Культура и традиции, 1993. – 853 с.

21. Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: Ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κύριων ονομάτων, ελισθημονικών όρων, ακρωνυμίων / Γ. Μπαμπινιώτης. Τρίτη έκδοση. – Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2008. – 2032 σ.

Хоровец В. Е. Особенности структуры и семантики предлогов со значением причины в английском и новогреческом языках

Аннотация. В статье рассматриваются основные принципы классификации английских и новогреческих предлогов. Проанализированы английские и новогреческие предлоги со значением причины, а также исследованы их структурно-семантические особенности. Определены сходства и различия предлогов, выражающих причину в исследуемых языках, и представлены дальнейшие перспективы исследования.

Ключевые слова: предлог, причина, причинные отношения, структурно-семантические особенности, классификация, семантическая структура.

Khorovets V. Structural and semantic peculiarities of causal prepositions in English and Modern Greek

Summary. The article deals with the main principles of classification of English and Modern Greek prepositions. English and Modern Greek prepositions with causal meaning are analyzed and their structural and semantic peculiarities are revealed in the article. Similarities and differences of causal prepositions in the given languages are defined and perspectives of further research are presented.

Key words: preposition, cause, causal relationship, structural and semantic peculiarities, classification, semantic structure.

Швец Н. В.,

аспірант кафедри філософії мови,
порівняльного мовознавства та перекладу

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

МЕХАНІЗМИ МЕТАФОРИЗАЦІІ АНГЛІЙСЬКИХ,
ФРАНЦУЗЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ІХТІОНІМІВ

Анотація. Стаття присвячена когнітивно-ономасіологічному аналізу мотивації англійських, французьких та українських іхтіонімів. Описано механізми метафоризації іхтіонімів, мотиваційні ознаки яких обираються з концептуальної сфери ІНША ТВАРИНА, та охарактеризовано гештальтний і дифузно-метафоричний різновиди зооморфних назв риб у досліджуваних мовах.

Ключові слова: когнітивна ономасіологія, асоціативно-термінальна мотивація, іхтіонім, концептуальна сфера, зооморфізм.

Постановка проблеми. Когнітивна ономасіологія на сучасному етапі її розвитку продовжує дослідження взаємозв'язку мови та свідомості людини, насамперед через з'ясування когнітивного механізму породження найменувань та аналіз мотиваційних типів номінативних одиниць [1; 2; 3; 4]. Серед таких досліджень важливе місце посідають розвідки, присвячені мотиваційним типам метафоричних номінацій різних груп лексики: гастрономів [5], ентономів [6], найменувань лікарських рослин [7] та ссавців [8].

Найменування риб (іхтіоніми) – одна з найдавніших лексичних груп, що не раз привертала увагу мовознавців з точки зору різних підходів: термінологічного (О. Герд [9]), лінгвокультурологічного (Р. Дайнюс [10]), словотвірного (О. Бятікова [11], З. Мірхаліков [12], Е. Пекшеєва [13], Н. Меркулов [14], Ю. Халюков [15]), діалектологічного (В. Коваленко [16]) та етнолінгвістичного (І. Козубенко [17], С. Мілач [18]). Не залишилося поза увагою науковців і питання мотивації іхтіонімів (В. Усачова [19], М. Голєв [20], С. Стройкова [4]). Водночас у наукових студіях мотивація іхтіонімів ще й досі не знайшла достатнього висвітлення в аспекті міжмовного зіставлення.

Отже, актуальність цієї наукової розвідки визначається її спрямуванням на вивчення когнітивних механізмів творення мовних одиниць загалом і джерел метафоричної мотивації іхтіонімів різних мов зокрема.

Мета статті полягає в з'ясуванні механізмів метафоризації англійських, французьких та українських іхтіонімів, що застосовують знаки концептуальної сфери ІНША ТВАРИНА.

Завдання статті:

– охарактеризувати метафоричний (асоціативно-термінальний) тип мотивації;

– встановити особливості використання знаків концептуальної сфери ІНША ТВАРИНА для позначення англійських, французьких та українських іхтіонімів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з О. Селівановою, мотиваційні відношення поділяються на

певні типи: пропозиційно-диктумний, асоціативно-термінальний, модусний, змішаний і міфологемний. За словами дослідниці, асоціативно-термінальна мотивація за загальним механізмом є метафоричною [21, с. 484] і характеризується «використанням на позначення предметів і явищ однієї концептуальної сфери <...> знаків інших концептуальних сфер за принципом аналогії, подібності, відповідного асоціювання» [там само].

Концептуальна сфера (концептосфера) – це фрагмент концептуальної картини світу, сформований на основі уявлень людини та репрезентований сукупністю одиниць пам'яті, що групуються за тематичною ознакою та репрезентують певну предметну галузь [22, с. 31; 23, с. 405].

Концептуальна сфера ІНША ТВАРИНА є донорською для іхтіонімів на основі принципу зооморфізму, який передбачає, що «найменування тварин, їхніх частин тіла, ознак і дій за аналогією використовуються на позначення інших предметних сфер» [21, с. 189]

Для найменувань риб, асоціативно пов'язаних із концептосферою ІНША ТВАРИНА, характерний гештальтний різновид асоціативно-термінальної мотивації, що полягає у використанні знаків інших концептосфер при позначенні риб «на підставі подібності зорових та слухових образів (гештальтів)» [21, с. 484].

На позначення найменування предмета як цілого при наявності у мові його частин послуговуємося терміном «холонім» [21, с. 183], який у цьому разі означає, що метафоричне перенесення відбувається на основі подібності частини тіла риби й частини тіла іншої тварини, проте риба отримує цілісну назву іншої тварини. Насамперед це стосується іхтіонімів, що названі холонімами ссавців. Так, представники англійського виду cat sharks названі так через наявність «очей-щілонок, як у kota» [24, с. 96]. Англійський іхтіонім pigfish відображає подібність «носа риби до рила свині» [25, с. 143], як і назва Peters' elephantnose fish (цей вид має «видовжений ніс, за формою схожий на хобот [26]»). У англійській назві porcupinefish актуалізована зовнішня подібність «шипів на тілі риби до голок дикобраза» [26], тоді як іхтіонім rabbitfishes мотивовано завдяки наявності «кролеподібної ротової порожнини» [26], а назва rattail утворилася завдяки асоціації «тонкого хвостового стебла з хвостом щура» [26].

Для французької мови також характерна асоціація частин тіла риби з частинами тіла ссавців. Наприклад, вид риб poissons-chats отримав свою назву «через вусики, що нагадують вуса kota» [27]. Французька назва poisson-castor вербалізує зовнішню подібність «овального кістлявого наросту на нижній щелепі» риби із зубами бобра [27].

Іхтіонім *sangler* утворено в результаті асоціації «шипів на плавцях риби з іклами дикого кабана» [28].

Українська назва морський коник пояснюється так: «Морські коники названі так за свій зовнішній вигляд, верхня частина їх тіла нагадує голову коня» [29].

Англійські, французькі та українські іхтіоніми мотивовані також холонімами птахів. Сюди зараховуємо такі англійські іхтіоніми, як *parrotfish* («їх численні зуби розташовані щільно набитою мозаїкою на зовнішній поверхні щелепних кісток, утворюючи дзьоб, як у папуги» [26]), *pelican eel* («нижня щелепа риби нагадує щелепу пелікана» [26]) та *roosterfish* («названий так через гребінець, який утворюють спинні плавники, що асоціюються з півнячим хвостом» [25, р. 159]); українські назви качечка європейська («рило за формою на зразок качинового дзьоба, малої ширини» [29]) та морський півень («риба з великими яскравими плавниками, схожими на крила» [30]); французька назва *aiguillat coq* «мають два плавники-крила», чим схожі на півня [27]).

У французькій та англійській мові наявні іхтіоніми, що мотивовані холонімом рептилій. Сюди зараховуємо англійські іхтіоніми *lizard fishes* («голова схожа на голову ящірки» [24, р. 91]), *alligator gar* («морда коротка і широка, як у алігатора, з обох боків щелепи по два ряди зубів» [31, р. 118]), та французьку назву *poisson-lézard* («голова приплюснута, як у ящірки» [28]).

Іноді іхтіоніми мотивуються холонімами павукоподібних, комах і земноводних. Так, англійська назва *scorpionfish* [24, р. 132], як і французька *poisson scorpion* [27], вербалізує зовнішню схожість «отруйних шипів у кожному з плавців риби до жала скорпіона». Мотиваційною ознакою для українського іхтіоніма риба-метелик «послужили їй великі грудні плавці, які нагадують крила» [32]. А представники англійського виду *frogfishes* мають «бородавчату шкіру, як у жаби» [24, с. 111], що стало причиною для обрання такої назви.

Назви інших тварин стають основою утворення іхтіонімів і за аналогією будови тіла риби та певної тварини, зокрема:

1) ссавців, наприклад, французький іхтіонім *poisson porc-épic* мотивується асоціацією з дикобразом, оскільки «тіло риби вкрите шипами» [27], вид риб *requin-bouledogue* отримав свою назву за зовнішньою схожістю «масивної форми тіла та короткої морди на будову тіла бульдога» [27], метафоричне перенесення назви *requin-taureau* (букв. – бик) теж відбувається на основі схожості будови тіла риби та бика («тіло масивне та видовжене») [27];

2) рептилій, так англійська назва *snake eels* вербалізує подібність «довгого, циліндричного тіла риб» до змії [25, р. 74];

3) земноводних, зокрема утворення англійського іхтіоніма *toadfish* мотивоване «зовнішньою схожістю риби на жабу» [26];

4) молюсків, англійська назва *shrimpfish* виникла в результаті «уподібнення риби до креветок» [26].

Риби отримують свої назви також на підставі схожості кольору їхнього тіла з особливостями забарвлення інших тварин. Колір як мотиваційна ознака виступає в таких англійських назвах як *tiger shark* («на спині знаходимо темні плями, що утворюють смуги» [33]), *leopard*

shark («тіло вкрите чорними плямами та смужками, що простягаються на спині» [33]), *racoon butterflyfish* (назва пояснюється наявністю часткової «маски єнота» – темних плям навколо очей риби [26]), *zebrafish* («риба названа на честь п'яти єдиних, пігментних, горизонтальних синіх смуг по боках, які продовжуються до кінця хвостового плавця» [26]), *butterflyfish* («назва пояснюється яскравими і вражаюче візерунковими малюнками на тілі, що мають відтінки чорного, білого, синього, червоного, оранжевого й жовтого кольорів», як у метелика [26]), *peacock bass* («пляма на хвостових плавниках нагадує вічка на хвості павича» [26]).

Французькими колірними номінаціями представлені такі іхтіоніми, як *requin-tigre commun* («тіло коричнево-сіре з вертикальними смугами» [27]), *poisson-papillon* («забарвлення сріблясто-бежеве, тіло всіяне маленькими жовто-оранжевими плямами», що нагадує забарвлення метелика [27]), *girelle-raon* (риба «розфарбована, як павич» [28]).

При утворенні українських назв риб теж використовують колір як мотиваційну ознаку, це такі назви, як бичок-рись («спина й боки з численними дрібними темно-бурими і чорнуватими плямами» [34]) та скат-метелик («представники цієї групи мають зазвичай досить яскраве забарвлення, не зовсім звичне для скатів. Їхня спина прикрашена дрібними цятками сірого, коричневого, червонуватого або зеленого кольорів» [35]).

Цікавою є мотивація англійського іхтіоніма *grunt*, що виникла на базі слухових гештальтів риби і ссавця (свині): «представники цього виду здатні продукувати звуки, схожі на хрюкання» [26].

У попередніх прикладах використовувалися цілісні назви інших тварин, що сприяло більш чіткому уявленню про об'єкт, запозичений із донорської концептосфери. Однак у досліджуваному матеріалі трапляються приклади, де у концептосфері РИБА застосовується партонім (частина тіла) іншої тварини. Умови для метафоричної мотивації назв риб створюють, насамперед, зорові гештальти частин тіла риби й партонімів іншої тварини. Так, отруйний кінець язика риби порівнюється з жалом (англ. *stingray* [24, р. 54]), гострі зуби – з іклами (англ. *fangtooth* [36]), кінець хвоста – з пером (англ. *quillback* [26]), а виріст на голові – з рогом (англ. *horn shark* [24, р. 24]).

На відміну від гештальтного різновиду мотивації, дифузно-метафоричний ґрунтується на аналогізації сценаріїв поведінки риби та іншої тварини. Зокрема, англійський іхтіонім *viperfish* [36] мотивується аналогізацією «агресивності поведінки риби з інстинктами змії», вибір назви *salamanderfish* пояснюється подібністю поведінки цього виду до поведінки саламандри, а саме «можливістю виживати в посушливу погоду, зариваючись у пісок» [26]), іхтіонім *chameleon wrasse* ґрунтується на «можливості цього виду змінювати колір, як хамелеони» [37]). Цікаво, що вид *firefly squid* отримав свою назву через «уміння спалахувати світлом та гаснути, як світляки, а в період нересту, коли риби збираються у групи, можна спостерігати цілі світлові шоу» [36]. До цього виду мотивації зарахуємо також іхтіонім морський кіт («морським котом його називають, мабуть, тому, що свою жертву він чекає, притаївшись, мов кіт» [38, с. 124]).

Висновки. У результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок, що метафоричний (асоціативно-термінальний) тип мотивації представлений як в англійській, так і у французькій та українській мовах. Зокрема, це стосується іхтіонімів, мотиваційні ознаки яких обираються з концептуальної сфери ІНША ТВАРИНА за принципом зооморфізму. Було встановлено, що в процесі вибору назви риби особлива увага звертається на зовнішню схожість будови тіла риби (чи його частини) до будови тіла іншої тварини, як мотиваційна ознака також виступає колір риби та її поведінка, що свідчить про перевагу гештальтного й дифузно-метафоричного різновидів асоціативно-термінальної мотивації іхтіонімів англійської, французької та української мов.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі інших типів і різновидів мотивації іхтіонімів на матеріалі різних мов.

Література:

1. Калько В.В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / В.В. Калько. – Одеса, 2003. – 203 с.
2. Коновалова О.В. Мотивація англійських ентономімів у когнітивно-ономасіологічному висвітленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В. Коновалова. – Одеса, 2009. – 20 с.
3. Селіванова О.О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О.О. Селіванова // Проблеми загального германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В.В. Левицького : збірник наукових праць. – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – С. 379–389.
4. Стройкова С.А. Номенклатура іхтіофауни в сучасній німецькій мові: когнітивно-ономасіологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С.А. Стройкова. – Одеса, 2012. – 19 с.
5. Браницька Я.В. Метафорично мотивовані гастроніми у французькій мові (когнітивно-ономасіологічний аспект) / Я.В. Браницька // Сучасні дослідження з іноземної філології : збірник наукових праць. – Вип. 5. – Ужгород : ПП Обчар В.В., 2007. – С. 298–303.
6. Коновалова О.В. Асоціативно-термінальна мотивація англійських ентономімів (АРТЕФАКТ як донорська зона) / О.В. Коновалова // Філологічні науки : збірник наукових праць. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. – С. 269–274.
7. Калько В.В. Когнітивний аспект дослідження метафоричної мотивації назв лікарських рослин української мови / В.В. Калько // Південний архів. Філологічні науки : збірник наукових праць. – Херсон, 2002. – Вип. XIV. – С. 131–136.
8. Рибалка Н.С. Асоціативно-термінальна мотивація англійських номенклатурних найменувань ссавців / Н.С. Рибалка // Актуальні проблеми металінгвістики : збірник наукових статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції. – Черкаси : Ант, 2009. – С. 73–75.
9. Герд А.С. Проблемы формирования научной терминологии (на материале русских научных названий рыб) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.С. Герд. – Л., 1967. – 27 с.
10. Дайнос Р. Лексико-семантический анализ мифологических концептов: символика «рыбы» в балто-славянской традиции: с привлечением индоиранских данных : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.03 / Р. Дайнос. – Москва, 2004. – 250 с.
11. Бятикова О.Н. Лексика рыболовства в татарском литературном языке : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 / О.Н. Бятикова. – Казань, 2003. – 214 с.
12. Мирхаликов З.М. Лексико-семантические и грамматические особенности названий рыб в узбекском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов Российской Федерации» / З.М. Мирхаликов. – Ташкент, 1991. – 18 с.
13. Пекшеева Э.И. Ихтионимы и лексика рыболовства в марийском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.22 «Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии» / Э.И. Пекшеева. – Йошкар-Ола, 2012. – 24 с.
14. Меркулов Н.Ю. Лексика рыбаков озера Селигер : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н.Ю. Меркулов. – Л., 1974. – 16 с.
15. Халюков Ю.В. Лексика орловских рыбаков : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю.В. Халюков. – Орел, 2008. – 25 с.
16. Коваленко В.А. Особенности номинаций и варьирования в австралийском варианте английского языка (на материале объектов ихтиофауны) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В.А. Коваленко – К., 1992. – 21 с.
17. Козубенко И.И. Номинации классификаторов-ихтионимов в мифологической модели мира // Сборник научных трудов МПГУ. – М. : Прометей, 2006. – С. 134–139.
18. Мілач С. Канатаційныя характарыстыкі і асацыятыўныя сувязі вобраза рыбы у фразеалогіі / С. Мілач // Роднае слова. – 2008. – № 11. – С. 54–58.
19. Усачева В.В. Славянская ихтиологическая терминология: Принципы и способы номинации: обратный словарь / В.В. Усачева. – М. : Индрик, 2003. – 352 с.
20. Голев Н.Д. О некоторых ономасіологических особенностях диалектных наименований одной тематической группы: на материале народных названий рыб / Н.Д. Голев // Проблемы лексической и словообразовательной мотивации в русском языке : межвузовский сборник / под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул : Изд-во АГУ, 1986. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z68.html>.
21. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
22. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі / Т.А. Космеда, Н.В. Плотнікова. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с.
23. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
24. Eschmeyer W. N. A Field Guide to Pacific Coast Fishes of North America / William Nicholas Eschmeyer. – Boston : Houghton Mifflin Company, 1983. – 233 p.
25. Schultz K. Field Guide to Saltwater Fish / Ken Schultz. – Hoboken : John Wiley & Sons, 2004. – 274 p.
26. Wikipedia : The Free Encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org/>.
27. Wikipédia : l'encyclopédie libre [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fr.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:Accueil_principal.
28. Côte Bleue [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cotebleue.org/0315.html>.
29. Вікіпедія : Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
30. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>.
31. Schultz K. Field Guide to Freshwater Fish / Ken Schultz. – USA : John Wiley & Sons, 2004. – 257 p.
32. Енциклопедія риб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pro-rybok.ru/>.
33. E-Nature : Bringing Nature to Life [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.enature.com/fieldguides/view_default.asp?curGroupID=3.
34. Червона книга України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://redbook-ua.org/>.
35. Життя тварин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jivotnie.org.ua/>.
36. Sea and Sky : Deep Sea Creatures [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.seasky.org/deep-sea/deep-sea-menu.html>.
37. Mexfish : Mexico fishing reports, fish photos, and fish species identification information [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mexfish.com/>.
38. Щербуха А.Я. Фауна України. Риби / А.Я. Щербуха. – К. : Наук. думка, 1982. – Вип. 4. – Т. 8. – 1982. – 384 с.

Швец Н. В. Механизмы метафоризации английских, французских и украинских ихтионимов

Аннотация. Статья посвящена когнитивно-ономасиологическому анализу мотивации английских, французских и украинских ихтионимов. Описаны механизмы метафоризации ихтионимов, мотивационные признаки которых выбираются с концептуальной сферы ДРУГОЕ ЖИВОТНОЕ, а также охарактеризовано гештальтную и диффузно-метафорическую разновидности зооморфных названий рыб в исследуемых языках.

Ключевые слова: когнитивная ономасиология, ассоциативно-терминальная мотивация, ихтионим, концептуальная сфера, зооморфизм.

Shvets N. The metaphorization devices of English, French and Ukrainian ichthyonyms

Summary. The article is devoted to the cognitive onomasiological analysis of English, French and Ukrainian ichthyonyms. The author described the metaphorization devices of ichthyonyms using the signs of the conceptual sphere OTHER ANIMAL, and analyzed the gestalt and metaphorical diffusional varieties of zoomorphic fish names.

Key words: cognitive onomasiology, associative terminal motivation, ichthyonym, conceptual sphere, zoomorphism.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Волкова О. М.,

аспірант

Київського національного лінгвістичного університету

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ МАКРОКОНЦЕПТУ «ПОРТРЕТ» НА ЛЕКСИЧНОМУ РІВНІ В ПЕРЕКЛАДАХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Анотація. У статті розглядається специфіка відтворення макроконцепту «портрет» на лексичному рівні. Представлено погляди перекладознавців щодо визначення статусу одиниці перекладу й окреслено обсяг одиниці відтворення дослідженого феномена на лексичному рівні.

Ключові слова: макроконцепт «портрет», мова оригіналу, мова перекладу, мовні рівні перекладу, одиниця перекладу, текст оригіналу, текст перекладу.

Постановка проблеми. Визначення одиниці перекладу в перекладознавстві ще досі залишається дискусійним питанням, до якого звертались у своїх дослідженнях такі вчені-перекладачі, як Л.С. Бархударов, В.Н. Комісаров, Т.А. Казакова, А. Паршін, У. Каутц, Ж.-П. Віне та інші. Проте аналіз наявних досліджень обмежується визначенням статусу одиниці перекладу на текстовому рівні. У межах запропонованого дослідження здійснено спробу охарактеризувати обсяг одиниці відтворення макроконцепту «портрет» (далі – МКП), що становить актуальність цієї статті.

Мета статті полягає в аналізі типових труднощів, що виникають у процесі адекватного відтворення семантики портретності на лексичному рівні.

Залежно від того, до якого рівня належить одиниця відтворення МКП (тобто мінімальна одиниця в мові оригіналу (далі – МО), якій може бути знайдено відповідник у тексті-перекладу (далі – ТП)), Л.С. Бархударов розрізняє відповідно таке: переклад на рівні фонем (графем), на рівні морфем, на рівні слів, на рівні словосполучень, на рівні речень і тексту [1, с. 176]. Ця теза дає змогу стверджувати, що концептуалізована портретність репрезентується в тексті-оригіналу (далі – ТО) й відтворюється у ТП на таких рівнях мовної структури:

- а) лексичному;
- б) синтаксичному;
- в) текстовому.

Спираючись на концепції вище згаданих перекладознавців [1; 2; 3; 4], які безпосередньо стосуються одиниці перекладу, одиниця відтворення МКП трактується так:

а) мінімальна одиниця репрезентації МКП у МО, що перекладається як єдине ціле, знаходить свою відповідну одиницю відтворення МКП у тексті мови перекладу (далі – МП) і складові якої дуже рідко можуть бути відтворені окремо за допомогою одиниць МП;

б) одиниця еквівалентності – мінімальна одиниця змісту ТО, збережена у ТП;

в) одиниця перекладацького процесу.

Відповідно, одиницею перекладу концептуалізованої портретності може бути будь-яка одиниця рівнів репрезентації МКП – від лексеми і словосполучення до речення та тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексичний рівень мовної структури є найнижчим рівнем репрезентації МКП. Одиницею відтворення МКП на лексичному рівні є лексема, якщо МО надає можливість розглядати в такій функції лише одну лексичну одиницю, наприклад:

1. Ich **stotterte** ein paar banale Worte [5, с. 101] – Я у відповідь **пробурмотів** якусь банальщину (пер. Н. Іванчук, с. 96).

Цей приклад ілюструє однорівневу відповідність при відтворенні МКП, оскільки відповідником лексичної одиниці у МО *stottern* є еквівалентна лексична одиниця *бурмотіти* у МП. Говорячи про лексичний рівень відтворення МКП, не можна виключати і випадків, коли одна лексична одиниця-репрезентант МКП відтворюється у МП двома лексемами, які належать до однієї частини мови, що часто призводить до необхідності застосування перекладацьких трансформацій, наприклад:

2. Die Anwältin trug **Graphit**, die anderen beiden Schwarz: eine kleine Trauergemeinde [7, с. 29] – Адвокатка одягнена в **сріблясто-сіре**, ті двоє – в чорне: невелике жалобне товариство (пер. Х. Назаркевич, с. 52).

Слід пам'ятати, що відтворення МКП – це процес передачі у МП не лише вербальних форм на позначення «портрету», а й змісту інших частин мови, які актуалізують досліджувану семантику портретності. Тому в процесі перекладу можуть бути зафіксовані випадки перебудови мовленнєвої структури ТП з метою максимально повної передачі семантики портретності. Якщо ж лексеми оригіналу у МП відповідає еквівалент, наближений до наступного, вищого рівня мовної ієрархії, ми говоримо про відповідність на синтаксичному рівні при відтворенні МКП, наприклад:

3. ..., und zum Zeichen dafür, daß er es verstehe, nahm er die Pickelhaube ab, als könnte er **barhäuptig** zuversichtlicher mit dem Kopf nicken [9, с. 188] – ..., і на знак того, що розуміє, скинув свого шолома з наверхшам, так ніби з **непокритою головою** впевненіше було кивати (пер. Ю. Прохаська, с. 283).

Приклад демонструє, що відповідником німецькомовної лексеми *barhäuptig* у МП може бути словосполучення з непокритою головою, яке в повністю передає семантику лексеми оригіналу. У цьому разі виникла необхідність здійснення таких перекладацьких прийомів, як перифраз і граматична заміна.

Оскільки німецька мова відрізняється своєю компактністю та економічністю і містить у своєму словниковому складі значну кількість складних лексичних одиниць (Komposita), це характеризує відмінність граматичної будови МП (у нашому випадку – української) від МО (німецької). Проаналізований емпіричний матеріал свідчить, що репрезентантами МКП часто є складні слова, які є актуалізаторами концептуалізованої портретності на лексичному рівні. Для відтворення лексичних одиниць цього типу необхідно «розбивати» складне слово у МП на два й здійснювати граматичну заміну, шукаючи відповідник на більш складному, синтаксичному рівні (приклад 4) або ж – у МП, який повністю відтворював би семантику обох частин складного слова МО (приклад 5):

Deshalb ging er an den Eichmeister heran und nahm **die Pelzmütze** ab ... [9, с. 211] – Тому він наблизився до айхмістра, скинув **свою хутрянну шапку** ... (пер. Ю. Прохаська, с. 315).

Wie war ihr Tag bis dahin, sie kam von der Arbeit, **Bürokleidung**, stöckelte vorneweg, schnell, dann doch lieber langsam, der Abstand blieb [7, с. 189] – Що там в неї було того дня, вона поверталася з роботи, **одягнена офіційно-елегантно**, цокала попереду на своїх обцасах, швиденько, потім усе ж повільно, дистанція зберігалася (пер. Х. Назаркевич, с. 199).

Наступною передумовою, яка викликає необхідність встановлення багаторівневої відповідності, є вживання прикметників-предикативів, які мають невідмінювану форму й здатні репрезентувати МКП у ТО на лексичному рівні. Вони виступають у німецькомовному тексті як функція іменної частини складеного іменного присудка, проте при перекладі прикметники цього типу відмінюються, виконуючи атрибутивну функцію та набуваючи форми словосполучення, наприклад:

6. ..., **das Gesicht** war **alt, ernsthaft** und **schön** [11, с. 141] – ..., вона мала **доросле, поважне і вродливе обличчя** (пер. Н. Сняданко, с. 65).

При аналізі емпіричного матеріалу були зафіксовані випадки встановлення багаторівневої відповідності, коли лексема-вербалізатор МКП у ТО відтворювалася на синтаксичному рівні за допомогою дієприслівникового звороту, наприклад:

Stark und breit stand er da, neben seinem Bottich, beinahe so breit wie der Bottich [9, с. 161] – **Кремізний, широко розставивши ноги**, стояв він отак, поряд зі своїм кадобом, майже такий завширшки, як і сама діжка (пер. Ю. Прохаська, с. 245).

Приклади 6, 7 свідчать про зміну синтаксичної будови текстових фрагментів МП, що є причиною здійснення граматичних трансформацій транспозиція (приклад 6), граматична заміна й перифраз (приклад 7).

Крім того, емпіричний матеріал свідчить, що деякі художні твори відзначаються високою частотністю вживання слів іноземного походження при характеристиці людини. Переважно вони зустрічаються при репрезентації мезоконцепту одяг. У таких випадках перекладач мусить удатися до таких заходів:

а) шукати відповідник у МП зі збереженням семантики вихідної лексеми, навіть якщо той буде відповідником більш складного, вищого мовного рівня, наприклад:

8. ..., sie war nackt und hatte erstaunlicherweise **Strapse** an [11, с. 310] – ..., із вбрання на ній не було нічого, окрім **пояса для панчіх**, як це не дивно (пер. Н. Сняданко, с. 166).

б) запозичувати іншомовну лексеми з метою створення стилістичного ефекту та привнесення місцевого колориту в переклад, наприклад:

9. ..., **ihr Kimono** raschelte, ... [11, с. 177] – ..., **її кімоно** зашаруділо, ... (пер. Н. Сняданко, с. 269).

в) відтворювати вихідну лексеми за допомогою таких шляхів перекладу, як калькування, граматична заміна й запозищення лексеми, наприклад:

10. Er trug **eine Basecap** auf dem Kopf, ... [11, с. 213] – На голові в нього була **баскетбольна кепка**, ... (пер. Н. Сняданко, с. 190).

Вище наведені приклади дають змогу говорити про наявність певного алгоритму репрезентації МКП, який представлений модусами репрезентації семантики портретності, а саме – «я-портрет» і «він/вона-портрет». Слід зазначити: модус репрезентації в ТО та відтворення в ТП залишається незмінним, що свідчить про адекватність здійснених перекладів.

Висновки. Одиницею відтворення МКП на лексичному рівні є лексема. Проте відтворення МКП на лексичному рівні, окрім однорівневої, вбачає встановлення багаторівневої відповідності, через що в деяких випадках набір вербалізаторів МКП у МО та МП є відмінним. Цей факт свідчить про такі перебудови мовленнєвої структури ТП при вербалізації МКП у МП і про структурну невідповідність текстових фрагментів:

- транспозиція на рівні речення (приклади 3, 6);
- граматична заміна – зміна частини мови (приклади 2, 4, 10);
- перифраз текстового фрагменту (приклади 3, 5, 7, 8);

З основними труднощами при відтворенні МКП на рівні лексем перекладач стикається при перекладі «реалій», складних слів (Komposita) та прикметників у невідмінюваній формі, оскільки їх переклад на лексичному рівні спричинює перекладацькі помилки. Особливої уваги при відтворенні МКП на рівні лексем вимагає також переклад слів іншомовного походження, тому що їх запозичення може зазнавати семантичної еволюції.

Перспективною дослідження є розгляд репрезентації й відтворення дослідженого феномена на синтаксичному й текстовому рівнях, а також аналіз можливих перекладацьких труднощів, що виникають при здійсненні відтворення концептуалізованої портретності на цих рівнях мовної структури.

Література:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
2. Казакова Т.А. Практические основы перевода / Т.А. Казакова. – СПб. : Лениздат; Изд-во «Союз», 2002. – 320 с.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : [учебное пособие] / В.Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.
4. Паршин А. Теория и практика перевода : [учебное пособие] / А. Паршин. – СПб : СГУ, 1999. – 203 с.
5. Meyrink G. Der Golem. Roman / Gustav Meyrink. – München : F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH, 1978. – 332 S.
6. Майрінк Г. Голем : Роман / Г. Майрінк ; пер. з нім. Н. Іванчук. – К. : Укр. письменник, 2011. – 311 с.

7. Mora T. Alle Tage : Roman / T. Mora. – München : Luchterhand Literaturverlag, 2004. – 430 S.
8. Мора Т. День у день / Т. Мора ; пер. з нім. Х. Назаркевич. – Львів : Літопис, 2009. – 456 с.
9. Roth J. Werke. Bd. 6. Romane und Erzählungen 1936-1940 / Joseph Roth. – Köln : Verlag Kiepenheuer & Witsch, 1991. – 815 S.
10. Рот Й. Роман простого чоловіка. Фальшива вага. Історія одного айхмістра / Й. Рот ; пер. з нім. Ю. Прохаська. – К. : Критика, 2010. – 351 с.
11. Hermann J. Nichts als Gespenster. Erzählungen / J. Hermann. – Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 2004. – 319 S.
12. Германн Ю. Нічого крім привидів : оповідання / Юдіт Германн ; пер. з нім. Н.В. Сняданко. – Х. : Фоліо, 2007. – 285 с.

Волкова О. Н. Специфика передачи макроконцепта «портрет» на лексическом уровне в переводах немецких художественных текстов

Аннотация. В статье рассматривается специфика передачи макроконцепта «портрет» на лексическом уровне. Представлено взгляды переводчиков касатель-

но определения статуса единицы перевода и определено объем единицы передачи исследуемого феномена на лексическом уровне.

Ключевые слова: единица перевода, макроконцепт «портрет», текст оригинала, текст перевода, языковые уровни, язык оригинала, язык перевода.

Volkova O. Specifics of the rendering of the portrait macroconcept on the level of words in the translations of the German literary texts

Summary. The article overviews the specifics of rendering of the portrait macroconcept on the level of words. The opinions of the translators concerning the detection of the translation unit status are represented and the volume of the portrait macroconcept translation unit on the level of words is fixed.

Key words: language levels, portrait macroconcept, source text, source language, target text, target language, translation unit.

Гізер В. В.,
кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики
Херсонського державного університету

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ В ТЕКСТІ КУЛЬТУРИ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядаються питання дефініції поняття «концепт», релевантні для перекладознавства. Зокрема, виокремлюються домінуючі складові концепту КРАЙ і засоби їх вербалізації у вихідному тексті, відтворення яких у тексті перекладу сприятиме адекватній реалізації концептуального поля оригіналу в перекладі.

Ключові слова: переклад, концепт, домінуючий концепт, засоби реалізації концепту, текст оригіналу, текст перекладу.

Постановка проблеми. Численні філологічні дослідження на сучасному етапі присвячені вивченню самого поняття «концепт» і його конкретних способів вербалізації в текстах різних мов і культур, де вияв специфічних ознак концепту як основної одиниці дослідження базується на різних підходах до його вивчення. Принципова відмінність у трактуванні поняття «концепт» зумовлена наявністю щонайменше двох підходів до вивчення цього явища, а саме – лінгвокогнітивного й лінгвокультурного, що базуються на різновекторній спрямованості щодо індивіда. Так, лінгвокогнітивний концепт відображає спрямування від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – спрямування від культури до індивідуальної свідомості [1].

З позицій когнітивної лінгвістики концепт сприймається як «ментальна сутність у свідомості індивіда, яка формує концептосферу соціуму, тобто культуру» [1, с. 116–117]. Лінгвокогнітивне розуміння концепту базується на розмежуванні ментальної сутності («уявлення – поняття») і мовних форм їх утілення.

У межах перекладознавчого аналізу лінгвокогнітивний підхід убачається актуальним з позицій мовної репрезентації концепту в тексті та його відтворення в перекладі. Тому серед інших методик і методів лінгвокогнітивного дослідження застосування фреймової методики передбачає, по-перше, встановлення набору основних слотів, релевантних для виокремлення краєзнавчих типів текстів. По-друге, вияв ступеня концентрації типів краєзнавчої лексики на сильних позиціях тексту, що, у свою чергу, допомагає визначити перекладацькі тактики та стратегії в роботі не лише з краєзнавчою лексикою, а й з типами текстів краєзнавчого характеру.

Лінгвокультурний підхід до розуміння концепту полягає в тому, що «до структури концепту як базової одиниці культури входить усе те, що й робить його фактом культури» [2, с. 41], а саме – образна, понятійна та ціннісна складові [1].

Мета статті полягає в тому, щоб з позицій перекладознавства довести необхідність застосування лінгво-

культурологічного підходу для того, щоб, по-перше, виділити ключовий для парадигми краєзнавчих типів текстів концепт КРАЙ; по-друге, встановити ієрархію культурно зорієнтованої краєзнавчої лексики, що вибудовує ціннісну картину світу лінгвокультури відправника; по-третє, окреслити набір перекладацьких стратегій і тактик з урахуванням такого: а) тексту-типологічних стереотипів очікування аудиторії тексту перекладу (далі – ПТ); б) збереження/незбереження національно-культурної специфіки ВТ при перекладі; в) адекватного/неадекватного відтворення прагматичного потенціалу вихідного тексту (далі – ВТ) засобами мови перекладу, враховуючи дистантність зіставлюваних лінгвокультур.

Мовній репрезентації концептів присвячено чимало досліджень. Так, наприклад, А. Вежбицька виділяє концепти, які по-особливому організують граматичну систему мови. С.А. Жаботинська пропонує класифікацію фреймів, побудовану на основі їх вербалізації. В.М. Манакін у межах лінгвістичних напрямів дослідження визначає вербалізований концепт як одиницю етнокультурної інформації, що відображає світ національного сприйняття предметів і понять, позначених мовою. Особливостям відтворення вербальних форм концепту в перекладознавчому аспекті присвячено роботи В.В. Демецької, В.О. Островського, М.О. Новикової. Услід за М.О. Новиковою, яка розглядає концепт з позицій мовної форми його реалізації у ВТ і відтворення в ПТ, під лінгвоконцептом ми розуміємо вербалізований (реалізований мовними засобами) культурний концепт у тексті культури (термін Ю.М. Лотмана) [3, с. 10].

Виклад основного матеріалу дослідження. Априорно поняття «край» містить у собі просторову ознаку, яка реалізується лексемами з різним ступенем вияву локальної семантики (країна, область, регіон, адміністративно-територіальна одиниця, округ, місцевість, окраїна, місце).

Понятійний аспект культурного концепту висвітлюється тоді, коли доповнюється додатковим атрибутивом або має описовий характер визначення – «рідний край», «рідна земля», «у наших краях (у нас, у нашій місцевості)», «рідна сторона». Тут конкретизація «рідна», «нас, у нас, у нашій» відіграє важливу, якщо не основоположну роль. Ю.С. Степанов у «Словнику констант» виділяє культурний концепт «рідна земля», у якому окреслює всі його компоненти: «а) «біль» за свою землю, б) «природне багатство», в) сама земля, г) рідна людина, д) природа, увінчана е) рідним словом» [2, с. 170].

Варто відзначити, що концепт РІДНА ЗЕМЛЯ отожднюється з поняттям «батьківщина», яке так само, як і «край», характеризується територіальною ознакою, хоча

такий критерій має характер єдності території з «її природою, населенням, суспільним і державним устроєм, особливостями мови, культури, досвіду і традицій». Оскільки «край» за своєю просторовою ознакою є частиною цілого, тобто країни, він може осмислюватись або як самостійний культурний концепт МАЛА БАТЬКІВЩИНА, або як компонент культурного концепту РІДНА ЗЕМЛЯ/БАТЬКІВЩИНА. На нашу думку, концепт КРАЙ є окремим культурним концептом у системі концептуальної картини світу тієї чи іншої культури.

Вихідною точкою розвитку концепту КРАЙ є концепт СВІТ (простір) (рос. мир). При цьому поняття «місце, простір» у концептуальній ієрархії є базисним, а решта компонентів виявляються або похідними від нього, або приєднаними до нього.

Під час дослідження етимології слова «мир» в ареалах індоєвропейських культур Ю.С. Степанов дійшов таких висновків. У давньоруській мові слово «мир» уміщує три семантичних компоненти: 1) місце, надзвичайно важливе, місце на землі навколо нас; 2) спокій, злагода; 3) життя.

Етимологія кожного з компонентів сягає їх глибокої спорідненості у формуванні концептуальної картини світу давньоруської культури. Отже, концепт СВІТ (мир) усвідомлюється так: «простір, порівняно невеликий, відмежований від решти світу, де живуть «свої», «ми», «наше плем'я», «наш рід»; де всі люди «милі» один одному; де панує лад, «мир», спокій; це місце, де процвітає «життя», а можливо, де воно й було «зароджене» [2, с. 91].

Етимологія слів, що виражають поняття «світ (мир)» в аравійських мовах, свідчить про те, що ядром концепту СВІТ (мир) є уявлення про «свій простір», відмежований від зовнішнього світу, і лише потім – уявлення про цей «широкий світ (мир)» за межами нашого світу й дому, як про «світ (мир) узагалі» [2, с. 92].

Уявлення про світ у германських мовах (крім готської) повністю збігається з уявленням у слов'янській, давньоруській і латинській мовах: «простір, де живуть люди, відмежований від зовнішнього простору» [2, с. 94].

Отже, уявлення про світ (мир) у давніх культурах усвідомлювалось на основі відмежування простору, і основним критерієм розмежування слугувала опозиція «своє» – «чуже».

Концепт СВІТ у культурному відношенні є похідним від концепту СВОЇ – ЧУЖІ. Світ убачався простором, у якому «живуть люди «свого племені», «свого роду», добре впорядковане й затишне місце, де панують «порядок», «закон», та інший простір, де живуть «чужі», які не визнають «наших» законів і порядку».

Концепт СВОЇ та ЧУЖІ є одним із головних концептів будь-якого колективного, масового, народного, національного світовідчуття. На матеріалі аналізу індоєвропейських слів Е. Бенвеніст з'ясував, що поняття «свій» апіорі усвідомлювалося на рівні кривної спорідненості групи людей (роду, клану) і протиставлялося «іншим» – «чужим» [4, с. 135].

В ареалі індоєвропейських культур концепт «СВОЇ люди, СВОЯ група людей» представлені однією концептуальною формою. Але мають різні внутрішні словесні форми вираження. Тут ураховується спільна закономірність функціонування культурних концептів: «концепти не пов'язані «намертво» й жорстко з якимось одним

словом, вони нібито «бувають» над словами, вступаючи у відношення з різними словесними формами й тим самим «синонімізуючись». Етимологічні відомості формують передісторію концепту, сама ж історія концепту зумовлена давніми письмовими текстами, у яких з'являється нове поняття «свій клан», «свій народ», «своє плем'я».

Отже, «свої люди, свій народ, коло своїх» співвідноситься з «місцем, де панують закони, хороші настанови й порядок». Звідси простежується збіг концептів СВОЇ і СВІТ (мир), причому «мир – всесвіт; упорядкований світ – космос» є кінцевою точкою розвитку концепту СВОЇ.

Концепт КРАЙ (МАЛА БАТЬКІВЩИНА, СВОЯ ЗЕМЛЯ) становить облігаторну контамінацію компонентів таких концептів: СВІТ, СВІЙ – ЧУЖИЙ і КУЛЬТУРА.

Концепт КУЛЬТУРА в напрямі розвитку концепту КРАЙ з позицій динамізму поняття культури охоплює такі аспекти: «освіта, соціальний устрій, система знань, вірувань і моралі, а також способи художньої діяльності, тобто тісно пов'язані між собою три виміри культури – артефакти, організовані групи людей і символізм» [5]. Іншими словами, культурний концепт КРАЙ містить інформацію про специфічний простір, порівняно невеликий, відмежований від решти світу, де живе «свій народ», «за своїми законами» та «зі своєю системою цінностей».

Дефінітивний аналіз дав змогу дійти висновку, що концепт КРАЙ є загальнокультурним уявленням у межах національного (етнічного) стереотипу поведінки як визначної динамічної ознаки за культурологічного підходу до дослідження поняття «край». Повна відсутність концепту, а в цьому разі – концепту КРАЙ, у певній культурі – явище надзвичайно рідке, більш рідке, ніж відсутність однослівного мовного вираження для якогось концепту.

Вирішення проблем способів мовної реалізації концептів у різних культурах засобами мови перекладу (далі – ПМ) є актуальним питанням перекладознавства. Так, наприклад, на думку В.П. Нерознака, відсутність у ПМ єдиного повного лексичного еквівалента відповідного концепту як раз свідчить про наявність цього концепту в національній культурі. Крім того, В.П. Нерознак стверджує, що «безеквівалентна лексика чи те, що зазвичай називають «неперекладне в перекладі», і є той лексикон, на матеріалі якого й треба укладати списки фундаментальних національно-культурних концептів» [6].

У межах нашого підходу ми можемо лише частково погодитися з цим твердженням, оскільки не знаходимо однослівного еквівалента лінгвоконцепту КРАЙ у британській лінгвокультурній традиції. Проте відсутність мовної форми вираження відповідного концепту в лінгвокультурі не може бути обрано критерієм і, тим більше, основним для вичленування самого концепту. Більше того, параметр національно-культурної специфіки безеквівалентної лексики як окремого типу лексики не встановлює її неодмінної співвіднесеності з конкретним концептом. На нашу думку, такого роду лексика є основним компонентом у концептуальному розвитку певного концепту в межах текстової реалізації.

Висновки. Отже, концептуальне ядро лінгвоконцепту КРАЙ формується на основі домінантного співвідношення концептів СВІТ, СВІЙ – ЧУЖИЙ, КУЛЬТУРА, які на структурному й функціональному текст-типологічному рівнях відображають ознаки локоцентризму, антропоцентризму й культуроцентризму.

Перспективним убачається встановлення домінуючого набору типів лексики, реалізація якої в тексті сприяє розкриттю лінії концептуального розвитку лінгвоконцепту КРАЙ з урахуванням текст-типологічних особливостей, а також і лінгвокультурних особливостей вихідної та цільової аудиторій.

Література:

1. Каменская О. Текст и коммуникация / О. Каменская. – М. : Высшая школа, 1990. – 149 с.
2. Сорокин Ю.А. Понятие «чужой» в языковом и культурном контексте / Ю.А. Сорокин, И.Ю. Марковина // Язык: этнокультурный и прагматический аспекты. – Днепропетровск : ДГУ, 1988. – С. 4–10.
3. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М. : Языки русской литературы, 1996. – 464 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
5. Larson Meaning-based translation: a guide to cross-language equivalence / Larson, L. Mildren. – University Press of America Inc., Maryland 1998. – 586 p.
6. Найда Ю.А. Процедура анализа компонентной структуры референционного значения / Ю.А. Найда // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1983. – Вып. XIV : Проблемы и методы лексикографии. – С. 61–74.

Гизер В. В. Особенности вербализации концепта в тексте культуры: переводоведческий аспект

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы дефиниции понятия «концепт», релевантной переводоведению. Анализируются доминантные составляющие концепта КРАЙ и способы их вербализации в оригинальном тексте, воссоздание которых в тексте перевода способствует адекватной реализации концептуального поля оригинала в переводе.

Ключевые слова: перевод, концепт, доминанта концепта, способы реализации концепта, текст оригинала, текст перевода.

Hiezer V. Peculiarities of concept' verbalization in a text of culture: translational perspective

Summary. The paper gives an insight into the problems of defining the notion of “concept” relevant to translational studies. Under analysis are the dominant constituents of the concept KRAI (Homeland) and means of its verbalization in a source text. The accent is given to the linguistic characteristics the recoding of which is instrumental in adequate realization of conceptual background of the source text in translation.

Key words: translation, concept, conceptual dominant, means of conceptual realization, source text, target text.

Голубенко Н. І.,

аспірант

Київського національного лінгвістичного університету

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ

Анотація. У статті розглядаються розбіжності лінгвістів у визначенні й розумінні поняття «стратегія перекладу». Проаналізовано основні стратегії, які використовують перекладачі для адекватного відтворення етнокультурного концепту американського Півдня в художніх творах. Розглянуто в ширшому контексті дві протилежні стратегії – закон перекладної дисперсії, що є розсіюванням оригіналу, та принцип перекладної конвергенції, яка призводить до створення своєрідного гіпероніма, що акумулює в собі водночас кілька значень.

Ключові слова: художній переклад, етнокультурний концепт, стратегія перекладу, адекватний переклад, культура ВТ-у, культура ПТ-у, перекладна дисперсія, перекладна конвергенція.

Постановка проблеми. Переклад, а саме художній, є складним, багатоаспектним процесом, зумовленим як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними факторами. На думку М.О. Зурабяна, художній текст «веде свій діалог з читачем: сприйняття художнього тексту є спілкуванням із ним. Розуміння виявляє об'єктивний пласт культурних традицій, утілений, з одного боку, у тексті, а з іншого – духовному світі й культурній підготовці інтерпретатора, тобто читача» [1, с. 126]. Тому одним із найважливіших критеріїв адекватності перекладу є точність відтворення концепту – «згустка культури у свідомості людини як дещо, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, тобто основний осередок культури» [6, с. 43]. Концепт культури є важливим для перекладознавства, оскільки базується на фактах культури та містить відбиток тієї етнокультурної системи, у межах якої сформувався. Важливим є також питання: як відтворити в перекладі обсяг інформації, закладений у певному концепті вихідної культури. Якщо визначати культуру як історію усвідомлення людиною свого місця у світі, можна припустити, що завдяки концептам у мові відображується сама культура. Отже, мова виражає чуттєвий, неявний, імпліцитний рівень уявлення про світ. Концептуальна функція мови дає мовцеві можливість втілити в мові своє сприйняття явищ реальної дійсності.

Етнокультурний концепт відображає історію, досвід, культуру країни чи певного її регіону, отже, його відтворення має максимально відображати внутрішній стан, думки, образи, що виникають у свідомості, асоціації жителів регіону. Тому на сьогодні все більше уваги приділяється факторам, які забезпечують досягнення адекватності перекладу. Однак для точного відтворення художнього тексту перекладач мусить керуватися стратегією перекладу, поняттям, яке розуміється вченими досить широко – як концепція перекладу взагалі чи концепція перекладу конкретного тексту.

Проблемою визначення поняття «стратегія перекладу» займалися такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як С. Баснетт, Л. Венуті, А. Вітренко, Т. Казакова, В. Комісаров, Х. Крінгс, П. Куссмауль, В. Сдобников, В. Вілсс. Поняття «концепт» досліджували Н. Арутюнова, Р. Джекендофф, Ф. Джонсон-Лерд, В. Карасик, С. Нікітіна, А. Пейвіо, Ю. Степанов, Й. Стернін, Ч. Філлмор та інші. Проте вибір стратегії перекладу концептів потребує подальших досліджень.

Мета статті полягає в аналізі особливостей поняття «стратегія перекладу» та визначенні основних стратегій, які перекладач використовує для адекватного відтворення етнокультурного концепту американського Півдня БІШ/ЧОРНІ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичний аналіз наукової літератури виявляє, що при визначенні стратегії перекладу різні вчені керуються різноманітними судженнями.

Так, Г. Хеніг та П. Куссмауль у своєму навчальному посібнику «Стратегія перекладу» розглядають поняття стратегії з практичної точки зору: «Щоб досягнути мети, нам необхідна стратегія перекладу, яка покаже оптимальний шлях вирішення перекладацьких проблем. Як і будь-яка стратегія, перекладацька стратегія мусить опиратися на факти. У цьому стосунку вона зіставляється зі стратегією гравця у шахи, де гравець у фазі розвитку гри має орієнтуватися на час і стратегію супротивника. Те, як він послідовно здійснює обрану ним стратегію, показує розміщення ним шахових фігур, а це стає зрозуміло тільки для професіоналів. Отже, дилетант або початківець у цій сфері потребує коментарів експерта, якщо хоче розпізнати стратегію, закладену в основі гри» [10].

Одним із перших, хто намагався осмислити стратегію перекладу з теоретичних позицій, став Х. Крінгс. Згідно із запропонованою ним дефініцією, перекладацькі стратегії – це «потенційно усвідомлені плани перекладача, спрямовані на розв'язання конкретної перекладацької проблеми в межах конкретного перекладацького завдання» [11]. Х. Крінгс розрізняє дві категорії аналізу перекладацької діяльності: мікстратегію – способи розв'язання низки перекладацьких завдань; макстратегію – способи розв'язання одного завдання.

В. Комісаров у роботі «Сучасне перекладознавство» визначає стратегію як «своєрідне перекладацьке мислення, яке лежить в основі дій перекладача» [3, с. 356], і виділяє три групи принципів здійснення процесу перекладу, які становлять основу перекладацької стратегії. Запропоновані лінгвістом принципи включають усю сукупність лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників: деякі вихідні установки, вибір загального напрямку дій, яким перекладач буде керуватися, приймаючи кон-

кретні рішення; вибір характеру й послідовності дій у процесі перекладу.

Поняття стратегії перекладу (особливо художнього) включає в себе прийняття рішення відносно тих аспектів оригіналу, які насамперед мають бути відображені в перекладі. Адекватно передати всі аспекти оригіналу не завжди можливо, що призводить до деяких втрат у перекладі. Тому перекладачеві необхідно заздалегідь визначити шкалу пріоритетів, створити ієрархію цінностей, яка дасть змогу виділити ті риси оригіналу, які вважаються провідними.

Далі перекладач, відповідно з вибраною загальною стратегією перекладу, визначає конкретні способи реалізації комунікативної інтенції (А. Швейцар зараховує сюди перекладацькі трансформації, які є складовими технології перекладу) з урахуванням мовних і позамовних детермінантів перекладу [9].

Більше того, розпізнаючи, оцінюючи й відтворюючи художні образи вихідного тексту, перекладач, інтерпретуючи їх, має виходити за межі перекладеного тексту й розглядати його під кутом зору традиції та особливості мови оригіналу, щоб на основі цієї інтерпретації відновити концепт з усім його історико-культурним і естетичним значенням.

Досить цікавою подається також теорія Т. Казакової, яка пропонує власні стратегії розв'язання завдань у художньому перекладі. Автор називає їх евристичними, протиставляючи термін «евристика» поняттю «алгоритм», оскільки для художнього перекладу не існує алгоритму як набору правил, які дають змогу механічно розв'язувати будь-яке конкретне завдання із класу однотипних завдань. Тим не менше, існують правила чи прийоми художньо-перекладацької діяльності, які допомагають досягнути успіху в розв'язанні аналогічних завдань, однак, не гарантують правильного вирішення кожного наступного перекладацького завдання [2, с. 64–65].

Очевидно, що реалізація запропонованих дослідницею стратегій пояснюється прагматичними стосунками, які виникають у процесі перекладу. Різноманіття цих стосунків становить калейдоскоп постійно змінних умов для перекладача: «... зв'язок значення з позамовною дійсністю, експліцитний та імпліцитний мовленнєвий контекст, комунікативна установка, яка поєднує висловлювання зі змінними учасниками комунікації – суб'єктом мовлення і його одержувачем, фоном їх знань і думок, ситуацією (місцем та часом), у якій здійснюється мовленнєвий акт» [2, с. 122]. Доцільно згадати слова Л. Латишева: «Нейтралізуючи лінгвоетнічний бар'єр, переклад надає носіям вихідної мови (ВМ) і носіям мови перекладу (МП) тільки об'єктивно рівні можливості сприйняття та інтерпретації повідомлення в його вихідному й перекладеному варіантах, включаючи можливість однаково відреагувати на нього; а яка реакція (комунікативний ефект) буде насправді, залежить від індивідуально-особистісних властивостей кожного окремо реципієнта оригіналу й перекладу» [4, с. 21].

У художньому перекладі важливу роль відіграє стратегія, спрямована на досягнення еквівалентності враження («імпресивна еквівалентність» – Н. Фененко) [7]. Реалізуючи цю стратегію, перекладач робить вибір на користь конвенційних, узуальних, або неконвенційних, оказіональних мовних засобів [7]. Реалізація першої групи стратегій допомагає перекладачеві «зберегти лояльність культурі ВТ-у і тим самим зробити ПТ тією чи іншою мірою екзотичним для носіїв культури ПТ-у», другої – «зберегти

лояльність культурі ПТ-у і тим самим відповідати очікуванням носіїв культури ПТ-у, однак нехтуючи культурною специфікою ВТ-у» [7, с. 56]. У своїй роботі користуємося термінами Л. Венути в їхній україномовній формі – фореїзація перекладу (negro – негри) – орієнтація на збереження національно-специфічних особливостей тексту оригіналу, або доместикація (negro – челядники) – спосіб вираження, властивий у мові перекладу. Оскільки плантатори сприймали темношкірих як домашніх тварин та своє майно, то український перекладач намагається знайти найкращий відповідник, удаючись до конкретизації значення, щоб зберегти візуальну конкретність і конотацію у відтворенні слова “negroes”, яке в перекладі подається історизмом «челядники», що свідчить про кріпацький стан, адже це дворові люди, які жили й працювали в поміщицькій садибі. Цим переклад зближує картини світу двох культур, надаючи перевагу контекстуальному значенню.

Установка перекладача на «екзотизацію» чи, навпаки, «натуралізацію» тексту перекладу може вимагати від нього одночасного застосування перекладацьких стратегій, протилежних за своєю діалектичною природою. Як ілюстрацію цієї тези розглянемо перекладацькі стратегії, які застосовує перекладач Р. Доценко в процесі роботи над всевітньо відомим романом М. Мітчелл «Звіяні вітром». Для аналізу візьмемо концепт БЛП/НЕГРИ, що є типовим для жителів південних штатів США і атиповим для українського суспільства.

Серед причин, які впливають на якість перекладу, можна вважати недотримання перекладачами принципу мінімізації дії закону перекладної дисперсії, з одного боку, і реалізації принципу перекладної конвергенції – з іншого.

Закон перекладної дисперсії, сформульований О. Лисенковою, означає, що під час перекладу відбувається «розсіювання оригіналу», яке виявляється у виникненні «пучків відповідників» вихідного слова і базується на універсальному законі мовної й міжмовної синонімії [5, с. 144]. Наприклад: negro – негри/темношкірі/челядники; field hands – негри/раби на плантаціях; white trash – біла голота/білі злидарі/білі безземельні.

Як бачимо, перекладач використовує синонімічні відповідники по-різному, а це свідчить про те, що рівень перекладної дисперсії може бути неоднаковою. Рішення перекладача щодо необхідності мінімізувати дію закону перекладної дисперсії чи щодо її свідомого застосування більшою мірою залежить від специфіки тексту оригіналу й можливості реципієнта перекладу зрозуміти той чи інший елемент іншомовної культури.

З одного боку, ми не можемо не погодитись з висновком О. Лисенкової про те, що «одним із першочергових завдань перекладача є, крім інших, мінімізація дії закону перекладної дисперсії», оскільки дисперсія неминуче призводить до того, що оригінал постає перед інокультурним читачем «у різних формах та викривленнях», тобто «змінюється образ тексту перекладу» [5, с. 117].

Будь-який із запропонованих вище варіантів перекладу лексичних одиниць може бути визнаний тільки частковим відповідником, оскільки кожен з них передає не всі, а тільки деякі значення перекладеного слова, і в жодному з них усі значення не актуалізовані повністю. Водночас використання часткових відповідників дає змогу досягнути необхідної природності перекладу й, відповідно, зробити перекладений текст читабельним і зручним для сприйняття носієм МП.

Другий підхід, орієнтований більшою мірою на МП, ніж на мову оригіналу, реалізується в принципі перекладної конвергенції. Термін «конвергенція» широко використовується в математиці, фізиці, природничих та гуманітарних науках. Конвергенцією називають сходження, зближення або поєднання тих чи інших елементів. Поняття конвергенції повністю застосовується до теорії художнього перекладу, особливо до проблем перекладу національно-маркованих одиниць. Наприклад: *slaves/servants* – челядь; *white mind/white folks* – білі люди.

Використання принципу перекладної конвергенції призводить до створення своєрідного гіпероніма, який акумулює в собі зразу кілька значень. Такий підхід, з одного боку, значно спрощує завдання перекладача, а з іншого – полегшує процес сприйняття чужої реальності, відображеної в оригіналі, інокультурним реципієнтом, оскільки відбувається своєрідна кумуляція елементів етнокультурного концепту в одному понятті, зрозумілому носієві МП. Водночас принцип перекладної конвергенції неминуче зумовлює деформацію тексту оригіналу.

Важливо зазначити, що перекладна конвергенція може спричинити не тільки втрату образної складової семантики національно-специфічних одиниць чи зміщення стилістичного регістру маркованої лексеми, а й призвести до грубих смислових помилок.

Висновки. Прагматична інформація мовного знака пов'язана з його експресивною та ілокутивною функціями. Прецеденті властивості концепту – здатність асоціюватися з вербальними, символічними чи життєвими феноменами, відомими всім членам етнокультурного соціуму. Крім цього, прагматилістичні особливості лексико-граматичних одиниць реалізуються виключно на фоні синонімічного ряду, тобто на базі внутрішньосистемних відносин. Отже, існує прямий взаємозв'язок між установкою перекладача на МО (принцип форенізації) чи МП (принцип доместикації) та вибраною ним перекладацькою стратегією: застосування перекладної конвергенції та (чи) перекладної дисперсії дає змогу наблизити текст до інокультурного читача. Настава перекладача на максимально можливу передачу мовних особливостей оригіналу вимагає від нього мінімізації дії закону перекладної дисперсії, а також відмови від конвергенції різних понять в одному відповідникові. Високий коефіцієнт перекладної дисперсії й перекладна конвергенція призводять до втрати образної основи іншомовної субкультури, що не може не позначитися на сприйнятті інокультурного читача. Тому при відтворенні етнокультурного концепту необхідно, насамперед, врахувати багатокомпонентну природу концепту та специфіку концептуалізації в художньому творі. Оскільки «інтерпретативний режим вербальних значень співвідноситься із соціо- й етнокультурною компетенцією носіїв концептуальних систем, перекладач працює не лише з вербальними формами, а й з тими концептами, що стоять за ними» [8, с. 84], тобто його завданням є концептуальне співвіднесення простору та стратегій вихідного тексту з інтерпретаціями адресата.

Література:

1. Зурабян М.О. Оригинал и перевод: Взаимодействие двух культур (проблема национального и исторического колорита) / М.О. Зурабян // Актуальные проблемы литературы и культуры (Вопросы филологии). – 2008. – № 3. – С. 126–127.

2. Казакова Т.А. Стратегии решения задач в художественном переводе / Т.А. Казакова // Перевод и интерпретация текста : сборник научных трудов. – М. : ИЯЗ, 1988. – 215 с.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
4. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания : [кн. для учителя шк. с углубл. изуч. нем. яз.] / Л.К. Латышев. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с.
5. Лысенкова Е.Л. О законе переводной дисперсии / Е.Л. Лысенкова // Вестник Моск. ун-та. Серия 19 «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2006. – № 1. – С. 111–118.
6. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
7. Фененко Н.А. Язык реалий и реалии языка / Н.А. Фененко. – Воронеж : ВГУ, 2001. – 140 с.
8. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода : [учебное пособие] / Т.А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – 124 с.
9. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
10. Hönig H. G. Strategie der Übersetzung : Ein Lehrbuch / H. G. Hönig, P. Kußmaul. – Tübingen : Narr, 1982.
11. Krings H. P. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht : Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern / H. P. Krings. – Tübingen : Narr, 1986. – XI, 570 s.

Голубенко Н. И. Переводческие стратегии воссоздания этнокультурного концепта

Аннотация. В статье рассматриваются разногласия лингвистов по поводу определения и понимания понятия «стратегия перевода». Проанализированы основные стратегии, которые используются переводчиками для адекватного воссоздания этнокультурного концепта «американского Юга» в художественных текстах. Рассмотрены в более широком контексте две противоположные стратегии – закон переводной дисперсии, что является рассеиванием оригинала, и принцип переводной конвергенции, который приводит к созданию своеобразного гиперонима, аккумулирующего в себе сразу несколько значений.

Ключевые слова: художественный перевод, этнокультурный концепт, стратегия перевода, адекватный перевод, культура ИТ-а, культура ПТ-а, переводная дисперсия, переводная конвергенция.

Holubenko N. Translation strategies of ethnocultural concept reproduction

Summary. Divergences of linguists according to definition and interpretation of the notion of “translation strategy” are examined in the article. Strategy is one of the main concepts in modern translation studies. Basic translation strategies applied by translators in the process of adequate reproduction of ethnocultural concept of American South in fiction are analyzed. Two opposite strategies – translation dispersion, that is scattering of the original text, and the notion of translation convergence, which leads to creation of a peculiar common noun that accumulates several meanings are placed in a border context.

Key words: literary translation, ethnocultural concept, translation strategy, adequate translation, culture of ST, culture of TT, translation dispersion, translation convergence.

Гончаренко Е. П.,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД

Анотація. Автор статті розглядає художній переклад як продовження творчої особистості перекладача; наголошується теза про відповідність творчої «креативної» манери перекладача стилю та манері письма авторів першотворів.

Ключові слова: художній переклад, мовна особистість перекладача, креативність, індивідуальний стиль, перекладацькі стратегії.

Постановка проблеми. Запропонована стаття – це роздуми автора про художній переклад, який був і залишається філігранним мистецтвом перекладеної мови; про художній переклад як про певне продовження творчої особистості перекладача та продовження життя прозаїчного або поетичного твору в нових словообразах. Недарма художній переклад називають «десятою музою мистецтва».

Виклад основного матеріалу дослідження. Переклад художньої літератури – це майстерність і хист, з ним треба народитися, він десь у тобі в глибині, він цілком природний, невимушений, але водночас працювати над перекладом будь-якого художнього тексту – тяжка, сумлінна, кропітка праця та надзвичайна чутливість до слова. Перекладач художнього твору сам є митцем і як такий мусить відстоювати свій індивідуальний стиль, свої погляди, котрі здебільшого відповідають стилю й манері письма авторів оригінальних творів. Вартою уваги є точка зору російської перекладачки Наталії Трауберг, яка зазначала: «перевод – это ремесло, его можно сравнить с игрой на рояле: если ты делаешь большие перерывы, то много теряешь. Вообще перевод – очень полезное для души занятие, он помогает избавиться от «ячества», снимает проблему «дикого слова» (См. у Ходасевича: «Я, я, я, что за дикое слово?») [1, с. 506].

Коли читаємо чудові переклади чи то з класичної, чи то з сучасної літератури, мало хто запитує себе: чому так легко читається твір, чому виникають такі приємні відчуття й ніби живі словообрази, немов ти сам знаходишся серед героїв і береш участь у сюжеті. Відповідь проста – то блискучий переклад завоював наш розумовий простір і вплинув на наші почуття та емоційно-естетичні враження.

Наразі перекладної літератури – і прози, і поезії – досить багато. І як правило, якість художніх перекладів також різна; неоднаковим може бути й емоційно-смісловий результат, той результат, який опановує читача, тому що кожен перекладач надає перекладу щось своє – особисте, свою творчу манеру, свій стиль. Але водночас перекладач не має права закривати собою текст. Справа перекладача полягає в піклуванні про зміст висловленого або написаного. «Take care of the sense, and the sounds will take care of themselves» («Піклуйтесь про зміст, а форма знайдеться») – ця цитата Льюїса Керрола, на наш погляд, якнайкраще демонструє зміст дії будь-якого виду перекладу – і усно-

го, і письмового. Досвідчені викладачі перекладу вчать студентів бачити «крізь текст», активно використовувати економічні засоби англійської мови, навіть коли оригінал підштовхує до вибору більш тотожної з ним англійської конструкції. Аксиоматичним вважається, що міра художності перекладу залежить від рівня талану перекладача. І водночас посилання на талант нічого не пояснює [5, с. 51]. І з цим твердженням важко не погодитися. Деякі перекладачі художньої літератури вважають, що «в перекладі головне – слух і талант» [1, с. 505]). Добре відомо, що в царині художнього перекладу багато перекладачів із технічною освітою (маємо на увазі В. Хінкіса, С. Хоружого, Г. Пилипенка, М. Стріху та багатьох інших), дійсно залюблених у літературу й художнє слово, яким удалося підвищити «градус» перекладеного тексту [1, с. 434], донести його до читача так, що іноді неможливо збагнути, а чи читав ти будь-коли щось краще.

У своїй праці, присвяченій проблемам художнього перекладу, на яку і дотепер посилаються перекладачі та перекладознавці, К. Чуковський писав: «Я понял, что хороший переводчик заслуживает почёта в нашей литературной среде, потому что он не ремесленник, не копиист, но художник. Он не фотографирует подлинник, как обычно считалось тогда, но воссоздаёт его творчески... Переводчик раньше всего талант. Для того чтобы переводить Бальзака, ему нужно хоть отчасти перевоплотиться в Бальзака, усвоить себе его темперамент, заразиться его пафосом, его поэтическим ощущением жизни» [9, с. 8]. Згідно з етимологічним словником, талант («счастье, удача», «прибыль, находка», укр. «щастя»), порівняно з талантом («мера веса», из греч. «весы, денежно-расчётная единица» [8, с. 14]). Як можна визначити, хто з перекладачів більш талановитий (у зв'язку з цим згадаємо переклади сонетів Шекспіра, виконані віртуозним перекладачем і версифікатором С. Маршаком і Б. Пастернаком)? Чий переклад є більш повноцінним, правильним, художнім і навіть ідеальним? На наш погляд, «ідеального» перекладу художнього твору не існує, як і не існує «ідеального» портрету. Під час роботи над перекладом завжди можна досягти ще більшої відповідності з оригіналом, відшукати яскраві, виразні риси за допомогою епітетів, метафор тощо.

У розмові про художній переклад постає безліч питань, на які, безумовно, неможливо відповісти обсягом представленої статті, але деякі з них потребують певної уваги. На жаль, наразі ринок видавництва заповнив країну книгами в перекладі перекладачів-початківців, які не тільки грішать неякісними, другорядними, вільними перекладами, а й навіть перекладами «свавільними» [3, с. 193]. «Це буває тоді, – пише вітчизняний науковець В. Литвинов, – коли «перекладач» свавольно, спотворює текст і не зізнається в цьому» [3, с. 193–194]. На наш погляд, причинами такого «сва-

вілля» є, по-перше, недосконале знання своєї рідної мови, по-друге, недосконале володіння мовою, з якої здійснюється переклад, і, по-третє, відсутність відчуття контекстуально-лексичного оточення. Адже для повноцінного, вдалого, правильного перекладу необхідно не тільки «зважувати слова» (вислів Цицерона), а й, як писав М. Любимов, «надо ещё уметь проникать в глубокое, живое, разнообразное значение каждого слова и в таинственную власть соединения тех или других слов» [4, с. 12].

Коли йдеться про повноцінний, правильний або навіть «остаточний» [3, с. 195] переклад, деякі перекладачі-новачки навіть не уявляють, що може бути сила-силенна перекладів давніх і класичних творів. Наприклад, існує сорок п'ять перекладів «Слово о полку Игоревом» російською мовою, тридцять перекладів «Гамлета» російською, трохи менше українською, десять перекладів «Євгенія Онегіна» англійською мовою (не можемо оминати увагою переклад, виконаний В. Набоковим, і розлогий коментар до нього, який налічує тисячу сторінок), п'ятдесят п'ять російськомовних версій вірша Р. Кіплінга «If» і вісімнадцять україномовних перекладів. А над англійською Шевченкіаною працювало понад вісімдесят перекладачів (маються на увазі і представники української діаспори, й англійці, які захоплювалися мелодикою української мови – А. Гончаренко, О. Івах, М. Денисюк, В. Морфіл, Е. Войнич, Віра Річ, Дж. Вір та багато інших). Отже, маємо двадцять інтерпретацій «Заповіту», одинадцять – «Садок вишневий коло хати», декілька варіацій «Зоре моя вечірняя», «Мені однаково, чи буду...», тощо. А щодо перекладів сонетів Шекспіра, то тут уже годі й рахувати. Їх безліч, і кожен із них вважається родзинкою перекладацької майстерності, і в усіх перекладах сонетів використано найкращі еквівалентні відповідники рідної мови.

Важко уявити, що, працюючи над перекладом 130 сонета Шекспіра, С. Маршак, або Б. Пастернак, або І. Франко, або І. Костецький, або О. Тарнавський, Д. Павличко, Д. Паламарчук та інші митці застосовували певні перекладацькі стратегії й механізми. На наш погляд, існує певна спорідненість (соприродность – слово В. Набокова), яка, на глибоке переконання письменника, мусить існувати між автором і його перекладачем. Тільки вона надає можливість останньому створити те втілення (воплощение – слово В. Набокова) оригінала, яке може вважатися справжнім перекладом [2, с. 10].

Інша справа, коли мова йде про «творчу» або «креативну» манеру перекладача [5, с. 53]. Один перекладач може краще, аніж інший, під час перекладу відобразити жах, захоплення або сум, водночас інший краще відтворить задоволення, задрість, біль, тугу. Хтось перекладе «ідеальний», а хтось – «досконалий, бездоганий». Хтось перекладе «червоний», а хтось – «багряний, рум'яний». Деякі дослідники вважають, якщо «надто розвивається/посилається своя «креативність» – розвивається і перекладацька» [5, с. 53] також. У цьому випадку можемо навести безліч прикладів вдалих перекладів, виконаних майстрами слова вищого гатунку, насамперед маємо на увазі І. Франка, Л. Українку, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Кочуровського, І. Костецького, М. Зерова, Г. Кочуру, В. Мисика, М. Рильського, М. Бажана, Б. Тена, М. Лукаша, М. Стріху та багатьох інших.

Наведемо декілька прикладів добре відомого й часто цитованого 130 Шекспірового сонета. Це переклади-інтерпретації, переложення, «експериментальні переклади»

[7, с. 36] й адаптовані переклади, виконані видатними українськими перекладачами.

«My mistress' eyes are nothing like the sun;
Coral is far more red than her lips' red;
If snow be white, why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head.
I have seen roses damask'd, red and white,
But no such roses see I in her cheeks;
And in some perfumes is there more delight
Than in the breath that from my mistress reeks.
I love to hear her speak, yet well I know
That music hath a far more pleasing sound;
I grant I never saw a goddess go;
My mistress when she walks treads on the ground.
And yet, by heaven, I think my love as rare
As any she belied with false compare».

(William Shakespeare)

«У моєї пані очі	І багато розкішних
Не такі, як сонце, ні,	Пахоців нам вироста,
І коралі червоніші	Аніж ті, якими дишуть
від пурпури уст її.	Моїй милої вуста.
Коли білий сніг, то певно,	Я люблю її розмову,
Що смаглява в неї груди;	Хоч докладно знаю сам,
Коли волос-дріт, то в неї	Що музика приємніше
Дроти чорнії ростуть.	Гомонить моїм ушам;
Бачив я всілякі рожі –	Як богині ходять, сього
І червонії, й білі теж,	Я не бачив ані в сні;
Та таких на личку в неї	Моя пані, як і всі ми,
Рож ти певно не найдеш;	Ходить просто по землі».

(Переклад Івана Франка)

«Од слонця ніц в очах моєї пані,
Кораль ружанець рожевіш од губ,
Кгдиж сьнієк ест бялим – в неї перса тьмяні,
Кгдиж влос ест дротем – з дроту в неї чуб,
Дамасці ружі, білі і червоні,
Зась видівем – не в неї на щоках,
І більш приємні вшелькі інне вони,
Ніж подиху моєї пані пах.
Люблю я слухати, кгда розмовляєт,
Хоч музика миліші звуки тче:
Не зрівем, як богиня походжаєт –
Моя ж бо пані, йшовши, грунт товче:

Та, пробі, дорожу моїм коханням,
Як та якась – брехливим порівнянням».

(Переклад Ігоря Костецького)

«Моя кохана – не сяйна, як сонце,
Не схожі на корал її уста,
Її коса – не злотне волоконце,
А чорнодроту плетінка густа.
У неї теж не білосніжні груди,
І щоки – не троянди запашні,
Моя кохана дихає, як люди,
А не пахтить, як квітка навесні.

Люблю я голос милої своєї,
Хоч той не музика, що серце рве;
Живуть на небі божественні феї,
Моя кохана на землі живе.
Та найвродливіша вона між тими,
Кого влещають віршами пустими».

(Переклад Дмитра Павличка)

«Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч овали,
Мов з дроту чорного коса густа.
Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишать люди,
А не конвалії між диких трав.
І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої — цілком земні.
І все ж вона — найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими».

(Переклад Дмитра Паламарчука)

Висновки. Який з наведених перекладів вважається повноцінним, точним, правильним, тотожним оригіналу? Який з перекладів вважається кращим? Щодо останнього питання, то, на наш погляд, висновок робитиме читач.

У сонеті, який переклав Іван Франко, відчувається індивідуальність та особиста «креативність» митця. Переклад Ігоря Костецького ми не можемо назвати перекладом «точним», бо це скоріше «переклад» вільний або навіть своєрідний літературний експеримент, до якого був надто схильний Костецький-перекладач. Іноді здається, що це – пародія, у якій він використав пародійну мову. У перекладі І. Костецького відчувається певна колоризація мови, вплив або запозичення з польської мови та творча «креативність» автора. Недарма К. Чуковський писав: «Художественные переводы потому и художественные, что в них, как и во всяком произведении искусства, отражается создавший их мастер, хочет ли он того или нет» [9, с. 46]. Зрештою, при створенні своїх шедеврів, вищезгадані перекладачі послуговувалися головним перекладацьким принципом: якомога більш повне проникнення в автора, якого перекладають, «спорідненість» із ним, а також бездоганне знання рідної мови з використанням усіх її лексичних, фразеологічних, синтаксичних і стилістичних барв.

У поданих прикладах перекладацькі рішення можна сприймати і як суперечливі, і навіть як експериментальні (маємо на увазі переклад, виконаний І. Костецьким). Варто зазначити, що в перекладі Д. Паламарчука відтворено стильові риси оригіналу «переважно засобами нормативної літературної мови» [6, с. 93]. На наш погляд, сонет у перекладі Д. Павличка виразніший, адже перекладачеві вдалася спроба зберегти естетичність і звучання Шекспірової рими. Франковий переклад сонета можна назвати адаптованим перекладом, навіть близьким до переказу. У цьому перекладі відчувається творча манера письменника: він так бачив, так відчував цей сонет. Водночас засобами української мови Франко відтворив не тільки мелодію англійського сонета, а й внутрішній стан славетного барда. Тож з наведених прикладів робимо висновок, по-перше, письменники-перекла-

дачі несвідомо «нав'язують» авторам, яких перекладають, свою ритмічну і стилістико-тропологічну манеру. Іншими словами, сильна «креативність» цих митців завойовує авторську, реалізується як щось унікальне, заміщує чужі акценти своїми у світосприйнятті. По-друге, на нашу думку, такого перекладу, який і семантично, і стилістично повністю був би адекватний оригіналу, ще немає. І, по-третє, ми не можемо не погодитися з точкою зору В. Литвинова, який вважає, що «переклад – це не віддзеркалення оригіналу, а лише інтерпретація, і все залежить від таланту та ерудиції перекладача. Отож «точних» перекладів не буває» [3, с. 196]. На наш погляд, не буває ані «точних» перекладів, ані «ідеальних». Переклад художнього твору – чи то прозового, чи то поетичного – може бути блискучим. Але в процесі передачі словообразів з однієї мови іншою, з однієї культури в іншу культуру зміни, безперечно, неминучі: щось втрачається, щось залишається, щось додається. Ідеальної, повноцінної відповідності досягти неможливо, але головним є те, що кожний із наведених перекладів не залишає байдужим читача, і, незважаючи на різноманітність перекладацького стилю, «креативності» кожного з митців, особистого мовного чуття та світовідчуття, цим перекладачам усе-таки вдалася спроба зберегти художню індивідуальність Шекспіра, «еквівалентний естетичний заряд» (вислів В. Литвинова), який відкарбувався в чутливій виразності перекладених сонетів.

Література:

1. Калашникова Е. По-русски с любовью: Беседы с переводчицами. – М. : Новое литературное обозрение, 2008. – 608.
2. Кэрролл Л. Приключения Алисы в Стране чудес. Повесть-сказка; на англ. и русск. яз. – М. : ОАО Издательство «Радуга», 2001 – 317 с.
3. Литвинов В. Про Скіллу і Харибду в жанрі художнього перекладу, але не тільки // «Всесвіт» – журнал іноземної літератури, № 7–8, липень-серпень. – К. : Видавничий Дім «Всесвіт», 2005. – 207 с.
4. Любимов Н. Книга о переводе : [сборник] / Н. Любимов. – М. : Б.С.Г.–ПРЕСС, 2012. – 304 с.
5. Сорокин Ю.А. Переводоведение: статус переводчика и психогерменевтические процедуры. – М. : Гнозис, 2003. – 159 с.
6. Стріха М. Улюблені вірші та навколо них / пер. і упор. М. Стріха. – К. : Факт, 2003. – 456 с.
7. Стріха М. Український художній переклад: між літературою та нашісторенням М. Стріха. – К. : Факт-Наш час, 2006. – 344 с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва. – 3-е изд., стер. – СПб. : Терра-Азбука, 1996. – Т. 4. – 1996. – 864 с.
9. Чуковский К. Высокое искусство / К. Чуковский. – М. : Советский писатель, 1988. – 349 с.

Гончаренко Э. П. Несколько слов о художественном переводе

Аннотация. Автор статьи рассматривает художественный перевод как продолжение творческой индивидуальности переводчика; подчёркивается тезис о соответствии творческой «креативной» манеры переводчика стилю и манере письма авторов оригинальных произведений.

Ключевые слова: художественный перевод, языковая индивидуальность переводчика, креативность, индивидуальный стиль, переводческие стратегии.

Goncharenko E. In a few words on artistic translation

Summary. The author considers the artistic translation as a continuation of the creative translator's individuality. The present research focuses on the correspondence of the translator's creative manner to the writers' style and manner.

Key words: artistic translation, translator's language personality, creativity, individual style, translator's strategies.

Жорнокуй У. В.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри романо-германських мов і перекладу
Національного університету біоресурсів і природокористування України

«КАЗКА ПРО ЧЕРЕВИЧОК» Е. ДОНАГ'Ю ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ «QUEER» СТУДІЙ

Анотація. У статті було проаналізовано образ Попелюшки з казки-рімейку Е. Донаг'ю в контексті деконструкції категорій «стать» та «сексуальність», ключових для теорії «queer».

Ключові слова: казка, категорія, наратор, персонаж, сексуальність, символ, стать, теорія «queer».

Постановка проблеми. Одним з основних постулатів феміністських студій є твердження про те, що жінка є жертвою гніту чоловіка. У суспільстві, у якому рівність статей значною мірою досягнута, попередня думка втрачає свою актуальність. Якщо відбувається переосмислення статевої поведінки та норми, то повинно відбутись й переосмислення існуючих категорій, їхня реконструкція. Дослідники теорії «queer» розширили сферу своїх зацікавлень у порівнянні з теоретиками фемінізму чи послідовниками гендерних студій: вони аналізують усі види сексуальної поведінки, складові статевої ідентичності та категорії девіантного й нормального через призму статі. [3, с. 1061].

Оригінальний сюжет про Попелюшку, хоча й зберігає значну частину своєї «магії», насправді постає чимось «out of date» у сучасному глобалізованому світі, де категорія визначеного й абсолютного уже не спрацьовує й навіть часто стає наріжним каменем у дослідженнях, нівелюючи принцип об'єктивності. Авторська інтерпретація всесвітньовідомих казок Е. Донаг'ю є своєрідною **деконструкцією їх традиційних сюжетів** такою мірою, що розпізнання саме цього твору стає можливим лише завдяки іменам головних персонажів. Ця ірландсько-канадська письменниця переробила казку «Попелюшка», відому нам завдяки редакціям Ш. Перро та братів Грімм, щоб задовольнити запити сучасного реципієнта.

Аналіз останніх досліджень. Творчість Е. Донаг'ю загалом залишена поза увагою у вітчизняному літературознавстві, за винятком поодиноких розвідок, де розглядалась як представниця певних стильових напрямів (фемінізму, постмодернізму тощо). Актуальність нашого дослідження поглиблюється у зв'язку з недостатнім вивченням гомо-, бі-, транссексуальних меншин як однієї з ключових проблем теорії «queer», а синергетична парадигма науки передбачає перегляд існуючого масиву досліджень, насамперед у сфері існуючих норм щодо визначення статі та сексуальності. Отже, **метою нашої статті** є дослідження «The Tale of the shoe» («Казки про черевичок»¹) зі збірки «Kissing the witch» («Цілуючи відьму») Е. Донаг'ю в рамках «queer» студій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У «Казці про черевичок» Е. Донаг'ю деконструє не тільки оригінальну версію «Попелюшки», а й наявні у творі стереотипи, які побутують і, більше того, керують суспільством: уявлення про шлюб як центральне поняття з обов'язковим щасливим кінцем, про гетеросексуальність персонажів казки, про ключові дихотомії – «позитивний/негативний персонаж», «добро/зло», «рідний/нерідний», «бідний/багатий» тощо. У сучасній адаптації відомої всім казки на перший план виносяться маргінальні в колишніх рецептивних практиках проблеми.

В оригінальну сюжеті казки про Попелюшку, у відповідності до тенденцій самого жанру, двополюсна система персонажів, яким дається одновекторна характеристика (здебільшого акцент робиться на її зовнішніх рисах), без можливості подальшої інтерпретації читачем в опозиційному ключі. Для прикладу, батько Попелюшки був доволі покірний і добрий чоловік, а мати – «найкраща жінка у світі», тому й сама дівчина неминує «приречена» стати позитивною героїнею: «надзвичайно добра та ніжна – вся в матір» [2]. Часто її риси гіперболізовані, що, власне, є одним із конструктивно-стильових елементів казки як жанру літератури.

У порівнянні з традиційним сюжетом про Попелюшку, де акцент робиться на зовнішніх конфліктах між персонажами (батьком і мачухою, зведеними сестрами і Попелюшкою тощо), у «Казці про черевичок» Е. Донаг'ю переважаючими є внутрішні протистояння. Насправді боротьба між добром і злом починається з людської душі та думок, що й стверджує письменниця у своєму творі-рімейку: «Nobody made me do the things I did, nobody scolded me, nobody punished me but me. The shrill voices were all inside. Do this, do that, you lazy heap of dirt. They knew every question and answer, the voices in my head» [2]. Як бачимо, Попелюшка більше не є жертвою знущань сестер чи мачухи, вона – пост-феміністський зразок жінки, яка априорі не буде об'єктом гніту інших.

Героїня Е. Донаг'ю схильна й до самобичування, адже голоси в її голові стихали лише тоді, коли обов'язкова денна робота була виконана. Попелюшка з «Казки про черевичок» постає зразком системи, і навіть коли не потрібно виконувати певну дію, вона робить її вже по інерції, вона – приклад людини, невіддільної від суспільно-культурних приписів і норм.

Однією із обмежувальних норм, які в результаті ведуть до викривленого розуміння статі, є категорія гетеросексуальності. Кожна стаття поводить себе, на думку автора,

¹ Тут і надалі переклад наш – У. Ж.

згідно з гендерними приписами, виправданими в рамках певного суспільства: «And then, because I asked, she took me to the ball. Isn't that what girls are meant to ask for?» [2]. Якщо подібні категорії стають дискусійними, то це свідчить про кризу «статевої реальності», за якої визначення статі лише за зовнішніми ознаками постає процесом доволі ілюзорним, а сама ж категорія – питанням все ще відкритим до нових інтерпретацій. Про це говорила й Дж. Батлер у книзі «Gender Trouble». Вона стверджувала, що «this is the occasion in which we come to understand that what we take to be "real", what we invoke as the naturalized knowledge of gender is, in fact, a changeable and revisable reality [1, с. 24]. Таким чином, трактувати статі із позицій визначеності й норми – постає як певне обмеження у визначенні поняття гендеру, що саме по собі звучить як парадокс, зумовлений національно-суспільними стереотипами: «... the term "normative" also pertains to ethical justification, how it is established, and what concrete consequences proceed therefrom» [1, с. 21]. Інколи культурно-етнічні особливості є обмежувальним фактором на шляху статевої ідентифікації, бо саме вони є визначальними для конкретного людського тут-буття. Неможливість крос-культурної єдності у визначенні статі також поглиблює кризу статевої реальності, що ставить під сумнів категорію гетеросексуальної норми як передумови у визначенні статі.

Мачуха і зведені сестри Попелюшки – не є уособленням абсолютного зла, сама вона не відображає абсолютне добро, як і не існує «чистої форми» у трактуванні статі. Згадані категорії – це невідомі нам архетипи, подані лише в культурно й суспільно виправданому вигляді. Їх прояви в чистій формі можливі як неясні спомини чи згадки, найчастіше про матір: «I listened out for my mother, but I couldn't hear her among their clamor» [2], або виливаються в девіантну поведінку, яка у випадку статево-сексуальної ідентифікації є такою з позицій гетеросексуальної норми. Тому згадка про матір є ключем для усвідомлення Попелюшкою того, ким вона є насправді, у той час як самобичування постійною роботою – це спроба нав'язати собі необхідну модель поведінки. За протилежної поведінки поглиблюється екзистенційне відчуття самотності. Коли Попелюшка врешті вперше потрапляє на бал, вона також поводить себе в спосіб «was meant to behave» [2]: посміхається так красиво, як тільки вміє, відмовляється від їжі, щоб бути «у формі», використовує етикетно-прийнятні кліше в розмові з партнерами в танцях. У її поведінці навіть простежуємо практичну ціль, про що свідчить її «belly pulled in» [2], а це у свою чергу підтверджує аксіологічну кризу. Героїня Е. Донаг'ю тим і відрізняється від Попелюшки в традиційному сюжеті, що їде на бал не в пошуках кохання, а переслідуючи певну корисливу ціль, чим і мотивується вибір відповідної моделі поведінки.

Бінарність мови, де кожне поняття повинно мати анти-поняття, у сучасному світі постає не просто неактуальним, а й упередженим і необ'єктивним, особливо, коли мова йде про категорії, які відіграють чільну роль у процесі ідентифікації особистості. Тому інтерпретація «Казки про черевичок» Е. Донаг'ю повинна здійснюватись через призму різноманітності, адже ідентичність не може бути визначеною шляхом використання виключно бінарних понять, які постають як опозиційні одне до одного. У своїй переробці автор не намагається стверджувати, якою є

сексуальна орієнтація Попелюшки чи незнайомки (феї). У фінальному епізоді стає зрозумілим подальший розвиток їхніх статево-сексуальних стосунків, проте очікуваного шоку від усвідомлення цього немає. Сексуальність двох жінок постає як цілком природна, тому й не повинно бути підстав для протилежного фіналу й епатування автором реципієнта. Письменниці вдається досягнути максимальної природності в цій ситуації за допомогою вдало розставлених акцентів у кінцівці: «So then she took me home, or I took her home, or we were both somehow taken to the closest thing» [2]. Це виправдано, оскільки у взаємних стосунках не повинно бути домінуючого, адже подібна поведінка є проявом егоїзму, існування якого ставить під сумнів категорію кохання як таку.

Переробка відомого сюжету про Попелюшку Е. Донаг'ю не тільки сюжетно-композиційно відрізняється від традиційної казки, а й оповідною манерою. Наратор у «Казці про черевичок» – першоособовий, що уможлиблює вираження внутрішніх конфліктів, які порушує автор. Більше того, чи не вперше в подібному жанрі описуються внутрішні бажання персонажа. Попелюшка Е. Донаг'ю сама розповідає свою історію, що дає змогу реципієнтові заглянути в душу глибоко самотньої дівчини, яка на перший погляд страждає від психічних розладів, нестачі самоповаги. Вона не вважає, що заслуговує на кохання, і тому уникає цього почуття, і не тільки з незнайомкою через табу, породжені гетеросексуальною нормою, а й з принцом. Усе для Попелюшки з «Казки про черевичок», яка через постійне самоприниження вважала себе «bag of nothingness» [2], було чимось на зразок «very fairy-tale» [2], а тому недостойним її. Недостойність бути з незнайомкою сублімується в постійне виправдання, що вона старша за дівчину.

В оригінальному сюжеті Попелюшка втікає перед тим, як годинник пробив дванадцять, що символізувало кінець її веселощам у статусі прекрасної незнайомки і втрату шансу бути з принцом. У казці Е. Донаг'ю дівчина, навпаки, біжить від перспективи бути з ним. Саме освідчення принца приводить її в стан оціпеніння: «I opened my teeth but no sound came out. There was no harm in this man; what he proposed was white and soft, comfortable as fog. There was nothing to be afraid of. But just then the midnight bell began to toll out the long procession of years, palatial day by moonless night» [2]. Попелюшка Е. Донаг'ю тому й не є пасивним персонажем, оскільки врешті приймає рішення самостійно, а не постає типовим героєм традиційного сюжету, який передбачав щасливу розв'язку подій саме з позицій норми, а тому виправданості та правильності. Щасливий кінець у варіанті Ш. Перро також мотивований запитамі тогочасного суспільства, а саме його слабкої половини.

Останнє, на чому хотілося б зробити акцент, це іменник, який використовує Е. Донаг'ю для номінації прототипу феї у своїй переробці – «stranger». В англійській мові це слово належить до загального/спільного роду (common gender). У поняття загального або спільного роду включаються іменники, здатні співвідноситися як із жіночим, так і чоловічим родом за допомогою кореляції з відповідними займенниками (у казці «she»). Існування цієї категорії серед морфологічних ознак іменника говорить про те, що статі, до певної міри, обмежена самою мовою як яви-

щем для її номінації й атрибуції. «Gender is the linguistic index of the political opposition between the sexes. Gender is used here in the singular because indeed there are not two genders. There is only one: the feminine, the “masculine” not being a gender. For the masculine is not the masculine, but the general» [4, с. 64].

Мова, будучи продуктом суспільним, із тенденцією до бінарності існуючих понять, постає фактором обмеження в трактуванні статі, оскільки здебільшого опозиція до норми в прийнятій парі буде зі знаком «–» та з негативною семантикою. До певної міри мова є бар'єром у самовизначенні своєї статі, а «...“normative” in a way that is synonymous with “pertaining to the norms that govern gender”» [1, с. 21]. Тому статева перформативність повинна характеризуватись і з позицій конкретної мови, бо саме остання поглиблює її театральність.

Статева ідентифікація феї-незнайомця – не просто найскладніша, на нашу думку, проблема, яку порушує автор, а з погляду подальшої інтерпретації – питання відкриті й багатовекторні. У «Казці про черевичок» згаданий персонаж – активне начало в процесі переосмислення Попелюшкою своєї статево-сексуальної ідентичності. Саме з появою незнайомки розпочинаються трансформації дівчини, і не тільки зовнішні, а й, як сама вона зізнається, відкривається зовсім інше її «я»: «How can I begin to describe the transformations? My old dusty self spun new. This woman sheathed my limbs in blue velvet. I was dancing on points of clear glass» [2]. Чиста трава в цій ситуації символізує початок нового справжнього, бо усвідомленого життя. «Трансформація», за словами самої Попелюшки, у «Казці про черевичок» Е. Донаг'ю або ж процес статево-сексуальної ідентифікації відбувався в три етапи, пройшовши певну еволюцію. Символічними деталями, які їх відображають, є кольори вбрання дівчини на балу. Спершу – це синій (холодний тон) вельвет, потім – зелений (помірний) сатин, а врешті – червоний (гарячий) шовк. Останнього разу на балу Попелюшка навіть ототожнює себе із цими кольорами – виразниками її переродження: «That night my new skin was red silk» [2].

Символічна сторона кольорів дає змогу зробити припущення, що виявлення письменником особливої уваги до певної колірної гами зумовлене національними стереотипами естетичної оцінки кольорів. Символіка кольорів не обмежується денотативним значенням. Вона функціонує в градації смислів на філософсько-психологічному рівні, що дозволяє творити нові оригінальні конструкції, які поглиблюють ідейно-проблематичне навантаження твору. Зважаючи на це, можемо вибудувати градаційну модель статево-сексуальної ідентифікації Попелюшки з «Казки про черевичок» Е. Донаг'ю – початок/внутрішнє очищення – пробудження/розквіт-зміни/пристрасть.

Перехід між цими етапами відбувається через постійне запитання незнайомки: «Had enough?» [2], яке задавалось двічі. Останнього разу його не прозвучало, що дає підставити говорити про те, що Попелюшка з пасивного персонажа перетворюється в активного в плані усвідомлення своєї справжньої суті. Для характеристики цього останнього етапу теоретики «queer» студій використовують термін «coming out». Оприлюднення свого справжнього «я» врешті стає можливим.

Висновки. У «Казці про черевичок» доволі мало інформації про саму фею, і не випадково авторська номінація її як незнайомки, що підкреслює складність цього персонажа в контексті головної проблеми твору – статево-сексуальної ідентичності особистості. Коли відбулось «coming out» цього персонажа залишається відкритим питанням для реципієнта, проте у фінальному епізоді твору автор дає підказку, де шукати відповідь: «In the morning I asked, Who were you before you walked into my kitchen? And she said, Will I tell you my own story? It is the tale of a bird» [2]. Отже, збірка казок-переробок «Цілуючи відьму» Е. Донаг'ю відображає систему певних ідей та проблем, актуальних у наш час, де кожен твір це переосмислення під іншим ракурсом усім відомого казкового сюжету.

Література:

1. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity / J. Butler. – New York : Routledge, 1990. – 256 p.
2. Donoghue E. The Tale of the Shoe / E. Donoghue // Kissing the witch. – Resource reliable [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lesbrary.com/2013/05/10/jordan-reviews-kissing-the-witch-by-emma-donoghue/>.
3. Encyclopedia of Erotic Literature / ed. by G. Brulotte, J. Phillips. – New-York ; London : Routledge «Taylor and Francis Group», LLC, 2006. – 1620 p.
4. Wittig M. The Point of View: Universal or Particular? / M. Wittig // Feminist Issues. – Vol. 3. – No. 2. – Fall 1983. – P. 64.

Жорнокуй У. В. «Сказка о башмачке» Э. Донахью через призму «queer» студий

Аннотация. В статье был проанализирован образ Золушки из сказки-римейка Э. Донахью в контексте деконструкции категорий «пол» и «сексуальность», ключевых для теории «queer».

Ключевые слова: сказка, категория, рассказчик, персонаж, сексуальность, символ, пол, теория «queer».

Zhornokui U. «Tale of the Shoe» by Emma Donoghue in the context of queer studies

Summary. The article deals with the character of Cinderella of the remake of well-known fairy tale by Emma Donoghue, who deconstructs the main for queer studies categories such as sexuality and sex.

Key words: fairy tale, category, narrator, character, sexuality, symbol, sex, queer theory.

*Кобзар О. І.,**доктор філологічних наук,
професор кафедри ділової іноземної мови
Полтавського університету економіки і торгівлі*

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. У статті виокремлюється економічний переклад як особливий вид перекладу, актуалізований нестримним розвитком інформації й комунікації в галузі економіки. Розглядаються теоретичні та практичні проблеми перекладу: типологія економічних текстів, вибір методу перекладу, особливості усного й письмового перекладу.

Ключові слова: економічний переклад, типологія, методи перекладу, усний, письмовий переклад.

Постановка проблеми. Особливістю сучасного етапу розвитку світової економіки є концентрація не на досвіді виробництва чи збуту товарів, а на інформації й комунікації, тобто на розвитку інформаційно-комунікативних технологій. «Хто володіє інформацією, той володіє світом», – слова Уїнстона Черчилля, що не втратили актуальності й у нашому столітті. Адже інформація у сучасному світі, безперечно, є стратегічним ресурсом, її спотворення може призвести до серйозних наслідків. У глобалізованому світі в процесі отримання й обміну інформацією переклад став незамінним компонентом інтернаціоналізації економіки. Економічні установи та підприємства задля власного успішного розвитку змушені працювати на міжнародній арені, в іншомовному просторі, що значною мірою активізувало практику професійного перекладу в галузі економіки, торгівлі, фінансів і діяльності міжнародних організацій. З цієї причини мультинаціональні компанії, котрі прагнуть до міжнародної експансії, уже не одне десятиліття пропонують власну документацію багатьма мовами, малий і середній бізнес, щоб завоювати ринки в нових царинах бізнесу, також активно переходить на багатомовність.

Реагуючи на актуальний запит та усвідомлюючи необхідність випуску професійних перекладачів, чимало навчальних закладів по всьому світу відкрили спеціальність «Переклад»/«Перекладознавство». Долучилася до цього процесу й Україна, на теренах якої зазначений фах можна вивчати як у класичних філологічних вишах, так і в галузевих. Однак, орієнтуючись насамперед на чинні стандарти освіти, а не на запит ринку праці, більшість навчальних закладів не виокремлюють економічного перекладу в окремий фах, надаючи йому, у кращому разі, статус «спецкурсу». Не вистачає й підручників, які акцентували б специфіку та комплексність саме цього виду перекладу, розглядаючи взаємозв'язки між різними компонентами письмового й усного економічного перекладу, як-от: термінологія, порівняльний аналіз, нові технології, термінографічні інтернет-ресурси, документація тощо. Одиначними залишаються й наукові та навчально-методичні розробки питання перекладу в галузі економіки, оскільки останній традиційно залишається у межах нау-

ково-технічного перекладу. Виокремити економічний переклад у самостійний розділ знань і створити відповідну наукову та навчально-методичну бази – це, на нашу думку, нагальне завдання сьогодення. Мета цієї статті: ідентифікувати цей вид перекладацької діяльності, проаналізувати його специфіку в теоретичному та практичному аспектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із загальною диференціацією перекладу на художній та прагматичний (за властивостями текстів), переклад у галузі економіки належить до останнього, що жодною мірою не знижує його складності, а лише підкреслює специфічність. Однак для розуміння особливостей саме економічного перекладу такого загального поділу недостатньо, оскільки в обох групах можна виокремити численні види текстів різної проблематики, з різними семантичними, синтаксичними та стилістичними закономірностями, котрі вимагають, відповідно, застосування різних методів перекладу. У складенні детальнішої класифікації науковці так і не дійшли згоди, орієнтуючи свої пропозиції на власні дослідницькі цілі. Відмінність таких класифікацій полягає в тому, що вони ґрунтуються на різних критеріях виокремлення тексту. Так класифікація Ельзи Таберніг де Пуккиареллі, запропонована в роботі “Aspectos tecnicos y literarios de la traducción” (1964), ґрунтується на змістових особливостях текстів, які перекладаються і розрізняє так:

1) технічний переклад: тексти природничих наук, особливою перекладу яких є те, що знання предмета є важливішим, ніж знання мови, зосереджується передовсім на знанні спеціальних термінів;

2) філософський переклад: тексти, під час перекладу яких від перекладача очікується, окрім знання термінології, здатність особливо чітко дотримуватися розвитку думки автора.

3) літературний переклад: художні тексти, під час перекладу яких, крім змісту, необхідно виявляти й відтворювати також їхню художню форму [4, с. 144].

Фахівці одразу вказали недоліки такої класифікації, назвавши її умовною, оскільки вимога щодо дотримання в перекладі розвитку авторської думки релевантна для всіх видів перекладу, хіба що у відтворенні певних філософських текстів іншою мовою це викликає додаткову складність [1].

Головним критерієм класифікації А. Федорова став характер матеріалу, що перекладається. Науковець певною мірою варіює запропоновані раніше види текстів, формулює їх відповідно до вимог часу. Так він конкретизує технічні тексти як інформаційні, документальні (торговельного й ділового характеру) та наукові (1), філософські – як суспільно-політичні й публіцистичні (2), залишає без змін останній тип текстів – (художньо) літературні (3) [3, с. 228]. Особливо цінним для нашого дослідження в цій класи-

фікації є те, що тут уперше акцентовано необхідність виокремлення саме торговельних і ділових текстів, які надалі становитимуть основу економічних текстів. Також А. Федоров першим наголосив на наявності в них спеціальних термінів і спеціальної фразеології, котрі потребують особливої точності перекладу – умова, що забезпечує якість і професійність перекладу.

Звертає на себе увагу також запропонована американським лінгвістом Дж. Касанранде класифікація перекладів за принципом наукового спрямування текстів перекладу: 1) прагматичні, 2) естетично-художні, 3) лінгвістичні, 4) етнографічні [цит. за п. 2, с. 203].

Спроба узагальненої класифікації видів перекладу на основі різних критеріїв належить Жоржу Мунену, котрий виокремлював таке: за змістом – технічні переклади, серед яких окрема група – релігійні, за мовою написання – художній переклад, за формою – переклад віршів, за цільовою аудиторією – переклад дитячої літератури, за способом використання тексту – переклад сценічних творів, за технічними умовами реалізації – переклад фільмів [цит. за п. 2, с. 204].

Продуктивною для поділу саме економічних текстів ми вважаємо типологію текстів, запропоновану німецькою дослідницею Катаріною Райс, котра акцентує на функціональному спрямуванні тексту. Беручи за основу визначення Карла Бюлера, що мова є насамперед «опис», «вираження» та «звернення», дослідниця виділяє чотири основні групи текстів перекладу. У першій групі провідною є функція опису (повідомлення інформації), тексти орієнтовані на зміст; у другій – функція вираження (емоційні чи естетичні переживання), тексти орієнтовані на форму; у третій – функція звернення (заклик до дії), тексти орієнтовані на певну реакцію у відповідь; у четвертій групі текстів поєднано функції опису й вираження, сюди належать матеріали, що зафіксовані в письмовому вигляді, але надходять до одержувача в усній формі та сприймаються ним на слух (аудіо-медіальні тексти) [2, с. 207].

Наведені класифікації й типології текстів перекладу свідчать про те, що сучасна наука має певний досвід теоретичного вивчення питання і його практичних досліджень. Аналізуючи наявні наукові теорії перекладу, важливо, на нашу думку, акцентувати увагу не на їхній розбіжності, а смислового взаємному доповненні репрезентованих типологій, котрі, виділяючи певну характерну рису перекладу, у сумі дають змогу більш повно та рельєфно визначити його особливості. Як результат – визнання необхідності визначення категорії тексту задля вибору методу перекладу, оскільки саме вид тексту є провідним фактором і критерієм процесу перекладу та його оцінки.

Поширивши класифікацію К. Райс на галузь економіки, умовно визначаємо чотири типи текстів. До першого типу належать фахові нехудожні тексти, як-от: словникова стаття економічного словника, анотації до статей та дисертацій з економічної тематики, економічні дослідження, підручники, посібники, навчальна і спеціальна література з економіки, комерційна кореспонденція економічного характеру, специфікації товарів, інструкції та офіційні документи тощо. Головною вимогою до перекладу таких текстів є забезпечення інваріантності на рівні змісту, що досягається шляхом використання прямих інваріантних відповідників. Ядерними одиницями в таких текстах є

терміни, тобто спеціальні слова або словосполучення, що вживаються для точного вираження поняття з певної галузі знань, у нашому випадку – з економіки. Складність перекладу полягає в тому, що запропонований прямий інваріантний відповідник має бути однозначним, семантично чітко відмежованим від тих його значень, що виявляються в його позатермінологічному функціонуванні чи в термінологічному, але в іншій галузі знань. Однак сучасна економіка є багатоаспектною, вона включає в себе широкий спектр інших наук, серед яких, окрім суто економічних (мікро-, макроекономіка, економіка підприємства, економічний аналіз тощо), також фінанси, банківська справа, фондові біржі, інвестування, системи управління, бізнес-інформатика тощо. Кожна з цих наук має власну систему та структуру термінів, лише їх певна частина може бути водночас загальною для кількох наук. Також слід враховувати відмінності в економічних реаліях різних країн. Тобто, переклад термінів вимагає насамперед фахових економічних знань, котрі забезпечать розуміння його змісту, і володіння термінологією в мовах перекладу. Слід зазначити, що останнім часом вітчизняні й зарубіжні лінгвісти докладають зусиль щодо створення і стандартизації нових термінів, результатом чого є зближення значень міжнародних термінів і поступове подолання семантичних розбіжностей (зокрема, полісемії та синонімії) у термінологічному складі європейських мов.

До другого типу належать як фахові тексти усталеної фіксованої форми (різногалузева економічна документація), так і нефахові художні тексти – твори художньої літератури, котрі містять економічну тематику (есе, життєписи, фейлетони, анекдоти, афоризми, новели, романи, епіграми тощо). У цих типах текстів основним є те, як саме автор викладає їх зміст, тобто форма повідомлення. Елемент форми не лише домінує над предметно-змістовим компонентом (за винятком документації, де зміст так само важливий, як і форма), а й слугує елементом утілення (документального чи художнього), котрий надає тексту оригінальної форми. Саме цю форму слід аналогічно відтворити у процесі перекладу, максимально наблизивши її до оригіналу. Лише за цієї умови переклад вважатиметься еквівалентним.

У перекладі нефахових текстів другого типу облігаторною є естетична функція, а критерій термінологічності стає варіативним. Інформація, що міститься в текстах, орієнтованих на форму, є не прямою, почасти імпліцитною та загальнокультурною. Для їх перекладу продуктивними можуть бути методи варіативних і контекстуальних (оказіональних) відповідників та різних видів лексико-семантичних трансформацій.

Тексти третього типу мають забезпечити відповідну реакцію, спонукати до певної дії. До них належать насамперед рекламні тексти й «ролики», слоган, пропаганда. Залежно від адресата, їх можна вважати і фаховими, і не фаховими. Мовне оформлення змісту в текстах, орієнтованих на звернення, має бути підпорядковане специфічним прагматичним мовним вимогам. Крім економічних термінів, у таких текстах можуть зустрічатися лексичні одиниці, які роблять економічну лексику культуродетермінованою. При перекладі текстів, орієнтованих на звернення, необхідно враховувати експресивність опису продукції, використовуючи при цьому адекватні експресивні

образні засоби цільової мови, оскільки текст перекладу має викликати той самий ефект, що й оригінал.

До четвертого типу економічних текстів належать тексти засобів масової комунікації (радіо- і телепередачі, інтернет-повідомлення) та презентації економічного характеру, орієнтовані як на професійну, так і на загальну аудиторію. Увесь корпус текстів, котрий продукують і розповсюджують засоби масової інформації, є стійкою мовною системою з притаманними їй специфічними лінгвостилістичними властивостями й ознаками. Мова ЗМІ розглядається як особлива знакова система змішаного типу з певним співвідношенням вербальних і аудіовізуальних компонентів. Характерною ознакою текстів цього типу є застосування позамовного (технічного) середовища та немовних (графічних, акустичних і візуальних) форм вираження. Лише визначивши комунікативний намір автора оригіналу, його мету, перекладач може здійснити адекватний переклад.

Щодо практики перекладу в галузі економіки, то тут особливого значення набуває поділ на письмовий та усний переклад. Це дві різні кваліфікації перекладачів, які вимагають від них різних форм підготовки (що засвідчується в Європі різними дипломами) і ставлять перед фахівцями різні завдання. Так письмовий перекладач має перекладати фіксований (зазвичай письмово) текст з мови-джерела на цільову мову. Особливості його роботи полягають у тому, що задля її виконання він може користуватися різними допоміжними засобами (фахові, мовні словники та довідники, інтернет-ресурс) чи консультаціями інших фахівців, перекладач не обмежений жорсткими часовими межами, може повторити чи відкоригувати переклад. Письмовий переклад вимагає від фахівця таких суб'єктивних якостей, як-от: уміння зосереджуватися, аналізувати й оцінювати текст, з яким працює, приймати рішення щодо вибору різних варіантів перекладу. Для успішного результату йому також необхідно визначитися з метою, функцією та стратегією перекладу.

Завдання усного перекладача – відтворити нефіксований текст, як правило, проголошений, синхронно чи послідовно цільовою мовою. Особливості його роботи полягають у тому, що вона вимагає екстремальної концентрації, усний переклад практично неможливо повторити чи відкоригувати (окрім поодиноких винятків), під час його виконання не користуються допоміжними засобами, велику роль відіграє особистий контакт. Усний перекладач має володіти такими якостями й уміннями: грамотна й фонетично добре артикульована мова, багатий словни-

ковий запас в обох робочих мовах, знання фонду стійких конструкцій і кліше, уміння швидко знаходити їх, тобто автоматизація мовних і мовленнєвих засобів вираження, швидкість реакції, хороша оперативна пам'ять, уміння зосередитися, розумова та фізична витривалість.

Висновки. Отже, економічний переклад – це окремий вид перекладацької діяльності, провідними завданнями якого є такі: адекватно відтворити зміст тексту з урахуванням відмінностей в економічних реаліях і терміносистемах різних країн, зберегти фахову семантику. Ця діяльність буде успішною лише за умови її організації на високому науково-теоретичному та практичному рівнях, до створення якого має долучитися вітчизняне перекладознавство.

Література:

1. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства : [підручник] / І.В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 512 с.
2. Райс К. Классификация текстов и методы перевода / К. Райс // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 202–228.
3. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : [учебное пособие] / А.В. Федоров. – 5 изд. – М. : Издательский дом «Филология», 2002. – 348 с.
4. Tabernig de Puccisrelli E. Aspectos tecnicos y literarios de la traduccion / E. Tabernig de Puccisrelli // Boletin de Estudios germanicos. – Mendoza, 1964. – S. 142–146.

Кобзарь Е. И. Основы экономического перевода

Аннотация. В статье выделяется экономический перевод как особый вид перевода, актуализированный стремительным развитием информации и коммуникации в области экономики. Рассматриваются теоретические и практические проблемы перевода: типология экономических текстов, выбор метода перевода, особенности устного и письменного перевода.

Ключевые слова: экономический перевод, типология, методы перевода, устный, письменный перевод.

Kobzar E. Foundations of economic translation

Summary. This article is dedicated to economic translation as a special kind of translation, which is updated of rapid development of information and communication in the field of economics. The theoretical and practical problems of translation are highlighted: the typology of economic texts, the choice of the method of translation, especially the interpretation and translation.

Key words: economic translation, typology, methods of translation, interpretation, translation.

*Кондратьева Г. Н.,
доктор филологических наук,
профессор кафедры теории и практики перевода
Запорожского института экономики и информационных технологий*

МОДЕЛИ КОМПЛЕКСНЫХ НОМИНАЦИЙ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Аннотация. Статья посвящена исследованию текстовых моделей комплексных номинаций, семантических отношений между моделями текста, а также переводу моделей с немецкого на русский язык в научно-технических текстах.

Ключевые слова: модели текста, семантическая модель, социальная модель, перспективная модель, информационная модель, интеллектуальная модель.

Постановка проблемы. Комплексные номинации – это моделируемые единицы языка, состоящие из двух и более компонентов [15, с. 7].

Научно-технические тексты – это тексты, которые отличаются широким использованием терминологии, употреблением нормативных слов, лишённых образности, а также чёткой синтаксической организацией [25, с. 60].

В данной работе единицами исследования являются комплексные номинации, только лишь терминологического характера, отвечающие параметрам, указанным в следующем определении: «Термин – это слово или словосочетание, являющееся названием определённого понятия какой-нибудь специальной области науки, техники, искусства [26, с. 793]». Специальной терминологической областью в исследовании являются экономика и техническое производство.

Комплексные номинации научно-технических текстов предстают в исследовании как единицы, имеющие особенность перевода с немецкого языка на русский.

Переводоведение с самого начала своего существования было тесно связано с лучшими достижениями науки и техники. Этим объясняется становление его (с 50-х годов XX века) как науки, имеющей лингвистическую направленность [30, с. 31].

В 60-е годы XX века выдвигается на первый план формальный аспект переводоведения в связи с развитием машинного перевода, так как для компьютеризации процесса перевода потребовались строгие языковые описания.

В 70-80 годы XX века на первый план выдвигается семантический аспект, который находит отражение в работах Л.С. Бархударова. [7].

Особое место в это время уделяется процессу преобразования речевого порождения на одном языке в речевое произведение на другом при сохранении неизменённым плана содержания.

В стремительно развивающемся современном мире проявились некоторые тенденции, свойственные переводоведению: 1. Переводоведение стало характеризоваться «пучком аспектов»: формальным, семантическим, лингво-философским, прагматическим, функционально-комму-

никативным [12]. Переводоведение стали рассматривать как соприкосновение не только языковых систем, но и культур и цивилизаций, как сложный микрокосм [19].

«Пучок аспектов» очень важен в теоретическом освещении переводоведения в подаче фактического материала. Так, например, формальный аспект предстаёт в способах выражения речевых единиц, при переводе текста; семантический аспект обнаруживается в информативном содержании переводимого текста; функционально-семантический – в способах функционирования языковых единиц; лингвофилософский – в способах трактовки реалий объективного мира, описании ситуаций и представлении «авторского я» [21].

Несмотря на указанные многочисленные работы, комплексные номинации не рассматривались как терминологические порождения в лингвофилософском аспекте, предполагающем многоаспектное диагностирование комплексных номинаций в научно-технических текстах при переводе их с немецкого языка на русский. Всё это подтверждает актуальность избранной темы исследования.

Цель работы – выявить модели комплексных номинаций научно-технических текстов и найти пути устранения некоторых трудностей их перевода.

В соответствии с поставленной целью, в исследовании решаются следующие задачи: 1) охарактеризовать модели комплексных номинаций в формальном и семантическом аспектах; 2) установить наиболее частотные модели комплексных номинаций и особенности их моделирования в научно-технических текстах; 3) выявить трудности перевода исследуемых единиц; 4) найти некоторые инновационные пути устранения трудностей, возникающих при переводе.

Материалом послужили научно-технические тексты, отражающие степень развития экономики и производства Германии, из которых путём сплошной выборки было получено около 300 фрагментов научно-технических текстов, содержащих 650 комплексных номинаций терминологического характера.

Выбор перечисленных научно-технических текстов с максимальной, средней и минимальной степенью насыщенности комплексными номинациями не случаен. Во-первых, комплексные номинации занимают важное место в структуре и содержании научно-технических текстов, являясь одним из главных средств формирования информативного содержания специальной документации, статей, отображающих современное развитие экономики и техники государства. Во-вторых, комплексные номинации терминологического характера имеют довольно большую частотность употребления в специальной ли-

тературе указанного направления, что позволяет выявить их универсальные особенности, очертить круг наиболее частотных моделей, их создание и увидеть специфику их моделирования, а также трудности их перевода с немецкого на русский.

Объектом настоящего исследования являются комплексные номинации терминологического характера. Предметом исследования – особенности их употребления и перевода в научно-технических текстах.

Научная новизна исследования заключается в следующем: а) в статье впервые рассматриваются комплексные номинации терминологического характера в лингвофилологическом аспекте; б) выявляются их наиболее частотные модели и особенности их моделирования в научно-технических текстах, что позволяет увидеть особенности перевода таких единиц и перспективу решения проблем их передачи с немецкого языка на русский.

Теоретическое значение работы определяется тем, что формально-семантическая классификация комплексных номинаций научно-технических текстов позволяет выявить их общие черты и особенности связи и смысловых отношений между компонентами, входящими в структуру комплексных номинаций. Всё это помогает выявить наиболее частотные модели рассматриваемых единиц, особенности их моделирования и перевода.

Указанная теоретическая база расширяет возможности изучения и интерпретации комплексных номинаций в разных сферах человеческой деятельности, способствует выработке инновационных методов перевода технической литературы вообще.

Практическая значимость определяется тем, что установление наиболее частотных употреблений комплексных номинаций терминологического характера позволит создать рабочий тезаурус для переводчика с указанием функционирования этих единиц в рассматриваемых текстах. Это поможет облегчить перевод научно-технических текстов указанных отраслей экономики и технического производства.

Изложение основного материала исследования.

Коммуникация представляет собой социальное явление, в котором главную роль играет соответствующая информация, осуществляемая посредством языка. Для успешной реализации определённых целей коммуникации следует соблюдать правила употребления языковых моделей, которые реализуются в речевых образцах и речевой норме. Л.Н. Толстой говорил, что искусство писателя заключается в том, чтобы находить «единственно нужное размещение единственно нужных слов». Это относится не только к писателям, но и ко всем людям, которые хотят по-настоящему овладеть языком [15, с. 27].

В процессе коммуникации реализуются различные текстовые модели в различных сферах человеческой деятельности. Они же находят яркое выражение и в научно-технических текстах. Впервые о моделях текста было сказано в книге Ю.Н. Караулова [12].

Подробно о различных типах моделей говорится в исследовании Г.Н. Кондратьевой «Лингвофилософия. Система и парадигма. Том I» [14].

Исходя из указанного материала, можно текстовые модели спроецировать на научно-техническую литературу, где находят реализацию комплексные номинации.

Первой очень важной текстовой моделью является социальная модель, которая в тексте проявляется как социально-общественное сознание. То есть, в информационном поле текста всегда обозначена эпоха и её научно-технические достижения на определённом этапе, что отражает интеллектуально-мыслительное развитие общества, например, возьмём текст из книги Н.Ф. Бориско «Бизнес-курс немецкого языка», под названием “In der Firma”:

Wir möchten Sie heute mit unserer **Мы хотим вас сегодня**
 познакомить
 Firma bekanntmachen. Sie wissen ja, с нашей фирмой.
 Вы ведь знаете,
 dass wir Personalcomputer in **что мы производим**
 персональные verschiedenen Leistungsstufen,
 компьютеры разных мощностей,
 portable Computer und Systeme **портативные компьютеры и**
 herstellen. Das Unternehmen besteht **системы.**
 Фирма состоит из 5
 aus 5 Abteilungen: Produktion, **отделов: производственного,**
 Vertrieb, d.h. eine Verkaufsabteilung **сбыта,**
 т.е. отдела продаж,
 mit einer Exportabteilung, Finanz- und **экспортного отдела,**
финансового и Personalabteilung. отдела кадров.

Из примера видно чёткое проявление социальной модели текста, которая предстаёт благодаря комплексным номинациям, широко представленным в данном примере: “Personalcomputer in verschiedenen Leistungsstufen“, „portable Computer und Systeme herstellen“.

Именно комплексные номинации, обозначающие реалии существующей действительности, характеризуют состояние общества как современное, как XXI век, где идёт широкое внедрение компьютерных систем, компьютерного общения, компьютерной грамотности, что способствует процессу глобализации.

Безусловно, яркое выражение находит и семантическая модель этого текста, которая проявляется в нём как его содержание, где раскрывается основной смысл.

Исходя из ранее проанализированного примера, можно сказать, что социальная модель формирует семантическую модель, потому что уровень мышления и развития общества позволяет правильно отразить окружающий мир и оценить его. В рассмотренном тексте совершенно точно с помощью комплексных номинаций отражается уровень развития и современное научно-техническое состояние одной из производственных отраслей человеческой деятельности – производство компьютеров и компьютерных системных частей. Именно комплексные номинации “Personalcomputer in verschiedenen Leistungsstufen”, “portable Computer und Systeme herstellen“ являются точными маркерами компьютерных достижений XXI века, а значит, тем самым и раскрывается основной смысл текста – представить компьютерную фирму как передовую, развивающуюся, имеющую определённую стандартную структуру.

Отсюда логически вытекает информационная модель текста, которая характеризует текст как отражение определённой отрасли деятельности человека и как один из способов дать широкую информацию об этой деятельности читателю. Прочитав небольшой отрывок из указанного текста можно представить структуру фирмы, производящей пер-

сональные компьютеры разных мощностей, портативные компьютеры и системы. Можно познакомиться с новыми терминами, которые расширяют сведения о компьютерах и улучшают компьютерную грамотность в этом плане.

Комплексные номинации в научно-технических текстах позволяют обозначить и следующую текстовую модель, которая называется перспективная модель научно-технического текста. Она всегда бывает представлена в тексте как перспектива дальнейшего развития какой-то отрасли производства или всего общества в целом. Продолжая анализировать ранее взятый текст, можно указать его перспективную модель, которая представлена в следующем отрывке:

Genau. Wir gehören zu Kapitalgesellschaften, wie die meisten in der Bundesrepublik. Früher hatten wir einen geschäftsführenden – den Gesellschafter, heute ist Herr Hoffmann Geschäftsführer. – Hier ist unsere Exportabteilung. Wir exportieren in 8 Länder der Welt. Außerdem haben wir Niederlassung in 3 Ländern. Zurzeit suchen wir einen selbständigen Vertreter für Großbritannien. – Верно. Мы относимся к компаниям, объединяющим капитал, как и большинство в ФРГ. Наши органы – это собрание учредителей (членов) и руководство фирмы. Раньше директором фирмы у нас был один из компаньонов, а теперь директор – г-н. Гоффманн. – Вот наш экспортный отдел. Мы экспортируем в 8 стран мира. Кроме того, у нас есть филиалы в 3 странах. В настоящее время мы ищем самостоятельного представителя для Великобритании.

Такая перспективная модель текста передаётся содержанием определённой части текста, где большую роль как маркеры перспективы играют комплексные номинации: einen geschäftsführenden – den Gesellschafter, unsere Exportabteilung, wir exportieren in 8 Länder der Welt, Niederlassung in 3 Ländern, einen selbständigen Vertreter für Großbritannien.

Интеллектуальная модель может существовать в тексте реально или потенциально. В приведённом примере она предстаёт скрыто, как критерий ментальности и креативности общества и его членов. В содержании всего текста, однако, усиливается её значение с помощью следующих комплексных номинаций: gehören zu Kapitalgesellschaften, wie die meisten in der Bundesrepublik, die Gesellschafterversammlung und die Geschäftsführung, wir exportieren in 8 Länder der Welt, Niederlassung in 3 Ländern.

Указанные текстовые модели реализуются в его сюжетно-фабульной канве [14], находят свои маркеры в моделях комплексных номинаций.

Г.Н. Кондратьева в работе «Функциональный синтаксис немецкого языка» даёт такое определение модели: «Модель – это тот типовой образец, по которому строятся речевые образования минимальной структуры» [15, с. 84].

Выделяется более тридцати языковых моделей минимальной структуры, но для комплексных номинаций научно-технических текстов число моделей значительно меньше. Их примерно шесть.

По крайней мере, в исследованном фактическом материале наиболее частотными были шесть моделей, но поскольку научно-технических текстов и документации необъемлемое количество, то, возможно, в некоторых из них, не попавших в поле нашего зрения, реализуются ещё некоторые. Поэтому в работе и указывается примерное

число наиболее продуктивных и частотных моделей. Такими являются:

M1: S + Adj: materialistische Weltanschauung – материалистическое мировоззрение, hohe Zahlungsfähigkeit – высокая платёжеспособность, soziale Sicherheit – социальная обеспеченность, mittelfeines Granulat – среднезернистый гранулят, thermoplastische Kunststoffe – термопластические материалы, beschränkter Umfang – ограниченный объём, например:

Die Thermoplaste werden vom Hersteller als mittelfeines Granulat, die Duroplaste und Elastomere als Pulver oder Flüssigkeit angeliefert. Beim Verarbeiten erhalten die Kunststoffe durch Urformen ihre ursprüngliche Gestalt, die häufig das fertige Werkstück darstellt. Zur Weiteren Formgebung können die Thermoplaste umgeformt werden (Wittel H., Muhs D. Roloff/Matek Maschinenelemente: Normung, Berechnung, Gestaltung). – Термопласты поставляются производителем в виде среднезернистого гранулята, реактопласты и эластомеры – в виде порошков или жидкостей. В процессе переработки путём экструзии литья под давлением пластмассам придаётся их исходная форма, часто представляющая собой готовое изделие. Термопласты могут подвергаться обработке путём дальнейшего формования.

Указанная модель может допускать следующие модификации, возникающие в процессе перевода:

1) равное количественное соответствие компонентов в немецком и русском переводе: hohe Zahlungsfähigkeit – высокая платёжеспособность, statische Auswuchtung – статическое уравнивание, reine Biegung – чистый изгиб;

2) несоответствие количества компонентов немецкого и русского перевода: heutige Geschäftsverbindungen – современные деловые связи, neuer Bankdirektor – новый директор банка, heutige Schwarzmarkt – современный чёрный рынок.

Этот вариант модели допускает порой перевод с помощью комплексных номинаций осложнённого типа: heutige Schleuderware – современный товар, продаваемый по бросовым ценам, heutige Schwarzhandel – современная торговля на чёрном рынке.

M2: Vf + S: den Kontrakt vertragen – заключать контракт, die Zahlungen einstellen – приостанавливать платежи, den Vertrag abschließen – заключать договор, in Stücke schneiden – резать на части, das Profil bestimmen – определять профиль, die Fertigung erlauben – позволять изготовку, например:

Schnecke drückt die formbare Kunststoffmasse fortlaufend nach vorne durch die Profildüse, wo sie als Strang austritt. Der Querschnitt der Austrittöffnung der Düse bestimmt das Profil des austretenden Stranges (Dillinger J. Fachkunde Metall mit CD-ROM). – Шнек непрерывно выдавливает пластичную массу через профилирующее сопло, откуда она выходит в виде непрерывного изделия. Поперечное сечение выпускного отверстия сопла определяет профиль получаемых изделий.

Рассматриваемая модель имеет особенности перевода:

1) соответствие количества компонентов при переводе: производить инвентаризацию – Inventur machen, осуществлять сделки – Geschäfte abwickeln, производить перерасчёт – eine Rückverrechnung vornehmen, производить экспертизу – ein Gutachten abgeben, провести работу – eine

Arbeit durchführen, проводит переговоры – Verhandlungen führen;

2) несоответствие количества компонентов при переводе, возникающее в результате употребления устойчивого неразложимого сочетания в структуре комплексных номинаций при переводе: die Kosten übernehmen – взять расходы на себя, eine Abschrift anfertigen – изготовлять копию документа, eine Beurlaubung anfertigen – оформлять временное увольнение, eine Personalabteilung beschaffen – снабжать чем-либо отдел кадров.

M3: S + S2: Namen der Parteien – имена сторон, Gegenstand des Vertrags – предмет договора, die Drehung des Riemens – растяжение ремня, die Mitte der Scheibe – центр шкива, die Erhöhung der Zugfestigkeit – повышение предела, например:

Spannrollen vergrößern den Umschlingungswinkel. Da dieser an der kleinen Scheibe kleiner ist als an der großen, werden sie in der Nähe der kleinen Scheibe auf die unbelastete Riemenseite gesetzt. Die elastische Dehnung des Riemens durch die Umfangskraft und das geringfügige Gleiten auf der Riemtriebeseindeshalb für genaue Übersetzungsverhältnisse zwischen zwei Wellen nicht geeignet (Wittel H., Muhs D. Roloff/Matek Maschinenelemente: Normung, Berechnung, Gestaltung). – Натяжные ролики увеличивают угол обхвата, так как угол обхвата на малых шкивах меньше, чем на больших шкивах, ролики устанавливают вблизи малых шкивов на ненагруженную сторону ремня. Эластичное растяжение ремня, обусловленное окружным усилием, и незначительное скольжение по поверхности шкива вызывают проскальзывание, составляющее 2 %. Поэтому ременные передачи с силовым замыканием не пригодны в случаях, когда требуется постоянство передаточного числа между валами.

M4: S + S: Gusseisen und Stahlblech – чугу́н и листовая сталь, Verpackung und Markierung – упаковка и маркировка, Preis- und Gesamtwert – цена и общая стоимость, Kunststoff- und Gewebeschichten – синтетические материалы и ткани, Polyamid- oder Polyestergewebe – полиамид или полиэфир, Leichtmetall oder Kunststoff – лёгкие металлы или пластмассы, например:

Rachriemen werden aus Leder oder aus mehreren Leder-, Kunststoff- und Gewebeschichten hergestellt (Wittel H., Muhs D. Roloff/Matek Maschinenelemente: Normung, Berechnung, Gestaltung). – Плоские ремни изготавливают из кожи или из нескольких слоёв кожи, синтетических материалов, ткани.

Эта модель предполагает количественное увеличение элементов комплексных номинаций, которая представляет собой в данном случае открытый ряд равноправных членов. Сравните: Verpackung und Markierung – упаковка и маркировка, Prüfung, Erprobung und Inspektion – проверка, испытание и контроль, Gußeisen, Stahlblech und Leichtmetall – чугу́н, листовая сталь, лёгкие металлы, Duroplaste und Elastomere – реактопласты и эластомеры, Pulver und Flüssigkeit – порошок и жидкость.

M5: S + S + S2: Ort und Datum des Abschlusses – место и дата заключения, Bezeichnung mit Namen/Firma und Anschrift – наименование фирмы и адрес, Name und Vorname des Mitarbeiters – имя и фамилия сотрудника, Postleitzahl und Ort des Mieters – индекс и город квартиросъёмщика, Zahlen und Ergebnisse der Wahl – цифры и результаты выборов.

Обычно эта модель предполагает потенциальный конкретизирующий член, который может реализоваться в дальнейшем тексте, а может остаться в своей потенциальной форме, например:

Ort und Datum des Abschlusses + des Vertrags – место и дата заключения + договор = Ort und Datum des Abschlusses des Kontrakts – место и дата заключения контракта = потенциальное заключение чего-либо.

M6: S + Adj + S2: juristische Anschriften der Parteien – юридические адреса сторон, das Erscheinen der ersten Riementriebe – появление первых ременных передач, der hohen Vorspannung des Riemens – значительные перегрузки ремня, vorzeitiges Umkippen der Emulsion – преждевременное расслоение эмульсии, eventuelle Schwarzfärbung der Schmiermittel – возможное почернение смазки, Sachgemäße Auswahl der Schmierstoffe – квалифицированный выбор смазочных веществ, например:

Keine Chemikalien, Abfälle oder Fremdstoffen ins Kühlmittel einbringen. Jede Verunreinigung führt zu einem vorzeitigen Umkippen der Emulsion und somit zum Ausfall der Maschine (Dillinger J. Fachkunde Metall mit CD-ROM). – Не добавлять никаких химикалий, отходов или примесей в смазочно-охлаждающие жидкости. Всякое загрязнение приводит к преждевременному расслоению эмульсии и тем самым к выходу станка из строя.

Выводы. Таким образом, модели комплексных номинаций дают возможность увидеть специфику их перевода:

1) возможность их дословного перевода: materialistische Weltanschauung – материалистическое мировоззрение, hohe Zahlungsfähigkeit – высокая платёжеспособность, soziale Sicherheit – социальная обеспеченность, mittelfeines Granulat – среднезернистый гранулят, thermoplastische Kunststoffe – термопластичные материалы, beschränkter Umfang – ограниченный объём;

2) необходимость знать слитные устойчивые терминологические элементы, которым соответствует очень точный русский перевод: heutiger Schwarzmarkt – современный чёрный рынок, heutige Schleuderverware – современный товар, продаваемый по бросовым ценам, Schwarzhandel – торговля на чёрном рынке;

3) умение правильно интерпретировать комплексные номинации, состоящие из трёх и более компонентов: heutige Geschäftsverbindungen – современные деловые связи. Термин Größtwert в немецком языке, входя в комплексную номинацию, имеет ограниченный круг компонентов качественной характеристики: neuer Größtwert – новая максимальная величина, gesuchter Größtwert – искомая максимальная величина;

4) умение видеть потенциальные элементы, заключённые в содержание: Ort und Datum des Vertrags – место и дата заключения договора.

Исходя из рассмотренного материала, можно наметить перспективу дальнейшего изучения комплексных номинаций в плане их моделирования и перевода. Актуальными и требующими дальнейшей конкретизации исследования являются следующие темы:

1. Типы комплексных номинаций в научно-технических текстах.

2. Моделирование комплексных номинаций в научно-технических текстах.

3. Особенности перевода комплексных номинаций научно-технических текстов.

Література:

1. Аймермахер К. Знак. Текст. Культура / К. Аймермахер. – М. : Прогресс, 1997. – 420 с.
2. Александров Н.М. Руководство для перевода немецкого технического текста / Н.М. Александров. – Л. : ЛГУ, 1939. – 180 с.
3. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г. Арсеньева, С.П. Балашов. – М. : Высшая школа, 1980. – 319 с.
4. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Высшая школа, 1998. – 320 с.
5. Бабайцева В.В. О выражении в языке взаимодействия между чувственной и абстрактной ступенями познания и действительности / В.В. Бабайцева // Язык и мышление. – М. : Наука, 1967. – С. 24–40.
6. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
7. Бархударов Л.С. Пособие по переводу технической литературы / Л.С. Бархударов, Ю.И. Жукова, И.В. Квасюк, А.Д. Швейцер. – М. : Просвещение, 1967. – 340 с.
8. Бессмертная И.В. Пособие по переводу с немецкого языка на русский / И.В. Бессмертная, Б.М. Либен. – М. : МГУ, 1957. – 320 с.
9. Бориско Н.Ф. Бизнес-курс немецкого языка / Н.Ф. Бориско. – 5-е изд., стереотип. – К. : Логос, 2001. – 352 с.
10. Весёлкина О.М. Техника перевода с немецкого языка на русский / О.М. Весёлкина. – Свердловск–Москва : СГУ, 1935. – 210 с.
11. Горский Д.П. Вопросы абстракции и образование понятий / Д.П. Горский. – М. : АН СССР, 1961. – 420 с.
12. Караулов Ю.Н. Язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 327 с.
13. Княк Т.Р. Теорія і практика перекладу (німецька мова) / Т.Р. Княк, А.М. Науменко, О.Д. Огуй. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
14. Кондратьева Г.Н. Лингвофилософия. Система и парадигма / Г.Н. Кондратьева. – Запорожье : ЗГУ, 2003. – Т. 1. – 2003. – 277 с.
15. Кондратьева Г.Н. Функциональный синтаксис немецкого языка / Г.Н. Кондратьева. – Запорожье : ЗГУ, 2002. – 30 с.
16. Кондратьева Г.Н. Лингвофилософское направление в исследовании языковой системы / Г.Н. Кондратьева // Синтаксическая семантика: проблемы и перспективы. – Орёл : Орловский гос. университет, 1997. – С. 9–21.
17. Кондратьева Г.Н. Лекции по синтаксису / Г.Н. Кондратьева. – Запорожье : ЗГУ, 2001. – 30 с.
18. Кондратьева Г.Н. Логико-семантические пропозитивы / Г.Н. Кондратьева. – М. : МГУ, 1996. – 200 с.
19. Кондратьева Г.Н. Проблемы соотношения национального и интернационального компонентов в переводоведении / Г.Н. Кондратьева // Структурно-семантическое описание единиц языка и речи. – М. : МГУ, 2006. – С. 9–24.
20. Кондратьева Г.Н. Некоторые тенденции современного переводоведения / Г.Н. Кондратьева // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗДУ, 2003. – № 4. – С. 202–214.
21. Кондратьева Г.Н. Семантический аспект переводоведения / Г.Н. Кондратьева // Структурно-семантическое описание единиц языка и речи. – М. : МГУ, 2005. – С. 23–35.
22. Латышев Л.К. Технология перевода (с немецкого языка) / Л.К. Латышев. – М. : НВИ-Тезаурус, 2000. – 280 с.
23. Лосев А.Ф. Философия имени / А.Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1990. – 510 с.
24. Мигирин В.Н. Язык как система категорий отображения / В.Н. Мигирин. – Кишинёв : Штиинца, 1973. – 395 с.
25. Нелюбин Л.Л. Лингвостилистика современного английского языка / Л.Л. Нелюбин. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 128 с.
26. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1990. – 924 с.
27. Панфилов В.З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания / В.З. Панфилов. – М. : Наука, 1982. – 430 с.
28. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков / Э. Прокош. – М. : Высшая школа, 1954. – 210 с.
29. Руденко Д.И. Имя в парадигмах «философии языка» / Д.И. Руденко. – Харьков : ХГУ, 1990. – 210 с.
30. Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка: семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 450 с.
31. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Фёдоров. – М. : Высшая школа, 1968. – 396 с.
32. Чесноков П.В. Основные единицы языка и мышления / П.В. Чесноков. – Ростов-на-Дону : Ростовск. кн. изд-во, 1996. – 260 с.
33. Agricola E. Semantische Relationen im Text und im System. – Halle : Picus Verlag, 1972. – 289 S.
34. Benes E. Fachtext, Fachstil und Fachsprache. – Düsseldorf : Picus Verlag, 1971. – 320 S.
35. Cabre T. Terminology. Theory, methods and applications. – Amsterdam / Philadelphia : J. Benjamins, 1999. – 247 p.
36. Krahe H. Germanistische Sprachwissenschaft. – Berlin : Akademie Verlag, 1956. – 325 S.

Кондратьева Г. М. Моделі комплексних номінацій у науково-технічних текстах

Анотація. Статтю присвячено дослідженню текстових моделей комплексних номінацій, семантичних відносин між моделями тексту, а також перекладу їх з німецької на російську мову в науково-технічних текстах.

Ключові слова: моделі тексту, семантична модель, соціальна модель, перспективна модель, інформаційна модель, інтелектуальна модель.

Kondratieva G. Models of complex nominations in scientific-technical texts

Summary. The article focuses on the study of models of complex nominations in the scientific-technical texts, semantic relations between models in the text, and translation it from German into Russian.

Key words: models of text, semantic model, social model, long-range (perspective) model, information model, intellectual model.

*Липська І. І.,**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов**Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля**Глінська О. М.,**старший викладач кафедри іноземних мов**Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

КОНТРАСТИВНО-ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті розглядаються порівняльні особливості відтворення контрастивного аналізу граматичних явищ (пасивних конструкцій) у перекладі англomовного науково-технічного дискурсу.

Ключові слова: контрастивно-перекладознавчий аналіз, пасивні конструкції, науково-технічний дискурс.

Постановка проблеми. Розвиток наукової та технічної сфери, прогрес науки загалом зумовили необхідність вивчення особливостей перекладу наукового дискурсу.

Проблема вивчення мови наукової літератури відрізняється певними лексичними, граматичними та стилістичними особливостями. Лексичні відмінності в текстах різних функціональних стилів помітні навіть для нефахівця (це насамперед значна кількість спеціальної лексики, термінів у науково-популярних текстах).

Аналіз останніх досліджень виявив, що деякі науковці зараховують науково-технічний дискурс до аргументативного дискурсу. Водночас науково-технічний дискурс є більш інформативним, оскільки не можливо з кожним текстом, з кожною науковою точкою зору змінювати світобачення, світосприйняття [3].

У французькій лінгвістиці існує позиція, запропонована Емілем Бенвеністом: дискурс не є простою сумою фраз, при його створенні відбувається розрив із граматичною будовою мови. Дискурс – це такий емпіричний об'єкт, з яким зіштовхується лінгвіст, коли відкриває сліди суб'єкта акта висловлювання, формальні елементи, що вказують на присвоєння мови тими, хто говорить [1, с. 90].

На думку Г. Почепцова, О. Єльченко, прагматичними чинниками створення й адекватного розуміння змісту науково-технічного дискурсу слугують риторичні норми наукового спілкування: а) принципи кооперації та мовленнєвої ввічливості, б) етикетизація англomовного науково-технічного дискурсу як його національно-культурна норма, що виявляється в некатегоричній формі викладу, в) принципи відносного характеру істинності наукового знання та його композиційної організації [5, с. 42].

Поділ складних випадків перекладу на граматичні й лексичні явища дискурсу досить умовний, адже в кожній мові граматичне тісно пов'язане з лексичним і спосіб передачі в перекладі граматичних форм і конструкцій нерідко залежить від їхнього лексичного наповнення. Те саме граматичне явище, залежно від конкретного лексичного наповнення в іншомовних текстах науково-технічної літе-

ратури, може перекладатися за допомогою різних прийомів і способів. Однак існують певні закономірності граматичних форм і конструкцій мов оригіналу й перекладу, що найяскравіше виявляються саме в зіставленні текстів різних стилів, зокрема науково-технічної літератури, і становлять у сучасний період надзвичайно важливу перекладознавчу проблему [2].

Актуальність цього зумовлена недостатнім вивченням граматичних особливостей перекладу пасивних конструкцій українською мовою англomовного науково-технічного дискурсу, а також сучасними вимогами до цих видів перекладу, коли йдеться про передачу не лише змісту оригіналу, а й про оптимальне відтворення стилістичних і граматичних характеристик тексту.

Мета статті полягає в установленні та порівнянні особливостей відтворення українською мовою граматичних явищ (пасивних конструкцій) у перекладі англomовного науково-технічного дискурсу.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання такого завдання: здійснити комплексний контрастивно-перекладознавчий аналіз особливостей передачі граматичних елементів (пасивних елементів) у науково-технічному перекладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплексно контрастивно-перекладознавчий аналіз було здійснено на основі науково-технічних матеріалів [4].

Було з'ясовано, що в разі пасивного стану підмет зазнає дії з боку додатка: Quantum computation can be therefore operated simultaneously on a combination of seemingly incompatible inputs.

Присудок у пасивній формі цього прикладу складається з допоміжного дієслова to be у відповідній формі (be) активного стану та дієприкметника минулого часу (operated) відмінюваних дієслів.

Пасивна форма в цьому контексті вживається замість активної тому, що основна думка висловлювання пов'язана з пасивним підметом: A word should be said about his rather idiosyncratic abbreviations. Let me conclude with a few observations concerning to be taken as adequate laboratory facilities.

Необхідно також взяти до уваги постулат про те, що в англійській мові пасивну конструкцію можна утворити на основі не тільки прямих перехідних дієслів, а й побічно перехідних, а також дієслів з прийменниковими доповненнями.

Переклад пасивних конструкцій з урахуванням наявності відповідних англійській мові українських дієслів (to summarize), (to represent), які вживаються в пасивному стані: The major points of the study are summarized in this chapter. This is true if the p's are represented complex. – Це правильно в тому випадку, коли всі р представлені як комплексні.

Дієслова to expect, to explain, to raise, to simplify в пасиві у функції присудка з прилеглим до нього прямим додатком і позначають дію, спрямовану на підмет і на прямий додаток: If this approach is adopted, spectacular results can be expected – Якщо застосувати цей підхід, можна отримати дивовижні результати.

Відтворення граматичної пасивної форми слугує для вираження думки, відповідно до формальних засобів науково-технічного дискурсу. Тут необхідно враховувати надзвичайну специфічність наукової мови.

Despite the efforts of many physicists and chemists, the periodic table cannot be explained any further by quantum mechanics. – Незважаючи на зусилля багатьох фізиків і хіміків, квантова механіка не могла пояснити періодичної системи.

Враховуючи частотність вживання форм пасивного стану дієслова, цей приклад демонструє, що труднощі розуміння викликані розбіжностями у мовностилістичних нормах текстів мовами. If X is put zero, Ex. 1 can be simplified in the following way – Якщо X прирівняти до нуля, то рівняння (1) спрощується так.

Наступні приклади англійських пасивних конструкцій, з точки зору форми, було зараховано до їх передачі у вигляді українських безособових або невизначено-особових конструкцій, де виробник дії не вказаний: As result of a reaction a complex molecule could be made.

У цьому реченні, не називаючи суб'єкта, ставимо на перший план процес. Якщо ж суттєвим є особа-діяч, то треба вживати пасивне речення з підметом, наведене в цьому прикладі. Дієслово в пасивній формі could be made позначає взаємодію, що не поширюється на інші об'єкти, а спрямована на самого діяча – a complex molecule.

Some types of fieldwork may even be physically dangerous.

Подане речення – це зворотня конструкція, що описує самочинні процеси, у яких суб'єкт (підмет) одночасно є об'єктом. Це речення розглядається як пасивне, так як у ньому є контекстуальний засіб, а саме, обставина способу дії, сама структура висловлює послідовність подій та є вказівка на виконавця дії.

A quantum bit called a qubit, might be represented by an atom in one of two different states.

Повна реконструкція речення в українському варіанті, коли в англійському реченні при одному підметі є два присудки: одне в активному, а інше – в пасивному стані, продемонстровано в наступному прикладі: This group of cyber scientists neither sought nor was offered governmental alliances or influence. – Ця група вчених-кібернетиків не домагалася впливу й не шукала державних союзників.

При розгляді цього типу наведеної пасивної конструкції треба звернутися до проблеми перехідності-неперехідності дієслів. Труднощі при аналізі виникають, перш за все, при детермінації цієї категорії. Семантика дієслова

імплікує дію, яка переходить на об'єкт, тобто ми маємо справу із перехідним дієсловом пасивної конструкції.

Нижченаведені приклади доводять, що в англійській мові форма пасивного стану в текстах науково-технічного дискурсу утворюється не тільки від перехідних дієслів, а й від дієслів, що вимагають непрямого чи прийменникового доповнення. Наприклад: Although many other problems remain to be solved, the field-emission display could be a substantial competitor to the LCD.

Семантичний аспект цієї пасивної конструкції також виражає проблему транзитивності як перехід дії від одного партиципанта до іншого. Транзитивність у нашому прикладі має набір параметрів, кожний з яких є показником ступеня транзитивності. Крім того, цікавим є зміст цієї пасивної конструкції, у нашому випадку – це конструкція, де конкретний лексичний позначений суб'єкт не займає позиції присудка.

Each party may have a cause of action for an attempted disavowal of the agreement that had been made by the other party.

Цей приклад наводить так звану непряму пасивну конструкцію, коли в ролі підмета пасивної конструкції виступає непрямий безприменниковий додаток відповідної активної конструкції, що позначає особу, для якої ця дія створюється і якій вона адресується.

Отже, аналіз пасивних конструкцій було зроблено виходячи з двох аспектів: визначення поняття та форми пасивних конструкцій; визначення випадків їх уживання в науково-технічному дискурсі.

Аналіз якісних і кількісних характеристик вживання прийомів та способів відтворення досліджуваного граматичного явища (пасивних конструкцій) у перекладі текстів англійського науково-технічного дискурсу зумовив встановлення вибору варіанта перекладу, який залежить від типу англійської пасивної конструкції і стилістичних чинників. Це може бути речення з дієсловом у пасивному стані: The graphs of Figures 2-3 are presented by some important applications of PPFs. – Графіки 2-3 ілюструють деякі важливі напрями застосування МВМ.

В англійській мові невизначений займенник one, особові займенники we, you, they або прізвища в реченнях в активному стані можуть іноді вживатися замість конструкцій у пасивному стані: An alternative analysis was proposed by Rosenbaum – Альтернативний аналіз запропонував Розенбаум. A similar observation is made by Lichenberk – Подібне спостереження робить і Ліхтенберк.

Однак такі конструкції використовуються рідко, і замість них найчастіше вживається пасивний стан.

Висновки. Проаналізувавши утворення пасивних конструкцій в англійській та українській мовах науково-технічного дискурсу можна зробити висновки, що в англійській мові пасивні конструкції в науково-технічних текстах зустрічаються набагато частіше, ніж в українській.

Аналіз пасивних конструкцій у науково-технічному дискурсі треба робити виходячи з чотирьох аспектів: визначення поняття та форми пасивних конструкцій; визначення випадків вживання цих конструкцій у науково-технічному дискурсі; визначення основних етапів і методів перекладу пасивного стану науково-технічного дискурсу українською мовою, а також аналіз англійських пасивних

конструкцій зазначеного дискурсу з точки зору граматичних моделей.

Виходячи із випадків уживання в текстах пасивних конструкцій науково-технічного дискурсу, можна відокремити таке:

– неозначена форма дієслова (в умовних підрядних реченнях з пасивними конструкціями) вказує на групу граматичних труднощів уживання таких конструкцій, пов'язаних з особливостями вираження членів речення в англомовному науково-технічному дискурсі;

– аналіз пасивних конструкцій науково-технічного дискурсу з точки зору їх випадків вживання засвідчив, що найчастіше в пасивних конструкціях англомовного науково-технічного дискурсу вживаються неперехідні дієслова, слова у функції присудка з прилеглим до нього прямим додатком і фразеологічні сполучення.

Перспективою подальшого розвитку дослідження може бути вивчення закономірностей граматичних форм і конструкцій мов оригіналу й перекладу в текстах інших сфер.

Література:

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Е. Бенвенист ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1975. – 446 с.
2. Бархударов Л.С. О лексических соответствиях в поэтическом переводе / Л. С. Бархударов // Тетради переводчика. – Вып. 2. – М. : Высшая школа, 1964. – С. 37–46.
3. Калашник Н.Г. Теорія та практика перекладу / Н.Г. Калашник, Н. Гетьман. – Запоріжжя : ВАТ «Мотор-Січ», 2004. – 314 с.

4. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В.І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
5. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г.Г. Почепцов. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Київський університет», 1999. – 308 с.

Липская И. И., Глинская О. М. Контрастивно-переводческий анализ функционирования пассивных конструкций в текстах англоязычного научно-технического дискурса

Аннотация. В статье рассматриваются сравнительные особенности контрастивного анализа грамматических явлений (пассивных конструкций) при переводе англоязычного научно-технического дискурса.

Ключевые слова: контрастивно-переводческий анализ, пассивные конструкции, научно-технический дискурс.

Lypska I., Hlynska O. Contrastive analysis of passive constructions translation and functioning in English scientific and technical discourse

Summary. The comparative contrastive analysis of grammatical phenomena (passive constructions) has been provided in the article while translating English-language texts of scientific and technical discourse.

Key words: contrastive analysis of passive constructions translation, passive constructions, scientific and technical discourse.

*Miasoid G. I.,
Associate Professor, Alfred Nobel University
Samoilenko S. A.,
Lecturer, Alfred Nobel University*

GRAMMATICAL MEANS OF A RESEARCH PAPER ABSTRACT IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES: CONTRASTIVE ANALYSIS AND TRANSLATION DIFFICULTIES

Summary. The paper examines verb tense and verb forms characteristic of an English research paper abstract and investigates their usage peculiarities. Contrastive approach to abstracts analysis in English and Ukrainian aims at listing grammatical discrepancies and similarities between the languages to help authors and translators find adequate translation tools.

Key words: research paper abstract, grammatical means, physics, computer science, translation difficulties.

Literature review. Presenting a successful research paper abstract allows scientists to find new readers and colleagues worldwide. However, they sometimes face difficulties while trying to get their abstracts accepted by Abstract reference volumes as they fail to meet the requirements set to this genre of academic writing. To avoid the problem both authors and translators into English as a global language of science need to know linguistic means that are used in English abstracts and to develop skills of their usage.

The research of the literature on this topic allows to list grammatical structures characteristic of an abstract. From the grammatical standpoint the use of tenses in a research paper abstract is really important. Journals provide authors with recommendations which can include ones on grammatical means usage. For example, to use the present tense to denote “unchanging truths”, the past tense for actions undertaken by a researcher and referring back “for what is being done in the paper, the future tense is appropriate to invite the reader to follow the author, e.g. “in Section 7 we shall see that...”, but omit shall when referring immediately ahead, e.g. “we now show that...”, and finally “use the present tense if the writer is thinking of how the paper is set out (e.g. “in Section 7 it is shown that...”) [8<http://www.scitext.com/index.php>]. In the research on the tenses in scientific writing, Mikhelson & Uspenskaya (1995) found that Present Simple and Present Perfect used to denote complete action is a distinguishing feature of a research paper abstract. However, when an empirical part of the research is described, Past Simple is used [4, p. 4].

The language an author writes in defines other grammatical means as well. While English is basically an analytical language with grammatical links expressed by grammatical morphs, and Ukrainian is an inflecting language with grammatical links expressed by related grammatical morphemes – flexions [3, p. 23]. English grammar is characterized with stable structure and fixed grammatical constructions. Shapovalova & Tityareva (2012) argue, though, that both English and Ukrainian scientific languages use impersonal and passive

constructions, unlike the personal sentences where subject is denoted by either a pronoun or noun ‘the author/authors’. The constructions The present paper concentrates on analyzing...; The paper examines the problem... are typical: [6, c. 44]. T.Yahontova (2002) stresses the tendency to use impersonal active constructions and meta-text in a research paper abstract, e.g.: This paper shows/investigates... or passive voice, e.g., The data were analyzed..., but to avoid the first person and negative sentences [7, p. 129–130].

The relevant issue of grammar is English gerundial and infinitive construction usage, as in the Ukrainian language there are no corresponding constructions, which is a barrier to proper translation and construction of a sentence [5], e.g.: There was a lack of evidence of a satellite orbiting – Не було достатньо доказів відносно того, що супутник вийде на орбіту.

Gap in the previous research. There is little research devoted to the study of grammatical peculiarities of the research paper abstract, yet, even that is insufficient for the proper study of translation means of the abstract from Ukrainian into English. To render the information of an abstract correctly into English, non-native language writers have to learn the language difficulties to avoid mistranslation and, thus, misunderstanding of the research results, which is inappropriate in scientific writing. We agree with V. Karaban who states that knowledge of grammar is more important for translation than that of terminology, as the latter can be easily translated with the help of a bilingual dictionary, while unfamiliarity with translation equivalence may well be a time-consuming problem [2, p. 11]. That is why both authors and translators need knowledge of grammatical constructions and grammatical means of expression appropriate for research paper abstract. As we stated in the previous section, English and Ukrainian are of different language types; different language structures, ranges of grammatical categories, forms and constructions are the first and the major group of translation difficulties of the scientific text. Thus Ukrainian has no correspondence to article, gerund, subject and object infinitive constructions, while English does not have Ukrainian ‘діприслівник’ verbal adverb (adverbial participle), noun and adjective cases, etc. Word order also differs as Ukrainian can use free word order in a sentence, with subject group often following the predicate phrase, which requires an author/a translator skills to restructure the whole sentence, rearrange the sentence parts to make normal word order characteristic of English grammar and English scientific style. This makes it necessary for translators and authors to analyse grammatical structure of sentences in

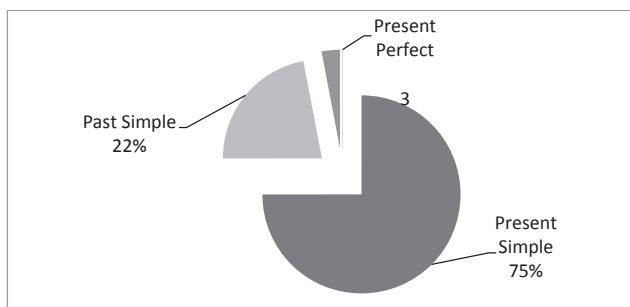
the other language, fix translation difficulties and construct sentences according to the norms and stylistic requirements of the target language [2, c. 63].

Research objectives. This paper aims to investigate grammatical means typical of the research paper abstract, namely verb tenses and verb forms frequency usage. It also seeks to find correspondences and discrepancies between the grammatical means of the English and Ukrainian languages as a tentative research into translation means to help non-native English scientific writers from Ukraine and translators who assist the scholars to find appropriate ways for translation.

Materials and Methods. We base our study on the analysis of 16 authentic English research paper abstracts (hereinafter referred to as [9]) on physics physics (45 sentences) and computer science (60 sentences), published by Middle Tennessee State University and Springer Science + Business Media – the international publishing company, which specializes in academic journals and scientific books. Qualitative and quantitative research methods are used. Frequency analysis was applied to investigate grammatical means usage in the abstracts. Verb tense forms were approached quantitatively. Instances of correspondence and discrepancy between the grammatical means of the English and Ukrainian languages were compared with the help of contrastive analysis. Statistical methods were used to verify the quantitative data.

Results and discussion.

Grammatical means of abstract writing were analyzed using the quantitative method. Figure 1 summarizes the results of the verb tense forms usage analysis we conducted.

Fig.1. Distribution of English verb tenses in authentic research paper abstracts

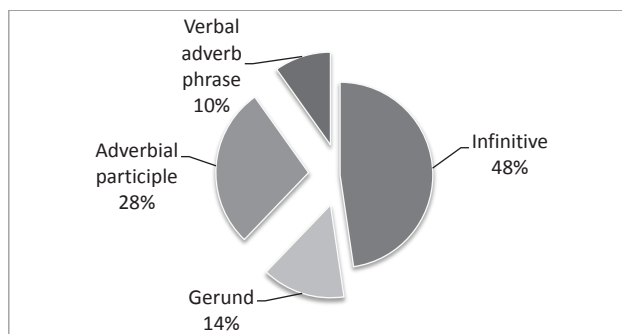
The research data clearly demonstrate that the generalization strategy is mainly used on the grammatical level when choosing verb tense forms. This includes Present Simple, Present Perfect and Past Simple. As shown by the data, abstracts are characterized by the wide use of Present Simple, which accounts for 75 %. This is because abstracts usually state any fact. For example: The magneto is a system that generates an electric current without the use of an electrical power source. Past Simple is used to describe the study, e.g., We studied how different lasers are used to correct different kinds of vision defects.

In our analysis Past Simple is used in 22 % of sentences which is three times as small as Present Simple. The frequency of other tenses is much less.

Present Perfect accounts for 3 % to denote completed action, e.g., Our group focused on the evolution of a star; however, it must be noted that this diagram has helped astronomers in many other ways.

Future Indefinite was found only once to forecast the outcome and can be considered insignificant in abstracts, e.g., Our vision is that in the near future model repositories for model fragments that can be flexibly combined will be established and propose basic concepts that can support the development of MAS in this context.

The other category of the analysis was verb forms and grammatical constructions characteristic of an authentic English research paper abstract. The results of their analysis are provided in Figure 2.

Fig. 2. Distribution of grammatical constructions in authentic research paper abstracts

As can be seen from Fig. 2, infinitives are used most frequently and account for 48 %, while participles and gerunds are used in 28 % and 14 % of the analyzed sentences correspondently. Verb adverb phrase is used in abstracts as often as in 10 % of cases. Contrastive method offers opportunities to find similarities and differences between the two languages, which we will demonstrate in the usage of infinitive, gerund, participle and adverbial participle phrase in the research appear abstracts.

One of the relevant grammar issues is usage of the infinitives and Gerunds. Their usage mainly depends on the function and construction in the sentence, e.g., The purpose of our project is to study magneto ignition systems. Granular computing includes methods from various areas with the aim of supporting human in better understanding of analyzed problems and generated results. After we had analyzed the abstracts, we found that both in physics and computer science the number of infinitives is almost the same and accounts for 40%. The Gerunds are used rarely. The infinitives and Gerunds are also widely used, e.g., Researchers analysed meteorite fragments that fell on a frozen lake in Canada.

We compared infinitive verb forms in thee English and Ukrainian languages in search for discrepancies and equivalents, e.g.: These intriguing devices allow the human eye to see in almost complete darkness – Ці захоплюючі пристрої дають змогу людському оку бачити майже в повній темряві. In the English sentence ‘to see’ denotes an action simultaneous to the action expressed by predicate, and this infinitive has its Ukrainian equivalent ‘бачити’ with suffix -ти. English infinitive, unlike the Ukrainian, is characterised by the following features: (a) it can be used as attribute to express modality and equals a subclause with its predicate expressing future action, e.g., In this paper we propose a middleware, to be deployed on top of physical sensors and sensor networks, capable of abstracting sensors from the inappropriate interfaces, and offering them to third party

applications in an as-a-Service fashion for prompt and universal use – У цій статті ми пропонуємо міжплатформне програмне забезпечення, яке повинно бути розгорнено поверх фізичних датчиків і сенсорних мереж, здатних розглядати абстрактно датчики від власних інтерфейсів, пропонуючи їх програмам сторонніх розробників у якості адаптованої послуги для швидкого і універсального використання. English passive infinitive ‘to be deployed’ is a translation equivalent of Ukrainian active infinitive ‘розгорнути’; (b) it can be used as nominative/predicative part of a compound nominal predicate after auxiliary verb ‘be’ yet, infinitive never follows auxiliary verb ‘бути’ (be) in Ukrainian, e.g., Its task is to identify groups consisting of similar data objects according to defined similarity criterion – Її завдання полягає в тому, щоб визначити групи, що складаються з подібних об’єктів даних відповідно до визначеного критерію подібності. We also found that in abstracts the infinitive is usually used as subject or predicate, e.g.: The aim of this experiment is to raise the efficiency of production – Мета цього експерименту – підвищити якість продукції. Satellites’ purpose is to provide in-flight phone communications on airplanes – Мета супутників – надати телефонний зв’язок на борту літаків під час польоту [67]. The objective of Wi-Fi is to transmit data from one network device to another by radio – Мета технологій бездротового доступу – передавати дані від одного пристрою до іншого за допомогою радіохвиль [68].

Gerund does not have an equivalent in Ukrainian, and combines properties of both a verb and a noun to denote process unlike the infinitive [1, p.103]. a sample gerund usage in an abstract is, e.g., Granular computing includes methods from various areas with the aim of supporting human in better understanding of analyzed problems and generated results – Гранульовані обчислення включають у себе методи з різних галузей із метою допомогти людині краще зрозуміти проаналізовані проблеми і зроблені висновки. In this sentence gerunds ‘supporting’ and ‘understanding’ are expressed in Ukrainian by infinitives. Ukrainian verbal noun is closer to the English gerund; nonetheless, it fails to express process, but means a subject, e.g., Such statements would innovate upon many aspects of service operations, from discovery to composition, deployment and monitoring – Такі заяви стали б нововведеннями в багатьох аспектах функціонування послуг, від відкриття до формування, розгортання та моніторингу. The study shows that abstract nouns as opportunity (of), idea (of), habit (of), hope (of) are used in gerundial constructions [5], e.g.: Studying the properties of electrons gave the possibility of constructing a very powerful microscope – Вивчення властивостей електронів надало можливість (яку?) розробити потужний мікроскоп. The use of holography gave the scientist and engineer the opportunity of using interferometric analysis – Використання голографії дало змогу вченим та інженерам робити інтерферометричний аналіз.

The analysis also demonstrated the difference between the English gerund and the English verbal noun, as the latter are used with articles, demonstrative and impersonal pronouns, e.g., We did research on the subject of radiocarbon dating for the purpose of gaining a better understanding of how the method is performed, what role radioactive decay plays in the process, and both the positive and negative aspects it in-

cludes – Ми зробили дослідження на тему датування по радіоактивному вуглецю з метою краще зрозуміти те, як виконується цей метод, яку роль радіоактивний розпад відіграє в цьому процесі і які позитивні та негативні аспекти він включає. So, an English verbal noun ‘understanding’ is used with the indefinite article and is expressed by Ukrainian infinitive, moreover, gerunds has a tense for, which additionally can be expressed by collocating with prepositions ‘on’/‘upon’ or ‘after’. E.g.: After explaining the basics of nuclear reactors, the basics of fission, the energy produced, and the wastes produced, one should feel slightly abreast of the subject – Засвоївши основи ядерних реакторів, основи поділу виробленої енергії, відходів виробництва, кожен напевно зрозуміє основи предмета. One more differentiating feature is that both tense forms of the gerund have passive forms, e.g., These connectors restrict how and where data can flow between loosely-coupled components taking into account the data being exchanged – Ці з’єднувальні блоки обмежують, як і де дані можуть передаватися між вільно зв’язаними компонентами з урахуванням даних, якими виконується обмін. In Ukrainian, on the contrary, instead of gerund the infinitive is used. As for the Participle which combines characteristics of adjective and adverb, it either equals Ukrainian ‘дієприкметник’ (verbal adverb/adverbial participle) when denotes an attribute, or ‘дієприслівник’ (adverb) when has the meaning of an adverbial modifier [1, p. 99]. We compared these results with our study and found that active and passive Participle I (can have both of these meanings and is expressed either by Ukrainian present tense verbal adverb, or verbal attributive clause, or adverb, e.g., We show soundness and completeness of the abstraction mechanism for well-defined constraints, and validate our approach by evaluating the performance of a prototype implementation with different test cases, with and without abstraction – Ми показуємо коректність і повноту механізму абстрагування для чітко визначених обмежень і підтверджуємо правильність нашого підходу, оцінюючи ефективність реалізації прототипу за допомогою різних тестів, з абстрагуванням і без.

Participle II has only attributive meaning and usually corresponds to Ukrainian passive verbal adverb, e.g., The aim of the presented process quality characteristic for safety is that risks related to achievement of safety goals in software development can be evaluated with process assessment – Метою представленої характеристики процесу, характерної для безпеки, є те, що ризики, пов’язані з досягненням цілей безпеки в розробці програмного забезпечення, можуть бути оцінені оцінкою процесу.

Verbal adverb phrase usually serves as a means of logical clarification or focusing, e.g., Based on a new concept of process quality characteristics, process quality attributes for safety are tentatively defined – Основані на новій концепції якісних характеристик процесу, атрибути якості процесу в цілях безпеки визначаються попередньо.

Conclusions. Frequency analysis of certain linguistic means makes it possible to see clearly which grammatical structures should be used in the research paper abstract. The information on analysis of grammatical peculiarities of an abstract of an authentic English research paper may be useful for researchers interested in writing English abstracts and translators working in the field of science.

References:

1. Жлуктенко Ю.О. Порівняльна граматики англійської та української мов / Ю.О. Жлуктенко.– К. : Радянська школа, 1960.– 214 с.
2. Карабан В.І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову : [навчальний посібник] // В.І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2003.– 126 с.
3. Кириленко К.І. Теорія і практика перекладу / К.І. Кириленко, В.І. Сухаревська. – Вінниця : Нова книга, 2003.– 410 с.
4. Михельсон Т.Н. Как писать по-английски научные статьи, рефераты, рецензии / Т.Н. Михельсон, Н.В. Успенская. – Санкт-Петербург : Специальная литература, 1995.– 168 с.
5. Тимошенко О. Особливості написання анотації англійською мовою / О. Тимошенко. – К. : КПІ, 2000.
6. Шаповалова Т.Р. Реферирование и аннотирование специальных текстов на иностранном языке : [учебно-методическое пособие] / Т.Р. Шаповалова, Г.А. Титяева. – Южно-Сахалинск : Изд-во СахГУ, 2012.– 122 с.
7. Яхонтова Т.В. Основы англоязычного научного письма : [навчальний посібник для студентів, аспірантів, науковців] / Т.В. Яхонтова. – Львів : Видавничий центр ЛГУ ім. І. Франка, 2002.– 220 с.
8. Principles of Science Writing / Scitext Cambridge. – Retrieved on 16 March, 2013 from <http://www.scitext.com/writing.php>.

Illustrative resources:

1. Австралійський портал новин NEWS.COM.AU / British scientists claim to have found proof of alien life. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.news.com.au/technology/science/british-scientists-claim-to-have-found-proof-of-alien-life/story-fn5fsgyc-1226723186041>; Helmholtz Centre for Infection Research / Powerful tool for genetic engineering. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.helmholtzhzi.de/en/news_events/news/view/article/complete/powerful_tool_for_genetic_engineering/; Науковий журнал Nature Medicine / 'Molecular biocontainment' proposed to ease flu research worry. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nature.com/nm/journal/v19/n9/full/nm0913-1077.html>; Julia Brylinski / University at Buffalo Law School / Human Subject Research and Developing Countries: Beneficence and Protection of Human Rights. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fdli.org/docs/default-document-library/brylinskij.pdf?sfvrsn=0>; Відомство федерального уряду США NASA / NASA and University Researchers Find a Clue to How Life Turned Left. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nasa.gov/topics/solarsystem/features/life-turned-left.html>; Great Discoveries Channel "The Daily Galaxy". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dailygalaxy.com/my_weblog/2012/08/instruments-on-the-european-space-agencys-exomars-and-rosetta-missions-were-designed-to-search-for-an-excess-of-left-handed-molecules-used-for-what-are-satellites-used-for/; Науковий портал Union of Concerned Scientists / What Are Satellites Used For? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ucsusa.org/nuclear_weapons_and_global_security/solutions/space-weapons/what-are-satellites-used-for.html; Наукова онлайн бібліотека SPIEDigitalLibrary / Critical Review of Recent Developments In Electronic Speckle Pattern Interferometry. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://proceedings.spiedigitallibrary.org/proceeding.aspx?articleid=1241571>.

Www.Dailygalaxy.Com/My_Weblog/2012/08/Instruments-On-The-European-Space-Agencys-Exomars-And-Rosetta-Missions-Were-Designed-To-Search-For-An-Excess-Of-Left-Handed-Molecules-Used-For-What-Are-Satellites-Used-For? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ucsusa.org/nuclear_weapons_and_global_security/solutions/space-weapons/what-are-satellites-used-for.html; Наукова онлайн бібліотека SPIEDigitalLibrary / Critical Review of Recent Developments In Electronic Speckle Pattern Interferometry. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://proceedings.spiedigitallibrary.org/proceeding.aspx?articleid=1241571>.

М'ясоїд Г. І., Самойленко С. А. Граматичні засоби анотації наукової статті англійською та українською мовами: порівняльний аналіз і перекладацькі труднощі

Анотація. У статті досліджено видочасові форми дієслова й віддієслівних конструкцій, притаманних англоязычній науковій анотації, та особливості їх уживання. Контрастивним шляхом вивчено спільні й відмінні риси англоязычних та україномовних анотацій з метою полегшення праці укладачів і перекладачів у добірї адекватних способів перекладу граматичних конструкцій.

Ключові слова: анотація наукової статті, граматичні засоби, фізика, інформатика, перекладацькі труднощі.

Мясоед Г. И., Самойленко С. А. Грамматические средства аннотации научной статьи на английском и украинском языках: сравнительный анализ и трудности перевода

Аннотация. Статья рассматривает видовременные формы глагола и грамматические отглагольные конструкции, характерные англоязычной аннотации научной статьи, а также особенности их употребления. В результате контрастивного анализа англоязычных и украиноязычных аннотаций выявлены сходства и различия в грамматике с тем, чтобы облегчить поиск авторами и переводчиками адекватных средств перевода.

Ключевые слова: аннотация научной статьи, грамматические средства, физика, информатика, трудности перевода.

Новікова Т. В.,

кандидат філологічних наук, асистент
кафедри слов'янської філології та порівняльного літературознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД І ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО: ТОЧКИ ДОТИКУ

Анотація. У статті проаналізовано визначення термінів «порівняльне літературознавство», «компаративістика» та «художній переклад» у лексикографічних працях і наукових дослідженнях; зазначено, що художній переклад і літературознавство перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки мають спільний об'єкт дослідження – художній твір мовою оригіналу та мовою перекладу, зіставлення художніх образів у творі оригінальному та перекладному.

Ключові слова: художній переклад, теорія перекладу, перекладознавство, компаративістика, порівняльне літературознавство.

Постановка проблеми. Художній переклад – це вид літературної діяльності: твір, створений однією мовою, відтворюють іншою. Однак художній переклад і мову пов'язує не лише комунікативна функція, а й естетична, оскільки слово – це «першоелемент» літератури. До того ж специфіка художнього перекладу визначається, з одного боку, його місцем серед інших видів перекладу, а з іншого – співвідношенням з оригінальною літературною творчістю. Унікальність художнього перекладу полягає в тому, що оригінал може бути перекладений безліч разів і кожен наступний переклад відрізнятиметься від попереднього. Оцінювання адекватності, образно-художньої та мовно-естетичної цінності перекладу має відбуватися не спонтанно, а за визначеними, теоретично обґрунтованими критеріями та методиками.

За словами С. Єрмоленко та В. Русанівського, мова перекладу, відбиваючи певний етап у розвитку художнього стилю і – в широкому плані – певний етап у розвитку сучасної літературної мови, становить і самостійну вартість. Вона є явищем, фактом рідної мови, і оцінювати її треба як мовну практику оригінальної літератури, як сучасну українську мову [4, с. 284]. Згадаймо, як висловлювався про вплив перекладацької практики на мову О. Кундзіч: «Ми переклали тисячу книг, і мова наших перекладів стала значною мірою українською літературною мовою, бо не може тисяча книг не позначитися на літературній мові» [10, с. 159]. Тому будь-який перекладний текст, що пропонується читачеві, повинен бути бездоганий з погляду норм української літературної мови. Це стосується і перекладного художнього тексту.

Художній стиль – найскладніший з усіх функціональних стилів. Складність його полягає, насамперед, у характері відношення мови художньої літератури до норм літературної мови. З одного боку, мова художньої літератури, творчість найкращих митців слова стає основою для вивчення літературної норми, взірцем слововжитку для

освічених людей, а з іншого – у художні твори вільно, природно входять вузько вживані, діалектні, застарілі слова, розмовні форми, неологізми. Їх стилістичне призначення як засобів індивідуалізації мови персонажів, створення місцевого колориту мають тонко відчувати й перекладачі [4, с. 285].

Художній переклад посідає чільне місце серед усієї перекладацької діяльності. Цій проблемі присвячено чимало наукових праць, серед сучасних найвідоміших дослідників – С. Баснет, Г. Вермер, Р. Зорівчак, М. Калинович, Т. Кияк, Л. Коломієць, В. Комісаров, В. Коптілов, А. Лілова, П. Паві, А. Паршин, Д. Пожо, А. Попович, Дж. Стейнер, С. Тюленев, А. Федоров, О. Швейцер, О. Чередниченко та ін.

Так, Р. Зорівчак зазначає, що переклад художнього тексту передбачає відтворення максимально наближеного до вихідної картини світу, яка виражає етнокультурну специфіку соціуму. Здійснюючи переклад тексту, створеного автором в іншому соціумі, з ознаками іншого світобачення, перекладач мусить простежити особливості, що відрізняють картину світу автора оригінального тексту від його власної, і визначити, як саме такі особливості подано в тексті твору. Завданням перекладача має бути знаходження оптимальних засобів для відтворення цих особливостей при перекладі [5, с. 1–2].

Інтенсивний розвиток сучасної науки про переклад, яка апелює до наукових досягнень лінгвістики, філософії, семіотики, психології, літературознавства й театрознавства, дає змогу по-новому осмислити переклад як творчу діяльність і духовний продукт цієї діяльності. Компаративістика як один із провідних напрямів сучасного літературознавства досліджує проблему діалогу культур і, зокрема, актуалізує проблему художнього перекладу. Актуальність дослідження зумовлена тим, що взаємозв'язок між художнім перекладом та компаративістикою наразі недостатньо вивчені.

Мета наукової розвідки – проаналізувати визначення термінів «порівняльне літературознавство», «компаративістика» та «художній переклад» у лексикографічних працях і наукових дослідженнях і визначити їхні точки дотику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перекладознавство тривалий час не було окремою науковою дисципліною, а входило до складу лінгвістики й літературознавства. У 50-і рр. XX ст. переклад з проблеми історико-літературної перейшов у проблему лінгвістичну, що й викликало чималі дискусії. Перші концепції про переклад належали ще до загальнофілологічних, у яких основна увага зосереджувалася на лінгвістичних аспектах перекладу, пов'язаних з порівнянням двох мов, однак дослідників

хвилювало питання про переклад саме художньої літератури. Пізніше лінгвістичний напрям перекладу виокремився в окрему галузь науки про мову, основні завдання якої – порівняння текстів оригіналу й перекладу для встановлення лексичних, граматичних та інших відповідників, визначення перекладацьких закономірностей, опис прийомів передачі змісту оригіналу, а також пошук критеріїв еквівалентності й ефективних методів для вивчення перекладу. На сьогодні основне завдання лінгвістів – виявити перекладацькі норми для кожної пари мов і для кожного типу текстів [6, с. 65]. Такий підхід зумовлений тим, що сучасна лінгвістична теорія перекладу має прикладний характер і спрямована на конкретне розв'язання конкретних завдань. Літературознавці, навпаки, оцінюють переклад з погляду його естетичної еквівалентності щодо оригіналу й визначають роль перекладів у розвитку духовної культури. Літературознавчий підхід полягає у зверненні до особистості перекладача, у спробі зрозуміти його вибір як художника. Цей підхід дає змогу подивитися на переклад як на мистецтво, тобто як на спосіб відтворення образної дійсності [3, с. 117].

На сьогодні дослідники говорять про міждисциплінарний підхід у перекладі. Так, у літературознавчих працях є те, чого не вистачає в лінгвістичній теорії, – спроба охопити весь текст художнього твору і в оригіналі, і в перекладі. З іншого боку, літературознавство не може існувати без мовного аналізу оригіналу й перекладу, оскільки у творі кожна кома, кожна граматична форма є складовою частиною художнього образу. Нині філологи прагнуть розширити межі дослідження перекладу в бік таких наук, як філософія, культурологія, соціологія, етнологія, психологія й навіть природознавство, що дає змогу розширити й підходи до вивчення перекладу [1, с. 7–8].

Відомий спеціаліст у галузі художнього перекладу А. Попович зауважував, що теорія художнього перекладу ґрунтується на чотирьох дисциплінах: порівняльна лінгвістика, порівняльна стилістика, теорія літературної компаративістики та теорія літератури [16, с. 33]. Західноєвропейські школи вивчають проблеми художнього перекладу й розглядають їх як самостійно, так і в межах порівняльного літературознавства. Подібно до компаративістики, перекладознавство на сьогодні активно розвивається, нарощуючи чималі теоретичні досягнення на багатому практичному матеріалі.

Хоча художній переклад як самостійна дисципліна і має власні теоретичні та практичні дослідження, однак проблеми художнього перекладу цікавлять не лише перекладознавців, а й дослідників-компаративістів. Відомо, що основна функція художнього перекладу – встановлення й розвиток міжлітературних і міжкультурних зв'язків. Зв'язок порівняльного літературознавства й перекладознавства найтісніший у взаємодії літератур.

На жаль, українські літературознавчі й мовознавчі словники та енциклопедії не фіксують значення термінів «порівняльне літературознавство» й «компаративістика» та «художній переклад». Тлумачення терміна «компаративістика» знаходимо в «Літературознавчому словнику-довіднику»: «Компаративістика (лат. *compara* – «порівнюю», фр. *la littérature compare* – «літературна компаративістика, порівняння») – порівняльне вивчення фольклору, національних літератур, процесів їх взаємозв'язку, взаємодії,

взаємовпливів на основі порівняльно-історичного підходу (методу)» [13, с. 369]. Компаративістика у фольклористиці, літературознавстві й загалом у філології складалася впродовж XIX ст. під впливом філософії позитивізму. Цей самий термін в «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» визначено так: «Компаративістика (компаративістика) або порівняльне літературознавство – наукова дисципліна, яка вивчає явища мистецтва слова шляхом зіставлення їх з іншими подібними явищами, переважно в різних національних письменствах. Інколи в цьому значенні вживається термін компаративізм» [11, с. 266].

Термін «художній переклад» знаходимо лише в «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства»: «Художній переклад – вид міжлітературної рецепції – відтворення художнього твору, який написаний однією мовою за допомогою засобів іншої мови. На відміну від інших видів міжнаціональних взаємин (переробка, запозичення тощо), художній переклад існує лише в літературі, бо це єдине мистецтво, що його матеріалом є природна мова. У цьому явна перевага літератури над іншими мистецтвами, але з цього ж випливає й сприйняття літератури вужчим колом споживачів – тільки тими, хто знає цю мову. Такого обмеження немає в інших мистецтвах: їхня мова інтернаціональна або щонайменше зрозуміла в межах певного культурного регіону» [11, с. 266].

Отже, як засвідчують визначення досліджуваних термінів, художній переклад та порівняльне літературознавство тісно взаємопов'язані, оскільки мають спільний об'єкт дослідження – художній твір мовою оригіналу та мовою перекладу, зіставлення художніх образів у творі оригінальному й перекладному.

Більшість дослідників указують на тісний зв'язок перекладознавства з лінгвістикою та семіотикою (Г. Стейнер [23], А. Федоров [19], О. Швейцер [20], Л. Нелюбін, Г. Хухуні [15]). Так, про зв'язок художнього перекладу з семіотикою писав Р. Якобсон, зокрема, він зауважував, що переклад – це одне з основних понять у семіотиці, тобто переклад з однієї мови на іншу – функціонування знакових систем узагалі [21, с. 18]. З цією думкою цілком погоджується компаративіст А. Пажо, який зазначає, що переклад – це такий вид діяльності, коли внаслідок читання іноземного тексту створюється інший текст, дублікат першого; зазвичай це письмовий текст з низкою вимог: з одного боку, необхідно поважати текст-оригінал, текст-першоджерело, з іншого – потрібно створити інший текст, перекладний. Однак перекладний текст, на думку вченого, – це певна утопія, яка зовсім не адекватна й абсолютно не аналогічна тексту-першоджерелові. Така перекладацька діяльність зумовлює трансформацію перекладного тексту у своєрідний інтертекст [22, с. 18].

Проте деякі зарубіжні дослідники не пов'язують перекладацьку діяльність лише з мовним (точніше, міжмовним) посередництвом, а вважають, що процес перекладу – це й міжкультурне посередництво, однак вони наполягають і на тому, що теорія художнього перекладу відокремилася від порівняльного літературознавства [24, с. 15], зазначаючи, що «теорія перекладу зародилася й у своїй першооснові розвивалася як емпіричний порівняльний метод на ґрунті традиційної літературної компаративістики» [16, с. 33].

Відомо, що зародження компаративістики припадає на період романтичного захоплення екзотичними явищами мистецтва, що сприяло пошукам спільного, особливого й окремого в національних письменствах. Також провадилися дослідження національних праджерел представниками міфологічної школи. У період позитивізму компаративістика займалася вивченням окремих казусів міжнаціональної рецепції, часто дріб'язкових і малозначущих. Разом з тим було зібрано значний конкретний матеріал стосовно, здебільшого, рецепції великих чужомовних письменників у цій літературі. Сучасна компаративістика з іншими літературознавчими дисциплінами, насамперед з теорією літератури, не обмежуючись конкретними зіставленнями, прагне до встановлення ширших закономірностей, поєднує генетичний, контактологічний і типологічний підходи, надаючи останньому переважного значення.

Про зв'язок перекладознавства з компаративістикою пишуть чимало вчених. Так, С. Тюленев зауважує, що перекладацька діяльність означає не лише взаємодію двох мов, а й контакт між двома культурами. А знайомство з культурними досягненнями інших народів стимулювало й літературний розвиток. На цьому етапі переклад відіграв найважливішу роль посередника [18, с. 45]. Подібне висловлювання знаходимо й у праці А. Лілової, яка зазначає, що переклад – це потужний і постійно діючий фактор, за допомогою якого здійснюється обмін духовними цінностями, виникає творча взаємодія між національними культурами, а світовий культурний розвиток неможливий без перекладної літератури [12, с. 174–175].

У західній традиції компаративістика назагал не виходить за межі літературознавства. У східнослов'янській науці компаративістика, починаючи від школи О. Веселовського, включає порівняльну фольклористику [11, с. 266].

Відомий словацький теоретик-перекладознавець А. Попович зауважує, що такі дискусії про статус теорії перекладу – пов'язана вона з порівняльним літературознавством чи з лінгвістикою – не доречні, оскільки сама практика перекладу засвідчує, що перекладознавство пов'язане і з компаративістикою, і з лінгвістикою [16, с. 33]. Такої самої думки й дослідник теорії художнього перекладу Д. Радо, який зазначає, що багатоплідні праці теоретиків перекладу, важливі і для лінгвістики, і для компаративістики [17, с. 13].

До того ж, зауважимо, що лінгвістичне визначення про переклад, у якому сказано, що це акт міжкультурної комунікації, підтверджує думку про те, що перекладознавство також тісно пов'язане не лише з лінгвістикою, а й з порівняльним літературознавством. Так, М. Конрад вважає, що переклад – це частина перекладної літератури, і зазначає, що «такий літературний твір починає жити вже незалежно від своєї первинної форми» [8, с. 321].

До загального поняття «порівняльне вивчення літератур», за словами Д. Маркова, входять «літературний вплив, переклад, функція традицій, історично-типологічні сходження» тощо [14, с. 97]. Зазначимо, що в живому літературному процесі не завжди можна чітко провести межу між перекладом і художньою літературою: існує чимало випадків, коли твір не є перекладом у прямому значенні, і тому він може належати до оригінальної творчості – «вільний переклад», «наслідування», «за мотива-

ми» тощо; конкретний зміст цих визначень у різних мовах не збігається і з часом може змінюватися. В. Кулешов також зараховує конкретні зв'язки («вільний переклад», «наслідування», «запозичення») та типологічні сходження до сфери компаративістики. Однак часто ці зв'язки, за словами дослідника, проходять «як модна, приваблива журнальна тема й художнього результату в певну епоху не дають» [9, с. 9].

Про зв'язок художнього перекладу й порівняльного літературознавства влучно висловилися М. Брандес та В. Провоторов, зауважуючи, що художня мова, розрахована на сприйняття й розуміння її на тлі загальнонародної, загальнонаціональної мови, відрізняється від неї тим, що дійсність мови літературного твору – це дійсність цілісного художнього універсуму, унаслідок чого мовні та позамовні (змістові) аспекти художнього тексту злиті воедино значно тісніше, ніж в інших функціональних стилях. Тому закономірності побудови художньої мови пояснюються не граматичними й синтаксичними правилами, а правилами побудови змісту [2].

Спільне між теорією художнього перекладу та порівняльним літературознавством учені вбачають і в тому, що основним конкретним методом, який широко застосовують у перекладознавстві, є порівняльний аналіз перекладу чи перекладів з оригіналом або перекладів між собою [18, с. 182].

У такому разі переклад є об'єктом дослідження порівняльного літературознавства не лише тому, що будь-який переклад потрібно порівнювати з першотвором на всіх рівнях (а зіставлення неможливе без порівняльного аналізу), а й тому, що перекладні твори як одна з форм літературних зв'язків різних народів є невід'ємною частиною літературного процесу.

Зрозуміло, що захоплення тенденціями міждисциплінарних досліджень не має завдати шкоди самостійності теорії і практиці художнього перекладу. Перекладознавство як наука на сьогодні проходить шлях становлення, воно має багатий практичний матеріал, що, на нашу думку, безперечно, допоможе розв'язати й усталити теоретичні перекладознавчі проблеми. Важливо зазначити, що переклад з погляду порівняльного літературознавства постає як соціальна комунікативна практика й у цьому аспекті потребує відповідних досліджень. Окрім того, поєднання принципів теорії перекладу й порівняльного літературознавства дасть плідні результати для обох дисциплін.

Висновки. Отже, художній переклад і літературознавство перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки мають спільний об'єкт дослідження – художній твір мовою оригіналу та мовою перекладу, зіставлення художніх образів у творі оригінальному й перекладному. Без взаємодії художнього перекладу та порівняльного літературознавства неможливі дослідження історії літератури й літературних процесів сучасності як окремих країн, так і всього світу; як окремих літературних напрямів, так і їх взаємодії через переклад. Тісний контакт літературознавчих і перекладознавчих досліджень сприяє розв'язанню проблем у літературній критиці, наприклад, у виробленні критеріїв оцінки перекладної літератури та літератури загалом порівняльним літературознавством.

Література:

1. Богатырева Е. Художественный перевод как интерпретация: на материале французских переводов поэмы А.С. Пушкина «Медный всадник»: дисс. ... канд. филол. наук; спец. 10.01.08 «Теория литературы. Текстология» / Е. Богатырева. – М., 2007. – 277 с.
2. Брандес М. Предпереводческий анализ текстов: [учебное пособие] / М. Брандес, В. Провоторов. – 3-е изд., стереотип. – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 224 с.
3. Гей Н. Художественность литературы: Поэтика. Стиль / Н. Гей. – М.: Наука, 1975. – 470 с.
4. Єрмоленко С. Літературна мова і художній переклад / С. Єрмоленко, В. Русанівський // Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгводику. – К., 2005. – С. 283–300.
5. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник / Р. Зорівчак // Зарубіжна література. – 2007. – Квіт. (Чис. 14). – С. 1–5.
6. Комиссаров В. Новые тенденции в переводоведении / В. Комиссаров // Информационно-коммуникативные аспекты перевода: сборник научных трудов. – Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 1997. – Ч. 1. – С. 62–78.
7. Комиссаров В. Современное переводоведение: [учебное пособие] / В. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
8. Конрад Н. Запад и Восток: [статьи] / Н. Конрад. – М.: Наука, 1966. – 520 с.
9. Кулешов В. Литературные связи России и Западной Европы в XIX вв. (первая половина) / В. Кулешов. – М.: Изд. МГУ, 1965. – 465 с.
10. Кундзіч О. Стан художнього перекладу на Україні / О. Кундзіч // Вітчизна. – 1956. – № 7. – С. 158–169. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%84%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%A1._%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%92._%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%96_%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4 - cite_note-1.
11. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова (голова), О. Бойченка, І. Зварича, Б. Іванюка, П. Рихла. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
12. Лилова А. Введение в общую теорию перевода: [монография] / А. Лилова; под ред. П. Топера; пер. с болг. – М.: Высшая школа, 1985. – 256 с.
13. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – 2-е вид., виправл., доповн. – К.: Академія, 2007. – 752 с.
14. Марков Д. Сравнительно-исторические и комплексные исследования в общественных науках: Из опыта изучения истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы / Д. Марков. – М.: Наука, 1983. – 235 с.
15. Нелюбин Л. Наука о переводе: История и теория с древнейших времен до наших дней / Л. Нелюбин, Г. Хухуни. – М.: Флинта; МПСИ, 2006. – 416 с.
16. Попович А. Проблемы художественного перевода / А. Попович. – М.: Высшая школа, 1980. – 199 с.
17. Теория и практика перевода. – К., 1998. – Вып. 15. – С. 10–17.
18. Тюленев С. Теория перевода: [учебное пособие] / С. Тюленев. – М.: Гардарики, 2004. – 336 с.
19. Федоров А. Основы общей теории перевода: Лингвистические проблемы / А. Федоров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.
20. Швейцер А. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
21. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода / Р. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Международные отношения, 1978. – С. 16–24.
22. Pageaux D.-H. La Littérature générale et comparée / D.-H. Pageaux. – Paris: Colin, 1994. – 192 p.
23. Steiner G. After Babel. Aspects of Language and Translation / G. Steiner. – New-York; London: Oxford University Press, 1975. – 507 p.
24. Vermeer H. Translation today: Old new problems / H. Vermeer // Translation studies. An Interdiscipline / Ed. by M. Shell-Hornby, F. Poehchacker, K. Kaindi, John Benjamin's Publishing Company. – Amsterdam, 1994. – P. 3–16.

Новикова Т. В. Художественный перевод и сравнительное литературоведение: точки соприкосновения

Аннотация. В статье даются определения терминов «сравнительное литературоведение», «компаративистика» и «художественный перевод», зафиксированные в лексикографических трудах и научных исследованиях; отмечено, что художественный перевод и литературоведение тесно взаимосвязаны, поскольку имеют общий объект исследования – художественное произведение на исходящем языке и на языке перевода, сопоставление художественных образов в оригинальном и переводном языках.

Ключевые слова: художественный перевод, теория перевода, переводоведение, компаративистика, сравнительное литературоведение.

Novikova T. Artistic translation and comparative literary criticism: tangencies

Summary. In the article definitions are analysed comparative literary criticism, comparativistics and artistic translation in lexicographic labours and scientific researches; it is marked that artistic translation and literary criticism are in close intercommunication, as have a general object of research – artistic work by the language of original and language of translation, comparison of images in work original and translated.

Key words: artistic translation, theory of translation, translation studies, comparativistics, comparative literary criticism.

*Орехова О. І.,**здобувач, викладач**кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики
Херсонського державного університету*

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ САСПЕНСУ В КІНОТЕКСТІ ПІДЖАНРУ «ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРИЛЕР» НА СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНОМУ РІВНІ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті визначено характерні риси сюжетно-композиційного контексту психологічного кінотрилера з позицій перекладознавства та з'ясовано їх роль у формуванні ефекту «саспенс»; виокремлено перекладознавчу проблематику відтворення сюжетно-композиційного контексту при перекладі психологічного кінотрилера.

Ключові слова: композиція, сюжет, сюжетно-композиційний контекст, кінотекст, психологічний трилер, саспенс, вербальний компонент, аудіовізуальний компонент, переклад.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення на свідомість людини впливає неймовірна кількість різноманітних чинників: виховання, освіта, соціальні контакти, культурно-історичні процеси та, беззаперечно, кінематограф. Уже близько 100 років суспільство плекає тренд захоплення фільмами жанру «трилер», прагматичний ефект якого – саспенс – порівнюють із яскравими емоціями від відвідування парків розваг, зокрема американських гірок, із активною популяризацією яких у кінці XIX ст., до речі, і пов'язують виникнення цього кіножанру. Заманливі атракціони були зорієнтовані на одночасний виклик почуттів збудження, страху, захоплення і тремтіння; їх привабливість базувалася на швидкості, дезорієнтації та гострих відчуттях: несподіване занурення у воду, гвинтоподібні тунелі, дрібні вигини, просування якими імітувало скачки на конях. Так само і прагматика кінотрилера базується на збудженні первинних, інстинктивних, нутрянних емоцій реципієнта.

Перший психологічний кінотрилер майстра А. Хічкока “Psycho” побачив світ ще в 1960 р. і сколихнув людство, та справжнього розквіту ці фільми досягли в 1990–2000-х рр. Семантичне забарвлення кінотексту цього піджанру міститься, здебільшого, у вербальному компоненті, а тому викликає потужне транслатологічне зацікавлення.

Вивчення специфіки сюжетної та композиційної організації психологічного кінотрилера вимагає застосування методу трансдисциплінарної екстраполяції, тобто залучення до перекладознавчого аналізу наукових надбань учених різних галузей через те, що кінотекст цього піджанру найповніше досліджений із позицій кінознавства, психології та теорії комунікації [19; 20; 23; 24; 26; 30]. Незважаючи на те що форма, навіть бездоганна, інколи буває «порожньою й безмістовною», адже натхненність форми може вийти лише з-під руки генія [4, с. 29], знання законів формування сюжетно-композиційного контексту значно сприяє підвищенню рівня роботи перекладача на шляху досягнення адекватності.

Актуальність дослідження зумовлена браком уваги науковців до майже невивченого кіножанру «трилер» і одного з його найпроблематичніших піджанрів – «психологічний трилер»; зростаючим інтересом українських дослідників до теоретичного осмислення й обґрунтування засад кіноперекладу, перекладу аудіовізуальних і медіатекстів, а також беззаперечним домінуванням у вітчизняному перекладознавстві останніх декад теорії професора М.О. Новикової про необхідність урахування жанрово-стилістичної домінанти (далі – ЖСД) при перекладі [8], що передбачає контекстуальний аналіз вихідного тексту (далі – ВТ) та адекватне відтворення його інваріантних (обов'язкових) і варіативних (факультативних) особливостей у тексті перекладу (далі – ТП).

Мета статті полягає у визначенні характерних рис сюжетно-композиційного контексту психологічного кінотрилера з позицій перекладознавства. Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких завдань: розглянути класичні та сучасні лінгвістичні, перекладознавчі, семіотичні, стилістичні, літературознавчі й кінознавчі підходи до визначення поняття композиції художнього твору та її жанроформувальної ролі; окреслити загальножанрові і специфічні особливості сюжету й композиційного устрою кінотексту піджанру «психологічний трилер» і з'ясувати їх роль у формуванні центрального прагматичного ефекту трилера – саспенсу; виокремити перекладознавчу проблематику відтворення сюжетно-композиційного контексту при перекладі психологічного кінотрилера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Явище композиції вивчали такі провідні науковці-філологи, психологи, публіцисти, кінорежисери, художники та музикознавці, як М. Бахтін, В. Виноградов, Л. Віготський, І. Гальперін, М. Гершензон, Г. Гуковський, С. Ейзенштейн, Б. Ейхенбаум, В. Жирмунський, Л. Кайда, Б. Корман, Б. Ларін, Ю. Лотман, В. Одінцов, Г. Поспелов, В. Пудовкін, М. Ромм, Ю. Тинянов, Б. Успенський, В. Шкловський, Л. Щерба та ін.

Теорія композиції отримує найбільший розвиток у поезії структурного спрямування, що відома як «російський формалізм», а наукова спадщина її представників визнана класичною (С. Балухатий, Б. Ейхенбаум, В. Жирмунський, А. Реформатський, Ю. Тинянов, В.О. Шкловський та ін.) [4, с. 9].

Калейдоскоп підходів до визначення поняття та функцій композиції надзвичайно різноплановий. Композиція – це прийом сюжетоформування, тенденція, що пронизує різні форми (за А. Реформатським); прийом художнього використання синтаксичних форм (за В. Жирмунським);

скупуність стилістичних прийомів, що використовуються з точки зору їх сприйняття (за Д. Введенським); відображення форми у змісті (за Б. Ларінім); зв'язок і співвідношення окремих форм і сцен (за В. Кожиним); сітка відношень між сюжетами, що охоплює весь твір (за Б. Корман); розвиток ідеології автора, ходу думки, що відображена в чергуванні форм і типів мовлення (за В. Виноградовим). Композиція мотивується цільовим призначенням тексту (за О. Брандес, В. Вомперським, К. Роговою, Г. Солганіком), залежить від «особистого тону» автора (за Б. Ейхенбаумом), постає оголеним нервом художнього наміру, мислення, ідеології (за С. Ейзенштейном); композиція охоплює й розташування частин, і групування образів, і оформлення сюжету, й організацію всіх образних засобів, і вибір художніх прийомів (за М. Черновою) [4, с. 13–14].

Внесок Ю. Тинянова в розвиток методології вивчення композиції полягає в затвердженні принципу динамізму та визнанні динамізації мовленнєвого матеріалу [4, с. 11]. Учений робить висновок стосовно системи тексту в цілому: «Єдність твору є не замкненою симетричною цілісністю, а динамічною цілісністю, що розгортається; між її елементами немає статичного знаку рівності й додавання, але завжди є динамічний знак співвіднесення та інтеграції. Форма літературного твору має бути усвідомленою як динамічна» [14, с. 10]. Як стверджує Л. Кайда, це стало відправним пунктом дослідження композиції [4].

Професор Л. Кайда, яка займається дослідженням стилістики, зокрема – стилістики декодування, зазначає, що композиція в системі художнього твору виконує організуючу функцію [4, с. 15]. Вона називає вичерпним таке визначення композиції: «Композиція – це побудова художнього твору, зумовлена його змістом, характером і призначенням, яка в багатьох випадках впливає на його сприйняття. Композиція – це дуже важливий, організуючий компонент художньої форми, що надає твору єдність і цілісність, а також співвідпорядковує його елементи один одному та цілому» [17, с. 293].

Проблема композиції постає об'єктом дослідження також і теорії семіотики. Так, Ю. Лотман стверджує, що думка автора реалізується в певній художній структурі та невіддільна від неї [6]. Учений наголошує, що дуалізм форми і змісту необхідно замінити поняттям ідеї, яка реалізується в адекватній структурі та не існує за її межами [6, с. 19].

Ця теорія знаходить своє продовження в науковому доробку Б. Успенського, котрий підсумовує, що можна в принципі говорити про загальну теорію композиції, яка застосовувалася б до всіх видів мистецтва й досліджувала закономірності структурної організації художнього тексту. При цьому слова «художній» і «текст» він розуміє в найширшому їх значенні: слово «художній» відповідає в нього англійському слову «artistic», а «текст» – як будь-яка семантично організована послідовність знаків [15, с. 13]. Ми вважаємо це твердження релевантним для дослідження кінотексту як складної лінгвсеміотичної конструкції (термін Г. Слишкіна і М. Єфремової) [13], яку в науці все частіше трактують як таку, що належить до художніх текстів.

На думку представників тартуської школи семіотики, художній текст промовляє до нас не окремим голосом, а як поліфонічно побудований хор. Складно організовані окремі системи в ньому перетинаються, утворюючи послідовність семантично домінувальних моментів. Так, у кінема-

тографі вся подія та незначна, але знята великим планом деталь можуть бути розташовані поряд як рівноправні монтажні елементи [5, с. 55–56], що зумовлює специфіку композиції кінотексту. На монтажному принципі основана побудова творів усіх видів мистецтва, їх сприйняття, а його головні ознаки визначаються жанровою специфікою твору [4, с. 20]. На сьогодні монтаж розуміється вченими вже не як механічна склейка складових частин, а як творче розташування подій, де відображені жанрові традиції та їх індивідуальний розвиток у конкретному творі.

Монтаж як «нервова система фільму» [2, с. 43] ототожнюється в цій естетичній якості з композицією і розглядається як унікальний акт, що дає змогу «зупинити мить» [3, с. 8–9]. Рельєфність у композиційному викладі матеріалу досягається завдяки «висуненню ударного епізоду» [4, с. 20]. Так, знання законів монтажу надає можливість автору цілеспрямовано використовувати розвиток ідеї в загальному русі фільму, адже будь-яка особливість композиційного ходу «витікає не з формальної необхідності, а з концепції, що виражає тему та ставлення автора до неї» [16, с. 345].

Не можна не погодитися з В. Одіновим, що, «лише осягнувши загальний принцип побудови твору, можна правильно розтлумачити функції кожного елемента й компонента тексту. Без цього неможливе правильне розуміння ідеї, смислу всього твору та його частин» [9, с. 171]. Л. Кайда додає, що всі засоби художньої експресивності (слова, синтаксичні структури, композиційні прийоми й засоби виразності мови твору) спрямовані на досягнення головної мети – створення художнього враження [4, с. 36]. Дослідниця характеризує композицію як складну систему, що зосереджує в собі естетичні якості як цілого об'єкта, так і конкретної жанрової специфіки. Вона наголошує на заманливій перспективі функціонального використання знань про композицію у вирішенні практичних завдань посилення естетичного впливу художнього твору на реципієнта. Можемо додати до цього переліку завдань і перекладознавчі, адже відтворення сюжетно-композиційного контексту ВТ – один з важливих чинників, що зумовлює дотримання прагматики оригіналу, а отже, й адекватності перекладу.

Аристотель у трактаті «Поетика», розглядаючи композицію, пов'язує її зі стилем конкретних жанрів. «Склад подій», як він її називає, повинен бути спрямований на створення жанрових ефектів того головного, «чим трагедія захоплює душу» [1]. Композиція, на думку Аристотеля, може створити ефект як «прекрасного», так і «жахливого», а в кожному жанрі наслідує своїм законам: від трагедії, наприклад, за Аристотелем, «потрібно очікувати не будь-якого задоволення, а лише властивого саме їй» [1]. Філософ навіть аналізує конкретні прийоми створення ефекту співчуття та страху.

Як ми вже зауважили в попередніх розвідках [10; 11], з огляду на те, що магістральним ефектом художнього враження, жанроформувальним елементом кінотрилера слугує саспенс, усі контексти трилера побудовані в такий спосіб, щоб створити максимальні умови для його актуалізації.

З метою забезпечення зручності проведення дослідження ми вирішили розділити перекладознавчий аналіз сюжетно-композиційного контексту психологічного кінотрилера на два етапи: окремо простежити жанрову

специфіку формування ефекту «саспенс» на сюжетному, окремо – на композиційному рівні, після чого визначити ступінь їх впливу на кінопереклад.

1. Сюжетний рівень. Надаючи визначення сюжетові кінотексту, Ю. Лотман зазначав, що це послідовність значущих елементів тексту, динамічно протиставлених його класифікаційному устрою. На його думку, структура світу постає перед персонажем як система заборон, ієрархія меж, перехід крізь які неможливий. Саме перетин межі заборони становить значущий елемент у поведінці персонажа, тобто «подію», а перетин меж-заборон буде реалізовуватися як ланцюжок подій – сюжет [5].

За особливостями сюжетно-композиційного контексту кінотрилер найчастіше порівнюють із детективом, адже це більшою мірою кримінальні фільми, в основу сюжету яких покладено злочин. Проте, за словами професора, президента Асоціації медіапедагогіки Росії А. Федорова, учені виділяють суттєву ознаку на сюжетному рівні, що регламентує їх жанрову відмінність: у детективі зображується розкриття злочину, який уже було скоєно, у той час, як сюжет трилера базується на переслідуванні (злочинця або жертви) [20, с. 81] та підготовці до скоєння злочину. До того ж «жоден трилер не може бути представленим у формі спогадів: нема сенсу розповідати про минулі події, адже ми не повинні знати навіть того, чи дійде герой до кінця історії живим» [28, с. 47].

Як стверджує німецький дослідник А. Гейнцлмейєр, протилежністю трилеру можна вважати епічне оповідання, де життя зображене наче довга, спокійна ріка. На його думку, у такому творі «легке нездужання бабусі чи вивих зв'язки вже позначатиме вершину занепокоєння» [24, с. 8]. У трилері зображення впорядкованого життя також має місце, проте лише як зразок протилежності: за сюжетом герої раптово втрачає попередню стабільність, не відчуваючи землі під ногами [24, 8]. Прийоми посилення динаміки форми Л. Кайда називає прийомами створення експресивної композиції або, іншими словами, прийомами трансформації лінійного руху в розвитку думки автора [4, с. 10].

Слідом за багатьма вченими-кінознавцями (Сігер (1994), Крютцен (2004), Філд (1998), Хант (1999)), німецька дослідниця кінознавства й теорії комунікації С. Гайнріхс зауважує на існуванні загальноприйнятої так званої «три-актової структури» голлівудської кінопродукції, на якій ґрунтується композиція кінотекстів майже всіх художніх жанрів [23]. Дослідниця погоджується з С. Філдом, який перший акт називає Експозицією (Exposition, Setup), другий акт – Конфронтацією (Konfrontation), а третій – Розв'язкою (Auflösung) [21]. У першому акті закладається історія/конфлікт, у другому – вона розгортається (конфлікт інтенсифікується), а в третьому – конфлікт розв'язується [22, с. 69].

Учена Мікаела Крютцен пояснює, що в першому акті настає фаза відокремлення: автор переносить героя зі звичного буденного середовища існування до світу, сповненого небезпеки та пригод [25, с. 127]. Другий акт складається з випробувань, які постають на шляху героя в цьому новому й незнайомому світові та які він почергово долає, залишаючись у кінці акта в найнебезпечнішій ситуації [25, с. 187]. Третій акт маркований появою (Ankunft) головної фігури, котра повертає героя до нормального світу [25, с. 236]. Слідом за виконанням кількох дрібних

завдань герой переходить до розкриття карт (Showdown). Завершується фільм традиційним хеппі-ендом, що означає не обов'язково саме щасливу кінцівку, але таку, що містить розкриття мотивів конфлікту та викликає у глядача певне полегшення, задоволення цікавості. Але, крім вирішальних сюжетних моментів, які поділяють сюжет кінофільму на три акти, учені виділяють також ключові моменти – Turning Points [27, с. 28], або Plot Points [21, с. 42], які маркують переходи від одного акта до наступного [21, с. 142]. М. Крютцен у своєму дослідженні називає їх переламними моментами (Wendepunkte) [25]. Це події, епізоди або ситуації протягом стрічки, які втручаються в дію та звертають її в інший бік. Цю функцію може виконувати сцена, збіг обставин, учинок, розмова, навіть висловлювання – усе, що форсує дію [21, с. 42]. Безумовно, це твердження збігається з нашим припущенням про важливість урахування специфіки сюжетно-композиційного контексту при перекладі кінотексту, адже неусвідомлення перекладачем наявності ключових моментів, виражених на вербальному рівні, може легко спричинити редукацію відчуття реципієнтом ПТ несподіваних поворотів, гостросюжетності трилера, яка настільки важлива для створення ефекту саспенсу.

У міждисциплінарній розвідці “Erschreckende Augenblicke. Die Dramaturgie des Psychothrillers” (2011) С. Гайнріхс розглядає особливості драматургії та сюжетно-композиційної побудови психологічного кінотрилера, а також визначає принципи взаємодії антагоніста і протагоніста. За твердженням дослідниці, психологічний кінотрилер поділяється на два типи: перший об'єднує фільми, у яких головна дійова особа отримує завдання та особу серійного злочинця; а другому типу характерні фільми, де персонаж-психопат вривається в буденний світ пересічної людини з метою зруйнувати її життя [23].

Проте ці студії мають на меті не розкриття особливостей організації системи персонажів, а власне сюжетну специфіку, що також ґрунтовно висвітлена в роботі дослідниці. Так, Перший акт розпочинається нейтральною сценою буденного життя, маркованою повною відсутністю саспенсу. Спокій порушується появою антагоніста, який за допомогою злочину або несподіваного втручання в життя героя навмисно звертає на себе увагу. Незалежно від того, встигає головний герой за задумом режисера запідозрити небезпеку чи ні, завершення першого акта позначається викликом у глядача незначного відчуття тривоги за майбутнє персонажа.

У Другому акті розгортаються події, що призводять до емоційного зближення антагоніста з протагоністом: він настирливо наполягає на зустрічі, контактує з головним героєм і, нарешті, змушує його порушити моральне табу, що і є його основною метою. Цьому актові характерне градуальне наростання саспенсу з мікрокульмінаціями, які маркують сцени контакту героїв-опонентів. Максимальний ступінь саспенсу позначає кінець акта.

Третій акт містить вирішальну, кульмінаційну дуель антагоніста з протагоністом, під час якої ефект саспенсу сягає граничної межі. Завершується сюжетна лінія розв'язкою, після якої саспенс повністю зникає, що знімає напруження та приносить глядачеві емоційне полегшення.

Проте, звісно, можливі й деякі сюжетні варіації, які лише підтверджують правило. Як зазначив Ю. Лотман, не

кожний рівень чи елемент, притаманний системі, завжди наявний у тексті. Присутність у системі та відсутність у тексті сприймається як значуща відсутність. Наприклад, безсюжетність там, де структура глядацького очікування враховує сюжет, постає не відсутністю сюжету, а його негативною реалізацією, художнім активним напруженням між системою і текстом [5, с. 58]. Варіативні елементи психологічного кінотрилера здебільшого припадають на третій акт і стосуються розв'язки: 1) перемога як на боці антагоніста (повне підкорення протагоніста й утрата моральних орієнтирів), так і на боці протагоніста (повернення до нормального життя); 2) завершення фільму марковане або повною відсутністю саспенсу, або сюжетним поворотом, що насамкінець збуджує у глядача спалах занепокоєння.

Слід зазначити, що навіть на емпіричному етапі аналізу доходимо висновку, що сюжетний рівень кінотексту виконує для перекладача ідентифікаційну (розпізнавальну) функцію – допомагає визначити жанр (та піджанр) ВТ, що відбувається ще на доперекладацькому етапі. Проте на етапі перекладу кінотексту перекладач навряд чи здатний якимось утрутитися в сюжет твору, трансформувати його, адже він задіяний у трансформаціях лише вербального компонента, у той час як два важливих компоненти (аудіальний і візуальний) залишаються незмінними, стовідсотково зберігаючи сюжетну лінію кінотексту, якої перекладач так чи інакше буде змушений дотримуватися. Щоправда, у поодиноких випадках перекладу-дублювання трансформацій може зазнавати й аудіальний компонент кінотексту, що однаково не може істотно вплинути на зміну сюжету. Саме тому ми наголошуємо на необхідності перекладу скрипту кінотексту лише за наявності в перекладача можливості звертатися до аудіовізуального компонента, який містить важливу імпліцитну й експліцитну інформацію. Цією особливістю переклад кінотексту відрізняється від перекладу художнього літературного тексту, де сюжетний рівень може зазнавати незначних трансформацій непомітно для уваги читача.

2. Композиційний рівень. У тлумачному перекладознавчому словнику Л. Нелюбіна надається таке визначення композиції: «взаємодія принципів внутрішньої та зовнішньої побудови тексту в його мовностилістичному оформленні; це не лише схема побудови тексту, а й ідейно-естетична категорія, щільно пов'язана зі змістом» [7, с. 84]. Тут варто наголосити на відмінності цього поняття від поняття «архітектоніка» тексту, яке визначається як «формальна», «зовнішня» структура тексту, зовнішній зв'язок його частин, який позначає «обсягово-прагматичне членування тексту на глави, параграфи й абзаци або томи (книги), частини» тощо [7, с. 23]. Тобто, композиційний аналіз тексту, а в нашому випадку – кінотексту, передбачає аналіз як на рівні текстової архітектоніки, так і на рівні кореляції форми і змісту твору.

Одну з найтиповіших композиційних рис кінотрилера вчені вбачають у формальній схожості сюжету фільму із лабіринтом, де приховане від глядача також відіграє важливу роль, як і те, що знаходиться на поверхні. Приховане у фільмі – це активна частина системи, яка постійно перебуває на межі розкриття (за наступним рогом лабіринту, за кадром) або стане явною із плином сюжету [18]. Кореляція фільму та лабіринту найяскравіше розкрива-

ється в кінотрилері, адже в ньому інтенсифікуються лабіринтові елементи щонайменше у трьох основних напрямках. По-перше, трилерові притаманні лабіринтоподібні, заплутані, спіралеподібні сюжетні структури. На відміну від класичного детективу, який вирізняється редукованим саспенсом, сюжет кінотрилера тяжіє до дифузної, звивистої, сповненої поворотів і плутанини структури [26, с. 27].

По-друге, кінотрилер зміцнює, кристалізує асоціації за допомогою зображення на візуальному плані справжніх лабіринтів, що виявляється вже на рівні часопросторового контексту. Наприклад, лабіринти яскраво оформлених стелажів супермаркету, у якому працює головний герой трилера «Фото за годину» (2000); американські урбаністичні лабіринти хмарочосів у трилері «Телефонна будка» (2002); лабіринти тунелів метро й коридорів балетної школи у трилері «Чорний лебідь» (2010). До того ж у трилері сучасне місто з упорядкованої структури перетворюється на лабіринт [26, с. 28–29], де герой блукає прихованими вулицями та темними алеями, що збуджує у глядача відчуття загубленості в лабіринті.

Третій лабіринтоподібний вимір стосується центрального поняття кінотрилера – саспенсу. П. Боніцер наголошує на особливому зв'язку між саспенсом і лабіринтом і додає, що не стільки візуалізований лабіринт викликає саспенс, скільки ефект саспенсу створює відчуття загубленості в лабіринті. Іншими словами, коли в сюжет вводиться елемент, який викликає саспенс (наприклад, час, що спливає до зустрічі з убивцею), будь-який простір перетворюється на лабіринт, сповнений потенційних перешкод, затримок, хибних поворотів і прихованих небезпек [26, с. 30].

Вагомий унесок у формування сюжетно-композиційного контексту кінотрилера зробили навіть телесеріали, які набули особливої популярності на початку ХХІ ст. Однією зі специфічних рис, що запозичив у них як літературний, так і кінотрилер, на рівні архітектоніки кінотексту стала незв'язна, епізодична структура. Трилер зазвичай роздрібнений на серію окремих самодостатніх сюжетних елементів (епізодів), що пропонують глядачеві низку напівавтономних кульмінацій. На перший план виходить не лінійність і зв'язність оповіді, а першочерговість створення саспенсу, виклик негайного хвилювання. Так, цикл фільмів про Джеймса Бонда має саме таку, яскраво виражену епізодичну структуру: сюжет постає низкою самостійних змістових блоків [26, с. 53]. Як зазначив А. Хічкок: «Найбільше мені подобаються несподівані повороти й неймовірно швидкі стрибки від однієї ситуації до іншої» [29].

Як відомо, облігаторні контекстуальні характеристики ядерного жанру не завжди властиві кожному з його піджанрів, тож інваріантність цього кінематографічного прийому на рівні сюжетно-композиційного контексту психологічного кінотрилера, на наш погляд, має оказіональний характер.

Наступним і найсуттєвішим запозиченням із серіалів постає кінематографічний прийом «кліффхенгер» (cliff-hanger), який передбачає, що кожний епізод серіалу, особливо останній, закінчується сценою, у якій герой опиняється в небезпечній, майже безвихідній ситуації (наприклад, ледве тримається руками за край крутого обриву), яка не розв'язується до виходу наступної серії.

Кліффхенгер втілює крайній вияв одного з базових кінематографічних прийомів створення саспенсу на рівні хронотопу – затягування [26, с. 52]. Застосування кінематографічного прийому кліффхенгер забезпечує семантичну когерентність кінотексту жанру «трилер» в умовах його дискретної, епізодичної структури, актуалізуючи одну з найвагоміших структурно-семантичних категорій тексту – категорію зв'язності.

Окрім специфічних рис, властивих архітектоніці психологічного кінотрилера, вчені виділяють також ознаки на рівні кореляції форми зі змістом. Так, саспенс задіює два основних кінематографічних прийоми, які впливають на емоції глядача: приховування (concealment) і затягування (protraction). У першому випадку саспенс викликається за допомогою навмисного укриття інформації від глядача, а другому – за допомогою відстрочення очікуваного результату. Літературознавець Ларс Оле Зауерберг у монографії «Secret Agents in Fiction» (1984) зазначає, що «приховування – це свідоме утаювання інформації автором, затягування передбачає відстрочення розв'язки так довго, як це тільки можна терпіти» [26, с. 31]. Дослідник зазначає, що попри усталений факт, що ці два елементи зазвичай взаємодіють, саспенс може ефективно утворювати саме лише затягування навіть тоді, коли розв'язка не містить жодної таємниці, як, наприклад, у трилерах, основаних на історичних подіях – «Apollo 13» (1995). Напружене очікування цілковито передбачуваної події, що невідхильно наближається, може генерувати значне нарощення саспенсу.

Затягування, або ефект відкладеної дії, нагадує сітку, лабіринт – стан захоплення саспенсом. Як зазначає П. Боніцер, лабіринт – це просторовий еквівалент емоції «саспенс», а саспенс відіграє роль емоційного еквівалента лабіринту: глядач не прямує точно до виходу, а блукає, нікуди не потрапляючи; він простує прямо до цілі, розв'язки, та водночас віддаляється від неї [26, с. 32].

Такі сюжетно-композиційні особливості кінотрилера зумовлюють формування атмосфери саспенсу, адже залучення глядача до перипетій переслідування та збереження загадки розв'язки викликає стан перманентного тривожного очікування з характерними гострими переживаннями. Як наголошує Л. Кайда, один із найважливіших намірів автора будь-якого художнього твору – створення стилістичного ефекту «співучасті» [4, с. 23]. Глядач має радіти й засмучуватися, печалитися або лякатися не лише в результаті прямого показування подій, а й унаслідок тієї внутрішньої роботи, до якої його схиляє кінематограф [12, с. 295].

Кінознавець Ноель Керол, базуючись на теорії російського режисера та кінознавця В. Пудовкіна, розглядає формування саспенсу як питальну модель, або модель «питання-відповіді»: оповідь ставить питання, які викликають у глядача гостре бажання дізнатися відповідь на нього [19, с. 66–67]. Звісно, різні типи оповіді ставлять питання перед глядачем, і не всі вони викликають саспенс. Н. Керол пропонує дві умови, які відрізняють повноцінний саспенс від інших типів просування сюжету: 1) елемент очікування: глядач має бути поінформованим, що питання поставлене, адже тоді він може напружено очікувати відповіді; 2) питання має пропонувати чітко визначений перелік варіантів розв'язки, зазвичай двох, наприклад, урятується герой чи помре?

На думку Н. Креола, на створення саспенсу також впливають чинники «вірогідності/імовірності» й «моралі». Чинник вірогідності передбачає, що чим менш очікуваною є бажана розв'язка, тим сильніший саспенс продукується. Моральний чинник Н. Керол убачає в мірі бажаності розв'язки. Реалізація «морального права» героя як один із можливих варіантів розв'язки інтенсифікує залучення глядача до подій стрічки та значно посилює саспенс. Цей моральний чинник може навіть не збігатися з класичними уявленнями про добро чи зло, а просто віддзеркалювати симпатії глядача до протагоніста. Н. Керол підсумовує, що саспенс утворюється за умови, коли морально найбажаніша розв'язка здається глядачеві найменш вірогідною [26, с. 33].

Висновки. Отже, знання специфіки сюжетно-композиційного контексту надзвичайно важливе при перекладі кінотексту піджанру «психологічний трилер». Сюжетні особливості хоч і належать до жанроформувальних, але виконують здебільшого ідентифікаційну (розпізнавальну) функцію для кіноперекладача. Вони важливі на доперекладацькому, підготовчому етапі для розпізнавання спеціалістом з перекладу жанру кінотексту, який він перекладатиме, з подальшим відбором необхідних заходів, релевантних для цього піджанру стратегій, способів і прийомів перекладу. Натомість, композиційні особливості необхідно враховувати протягом власне процесу перекладу, адже дотримання їх законів істотно впливає на адекватність відтворення ЖСД психологічного кінотрилера в перекладі, зберігаючи прагматику ВТ.

Перспективи для подальшого наукового пошуку вбачаємо у визначенні специфіки перекладу заголовків психологічних кінотрилерів як однієї з важливих складових композиції, що належить до сильних позицій тексту; дослідженні особливостей відтворення часопросторового та лексико-семантичного контекстів при перекладі кінотекстів піджанру «психологічний трилер».

Література:

1. Гаспаров М.Л. Аристотель и античная литература / М.Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1978. – 100 с.
2. Ждан В.Н. Эстетика фильма / В.Н. Ждан. – М. : Искусство, 1982. – 375 с.
3. Иоселиани О. Говорить на языке кино / О. Иоселиани. – Неделя. – 1982. – № 5.
4. Кайда Л.Г. Стилистика текста: от теории композиции – к декодированию : [учебное пособие] / Л.Г. Кайда. – 2-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 208 с.
5. Лотман Ю. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю. Лотман. – Таллинн : Ээсти Раамат, 1973.
6. Лотман Ю. Структура художественного текста / Ю. Лотман. – Таллинн : Искусство, 1970.
7. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь / Л.Л. Нелюбин. – 6-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 320 с.
8. Новикова М.А. Стиль автора и стиль перевода : [учебное пособие для филол. факультетов и факультетов иностр. языков университетов и институтов] / М.А. Новикова и др. – К. : УМК ВО, 1987. – 84 с.
9. Одинцов В.В. Стилистика текста / В.В. Одинцов. – М. : Наука, 1980. – 263 с.
10. Орехова О.І. Жанрові особливості психологічного кінотрилера з позиції перекладознавства: характерологічний контекст / О.І. Орехова. – Київ, 2014 (у друці).
11. Орехова О.І. Міждисциплінарний підхід до визначення кінематографічного жанру «трилер» / О.І. Орехова. – Одеса, 2014 (у друці).

12. Ромм М.И. Кинорежиссер – драматург – актер / М.И. Ромм. – М., 1980.
13. Слышкин Г.Г. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа) / Г.Г. Слышкин, М.А. Ефремова. – М., 2004. – 153 с.
14. Тынянов Ю.Н. Проблема стихотворного языка / Ю.Н. Тынянов // Русский современник. – Ленинград, 1924. – Т. 3. – 1924. – С. 265–268.
15. Успенский Б.А. Поэтика композиции. Структура художественного текста и типология композиционной формы / Б.А. Успенский // Семантика искусства. – М.: Языки русской культуры, 1995.
16. Эйзенштейн С. Вопросы композиции / С. Эйзенштейн // Избр. статьи. – М.: Искусство, 1956.
17. Большая Советская Энциклопедия. – М., 1973. – Т. 12. – 1973.
18. Bonitzer P. Partial Vision Film and the Labyrinth / P. Bonitzer // Wide angle-a quarterly journal of film history theory criticism & practice, 1981. – Т. 4. – №. 4. – С. 56–63.
19. Carroll N. Toward a theory of film suspense / N. Carroll // Persistence of Vision. – 1984. – Т. 1. – №. 1. – С. 65–89.
20. Fedorov A. The analysis of detective genre in media studies in the student audience / A. Fedorov // Acta Didactica Napocensia. – 2011. – Т. 4.
21. Field S. Das Handbuch zum Drehbuch / S. Field // Übungen und Anleitungen zu einem guten Drehbuch. – 1991. – Т. 13.
22. Hant P. Das Drehbuch: Praktische Filmdramaturgie / P. Hant. – Zweitausendeins, 2000.
23. Heinrichs S. Erschreckende Augenblicke: die Dramaturgie des Psychothrillers / S. Heinrichs. – Herbert Utz Verlag, 2011. – 436 S.
24. Heinzlmeier A. Thriller: Kino, das an den Nerven zerrt / A. Heinzlmeier, T. Knops. – Hamburg: Kino Verlag GmbH. – 1. Auflage, 1991. – 193 S.
25. Krützen M. Dramaturgie des Films: wie Hollywood erzählt / M. Krützen. – Fischer-Taschenbuch-Verlag, 2004. – Т. 16021.
26. Rubin M. Thrillers / M. Rubin. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2010 (first ed. 1999). – 319 p.
27. Seger L. Making a script great / L. Seger. – S. French. – Hollywood, 1994.
28. Todorov T. The poetics of prose / T. Todorov. – Paris: Ithaca, 1977.
29. Аронсон Олег. Библиотека сценариста. Хичкоковский саспенс как кинематографический нарратив. Часть I. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://4screenwriter.wordpress.com/2010/02/04/aronson-hitch-2/>.
30. Aguado V.L. Film Genre and its Vicissitudes: the Case of Psychothriller / V.L. Aguado. – Atlantis: Vol. 24. – No. 1, Junio 2002. – P. 163–172. – [Electronic source]. – Article Stable: URL: <http://www.jstor.org/stable/41055051>.

Орехова О. И. Специфика формирования саспенса в кинотексте поджанра «психологический триллер» на сюжетно-композиционном уровне: переводоведческий аспект

Аннотация. В статье установлены характерные черты сюжетно-композиционного контекста психологического кинотриллера и выяснена их роль в формировании эффекта «саспенс»; обозначена переводоведческая проблематика передачи сюжетно-композиционного контекста при переводе психологического кинотриллера.

Ключевые слова: композиция, сюжет, сюжетно-композиционный контекст, кинотекст, психологический триллер, саспенс, вербальный компонент, аудиовизуальный компонент, перевод.

Orekhova O. The specifics of forming the suspense in the psychological thriller film text on the level of plot and composition: translational approach

Summary. The article aims at defining the specific generic features of plot and composition of psychological thriller film and outlining their role in creating the effect of suspense; raises the disputable questions, concerning rendering of the generic plot and structure's features of the psychological film text within translation.

Key words: plot, composition, film text, psychological thriller, suspense, verbal component, audiovisual component, translation.

*Поворознюк Р. В.,
кандидат філологічних наук, доцент
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ Й КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ВИТОКИ КАТЕГОРІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ В МЕДИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті розглянуто явище термінологічної варіативності в аспекті медичного перекладу. Розкрито роль соціокультурних і комунікативно-прагматичних чинників, що визначають варіативність медичної термінології в оригіналі й перекладі. Окреслені текстоформувальні й комунікативні функції термінологічних варіантів. Проаналізовані механізми функціонування різновидів термінологічної варіативності в медичних текстах. Охарактеризовані основні стратегії їхнього відтворення.

Ключові слова: термінологічна варіативність, медичний переклад, контекстуальний діапазон культур, деномінативна й концептуальна варіативність, варіативні відповідники.

Постановка проблеми. Перекладачеві медичних текстів (як усних, так і письмових) дуже часто доводиться зустрічатися з явищем термінологічної варіативності, що суттєво ускладнює розуміння оригіналу й ставить під сумнів адекватність його відтворення. Знання термінологічних еквівалентів, а також правильне їх застосування в контексті становить чи не найвище мірило професіоналізму, оскільки свідчить про те, що фонові знання перекладача в певній галузі медицини наближаються до знань фахівця, а в перекладацькій компетенції превалює предметна складова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поруч із типовими синхронічними й діахронічними змінами, що спостерігаються в термінологічному апараті будь-якої галузі знань, мова медицини позначена й специфічними особливостями в результаті особливостей її генези й розвитку. У Європі робилося кілька спроб стандартизувати термінологічне поле медицини шляхом опублікування лексикографічних джерел, серед яких найбільш пізніми є *Nomina Anatomica*, узгоджена під час VI Конгресу Міжнародного комітету з анатомічної номенклатури (IANC) 1956 р. в Парижі, й *Terminologia Anatomica*, розроблена Федеративним комітетом з анатомічної термінології (FCAT) за участі Міжнародної федерації анатомічних асоціацій (IFAA) у 1998 р. Виходячи з того, що в квітні 2011 р. *Terminologia Anatomica* була розміщена на сайті Федеративної міжнародної програми з анатомічної термінології (FIPAT), організації-наступника FCAT, міжнародна медична спільнота вважає її найбільш повною й відповідною. Однак поява термінологічних стандартів не усунула варіативності як такої, а швидше додала до наявного поля лексичних одиниць нові. До того ж терміни, що входять до списку *Terminologia Anatomica*, не супроводжуються

дефініціями, а отже, великою мірою залишаються незрозумілими для нефакхівців.

М. Руло вказує, що явище термінологічної варіативності можна прослідкувати якраз у перекладі медичних текстів, оскільки хоч синонімія й полісемія спостерігаються як у мові оригіналу, так і в мові перекладу, лише шляхом зіставлення дослідники переконуються в тому, що не всі термінологічні варіанти мови оригіналу мають аналогічні еквіваленти в мові перекладу. Крім того, на думку М. Руло, довідкові джерела не допомагають, а заважають медичним перекладачам через брак уніфікованих відповідників [17, с. 143–152]. Іспанські вчені Е. Ечеверрія та І. Хіменес додають до вищезазначеного чинника нехтування соціотермінологічним контекстом (варіативність, викликана спеціалізацією лікаря), неповний виклад усіх можливих значень медичного терміна, брак систематизації, термінологічні та концептуальні огріхи [10, с. 47–57].

Т. Колле, зокрема, вказує на те, що термінологічна варіативність є важливою запорукою когерентності тексту. У наукових текстах автори подекуди вживають низку синонімів на позначення одного й того самого концепту [7, с. 247–263]. У комунікативному аспекті вживання термінології – це засіб передачі думок відправника рецептора. «Кожен відправник підлаштовує свої виражальні засоби до конкретної ситуації спілкування» [6, с. 8]. Отже, у деяких випадках лексичний варіант може виявитися більш придатним, аніж термінологічний відповідник, поданий у спеціальному словникові. Для перекладача наукових текстів (зокрема, медичних) важливо знати, як у вихідній і цільовій мовах прийнято позначати той чи інший концепт у різних комунікативних ситуаціях.

Недосконалі лексикографічні джерела й недостатня обізнаність перекладачів призводять до появи інтратекстуальної й інтраперекладацької термінологічної негомогенності в текстах цільовою мовою. Перша (термін П. Демешка) означає різне передавання одних і тих самих термінів у межах різних, споріднених чи неспоріднених між собою текстів, тоді як друга (термін К. Макеєва) – передавання одних і тих самих термінів мовою оригіналу кількома варіантами в мові перекладу в межах одного тексту, переклад якого здійснював один або кілька перекладачів [1, с. 12].

Сучасні дослідники загалом погоджуються з тим, що термінологічна варіативність хоча б частково викликана вживанням тієї чи іншої одиниці в різних комунікативних контекстах. Експерти-лікарі володіють семантично-прагматичним апаратом своєї галузі, що базується на принципах словесної взаємодії в різних професійно-заварвлених

комунікативних ситуаціях, а також жанрових стандартах укладання текстів, типових для тієї чи іншої галузі медицини. З огляду на ці знання вони здатні обрати з низки можливих найбільш доречний відповідник для певної комунікативної ситуації або жанру. Те саме змушений робити перекладач, що часто не має медичної освіти й відповідного рівня обізнаності в професійних питаннях.

Лінн Боукер наголошує на тому, що термінологічна варіативність у медицині – «не поодиноким зухвалістю або неуважністю, вона має під собою мотивацію й є підґрунтям експертної комунікації» [5, с. 487]. Вияви термінологічної варіативності особливо помітні, коли лікар переключається з розмови з колегою на спілкування з нефахівцем (пацієнтом). Усталені позначення можуть не повністю відображати думку лікаря або підкреслювати лише один аспект складного явища, яке необхідно розкрити повністю. Натомість професійні перекладачі, на думку Л. Боукер і Ш. Хокінз, схильні «занадто стандартизувати цільовий текст, послідовно вживаючи одні й ті самі відповідники там, де автори оригіналу навмисне обирали термінологічні варіанти» [4, с. 80]. К. Дюр'є стверджує, що на стратегії відтворення термінів впливають як лінгвістичні, так і соціокультурні чинники [9, с. 219–220]. Когнітивний аспект визначає підхід експерта до того чи іншого явища, характеристики якого він прагне описати. У медицині когнітивний аспект відтворення термінів закладений у галузі, де працює експерт. Комунікативний аспект описує обставини створення й сприйняття повідомлення, де є термінологія. Т. Колле вирізняє також і дискурсивний аспект, тобто формальні й структурні трансформації, яких зазнають терміни залежно від певного дискурсивного оточення (контекстуально-залежні відповідники) [7].

Не менш важливу роль у виникненні термінологічної варіативності як явища відіграє етнічне походження й культурна належність комунікантів із тріади «лікар-пацієнт-перекладач». У цій тріаді два учасники зазвичай поділяють культурну належність (лікар і перекладач), двоє володіють однією мовою (лікар-перекладач, перекладач-пацієнт), проте точки перетину концептуальних кіл, що уможливають комунікацію, замикаються на перекладачеві, що, як правило, має відмінне культурно-етнічне підґрунтя від пацієнта.

Антрополог Едвард Т. Холл ґрунтує свою теорію про культури високого та низького контексту на очікуваннях мовця щодо ймовірної обізнаності його співрозмовника з темою обговорення [12]. У комунікативних ситуаціях низького контексту співрозмовник практично необізнаний, йому необхідно пояснювати все детально. У комунікативних ситуаціях високого контексту співрозмовник «занурений у контекст» обговорення й не потребує додаткової інформації. Те саме відбувається, коли комуніканти належать до одного професійного середовища, мають однаковий освітній рівень, інтерес і компетенцію в певній галузі знань (інтрапрофесійна комунікація).

Засновники напряму міжкультурного перекладу В. Марреллі та Д. Катан застосували аналогічні категорії «високого та низького контексту» до культур загалом, віднісши країни Далекосхідного регіону та Південно-Східну Азію до культур високого контексту, а середземноморську та східну частину Європи, Близький Схід і Латинську Америку до культур низького контексту [13].

Англомова комунікація, зокрема, асоціюється з низьким контекстом, тому всі ствердження набувають у ній максимально конкретного характеру, відсутня двозначність. Фактичний зміст комунікації превалює над засобами вираження, припущення підтверджуються статистичними даними. Крім того, термінологічна варіативність, властива професійній англомовній комунікації, впливає з багатства словникового апарату, що чутливо реагує на будь-які варіації змісту, відображаючи його без перифрастичних відхилень.

Натомість культури високого контексту приділяють велике значення невербальній комунікації та прихованим змістам. Успіх комунікації залежить від інтуїції й кооперації співрозмовників. П. Платт стверджує, що всі контакти, які відбуваються в культурах високого контексту, мають непрямий, закодований характер. Значення передається швидше не словами, а невербальними засобами, доповнюється інформацією про навколишнє середовище, стосунки комунікантів тощо [14].

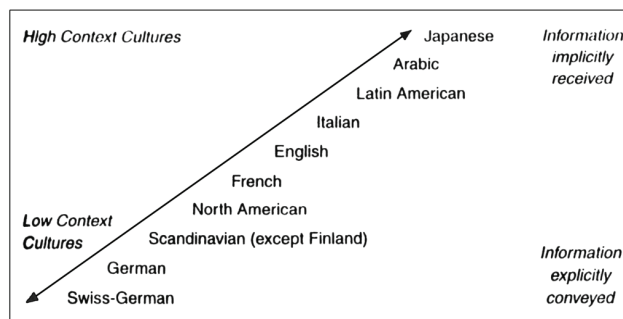

Рис.1. Контекстуальний діапазон культур за Д. Катаном [13, с. 253]

Україномовна спільнота має ознаки культури як високого, так і низького контексту. У межах офіційної комунікації ми вживаємо довгі ускладнені речення, звороти та кліше, частіше вдаємося до експресивних засобів і парафраза. Конкретний, безапеляційний підхід, властивий англомовним комунікантам, видається, з огляду на вищесказане, грубим і дещо агресивним.

Якщо вважати переклад засобом передачі думок і інформації, а не банальним перемиканням мовних кодів, видається очевидним, що він передбачає постійний перехід від високого до низького контексту й навпаки. При цьому лише перекладач несе відповідальність за наділення співрозмовників контекстом, що відсутній у їх культурах, проте необхідний для порозуміння.

Р. Теммерман підтверджує цю тезу, вказуючи в результатах аналізу масштабного корпусу економічно-фінансових текстів, що «оригінали євро-англійською мовою позначені термінологічною варіативністю, динамікою й пластичністю будь-якої живої мови. Читачі цих текстів у перекладі отримують нібито подібну інформацію, проте вона відрізняється внаслідок асиметрії (анізоморфізму) цільових мов» [19, с. 56].

Термінологічна варіативність у наукових текстах (зокрема медичних) цільовою мовою часто є наслідком процесу «формування вторинної термінології» (за Х.К. Сейджером), тобто «виникнення нового терміна на позначення відомого концепту ... внаслідок передачі інформації (knowledge transfer) іншій мовній спільноті» [18, с. 80].

Термінологічні варіанти прийнято поділяти на деномінативні, тобто ті, що характеризуються варіативністю форми, та концептуальні, що характеризуються варіативністю змісту. У межах денотативної варіативності Р. Дюбюк вирізняв морфологічну й орфографічну, а також еліпси та аббревіатури [8]. Пізніше до цих різновидів додалися перmutація (blood flow, flow of blood), синтаксична й морфо-синтаксична варіативності (cardiomyopathie-myocardiorpathie, kyste du rein-rein kystique (кіста нирки)) [15, с. 236].

До концептуальних різновидів термінологічної варіативності С. Керен зарахував паралельне вживання назв, запозичених з різних анатомічних номенклатур: cubitus – ulna (ліктьова кістка), греко-латинських гібридів і етимологічно-гомогенних терміноелементів: adipocyte – lipocyte, діалектичних та загальнонаціональних номінацій: квебекська аббревіатура GARE (grossesse à risque élevé) – вагітність, пов'язана із ризиком, а також епонімів, квазісинонімів: целіоскопія (ендоскопічна операція черевної порожнини) – лапароскопія (ендоскопічна операція будь-яких внутрішніх органів), плеоназмів: cirrhose du foie – цироз печінки (цироз (гр. kirtos) (це позначення специфічного бурого кольору, властивого тільки ураженій печінці) та інших стилістично-забарвлених термінологічних одиниць [15].

Існують різні гіпотези щодо того, у яких випадках перекладачі вдаються до деномінативних і концептуальних варіантів. Х. Фреша вважає деномінативну варіативність ознакою науково-популярного, а не наукового тексту. Також вона пов'язує характер тексту й ступінь його науковості з уживанням різноманітних типів деномінативної та концептуальної варіативності [11].

Відповідно до закону інтерференції Г. Турі [20, с. 275], елементи вихідного тексту в процесі перекладу переносяться в цільовий текст. Вплив мови оригіналу при цьому помітний не тільки на рівні синтаксису, а й на рівні лексики: перекладачі пропонують термінологічні еквіваленти, виходячи з одиниць, запропонованих у оригіналі. Однак М. Роджерс стверджує, що безпосереднє лексичне оточення терміна (контекст) часто не збігається в різних мовах, що має визначальний вплив на підбір еквівалента, а «пошук прямих відповідників терміна призводить до функціональних втрат на рівні тексту» [16, с. 233].

Удаючись до відтворення медичних термінів за допомогою їх варіативних відповідників, перекладач зазвичай послуговується типологічними одиницями таких видів: повними синонімами, квазі та псевдосинонімами (класифікація Р. Дюбюка) [8, с. 121–123]. Повні синоніми функціонують нарівні з оригінальним концептом, проте концентрують увагу на відмінних характеристиках (наприклад, епонім вживається замість греко-латинської назви (синдром Альпорта – спадковий нефрит), епонім замість іншого епоніма на позначення того самого концепту (Фаллопієва заслінка – заслінка Тульпа, valva ileocaecalis), запозичення замість питомої термінологічної одиниці (hyperalimentation – переїдання)). Неповні синоніми відрізняються написанням, морфологічним складом, синтаксичними характеристиками (аббревіатура, еліпс).

Серед українських термінологів, які досліджували проблему варіативності в медицині, А. Ткач описала найбільше різновидів цього явища. Серед них акцентні варіанти,

які розрізняються за допомогою наголосу, фонематичні, морфологічні, словотвірні й комбіновані варіанти [2].

Квазісиноніми також описують один і той самий концепт, є частково взаємозамінними, проте позначені соціолінгвістичними, географічними, темпоральними, професійними маркерами, що суттєво обмежують їх уживання. Крім того, квазісиноніми відрізняються частотністю й узусом [8, с. 121–123]. Наступний приклад взято з перекладу телесеріалу «Доктор Хауз» (сезон 7, серія 2), виконаного каналом СТБ: Their son has CMD. As it is, he's gonna die of **respiratory failure** by 25. – У їх сина вроджена м'язова дистрофія. Він і так помре від **задухи** до 25 років.

Народний етимон «задуха» є квазісинонімом терміна «дихальна недостатність» і може вживатися лікарем лише в неформальних ситуаціях (наприклад, розмова з нефаківцями).

Псевдосиноніми ж, хоч і належать до одного семантичного поля, проте не можуть повністю замінити одне одного, оскільки мають додаткові обмежувальні маркери значення, відображають відмінні концепти [8, с. 121–123]. Наступний приклад взято з перекладу телесеріалу «Доктор Хауз» (сезон 8, серія 2), виконаного каналом СТБ: Its tick borne disease season. Ehrlichiosis causing **bronchialitis**. – Сезон хвороб, які переносять кліщі. Ерліхліоз викликає **бронхіт**.

Вживання псевдосиноніма в перекладеному реченні призводить до смислової помилки. Як бронхіт, так і бронхіоліт порушує роботу дихальних шляхів, проте ці хвороби відрізняються рівнем ураження бронхіального дерева.

Висновки. Отже, результати нашого дослідження вказують на те, що джерелами термінологічної варіативності в медичному перекладі можуть бути різноманітні соціокультурні чинники. Роль термінологічної варіативності в перекладі не можна оцінити як однозначно позитивну або негативну, оскільки вона ускладнює переклад так само часто, як і урізноманітнює його, адаптуючи до потреб цільової аудиторії й типу перекладеного матеріалу. Арсенал перекладацьких стратегій, спрямованих на передачу термінологічного словника медицини, розширюється у відповідь на поступове розростання концептуального апарату цієї галузі знань, проте основні напрями вже розроблені в очікуванні детального перекладознавчого аналізу.

Література:

1. Makeev K.S. Жанрові особливості фармацевтичних текстів у німецько-українському перекладі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 / К.С. Makeev ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2009. — 15с.
2. Ткач А.В. Словотвірна ідентичність/варіантність української медичної термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А.В. Ткач. — Кам'янець-Подільський, 2009. — 219 с.
3. Bowker, Lynne. You say "flatbed colour scanner," I say "colour flatbed scanner": A descriptive study of the influence of multidimensionality on term formation and use with special reference to the subject field of optical scanning technology / Lynne Bowker // Terminology. — 1997. — Vol. 4 (2). — С. 275–302.
4. Bowker, Lynne, Hawkins, Shane. Variation in the organisation of medical terms: Exploring some motivations for term choice / Lynne Bowker, Shane Hawkins // Terminology. — 2006. — Vol. 12 (1). — С. 79–110.
5. Bowker, Lynne. Variant terminology: frivolity or necessity? / Lynne Bowker // Materials of the 8th EURALEX International Congress. — Liege : University of Liege, 1998. — С. 487–495.
6. Cabré, M.T. On Diversity and Terminology / M.Teresa Cabré Castellvi // Terminology. — 1995. — Vol. 2 (1). — С. 1–16.

7. Collet, Tanja. Esquisse d'une nouvelle microstructure de dictionnaire spécialisé reflétant la variation en discours du terme syntagmatique / Tanja Collet // *Meta*. – 2004. – Vol. 49 (2). – С. 247–263.
8. Dubuc, Robert. Terminology: A Practical Approach. – Montreal : Linguattech éditeur Inc., 1997. – 198 с.
9. Durieux, Christine. Texte, contexte, hypertexte / Christine Durieux // *Cahier du CIEL*. – Paris, 1994–1995. – С. 214–228.
10. Echeverría, Elena, Jiménez, Isabel. La terminología anatómica en español, inglés y francés / Elena Echeverría, Isabel Jiménez // *Panace@*. – 2010. – Vol. XI (1). – С. 47–57.
11. Freixa, Judit. Causes of Denominative Variation in Terminology: A Typology Proposal / Judit Freixa // *Terminology*. – 2006. – Vol. 12(1). – С. 51–77.
12. Hall, E.T. Beyond Culture/Edward Twitchell Hall. – New York : Anchor Books, 1989. – 298 с.
13. Katan, D. Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters, and Mediators / David Katan. – Manchester : St. Jerome Publishing, 1999. – 270 с.
14. Platt, P. Out of Context (adapted from an article originally published in the New England Financial Journal) / Polly Platt [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pollyplatt.com/pages/OutOfContext1.htm>.
15. Quérin, Serge. Variation terminologique en français medical // *Panace@*. – 2013. – Vol. XIV (38). – С. 235–239.
16. Rogers, M. Multidimensionality in Concepts Systems: A Bilingual Textual Perspective / Margaret Rogers // *Terminology*. – 2004. – Vol. 10 (2). – С. 215–240.
17. Rouleau, Maurice. La terminologie médicale et ses problèmes / Maurice Rouleau // *Panace@*. – 2003. – Vol. IV (12). – С. 143–152.
18. Sager, Juan Carlos. A Practical Course in Terminology Processing / Juan Carlos Sager. – Amsterdam/New York : John Benjamins, 1990. – 199 с.
19. Temmerman, Rita. Stars, Problem Children, Dogs and Cash Cows: Evocative Terminology in Multilingual Business Communication / Rita Temmerman // *SYNAPS – A Journal of Professional Communication*. – 2011. – Vol. 26. – С. 48–61.
20. Toury, Gideon. Descriptive Translation Studies and Beyond / Gideon Toury. – Amsterdam/New York : John Benjamins, 1995. – 311 с.

Поворознюк Р. В. Социокультурные и коммуникативно-прагматические истоки категории терминологической вариативности в медицинском переводе

Аннотация. В статье рассмотрено явление терминологической вариативности в аспекте медицинского перевода. Раскрыта роль социокультурных и коммуникативно-прагматических факторов, определяющих вариативность медицинской терминологии в оригинале и переводе. Обозначены текстоформирующие и коммуникативные функции терминологических вариантов. Проанализированы механизмы функционирования разновидностей терминологической вариативности в медицинских текстах. Охарактеризованы основные стратегии их воспроизведения.

Ключевые слова: терминологическая вариативность, медицинский перевод, контекстуальный диапазон культур, деноминативная и концептуальная вариативность, вариативные соответствия.

Povoroznyuk R. Socio-cultural and communicative-pragmatic origins of terminological variation as a category of medical translation

Summary. The article deals with the notion of terminological variation in medical translation. The role of socio-cultural and communicative-pragmatic factors underpinning the variation of medical terminology is discussed. The text-forming and communicative functions of terminological variants are outlined. The mechanisms of various types of terminological variation functioning in the medical texts are analyzed. The principal strategies of their rendering are described.

Key words: terminological variation, medical translation, context ranking of cultures, denominative and conceptual variation, variation correspondences.

*Ходаковська О. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри іноземних мов № 1**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

СПЕЦИФІКА АНГЛОМОВНОГО ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. У статті досліджується англomовний юридичний дискурс в аспекті перекладу та стандартизації. Визначено його характерні риси, розглянуто причини виникнення ускладнень і непорозумінь у правничих текстах, запропоновані шляхи їх усунення.

Ключові слова: англomовний юридичний дискурс, переклад, мова права, юридична термінологія.

Постановка проблеми. Проблеми перекладу правничих текстів постійно постають унаслідок впливу позамовних чинників: процесів глобалізації та Європейської інтеграції. Незважаючи на значну кількість досліджень, недостатньо вивчені особливості перекладу англomовного юридичного дискурсу. Метою статті є дослідження особливостей перекладу англomовних юридичних текстів, які належать до *legalese*. Об'єктом аналізу є оригінальні англomовні юридичні тексти, їхні переклади українською, а предметом аналізу – український і британський юридичний дискурс. Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчення зазначених питань сприятиме висвітленню важливих аспектів сучасної теорії перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Англomовна юридична термінологія є досить складною для перекладу. Унаслідок значних відмінностей правових систем України й Великої Британії англійські юридичні терміни не є тотожними нормативним поняттям української терміносистеми. Наявність інститутів, які властиві виключно юридичній системі Великої Британії та відсутні в українській, призводять до виникнення таких термінологічних одиниць, які не мають еквівалентів. Отже, постають питання адекватного перекладу юридичного дискурсу і юридичної термінології, яка міститься в законах, угодах, вимогах, положеннях тощо. З перекладом юридичного дискурсу пов'язані труднощі, спричинені специфічними рисами англійської та української правових систем і мов. Аспект перекладу та тлумачення юридичних документів висвітлювали В.С. Виноградов, А.В. Федоров, В.Н. Комісаров, В.І. Карабан, Р.П. Зорівчак, М.Й. Коржанський, Т.Р. Кияк, М.М. Полюжин, Л.М. Черноватий та багато інших. Правничий дискурс, на думку Отто Вальтера (Otto Walter), може бути поділений на чотири категорії залежно від функціональних галузей права, а саме: 1) мова законів (правові тексти, призначені законодавцем як для фахівців, так і нефахівців (закони, постанови тощо)); 2) мова юридичної науки та експертиз (коментарі й обговорення фахових питань у межах професійної комунікації); 3) мова відомчого писемного спілкування (формуляри, повістки тощо); 4) адміністративний жаргон (неофіційне обгово-

рення спеціальних питань фахівцями) [8, с. 44–57]. Як відомо, маркером юридичного дискурсу є ситуація комунікації в юридичній сфері, а головною складовою – текст юридичного документа. Не підлягає сумніву те, що мова юридичного дискурсу є не лише надзвичайно складною (навіть для носіїв мови, які не мають юридичної освіти), а й інколи незрозумілою власне і для фахівців. Як зазначив Д. Мельников (Mellinkoff) [7, с. 45]: “*legalese* is a way of preserving a professional monopoly by locking the trade secrets in the safe of unknown tongue”. Термін *legalese* має кілька тлумачень, найбільш вдалим вважаємо таке визначення: «Це особлива юридична мова, особлива манера побудови фраз і речень, яка для осіб, необізнаних у тонкощах англійської юридичної термінології, дуже часто видається позбавленою змісту» [2].

Юридична мова як мова суспільного інституту права та науки про нього характеризується такими рисами:

1) використанням графічних засобів для логічного виокремлення компонентів тексту на письмі: COMES NOW the Plaintiff herein, John Smith, by and through his undersigned counsel and the law firm of Kirk, Spock, and McCoy, P.C., and pursuant to the Colorado Rules of Civil Procedure, for his Complaint against the Defendant herein, Mary Jones, states and alleges as follows;

2) значною кількістю складнопідрядних речень з двома та більше підрядними: In this case, which involves a group of corporate directors who failed to properly represent the interests of the shareholders, the plaintiffs cannot bring their claim in federal court because the plaintiffs and defendants were all citizens of the same state and the only issues to be tried were matters of state law;

3) майже повною відсутністю знаків пунктуації (окрім крапки). Пітер Батт (Peter Butt) наводить приклад юридичного тексту, у якому, за його підрахунками, 763 слова, лише 2 коми і 1 крапка з комою: Also interest upon all such moneys as aforesaid or on so much thereof as shall for the time being be owing or payable or remain unpaid without (unless the Bank otherwise in writing agrees) allowing credit for any credit balance in any account or accounts of the Mortgagor and the Debtor or either of them either alone or jointly with any other person with the Bank at the rate or respective rates agreed upon in writing if any and in the absence of any such agreement then without prior or other notice to the Mortgagor or to the Debtor at such rate or rates as the Bank from time to time determines: except as otherwise provided by the terms of any agreement in writing relating to the whole or part of such moneys such interest shall accrue from day to day and shall be computed from the day or respective days of such moneys being paid or disbursed or becoming owing and at the end

of every period of such duration as the Bank may from time to time determine and ending at the end of such day as the Bank may from time to time determine [...] that the amount of moneys deemed to have remained unpaid shall not include such sums as the Bank shall have received in respect thereof. Також він звертає увагу на ще один досить показовий уривок, написаний надзвичайно складною мовою та майже позбавлений пунктуації: The tenant shall] when where and so often as occasion requires well and sufficiently ... repair renew rebuild uphold support sustain maintain pave purge scour cleanse glaze empty amend and keep the premises and every part thereof... and all floors walls columns roofs canopies lifts and escalators ... shafts stairways fences pavements forecourts drains sewers ducts flues conduits wires cables gutters soil and other pipes tanks cisterns pumps and other water and sanitary apparatus thereon with all needful and necessary amendments whatsoever ... [4];

4) вживанням архаїзмів і канцеляризмів: hereafter, theretofore, whereby, herein, therein, whereas тощо: As stated heretofore, the landlord's conduct created, caused, and resulted in serious bodily harm and massive injuries, to wit: a broken and mangled left leg, lacerations to the aforementioned leg, and several broken digits on the foot attached to said leg, in witness whereof was the spouse of the injured party;

5) використанням запозичень з латинської та французької мов: will and testament; In cases involving something quid pro quo, a prosecutor may be eligible for certain goods;

6) зловживанням сполучником "of": The Court previously advised the Defendant of the fact that there was no factual basis for such an instruction;

7) використанням синонімів: final and conclusive, breaking and entering, aid and abet.

Основними рисами юридичного дискурсу вважають оперування термінами, які мають особливе юридичне значення: consideration – зустрічне задоволення, instrument – юридичний документ тощо; уживання юридичних штампів: Know all men by these presents. – Доводиться до загального відома, for and on behalf – від імені та зі дорученням empowered and authorized – наділений правами та повноваженнями, power and authority – права та повноваження.

Пітер Батт вказує на причину виникнення legalese. На його думку, існує кілька причин, які призводять до такого ускладнення документа, коли нефахівцеві важко зрозуміти, про що йдеться. По-перше, це – інерція. Юристи неохоче вживають нові звороти й терміни, оскільки зручніше послуговуватися вже відомими. По-друге, усвідомлена необхідність: вважається, що юристи (особливо адвокати) звертаються до ворожої аудиторії. Їхні опоненти прагнуть знайти прогалину чи недолік і використати це на свою користь. По-третє, ненадійність. На думку автора, сучасна правова практика не надає можливості винайти нові шляхи для втілення старих ідей [4]. Незважаючи на твердження "Complex concepts require complex language", значна кількість документів, написаних простою мовою, спростовує цю думку. У колах правознавців точиться дискусія проте, чи слід вважати plain language безпечним для вживання у юридичному дискурсі. Вочевидь, перевага й досі віддається legalese. Пояснюється це тим, що дуже важко знайти відповідник для терміноодиниць, послуговуючись звичайною мовою. Також науковці зважають і на те, що судді надають перевагу традиційному вживанню

мови права, а отже, усталені звороти, застарілі, проте традиційні визначення поширені в англomовному юридичному дискурсі. Одним із аргументів на користь цього є також і те, що постанови суду мають бути такими, які надалі важко оскаржувати. Отже, оскільки судді, коли виносять вердикт, надають перевагу складній юридичній мові, то ж усі юридичні документи й закони мають бути написані саме з урахуванням legalese. Але фактичні дослідження останніх років доводять, що насправді в судовій практиці документи складаються переважно простою мовою. Опитування суддів у США виявляє, що близько 80 % фахівців хотіли б послуговуватися документами, які укладено звичайною мовою, а не складною [3]. На користь вживання простої мови свідчить те, що такі документи є набагато простішими для розуміння, аніж традиційні. Оскільки вони зрозумілі як для фахівців, так і для осіб, не обізнаних у праві, то ознайомлення з ними заощаджує час, спрощує процедуру та є переважним. Наведемо, ще один чинник уживання ускладненої юридичної мови – бажання приховати правду, заплутати аудиторію й ускладнити розуміння інформації: "It [legalese] dissects the way in which the US government legalised torture in its prisons in Iraq and Guantanamo by continually redefining their interrogation practices and surrounding them in a fog of legalese" [9]. Також з-поміж імовірних причин вказують на те, що право традиційно вважалося точною інтелектуальною дисципліною та вимагало відповідного стилю на письмі. Формальний стиль також вважається необхідним для того, щоб надати вагомості висловлюванню. Також такий стиль висловлювання вживається для того, щоб вразити клієнтів, адвокатів і суддю. Науковці з іронією вказують на те, що legalese використовується для того, щоб клієнт не міг самостійно розібратися з певною проблемою, контролювати юриста та повністю залежав би від нього [6]. За влучним висловом Пітера Батта, "Legal English has traditionally been a special variety of English. Mysterious in form and expression, it is larded with law-Latin and Norman-French, heavily dependent on the past, and unashamedly archaic"[4]. Науковці пропонують такий стилістичний поділ правничих текстів: традиційний ("The Traditional style"), модернізований ("Modern English") і спрощений ("Plain English") [1, с. 118]. Широкого вжитку набув різновид традиційного стилю – "Legalese". Його часто вживають на позначення надзвичайно складних правничих текстів, розуміння та тлумачення яких видається майже неможливим. Як дослідники, так і пересічні користувачі права відзначають неможливість сприйняття інформації, наявної у правничих текстах. Неможливість розуміння різноманітних документів, складність і архаїчність мови, заплутаність та інформативна надлишковість зазнають справедливої критики. Набуває популярності рух на підтримку простої юридичної мови, так званої "Plain English": The plain English movement, sometimes called the plain language movement, seeks to promote the use of plain English over Legalese in business and law. Plain English is writing that is clear, concise, and readily understood by the target audience. The use of plain English lowers costs, improves productivity, increases credibility and reduces misunderstandings [5]. Через усвідомлення необхідності спрощення юридичного дискурсу виникають організації, діяльність яких спрямована на вироблення нових і спрощення старих стандар-

тів мови права. Це, наприклад, The Legal Writing Institute, The American Society of Writers on legal subjects. Уживання простої, зрозумілої мови видається необхідним і тому, що помилки, неточності тлумачення, двозначність, притаманні legalese, майже неможливі в цьому випадку. Проста мова не вимагає подальшого роз'яснення та тлумачення. Можливо, з часом, юридичний англомовний дискурс знає спрощення.

З погляду термінознавства й термінологічного перекладознавства, слід зважати на чіткий розподіл англо-саксонської термінології та уніфікованих національно-правових терміносистем. Перекладачеві варто брати до уваги історію й теорію права зарубіжних країн, правових систем сучасності, міжнародного приватного права та міжнародного публічного права.

Також слід зауважити, що для адекватного перекладу необхідно враховувати функціонально-стильову належність юридичних текстів (нормативно-правові акти чи доктринальне тлумачення цих актів). Перекладач має зважати й на етимологію термінів (питомі англійські, французькі, латинські юридичні терміноелементи). Особливою проблемою є випадки полісемії й синонімії термінів.

Проаналізувавши лінгвістичні та юридичні аспекти перекладу і тлумачення англійських термінів у юридичному дискурсі, виокремлюємо такі види перекладу зазначених одиниць стосовно таких термінів, які мають національно-правовий компонент значення (відсутність еквівалента в українському праві, синонімія та полісемія):

1) правовий аналіз, кваліфікація поняття й добір аналогічного терміна українського права: вибір терміна вважатиметься лише його контекстним уживанням;

2) описовий переклад термінів;

3) уживання еквівалентів термінів на позначення правових реалій.

Крім документів, які створюються в межах єдиної національної правової системи, є так звані гібридні документи, тобто створені в наднаціональній спільноті мультикультурного дискурсу, де немає лінгвістично нейтральної основи, включаючи більшість документів міжнародного права.

Усі переклади офіційними мовами міжнародних установа є аутентичними і, як припускається, мають однакове значення. Кожна версія після ратифікації відповідною державою набуває чинності на її території. Застосовується принцип правової еквівалентності, принаймні теоретично; але на практиці міжнародні документи, які обговорюються в лавах комітетів, де присутні представники різних національностей, складаються більш стандартною мовою і часто уможливають використання буквального перекладу. Особливим випадком гібридних юридичних документів є законодавство Європейського Союзу: фахівці докладають зусилля, спрямовані на впровадження специфічної «Європейської» термінології в усі мови, створюючи з цієї метою спеціальні нові терміни. Коли такий «Європейський» термін відсутній, здійснюється пошук і подальше впровадження концептуального відповідника. Так поступово створюється спеціальна мова Euro-legalese, яка з часом суттєво полегшить роботу перекладачів. Юристи не можуть очікувати від перекладачів

створення паралельних текстів, ідентичних за впливом, але вони очікують, що перекладені тексти матимуть ідентичні правові наслідки. Якість юридичного перекладу певним чином впливає на ефективність правозастосування, ступінь регламентації конкретних відносин, отже, мова перекладу має забезпечити реалізацію суспільного призначення й відповідати правовому узусу. Це вимагає від перекладача абсолютно чіткого розуміння ситуативних, соціальних, контекстуальних правил, яких дотримується в процесі правотворчості законодавець іншої держави та іншої культури. У сучасних умовах діалогу культур вивчення лексико-семантичної системи мови й аутентичних культурологічних знань робить можливим формування більш якісного й повного національного образу світу, який є необхідним для здійснення успішного акту комунікації між представниками різних культур у найрізноманітніших сферах життя.

Висновки. Отже, перекладачеві варто зосереджуватися на певній галузі права, враховувати граматичні особливості, обсяг поняття, що перекладається, намагатися знайти український відповідник, прагнучи адекватного перекладу. Зрозуміло, що для адекватної передачі юридичної інформації мова перекладу має бути точною, зрозумілою та відповідати дійсності й правовим реаліям кожної з країн. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в ретельному вивченні перекладу англомовного законодавчого дискурсу.

Література:

1. Полубиченко Л.В. Язык юридической документации как объект учебного перевода в функционально-стилистическом аспекте / Л.В. Полубиченко, Н.П. Глинская // Вестник МГУ. Серия 19 «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 1999. – № 3. – С. 116–128.
2. Томсон Г.В. Курс юридического перевода (гражданское и торговое право) / Г.В. Томсон. – М.: МГИМО, 2004.
3. Bast C. Lawyers Should Use Plain Language // Florida Bar Journal. – 1995. – № 10. – С. 3–10.
4. Butt P. Legalese versus Plain Language // Amicus Curiae Issue. – № 35. – 2001. – P. 28–32.
5. Child B. Language Preferences of Judges and Lawyers: A Florida Survey // Florida Bar Journal. – № 32. – 1990. – P. 60–65.
6. Cohen M. How to Write in Plain English Instead of “Legalese” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.avvo.com/legal-guides/ugc/how-to-write-in-plain-english-instead-of-legalese>.
7. Mellinkoff D. The Language of the Law / David Mellinkoff. – Boston : Little, Brown and Co, 1963. – 526 p.
8. Otto W. Die Paradoxie einer Fachsprache / Walter Otto. – Stuttgart : Der öffentliche Sprachgebrauch. Band II, 1981. – 678 s.
9. Taxi to the Dark Side [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/legalese>.

Джерела:

1. Електронна система документації з питань адаптації законодавства України до Законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eurodocssdla.gov.ua.
2. An online institute devoted to the study of language and the law [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.languageandlaw.org.
3. The original and revised versions of the UK legislation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.legislation.gov.uk.
4. Переклад англомовної юридичної літератури / [Л.М. Черноватий, В.І. Карабан, Ю.П. Іванко, І.П. Ліпко]. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 656 с.

Ходаковская О. А. Специфика англоязычного юридического дискурса и особенности его перевода

Аннотация. В статье исследуются англоязычный законодательный дискурс в аспекте перевода и стандартизации. Определены его основные черты, рассмотрены причины возникновения осложнений и недопонимания в правовых текстах, предложены пути их устранения.

Ключевые слова: англоязычный юридический дискурс, перевод, язык права, юридическая терминология.

Khodakovska O. Specificity of the English legal discourse and peculiarities of its translation

Summary. The article investigates the English legislative discourse in terms of translation and standardization. Its main features are identified, the causes of complications and misunderstandings in the legal texts are considered, ways to eliminate them are suggested.

Key words: English-language legal discourse, translation, language, law, legal terminology.

Чуча П. О.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії і практики перекладу

Запорозького інституту економіки і інформаційних технологій

КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА МЕТАФОРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА А. ГАВАЛЬДЫ «ПРОСТО ВМЕСТЕ»)

Аннотация. В статье рассматриваются метафорические модели французского художественного текста и способы их передачи на фреймовом уровне в тексте перевода.

Ключевые слова: метафорическая модель, фрейм, концепт, перевод, национальная картина мира.

Постановка проблемы. Исследование языка с учетом когнитивных процессов занимает в современной лингвистике одно из ведущих мест. Важным достижением является установление связи между языковыми знаками и ментальными операциями, признание ведущей роли познавательных процессов при формировании образных лексических единиц и пересмотр классических принципов моделирования метафорического значения. Интерес к метафоре в тексте художественного произведения связан с новой научной парадигмой и принципиально иными способами представления ее как составляющей концептуальной и языковой картины мира. В многочисленных научных исследованиях [1; 3; 5; 7] процесс перевода представлен как особая ментальная операция, позволяющая осознать авторский замысел и адекватно отобразить его в языке перевода.

В современном языкознании существует несколько подходов к переводу метафор. В целом лингвисты считают, что на основании принципа эквивалентности различаются структурно-эквивалентные варианты (перевод метафор метафорами) и структурно-неэквивалентные (структура которых отлична от оригинала) [1; 4, с. 245–246]. Широко известная классификация П. Ньюмарка выделяет стертые метафоры, переводимые стертыми эквивалентами (возможно несовпадение образа); метафоры-клише (замена яркого образа стандартным); обычные (сравнение с сохранением образа и изменением экспрессии); адаптированные (толкования значения с вероятной потерей экспрессии); недавние, переводимые описательно либо калькированием, и оригинальные авторские, которые следует передавать максимально близко [6, с. 87–91].

Исследователи когнитивных особенностей перевода предлагают такие решения для передачи на фреймовом уровне, как перевод метафорой той же сферы, фрейма либо той же сферы, но другого фрейма, с расхождением на микроуровне; замена оригинального образа на более привычный; метафорическая экспликация; эксплицирующая деметафоризация; обратная деметафоризация; опущение или удаление метафоры [8].

Тем не менее, до сих пор не существует единого мнения в вопросе понимания когнитивных аспектов перевода

метафоры, что определило актуальность данного исследования.

Целью работы является выявление когнитивных особенностей передачи французских метафор на материале романа А. Гавальды "Ensemble c'est tout" и его перевода, выполненного Е. Клоковой.

Изложение основного материала исследования.

Анализ метафорических соответствий в тексте романа А. Гавальды «Просто вместе» и в тексте перевода показывает, что ведущая тема одиночества и депрессии главной героини, находящая свое выражение в ее физических страданиях, представлена автором через ключевые метафорические модели ЧЕЛОВЕК – ЭТО ФАНТОМ, ЖИЗНЬ – ТЯЖЕЛОЕ БРЕМЯ, ОДИНОЧЕСТВО – ЭТО БОЛЕЗНЬ.

Фреймовая модель ЧЕЛОВЕК – ЭТО ФАНТОМ, несущая информацию о невесомости, незначительности человеческого бытия, реализуется, в частности, в следующих метафорах: *cette ombre*; *raser les plinthes*; *passer entre la colle et le papier*. Некоторые из них относятся к универсалиям, характерным для любой картины мира. Такие метафоры имеют прямые эквиваленты в языке перевода, как видно в следующем примере: (1) Il avait eu peur d'abord, en apercevant cette ombre sur son palier (Gavalda, p. 42). – В первый момент он испугался, заметив чью-то тень на площадке. (Клокова, с. 32) Тень является метафорой человека как нематериальной, «несерьезной» субстанции и характерна для большинства культур. Кроме того, главная героиня страдает анорексией, и образ тени выражает не только ее душевное, но и физическое истощение. Будучи стертой, такая метафора не требует поиска альтернативных ментальных структур для передачи в языке перевода.

Отдельные метафоры, как в примере (2), передаются в рамках той же фреймовой структуры, однако, частично меняют образ за счет обращения к более привычной метафоре: (2) Elle ... essayait de se faire la plus discrète possible, rasait les plinthes, esquivaient les coups... (Gavalda, p. 211). – Она ... ходила по стеночке, была тише воды, ниже травы, избегала контактов ... (Клокова, с. 157). Привычный для французской картины мира образ *raser les murs* (досл. «брить стенки», т. е. красться вдоль стены, проходя как можно ближе к ней) превращается в *raser les plinthes* (красться вдоль плинтуса, т. е. вести себя еще более незаметно). Однако подобрать точный эквивалент в языке перевода с вложением абсолютно той же авторской информации представляется невозможным, поэтому переводчик использует подобную *raser les murs* метафору *ходила по стеночке*.

Некоторые образы, будучи еще более сложными, требуют субституции исходной модели, не теряя при этом

заложенной автором экспрессии: (3) ... a ce train-la vous allez bientôt passer entre la colle et le papier. Le papier de quoi? t-elle naïvement. Euh ... de l'affiche (Gavalda, p. 19). – Если так пойдет и дальше, вас скоро можно будет вдуть в ушко, как нитку... – Какое ушко? – спросила она, изображая святую наивность. – Игольное (Клокова, с. 17).

В примере (3) авторский образ “passer entre la colle et le papier” – досл. «пройти между клеем и бумагой, быть очень худым» передается переводчиком с помощью устоявшейся метафоры «пролезть в игольное ушко». При этом как в оригинале, так и в языке перевода метафора сопровождается определенными контекстуальными пояснениями, раскрывающими ее суть.

Следующая выделенная в тексте модель ЖИЗНЬ – ТЯЖЕЛОЕ БРЕМЯ также является универсальной, и большинство метафор не требуют специальной расшифровки, поскольку традиционно в любой картине мира к проявлениям депрессии относят нервное и физическое истощение, отвращение к себе, чувство собственной никчемности, ощущение тяжести, усталость: (4) Elle avait commencé à se désintéresser de la nourriture quand elle était enfant .... Moments trop pesants pour une petite fille unique et sensible (Gavalda, p. 345). – Камилла разлюбила есть еще в детстве.... Для маленькой одинокой чувствительной девочки эта ноша была слишком тяжелой (Клокова, с. 249).

Усталость представлена автором и переводчиком как некая субстанция, в которую погружается индивид: (5) Une grande lassitude l'envahit soudain (Gavalda, p. 19). – Внезапно на нее навалилась страшная усталость (Клокова, с. 17). (6) L'angoisse dans laquelle sa mère l'avait plongée s'estompa peu à peu (Gavalda, p. 71). – Тоска, в которую погрузило Камиллу общение с матерью, постепенно рассеялась (Клокова, с. 53).

Интересно, что в славянской картине мира чувство депрессии чаще вербализуется выражениями «камень на сердце; снять с души тяжелый камень; скинуть бремя, ношу». В тексте романа А. Гавальды депрессия проявляется тяжестью в области живота, ощущением «бульжников в животе»: (7)... Elle aurait dû ... lui dire que si elle ne mangeait plus, c'est parce que des cailloux prenaient toute la place dans son ventre. Qu'elle se réveillait chaque jour avec l'impression de mâcher du gravier, qu'elle n'avait pas encore ouvert les yeux, que déjà, elle étouffait. Alors, elle pleurait. Les larmes, ce liquide finalement, l'aidaient à digérer sa caillasse et lui permettaient de respirer à nouveau (Gavalda, p. 35). – Нужно было ... сказать, что она теперь не ест потому, что ее живот набит бульжниками. Что каждое утро, едва открыв глаза, она уже боится задохнуться, подавившись гравием. И она начинает плакать. Слезы – это ведь жидкость, они помогают переварить каменную дрянь, и тогда она снова может дышать (Клокова, с. 28).

Таким образом, мы видим, что, несмотря на различные метафорические модели, вербализующие депрессию в обоих языках (у славян – в душе или сердце, у французов – в животе), переводчик предпочитает прибегнуть к калькированию модели в языке перевода, с целью максимально точно передать авторский замысел: (8) ... elle sentit sa bouche s'assécher et son ventre se durcir : les cailloux étaient revenus (Gavalda, p. 244). – ... у Камиллы снова пересохло во рту, в желудке появилась тяжесть: проклятые бульжники вернулись (Клокова, с. 178).

Кроме того, описанный выше фрейм ЧЕЛОВЕК – ЭТО ФАНТОМ развивает и усиливает метафору ЖИЗНЬ – ТЯЖЕЛОЕ БРЕМЯ, поскольку образ «невесомой» героини-анорексички подчеркивает тяжесть непосильной для нее ноши и психологического дискомфорта: (9) La si légère Camille Fauque s'éloigna donc. Seulement retenue au macadam par le poids de son sac à dos et par celui, plus difficile à exprimer, des pierres et des cailloux qui s'amoncelaient à l'intérieur de son corps (Gavalda, p. 33). – Итак, невесомая Камилла Фок удалилась. Удерживали ее на асфальте только вес рюкзака за спиной да эти не поддающиеся объяснению камни и камешки, которые все накапливались у нее внутри (Клокова, с. 26). (10) Camille Fauque était un fantôme qui travaillait la nuit et entassait des cailloux le jour (Gavalda, p. 34). – Камилла Фок была призраком – по ночам она работала, а днем копила камни (Клокова, с. 27).

Физические симптомы одиночества во французской картине мира представлены фреймом ОДИНОЧЕСТВО – ЭТО БОЛЕЗНЬ и, в целом, совпадают с соответствующими психосоматическими проявлениями депрессии и одиночества, отраженными в языке перевода. Такие физические симптомы, как боль в животе, изменение аппетита или веса, затрудненное дыхание характерны для скрытой, подавляемой депрессии, вызванной одиночеством героини. В целом фрейм ОДИНОЧЕСТВО – ЭТО БОЛЕЗНЬ в обеих картинах мира совпадает, что находит свое отражение в эквивалентных метафорах языка перевода, однако в некоторых случаях переводчику приходится прибегать к дополнительной метафорической экспликации: (11) T'es toute en nœuds... T'es toute rétractée à l'intérieur de toi ... (Gavalda, p. 743). – Ты ведь комок нервов... Ты же вся сужилась внутри себя ... (Клокова, с. 538). В данном примере исходная метафора T'es toute en nœuds в переводе расширяется и поясняется: Ты ведь комок нервов.

Некоторые образы заменяются переводчиком на более привычные (и менее выразительные) для русскоязычного читателя, как в следующих примерах: (12) Elle se tenait à la rampe en crachant ses poumons ... (Gavalda, p. 40). – Камилла цеплялась за перила, ее легкие хрипели и всхлипывали ... (Клокова, с. 31). Здесь мы видим, что авторская метафора en crachant ses poumons (досл.: выплевывая свои легкие) в тексте перевода представлена метафорой «ее легкие хрипели и всхлипывали», поскольку ее эквивалентное соответствие может восприниматься слишком буквально, вплоть до искажения образа.

В отдельных случаях переводчик вынужден прибегать к деметафоризации (ср.: bousiller les intestins – корезить внутренности и начинал болеть живот), и задуманное автором воздействие на адресата теряет свою силу, передается лишь общая информация: (13) Ces déjeuners... lui bousillaient toujours les intestins (Gavalda, p. 62). – От этих совместных обедов ... у нее всегда начинал болеть живот (Клокова, с. 48).

Выводы. Представленный материал показывает, что для передачи метафор на когнитивном уровне переводчик, интерпретируя авторский замысел, обязан максимально точно воссоздать процесс метафорической компрессии в языке оригинала и выстроить в языке перевода такую фреймовую модель, которая бы на ментальном уровне производила эффект, адекватный задуманному. Для этого переводчик романа «Просто вместе»

обращается к трем основным метафорическим моделям ЖИЗНЬ – ТЯЖЕЛОЕ БРЕМЯ, ОДИНОЧЕСТВО – ЭТО БОЛЕЗНЬ, ЧЕЛОВЕК – ЭТО ФАНТОМ, которые могут передаваться либо тождественными метафорическими моделями, универсальными для обеих культур, либо с частичной или полной заменой фрейма. Кроме того, в отдельных случаях, когда не удастся тем или иным способом выстроить адекватный, не искаженный образ в языке перевода, метафору приходится передавать нейтральной лексикой, сохраняя лишь общую информацию о ней.

Перспективным для последующего исследования является выявление в переводных произведениях национальной специфики процесса создания метафоры на фреймовом уровне.

Литература:

1. Вошина О.Е. Особенности перевода индивидуально-авторской метафоры С. Моэма / О.Е. Вошина // ВЕСТНИК ВГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2003. – № 2. – С. 60–65.
2. Гавальда А. Просто вместе / А. Гавальда ; пер. Е. Клокова. – М. : Астрель, 2007. – 576 с.
3. Губернаторова Э.В. Метафора как компрессированный компонент перевода: деятельностный аспект : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка»/ Э.В. Губернаторова. – Барнаул, 2003. – 180 с.
4. Казакова Т.А. Практические основы перевода. English-Russian Translation techniques. English-Russian / Т.А. Казакова. – СПб. : СОЮЗ, 2000. – 319 с.

5. Цуциева М.Г. Стратегии перевода метафор в политическом дискурсе / М.Г. Цуциева // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2013. – № 10 (88) – С. 198–200.
6. Шикалов С.В. Способы перевода метафор в концепции Питера Ньюмарка / С.В. Шикалов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.thinkaloud.ru/sciencesya.html>.
7. Newmark P. A Textbook of Translation/ P. Newmark. – Harlow : Pearson Education Limited, 2008. – 292 p.
8. Schäffner C. Finding space under the umbrella: The Euro crisis, metaphors, and translation/ C. Schäffner [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://eprints.aston.ac.uk/17035/1/Finding_space_under_the_umbrella.pdf.
9. Gavalda A. Ensemble c'est tout / A. Gavalda. – Paris, Le Dilettante, 2004. – 603 p.

Чуча П. О. Когнітивні особливості перекладу метафори (на матеріалі роману А. Гавальди «Просто разом»).

Анотація. У статті розглядаються метафоричні відповідності французького художнього тексту та засоби їх передачі на фреймовому рівні в тексті перекладу.

Ключові слова: метафорична модель, фрейм, концепт, переклад, національна картина світу.

Chucha P. Cognitive features of metaphor translation (based on the novel by A. Gavalda “Ensemble c'est tout”).

Summary. The article discusses the metaphorical correspondence of French fiction and methods for their transfer to the frame-level in the translated text.

Key words: metaphorical model, frame, concept, national world picture.

*Городецька І. В.,
аспірант кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ПРЕЗЕНТАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ЯК ОДНА З НАЙВАЖЛИВІШИХ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ У РЕКЛАМІ

Анотація. У статті розглядаються поняття маніпуляції, комунікативної стратегії та тактики. Досліджується питання вживання різноманітних мовних засобів для реалізації презентаційної стратегії, а також їх вплив на читачів. Наводяться кількісні підрахунки частоти вживання цих засобів у рекламних текстах.

Ключові слова: реклама, маніпуляція, комунікативна стратегія, комунікативна тактика.

Постановка проблеми. Реклама, як один із найважливіших різновидів масової комунікації, міцно увійшла в життя сучасної людини. Рекламний текст спрямований на пропаганду і просування новітніх досягнень у галузі торгівлі й послуг, створення образу «ідеального» товару, впливає на адресата, формує його стратегію поведінки і світогляд. Реклама, як елемент системи комунікації, реалізує ідеологічну функцію, що полягає у впливі на адресата рекламного тексту за рахунок особливого способу організації інформації, яка доводиться до свідомості її споживача. Причому вплив цей «програмується» заздалегідь і має забезпечити зміну поведінки отримувача реклами в потрібному для рекламодавця напрямі. У більшості випадків кінцевим результатом є усвідомлення покупцем переваг рекламованого товару, що забезпечує йому чільне місце в системі преференцій масового споживача. Проте прикладною проблемою залишається визначення чітко окресленого механізму реалізації маніпулятивного впливу рекламного дискурсу з погляду побудови дієвої моделі реалізації комунікативних стратегій і тактик рекламного дискурсу, що й визначає актуальність досліджуваної в статті теми.

Рекламний дискурс досліджувався багатьма лінгвістами: А. Годдардом, Р. Голдманом, Г. Куком; досліджували мову реклами К. Веркман, М. Кохтев [6], Л. Школьник і інші. Маніпуляцію та маніпулятивний вплив аналізували О. Доценко та О. Бойко. Засоби впливу (вербальні й невербальні) рекламних текстів на реципієнтів описав Л. Геращенко [1]. Проте недостатньо дослідженими є окремі типи комунікативних стратегій, серед них і презентаційна, та мовні тактики їх реалізації в тексті, що і є метою цієї статті. Мета також визначає такі завдання: дати визначення поняттям «маніпуляція», «стратегія», «тактика», проаналізувати мовні характеристики презентаційної комунікативної стратегії. Матеріалом дослідження слугували 1200 текстів із сучасних англійських журналів.

Лінгвісти активно досліджують питання вживання комунікативних стратегій і тактик (зокрема, О. Дмитрук виділяє такі: стратегія ухиляння від істини, у межах якої визначають тактики навішування ярликів, сяючих уза-

гальнень, перенесення; стратегію викривлення інформації, яка передбачає реалізацію тактик повторення, гіперболізації та применшення; стратегію імунизации, що реалізується за допомогою тактики посилення на авторитети тощо) [2, с. 7–11]. Однак існує певне неоднозначне розуміння цього поняття, що спричинено різними підходами науковців до його вивчення. Зокрема, можна виділити такі: психологічний (в основі мовленнєвого маніпулювання лежать психологічні механізми, які змушують адресата некритично сприймати мовленнєве спілкування [4]), когнітивний (увага концентрується на тому, як рекламована інформація сприймається людиною), нейролінгвістичний (людський досвід базується на зорових образах, звуках і відчуттях [8]), прагматичний підхід (дає змогу виявити комунікативно-функціональні особливості маніпулятивних висловлювань [2]) тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Рекламний дискурс як вид інституціонального спілкування становить складний соціокультурний феномен, є складовою більш широкої соціальної взаємодії, охоплює багато сфер життя сучасного соціуму й таким чином пов'язаний з багатьма видами людської діяльності» [9, с. 11]. Враховуючи його спрямованість на маніпулювання поведінкою адресата й реалізацію прагматичної установки через стимулювання певного виду діяльності за допомогою вербальних засобів, можна відзначити, що реклама містить імперативні жанрові ознаки. Проте пряма імперативність відсутня, у зв'язку з чим в адресата створюється ілюзія незалежності прийняття рішення [9, с. 16].

Маніпулятивний вплив рекламних повідомлень на свідомість людини здійснюється за допомогою мовних засобів, які в поєднанні з позалінгвістичними засобами, певними прийомами організації тексту, структурування й подання інформації застосовуються в суспільно-політичних процесах за посередництвом ЗМІ та становлять маніпулятивні стратегії [11, с. 126].

Визначаємо за О. Ємельяною комунікативну стратегію як комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, що формується в процесі мовленнєвої діяльності під впливом мотиву, який, у свою чергу, зумовлений відповідною потребою. Комунікативна тактика являє собою ієрархічно нижчий рівень планування мовленнєвої поведінки і є засобом реалізації стратегії [3, с. 31]. Слід зазначити, що такі психологічні важелі, як «мотиви та потреби», посідають важливе місце в цій стратегії. Мотивами можуть бути потреба в повазі, можливість отримання сімейного щастя, бажання мати вищий соціальний статус. Первинні мотиви: бажання бути ефективним, необхідність пристосування до ситуації. Вторин-

ні мотиви – потреба самовираження, бажання зберегти та примножити важливі для адресата цінності, бажання уникнути негативних емоцій [5, с. 117].

З думкою А. Оляничка про те, що «в дискурсі комунікативні стратегії зводяться виключно до презентації з елементами маніпуляції і конвенції» [9, с. 20] ми погоджуємося лише частково. Безумовно, презентація є однією з найважливіших, проте все-таки не єдиною комунікативною стратегією в рекламі. Однак ми не можемо не відзначити її вагомості для реалізації основних функцій реклами.

Слідом за О. Поповою ми визначаємо маніпуляцію як вид психологічного впливу за допомогою мовних (мовленнєвих) засобів [10, с. 8].

Для визначення маніпулятивних стратегій і тактик розглянемо різні позиції в рекламі, тобто позиціонування тексту реклами із декількома поширеними моделями. Сюди зараховують таке:

- позицію інформанта – в тексті надається логічно викладена інформація про товар (23,3 %);
- позицію співрозмовника – реклама звертається до кожного читача, при цьому акцентується на тому, що хвилює читача найбільше на певний момент (53,8 %);
- позицію радника – реклама ніби надає дружню пораду, чим створює довіру до свого товару (8,2 %);
- позицію наставника – сюди можна зарахувати свідчення відомих людей, лікарів, професіоналів справи, які гарантують безпеку й позитивний ефект від використання того чи іншого продукту (33,7 %) [1, с. 135].

Часто в одному рекламному тексті поєднуються декілька із вищенаведених моделей. Найпопулярнішою є позиція співрозмовника, яка включає в себе додаткову модель чи моделі.

У рекламованих товарах задіяні такі споживчі стимули, як новизна, модність, деякою мірою екзотичність і престижність. Чинник моди чи «модності», новизни, престижу становить один з найважливіших психологічних важелів. Адже кожне рекламне оголошення стосується становища покупця в структурі суспільства, іншими словами, воно може дати йому додаткове відчуття задоволеності. Різні стратегії та тактики маніпуляції допомагають досягти цього ефекту в рекламному тексті.

Як уже зазначалося раніше, однією з найважливіших стратегій є презентаційна – позитивна саморепрезентація, для того щоб читачі вважали достовірною надану інформацію. Сюди ж можна зарахувати й негативну презентацію конкурентів, що базується на аксіологічній опозиції We::They.

A revolutionary sensation-foam! Our most lightweight foundation for 100% nude perfection. Now foam revolutionizes foundation! Some foundations have ingredients that weigh skin down. Only our foam with aerated pigments provides a flawless finish that's light as air...for 100 % nude perfection (Maybelline).

Можна виділити ще декілька маніпулятивних тактик: звернення до авторитетних джерел, апеляція до універсальних істин, тактика «не всім, а обраним». В останній важливу роль відіграють займенники, яким притаманні прагматичні значення інклюзивність/ексклюзивність. Маніпулятивне емпфування також виявляється в повторях і паралелізмах, порівняннях, а також протиставленнях [3, с. 33].

Так, наприклад, використання займенника “you” (вживають близько 60 % досліджених текстів) у рекламі стосується однаково і учасників у вигаданій ситуації, описаній у рекламі, і адресатів: Why settle for a basic cleanser when at the same time you can do more for your skin with Olay (Olay). Стосовно “I” (15 %), “we” (10 %), то займенники одночасно вказують і на рекламодавця, і на співрозмовника у вигаданій ситуації, часто експерта або порадника: “Even after 32 washes, my color looks pure and luminous. It's almost like I just colored my hair” Eva Longoria (L'oreal). Решта займенників: “he” (5 %), “she” (5 %) або “they” (5%) – часто вказують на особу, яка не купила продукт, або на компанію-конкурента: They say it's impossible. We say it's Garnier.

За наявним матеріалом можна виділити кілька комунікативних моделей реклами, що ґрунтується на використанні займенників:

- 1) компанія (ми, нам) → покупець (ви, ти);
- 2) покупець (я) → покупець (ти, ви);
- 3) експерт (я, ми) → покупець (ви, ти, якщо звернення пряме, або ніякого займенника, якщо воно непряме).

У першій моделі вживання першої особи множини – найпряміший шлях повідомити потенційного покупця про компанію та її ідеї. Це створює відчуття довіри й позитивне ставлення до товару.

У другій і третій моделях перша особа однини є одночасно експертом або порадником і співрозмовником у вигаданій ситуації. Третя особа однини – здебільшого особа, яка не купила продукт, або компанія-конкурент.

Таке використання займенників створює ілюзію діалогу й ширшої розмови із майбутнім чи потенційним покупцем. Цей прийом зменшує дистанцію та створює довіру, необхідну для вдалої реалізації рекламованого товару. Використання форми множини репрезентує фірму-виробника, її ідеї й погляди [6, с. 57].

Використання особових займенників сприяє персоніфікації реклами, виводить її зі стану анонімності. Таке їх уживання допомагає рекламодавцю наблизитись до читача, запевнити, що увага приділяється саме йому і його проблемам, що рекламований товар спрямований на розв'язання проблеми чи на покращення наявної ситуації. Займенники також сприяють реалізації стратегії ототожнення автора з читачем.

Для реалізації презентаційної стратегії використовуються також такі тактики:

- тактика вживання імені рекламованого товару (100%);
- тактика гри слів (1,7%): for legs that can run a marathon, run a bath & run a household;
- тактика використання яскравого заголовка із вираженим емотивним компонентом (67,3%): Massive Scandal; Kisses on duty;
- тактика використання віршованої форми (2,3%): bubble bubble, causes trouble;
- тактика вживання невербальних засобів об'єднує в собі такі прийоми, як розміщення привабливих фотографій знаменитостей, вживання графічних елементів виділення тексту (шрифту, підкреслення), а також символів [7, с. 638].

Висновки. Отже, можна зазначити, що в рекламних текстах використовується значна кількість тактик для реалізації презентаційної стратегії, що послуговуються найрізноманітнішими мовними й мовленнєвими, вербаль-

ними та невербальним засобами для свого найкращого функціонування. Перспективним видається також дослідження інших стратегій і тактик у різних типах рекламних текстів, на різних структурних рівнях цих текстів, а також створення класифікації цих стратегій та аналіз частотності їх уживання в рекламі.

Література:

1. Герашенко Л.Л. Манипуляция в современной рекламе / Л.Л. Герашенко. – М. : ООО Из-во «Диалог», 2006. – 192 с.
2. Дмитрук О.В. Манипулятивні стратегії в сучасній англійській комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В. Дмитрук. – Київ, 2006. – 19 с.
3. Смельянова О.В. Варіативність комунікативних стратегій та тактик дискурсу фінансового прогнозу / О.В. Смельянова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія». – Х., 2011. – № 953. – С. 30–34.
4. Зирка В.В. Языковая парадигма манипулятивной игры в рекламе : дисс. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.02 / В.В. Зирка. – Днепропетровск, 2005. – 462 с.
5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
6. Кохтев Н.Н. Реклама: искусство слова : рекомендации для составителей рекламных текстов / Н.Н. Кохтев. – М. : МГУ, 1997. – 95 с.
7. Кривобок Ю.В. Основні комунікативні стратегії у політичній рекламі / Ю.В. Кривобок // Гілея: наук. вісник : збірник наукових праць. – К., 2012. – Вип. 66 (№ 11): Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – С. 637–641.
8. Мокшанцев Р.И. Психология рекламы : [учебное пособие] / науч. ред. М.В. Удальцова. – М. : ИНФРА-М; Новосибирск : Новосибирское соглашение, 2008. – 230 с.
9. Олянич А.В. Рекламный дискурс и рекламный текст / А.В. Олянич // Коллективная монография ; науч. ред. Т.Н. Колокольцева. – М.: «ФАИНТА», «Наука», 2011. – 296 с.
10. Попова Е.С. Рекламный текст и проблемы манипуляции : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.С. Попова. – Екатеринбург, 2005. – 27 с.
11. Семенюк О.А. Основы теории мовой комунікації: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О.А. Семенюк, В.Ю. Парашук. – К. : Академія, 2010. – 240 с.

Городецкая И. В. Презентационная стратегия как одна из самых важных коммуникативных стратегий в рекламе

Аннотация. В статье рассматриваются понятия манипуляции, коммуникативной стратегии и тактики. Исследуется вопрос употребления различных языковых средств для реализации презентационной стратегии, а также их влияние на читателей. Наводятся количественные подсчеты частоты употребления данных средств в рекламных текстах.

Ключевые слова: реклама, манипуляция, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика.

Horodetska I. Presentational strategy as one of the most important communicative strategies in advertising

Summary. The article deals with the notions of manipulation, communicative strategy and tactics. The question of the usage of different language means for the realization of the presentational strategy as well as its influence on the readers is investigated. The quantitative calculations of the frequency of the use of this means in the advertising texts are presented.

Key words: advertising, manipulation, communicative strategy, communicative tactics.

*Писаренко Л. М.,
викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова*

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ВЕДУЧОГО АНГЛОМОВНОГО ТОК-ШОУ: СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ

Анотація. У статті розглядається дискурс ток-шоу через мовну особистість ведучого (модератора) ток-шоу. Описуються спільні риси інтерв'ю й ток-шоу. Вирізняються основні стратегії й тактики, що використовує модератор під час ефіру.

Ключові слова: дискурс, інтерв'ю, мовна особистість, стратегії, тактики, ток-шоу.

Постановка проблеми. Дискурс мас-медіа значно впливає на розвиток сучасного суспільства, оскільки формує світогляд його членів, конструюючи у прихованій або явній формі думки, переконання, емоційні оцінки тих чи інших подій у свідомості кожного індивіда. «Для більшості людей інформація, образи й ідеї, які подають медіа, – це основне джерело усвідомлення спільного минулого (історії) та соціальної теперішності. Медіа часто допомагають нам утворювати власне сприйняття й визначення соціальної дійсності та нормальності для утворення спільноти. Вони основне джерело стандартів, моделей і норм» [10, с. 71]. Саме тому дискурс мас-медіа привертає увагу вчених різних гуманітарних наук.

Вітчизняні й зарубіжні вчені-лінгвісти досліджують не лише загальні проблеми телевізійного дискурсу (Мелехова, Lasswell) і його жанрову специфіку (Могилевська, Ларіна), але намагаються визначити місце людини в цьому дискурсі. У зв'язку з цим ними розглядаються питання мовної особистості в телевізійному дискурсі (Карасик), мовленнєвої поведінки ведучого (Щапалова), стратегії та тактики мовленнєвого впливу й маніпулювання (Іссерс, Чернявська) [2].

Серед усіх жанрів екранної продукції, що пропонує сучасне телебачення, найбільший інтерес викликає телевізійне інтерв'ю, оскільки надає можливість глядачам не лише отримати інформацію з першоджерела, а й характеризувється видовищністю (аудіоканал доповнюється візуальним рядом, тому на сприйняття повідомлення впливають як вербальні, так і невербальні засоби передачі інформації). Не останню роль у будь-якому інтерв'ю відіграє інтерв'юєр, оскільки саме він спрямовує весь хід обміну інформацією. І ток-шоу, обраний за об'єкт дослідження, як окремий тип телевізійного інтерв'ю «концентрується навкруги особистості ведучого. Це максимально персоналізована екранна форма. Про неї можна з достатніми підставами сказати: ток-шоу створює зірок, а зірки створюють ток-шоу» [13, с. 189]. Добре відомо, що особистість модератора, його професійна компетентність, мовленнєвий етикет, уміння створити необхідну атмосферу для спілкування учасників визначають успіх передачі у глядачів, але питання, які мовленнєві засоби він використовує, ще чекає на відповідь, що зумовлює актуальність цієї роботи.

Мета статі – охарактеризувати дискурс ток-шоу, описавши мовну особистість його ведучого (модератора), основні стратегії й тактики, що використовує він під час ефіру. Для розв'язання цього завдання використовувалися записи двох найпопулярніших американських політичних ток-шоу за даними сайту TVNewser: Face the Nation (3 млн глядачів) і Meet the Press (2,89 млн глядачів), які послуговували матеріалом дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип антропоцентризму, на якому базуються сучасні лінгвістичні дослідження, закликає зробити «людину точкою відліку в аналізі тих чи інших явищ» [7, с. 212], тобто розглянути дискурс ток-шоу через дискурсивну діяльність його учасників, насамперед модератора, який у процесі комунікації відображає у мовленнєвій поведінці як свій мовний досвід, так і «уособлює інтереси аудиторії та є успішним настільки, наскільки він спроможний змоделювати когнітивну структуру аудиторії».

На думку Н.В. Петлюченко, «мовна особистість є видом повноцінного представлення особистості, що містить у собі й психічний, і соціальний, і етичний, й інші компоненти, але заломлені через її мову, її дискурс» [11, с. 87]. Ю.М. Караулов розуміє мовну особистість як «весь і наскрізну ідею, котра пронизує всі аспекти вивчення мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, що вивчають людину поза її мовою» [5, с. 45], і виділяє в ній три рівні: (1) вербально-семантичний рівень, (2) когнітивний рівень (або тезаурусний), (3) прагматичний рівень (мотиваційний) [5, с. 35–37]. Саме така тривінева модель надає можливість аналізувати мовні, когнітивні та прагматичні характеристики мовної особистості. І саме ток-шоу дає змогу аналізувати не лише окремі висловлювання, а й низку таких висловлень разом з контекстом, умовами, за яких вони продукуються, тобто дискурс («інтегральний феномен, мислекомунікативну діяльність, що відбувається в широкому соціокультурному контексті; вона є сукупність процесу й результату, характеризується континуальністю й діалогічністю» [14, с. 28]).

Окрім того, сам формат ток-шоу впливає на мовленнєву поведінку учасників, оскільки передбачає таке: 1) інтерактивність (діалогічність); 2) полідискурсивність (об'єднання в телевізійному дискурсі різних типів дискурсів); 3) оцінку (формування певного ставлення до події, факту, ситуації, що здійснюється на основі реалізації аксіологічних макростратегій і під впливом різних екстралінгвістичних чинників); 4) прагматичність (реалізація функції впливу за допомогою реалізації певних комунікативних стратегій); 5) емотивність (загальна емоційна розкутість людини в теледискурсі, оснований на демократизації всіх

сфер життя суспільства); 6) суб'єктивізацію (посилення особового начала); 7) міфологічність (тяжіння телебачення до персоналізації соціальних інститутів, міфологізації особистостей і конструювання власної реальності); 8) демократизацію (ослаблення офіційності публічного спілкування) [2].

Водночас ток-шоу має багато спільного з інтерв'ю. Як і інтерв'ю, ток-шоу характеризується попередньою означеністю порядку комунікативних ходів, якого мусять дотримуватися інтерв'юювані з певним інституційним статусом, тобто гості-політики. Інтерв'ю – це послідовність запитань і відповідей. Як і в інтерв'ю, так і в ток-шоу, інтерв'юювані не можуть починати й закінчувати інтерв'ю, ця прерогатива належить інтерв'юєру, тобто модераторові ток-шоу [3]. Але, на відміну від інтерв'ю, де інтерв'юювані мають лише відповідати на запитання, поставлені інтерв'юєром, та утримуватися від запитань або від коментарів щодо висловлювань інших учасників інтерв'ю, формат ток-шоу передбачає менш жорстку послідовність зміни комунікативних ходів. Отже, розмова між модератором і гостем ток-шоу може бути зарахована до жанру інтерв'ю, але відбувається вона у більш невимушеній, інтимній обстановці.

Тип комунікації в ток-шоу також можна назвати нерівноправним діалогом, «коли ініціатива постійно належить одному із співрозмовників» [4, с. 213], а саме модератору. Зокрема, саме модератор є відповідальним за ввічливість розмови.

Ввічливість має вирішальне значення для успішного спілкування з іншими людьми, і неввічливість негативно впливає на те, як людину сприймають оточуючі. Необхідність бути ввічливим викликана змістом розмови, так як часто те, що має бути повідомлено, неприємне для слухача. Хоча антагоністичні позиції є однією з характеристик інтерв'ю, модератор ток-шоу має деякою мірою використовувати ввічливість, щоб пом'якшити свої запитання, щоб не сприйматися «грубим» аудиторією.

П. Браун та С. Левінсон пропонують розглядати ввічливість як збереження обличчя. Поняття обличчя як однієї з найважливіших соціальних цінностей, уперше було застосовано Е. Гоффманом (1967). П. Браун та С. Левінсон під «обличчям» розуміють своєрідний соціальний імідж, у збереженні якого зацікавлені всі члени суспільства. Під час спілкування учасники комунікації зацікавлені в збереженні як свого обличчя, так і обличчя свого партнера [9]. На думку Т.В. Ларіної збереження обличчя – це не мета комунікації, а умова без виконання якої нормальне спілкування неможливе.

Автори теорії ввічливості (Politeness Theory) пропонують розрізнити «негативне обличчя» (Negative Face), тобто бажання бути незалежним і не нав'язуватися іншим, та «позитивне обличчя» (Positive Face), тобто бажання бути бажаним іншими, розділити належність до однієї групи. Отже, автори виділяють ввічливість дистанціювання і зближення як два вектори різної спрямованості.

Зважаючи на те, що ток-шоу, крім інформативності, має бути ще й видовищним, ведучому доводиться застосовувати різні тактики та стратегії, щоб отримати потрібну інформацію і зберегти своє обличчя й обличчя свого співрозмовника, оскільки, на відміну від звичайної розмови, де мовець бере до уваги лише те, як його слова сприймаються співрозмовником, модератор мусить пам'ятати, що за ним постійно спостерігає та оцінює аудиторія глядачів.

Слідом за Л.Р. Безуглою, під дискурсивною стратегією комуніканта розуміємо когнітивно-прагматичну програму спілкування, яка ґрунтується на його мотивах і передбачає розподіл реалізації комунікативних актів у дискурсі [1 с. 35], а під тактикою – дискурсивний хід мовця, що може включати один або кілька комунікативних актів, за допомогою яких реалізується та чи інша стратегія.

Під час ток-шоу модератор використовує як стратегії дистанціювання (негативна ввічливість), так і стратегії зближення (позитивна ввічливість). Кожна передача розпочинається з представлення гостя чи гостей студії, за яким переважно слідує привітання, під час якого комуніканти психологічно настроюють один одного на мовленнєвий контакт, вибирають форму спілкування в контексті його тональності, за її участі начебто створюються «узи спільності» шляхом простого обміну словами [2, с. 386], чим «задають тон усій розмові» [8, с. 90]. Уже на початку розмови можна зрозуміти ставлення ведучого до його гостя й те, яку саме інформацію він хоче отримати в результаті співбесіди. Під час інтерв'ю з високопосадовцями та політиками модератор використовує прізвища й титули, коли хоче отримати офіційну інформацію (2, 3), і звертається по імені (1), якщо його цікавить ставлення гостя до тієї чи іншої події.

(1) GREGORY: But first, I want to bring in the man who actually broke the NSA surveillance story for The Guardian newspaper columnist Glenn Greenwald. .... And Glenn, so as I begin this morning, tell us...

(2) GREGORY: Joining me now, ... Republican Congressman from Michigan, the Chair of the Intelligence Committee, Mike Rogers; .... Welcome to all of you. ... But I've got to start here with this breaking news. And let me go with you, Chairman Rogers, ...

(3) SCHIEFFER: Doctor, what – we are coming onto flu season.

Успіх інтерв'юєра й інтерв'ююваного ток-шоу залежить від того, як їм вдається використовувати свою чергу під час запитання та відповіді на нього. Просте правило інтерв'ю, згідно з яким інтерв'юєр чекає на питання, а інтерв'ююваний на те, щоб дати відповідь, – тільки верхівка айсберга, оскільки, хоча учасники задалегідь обговорюють тему передачі й готуються до неї, зміст розмови створюється під час самої розмови й орієнтований на слухача біля екрана. Учасники обмежені їх асиметричними стосунками, а також тим, що черговість розмови суворо поділена. Тим не менше, вони все ще мають певну свободу у формулюванні своїх внесків. Інтерв'юєр може прийняти рішення ввести нову проблему у своєму питанні або побудувати запитання спираючись на відповідь, яку він отримав на попереднє запитання. Він може також вплинути на динаміку розмови, зробивши питання більш або менш конфронтаційним. Найчастіше ведучий вдається до тактики пом'якшення питання (hedging), намагаючись зробити своє запитання менш категоричним (4, 5).

(4) SCHIEFFER: Well, is it likely that any of these people – I think there are nine people that had the closest contact – are they likely to come down with Ebola?

Так, у поданому прикладі розмова йде про хворобу, епідемію якої дуже бояться американці, модератор використовує прислівник likely, щоб не бути таким категоричним і так зменшити напруження, яке може виникнути у глядачів. Або ж удаються до повторень, ніби роз'яснюючи, що саме

мається на увазі, як у наступному прикладі, де мова йде про витік інформації, який коштував уряду США багато коштів.

(5) SCHIEFFER: Well, I mean this whole thing – I mean the White House says somebody didn't lock the door. I mean...

Окрім того, модератор звертається до стратегії мінімізації втручання (Minimize the imposition), щоб спрямувати хід бесіди в потрібне русло (6, 7):

(6) SCHIEFFER: Let me ask you a little bit about the war in – ISIS. ....

(7) SCHIEFFER: Well, let's talk a little bit about Iran.

Ведучий завжди намагається поставити своє запитання так, щоб співрозмовець залишався ніби збоку (Dissociate Hearer from the discourse), прямо не вказуючи на його належність до певної групи (8). У прикладі (8) ведучий використовує неозначений займенник *some*, не вказуючи так безпосередньо на співрозмовника:

(8) SCHIEFFER: Some Republicans have been behind these efforts to tighten up voter ID laws and all that sort of thing. Are they closed-minded about – this?

POWELL: Well, I don't know if I would characterize it that way...

Ведучий може й навмисно «згущувати фарби», залишаючи за співрозмовником право висвітлити проблему в кращому для нього світлі (Make minimal assumptions about Hearer's wants) (9):

(9) SCHIEFFER: Is this as bad as it looks from the outside or is it not quite that bad?

І хоча ведучий у політичному ток-шоу має бути неупередженими, щоб отримати достовірну інформацію для глядачів, і від нього очікують досить провокативних запитань, окрім стратегії дистанціювання, модератор використовує тактику стратегії зближення, щоб зняти напруження, що може виникнути під час розмови на тему, що не є приємною для гостя. У наступному прикладі ведучий вказує на свою належність до однієї групи з співрозмовником (Include both Speaker and Hearer in the activity), коли мова йде про довіру працівникам секретних служб (10), або намагається жаргувати, показуючи, що він дотримується тієї самої думки, що і співрозмовник. Так, у прикладі (11) ведучий погоджується (Seek agreement) з тим, що краще зробити щеплення від грипу, аніж хвилюватися, що захворів на тяжку хворобу, що має ті самі симптоми, що і грип:

(10) SCHIEFFER: Well, that is it. What is it that has gone haywire here? Because I am like you, Congressman, I have known people in the Secret Service all the way back to the Johnson administration and these are great people, I mean, who put their lives on the lines; they are patriots to the core. And yet all of a sudden, this thing just seems to be coming apart.

(11) SCHIEFFER: And probably not a bad idea to get a flu shot.

FAUCI: And that's exactly right. It is not a bad idea to get a flu shot. Good point, Bob.

Висновки. Отже, вибір стратегій ввічливості залежить не тільки від реальної соціальної відстані між модератором і гостем, а й від того, як мовець хоче дистанціюватися від співрозмовника під час розмови. Наявність двох медійних меж (політичне інтерв'ю та шоу) в англomовному дискурсі вимагає більшої роботи над збереженням обличчя й дотриманням норм ввічливості, оскільки ведучий має не тільки розмовляти з гостем, а й урахувати очікування аудиторії. Вибір стратегії, таким

чином, залежить від того, як модератор хоче бути сприйнятий аудиторією, чи неупередженим професіоналом, чи доброзичливим господарем.

Виділення стратегій і тактик модератора ток-шоу відкриває перспективи для дослідження засобів, за допомогою яких реалізуються дані тактики.

Література:

1. Безугла Л. Р. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі : [монографія] / Л.Р. Безугла, І.О. Романченко. – Харків : ФОРМ Лисенко І.Б., 2013. – 182 с.
2. Бирюкова Е.О. Языковая личность в контексте языковой игры (на материале российских ток-шоу) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Е.О. Бирюкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vologda-uni.ru/docs/news/avtoref_biryukova.pdf.
3. Иньгио-Мора И. Стратегия уклонения в политическом интервью: анализ телевизионных интервью Тони Блэра / И. Иньгио-Мора, К. Делиджорджи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-ukloneniya-v-politicheskom-intervyu-analiz-televizionnyh-intervyu-toni-blera>.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – 5-е изд. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
6. Кибрик А.А. Обосновано ли понятие «дискурс СМИ»? / А.А. Кибрик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.philol.msu.ru/~otipl/new/main/people/kibrik-aa/files/Media_discourse@Orel_2008.pdf.
7. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М., 1995. – С. 144–238.
8. Граудина Л.К. Культура русской речи : [учебник для вузов] / Л.К. Граудина, Е.Н. Ширяев – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 560 с.
9. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации / Т.В. Ларина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e-reading.me/book.php?book=137743>.
10. Мак-Квейл Д. Теория массовой коммуникации / Д. Мак-Квейл. – Львів : Літопис, 2010. – 538 с.
11. Петлюченко Н.В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : [монографія] / Н.В. Петлюченко – Одеса : Астопринт, 2009. – 464 с.
12. Русский язык. Энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1979. – 431 с.
13. Телевизионная журналистика : [учебник] / [Г.В. Кузнецов, В.Л. Цвик, А.Я. Юровский и др.]. – 4-е изд. – М. : Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. – 304 с.
14. Шевченко І.С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І.С. Шевченко, О.І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Х. : Константа, 2005. – С. 21–28.

Писаренко Л. Н. Языковая личность ведущего англоязычного ток-шоу: стратегии и тактики

Аннотация. В статье рассматривается дискурс ток-шоу через языковую личность ведущего ток-шоу. Описываются общие характеристики интервью и ток-шоу. Выделяются основные стратегии и тактики, которые используются модератором во время эфира.

Ключевые слова: дискурс, интервью, языковая личность, стратегии, тактики, ток-шоу.

Pysarenko L. Language personality of English speaking talk-show moderator: strategies and tactics

Summary. This article analyses talk-show discourse exploring the language personality of talk-show moderator. Common features of interview and talk-show are under consideration. Main strategies and tactics used by moderator are distinguished.

Key words: discourse, interview, language personality, strategies, tactics, talk-show.

*Сердалы Б. К.,**кандидат филологических наук, доцент**Международного казахско-турецкого университета имени Х. А. Ясави*

ВЫСКАЗЫВАНИЕ И ТЕКСТ КАК ЕДИНИЦЫ УСВОЕНИЯ ВТОРОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье исследуется текст как единица коммуникации (устной или письменной) и единица, на которой выстраивается вся система усвоения второго языка, использовано понятие прагматический фокус текста применительно к письменному тексту монологического характера и прагматический фокус диалогового взаимодействия для обозначения последовательности речевых актов в разговоре. Сделан вывод, что прагматический фокус письменного текста непосредственно связан со своей семантикой, пропозициональным содержанием и не имеет специальных средств выражения.

Ключевые слова: второй язык, прагматика, коммуникативная компетенция, подтекст, общения.

Постановка проблемы. Средством социализации вторичной языковой личности является успешное общение, которое позволяет реализовать ее потребности. Чтобы общение было таковым, вторичная языковая личность должна уметь использовать второй язык в качестве кода. Отношение пользователя и знака языка в семиотике определяется понятием прагматика. В связи с этим считаем важным рассмотреть базовые понятия прагматики с целью выявления и описания прагмалингвистической компоненты процесса усвоения второго языка.

Прагматический уровень языковой личности формируется в процессе овладения вторым языком в процедурах усвоения необходимого знания и формирования коммуникативной компетенции. Для описания этих процедур мы используем понятие прагматической парадигмы процесса овладения вторым языком.

Под прагматической парадигмой процесса овладения вторым языком мы понимаем совокупность знаний, обеспечивающих владение вторым языком при решении проблем социализации вторичной языковой личности в иноязычном социуме (формирование коммуникативной компетенции), а также приобретение и использование социумного и национально-культурного знания.

Материал и метод исследования ориентирован на изучения английского языка как второго языка, так как, второй язык в Казахстане усваивается как средство познания и средство коммуникации в иноязычном социуме. Единицами усвоения второго языка являются высказывание и текст: именно они есть способы материализации смысла или системы смыслов, реально функционирующих в речи. Однако использование этих смыслов в реальном общении невозможно без осознания и автоматизации вторичной языковой личностью системы процедур, обеспечивающих актуализацию и использование знания. Это позволяет нам выделить три основания для типологизации прагматиче-

ского знания: знание, обеспечивающее речевое общение, знание, обеспечивающее прагматическую составляющую учебного текста, знание о процедурах усвоения и использования информации.

Изложение основного материала исследования. Результаты исследования были применены в некоторых главах элективных дисциплин, которые отражены в основном учебном плане специальности 5В050400 «Журналистика» в Международном казахско-турецком университете имени Х.А. Ясави. Основанием для типологизации речевых актов, достаточных для практического владения вторым языком, мы предлагаем их план содержания, средствами выражения которого являются перформативы и речевые конвенции.

Речевой акт не бывает изолированным. Его реализация осуществляется в определенном контексте в соответствии с планом содержания. План содержания определяется исходным контекстом (пресуппозицией) и контекстом социального взаимодействия и коррелирует с коммуникативной стратегией, которая реализуется через программы речевого поведения. Именно поэтому компонентами речевого взаимодействия мы определяем следующие: а) пресуппозицию, б) ситуацию (контекст), в) коммуникативную стратегию говорящего и слушающего, г) речевой акт-стимул говорящего и речевой акт-реакция слушающего, д) программу речевого поведения, соотношенную с конвенциями, правилами и культурными нормами [1].

Текст является общепризнанным феноменом языка и речи: он изучается как языковая единица, с позиций грамматики, с учетом различных внутритекстовых связей и средств их реализации; текст рассматривается как «язык в действии», и тогда он определяется единицей речи; текст всегда соотношен с коммуникативной ситуацией, которая задает его параметры, и поэтому признан единицей общения.

Рассматривая текст как единицу коммуникации (устной или письменной) и единицу, на которой выстраивается вся система усвоения второго языка, мы используем понятие прагматический фокус текста применительно к письменному тексту монологического характера и прагматический фокус диалогового взаимодействия для обозначения последовательности речевых актов в разговоре. При этом следует отметить, что прагматический фокус письменного текста непосредственно связан с его семантикой, пропозициональным содержанием и не имеет специальных средств выражения. Он формируется как система прагматически важной информации: содержательно-фактуальной, содержательно-концептуальной и содержательно-подтекстовой – и как логический вывод.

Мы разделяем мнение И.А. Гальперина о том, что информация как основная категория текста различна по

своему прагматическому назначению. Он выделяет информацию содержательно-фактуальную, содержательно-концептуальную и содержательно-подтекстовую

Содержательно-фактуальная информация содержит сообщения о фактах, событиях, процессах, происходящих, происходивших или тех, которые будут происходить когда-либо. Этот тип информации всегда вербально выражен. Единицы языка употребляются в их прямых значениях, закрепленных за ними социально-обусловленным опытом.

Содержательно-концептуальная информация сообщает читателю авторское понимание отношений между явлениями, описанными средствами содержательно-фактуальной информации, авторское понимание их причинно-следственных связей. Такая информация извлекается из всего текста как творческое переосмысление указанных событий, фактов, явлений. Она представляет собой комплексное понятие, которое условно можно свести к авторскому замыслу и его содержательной интерпретации.

Содержательно-подтекстовая информация представляет собой скрытую информацию, извлекаемую из содержательно-фактуальной благодаря способности единиц языка порождать ассоциативные и коннотативные значения. Подтекст, имплицитный по своей природе, характеризуется неформальностью и неопределенностью. Именно этот факт, а также его тесная связь с пресуппозицией и индивидуальным тезаурусом определяют его связь с мышлением: все, что не выражено в языковых знаках, которые не допускают двусмысленного декодирования, будет в сфере стохастического перебора возможных решений. Подтекст нередко перекликается с категорией модальности [2].

Система знания, необходимая для прагматической презентации текста, характеризуется двумя типами прагматических знаний: интралингвистическими и экстралингвистическими.

К интралингвистическому типу прагматического знания относятся знания средств выражения пропозиционального содержания; маркеров пропозитивности текста для выявления границ его фрагментов; композиционно-речевых форм (сообщения, описания, объяснения, рассуждения, доказательства, вывода и др.), маркеров обозначения прагматического фокуса.

К экстралингвистическому типу прагматического знания относятся знания пресуппозиции ситуации усвоения; условий восприятия текста (прагматический контекст); условий возможной интерпретации; условий использования пропозиционального содержания в определенном прагматическом фокусе.

Под прагматикой усвоения второго языка мы понимаем систему отношений, в которые неизбежно вступает субъект с самим языком и знанием, закодированным им. Совокупность отношений представлена процедурно процессами понимания и порождения речи на неродном языке. По сути, прагматика усвоения второго языка - это прагматика его использования в практике деятельности в иноязычном социуме. А.А. Залевская, с ссылкой на концепцию Дж. Андерсона, разграничивает знание фактов и знание процедур. Такое подразделение базируется на учении о долговременной памяти, которая представлена двумя видами: декларативной памятью, где содержатся известные нам факты, и процедурной памятью, куда входят процедуры всех действий, которые мы можем выполнять.

Декларативная память включает семантические знания и оперирует пропозициями; процедурная память - условия совершения действий. Она отвечает за то, что в соответствующих условиях из памяти извлекается соответствующее действие, которое организуется в связные последовательности для достижения той или иной цели. Иными словами, противопоставляются процедурные знания - как делать, и декларативные знания - о чем-либо.

Далее она отмечает, что относительно овладения вторым языком Р. Эллис относит к декларативным знаниям правила второго языка и речевые блоки, а процедурные знания трактуются ею как стратегии или процессы, которые могут быть когнитивными или социально выработанными средствами для осуществления общения на втором языке. Когнитивные стратегии далее подразделяются на предназначенные для овладения вторым языком и предназначенные для пользования им. Стратегии пользования языком представлены стратегиями продуцирования и восприятия речи [3, с. 31-34].

Для решения прагматических проблем усвоения английского языка в казахской школе мы выбираем позицию А.А. Залевской и подразделяем всю систему знаний, участвующих и необходимых для овладения вторым языком, на декларативные и процедурные. Именно такой подход позволит нам описать не только процедуры усвоения знания, но и процедуры речевого общения.

Знание языка представлено двумя типами - процедурным и декларативным. Поэтому и прагматика усвоения второго языка представлена системой декларативного и процедурного знания.

Декларативное знание представляет собой систему смыслов и систему правил их кодирования неродным языком, является следствием органичной связи семантики и прагматики. Без системы смыслов невозможно решение коммуникативной или познавательной задачи. Система смыслов определяется как экстралингвистический тип знания и во втором языке школьников представлена, в основном, социальным и национально-культурным знанием. Правила кодирования смыслов включают в себя всю систему языкового знания: лексического, морфологического, синтаксического и прагматического; они отнесены к интралингвистическому типу знания. Прагматическая составляющая этого типа знания представлена знанием средств актуализации предложения в речи; средств выполнения той или иной иллокутивной функции; средств выражения прагматического фокуса текста; специальных приемов реализации речевого действия, принятых в определенных социальных группах.

Процедурные знания представлены знаниями процессов, которые обеспечивают овладение языком, а также процессов, благодаря которым осуществляется использование языка при продуцировании и восприятии речи. Процедурные знания в такой интерпретации носят ярко выраженный прагматический характер и являются базовыми для прагматики усвоения второго языка.

Выводы. Таким образом, описание прагматической парадигмы в системе составляющих - прагматики речевого общения, прагматики текста и прагматики усвоения второго языка - было предпринято с целью определения места и роли прагматического знания в процессе овладения вторым языком в условиях доминирования языка титульной нации.

Литература:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский // Собрание сочинений : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. : Проблемы общей психологии. – 1982. – 504 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : УРСС, 2004. – 138 с.
3. Залевская А.А. Психолингвистические проблемы учебного двуязычия / А.А. Залевская, И.Л. Медведева. – Тверь, 2002. – 194 с.

Сердали Б. К. Висловлювання і текст як одиниці знання мови

Анотація. У статті досліджується текст як одиниця комунікації (усної або письмової) та одиниця, на якій вибудовується вся система засвоєння другої мови, використано поняття прагматичний фокус тексту стосовно письмового тексту монологічного характеру і прагматичний фокус діалогової взаємодії для позначення послідовності мовних актів у розмові. Зроблено висновок, що прагматичний фокус письмового тексту безпосеред-

ньо пов'язаний зі своєю семантикою, пропозиціональним умістом і не має спеціальних засобів вираження.

Ключові слова: друга мова, прагматика, комунікативна компетенція, підтекст, спілкування.

Serdaly B. Statements and texts as units of knowing a second language

Summary. The analysis of the text as a unit of communication (oral or written) and one on which the whole system is built knowing a second language, used the concept of pragmatic focus of the text in relation to written text monological character and pragmatic focus of dialogue interaction to denote speech acts in conversation. Tribute to the conclusion that the pragmatic focus of the written text is directly related to its semantics, propositional content and has no special means of expression.

Key words: second language, pragmatics, communicative competence, subtext communication.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Баркарь У. Я.,*кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри німецької філології**Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

МОВА Й КУЛЬТУРА У ВЗАЄМОДІЇ: ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті визначаються основні теоретичні підходи у вирішенні проблеми співвідношення мови й культури для вивчення основ і закономірностей міжкультурної комунікації.

Ключові слова: мова, культура, підхід, картина світу, гіпотеза Сепіра-Уорфа.

Постановка проблеми. Мова – це те, що лежить на поверхні буття людини в культурі, тому починаючи з XIX ст. (Я. Грімм, Р. Раск, В. Гумбольдт, О. Потебня) і до цього часу проблема взаємозв'язку, взаємодії мови й культури є однією з центральних у мовознавстві.

Останні дослідження в галузі мовознавства вказують на суттєвий перехід до антропоцентричної парадигми знань і вивчення мови з урахуванням позамовних, культурних факторів. Значна кількість робіт з проблем міжкультурної комунікації свідчить про різнобічність підходів різних шкіл та наукову дискусію, що й досі триває.

Мета статті – визначити основні теоретичні підходи у вирішенні проблеми співвідношення мови й культури для вивчення основ і закономірностей міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші спроби вирішення цієї проблеми спостерігаються у працях В. Гумбольдта [1], основні положення концепції якого можна звести до таких тверджень:

- 1) матеріальна й духовна культура втілюються у мові;
- 2) будь-яка культура національна, її національний характер виражається у мові шляхом особливого бачення світу, мова має специфічну для кожного народу внутрішню форму;
- 3) внутрішня форма мови – це вираження «народного духу», його культури;
- 4) мова є посередником між людиною і навколишнім світом.

Концепція В. Гумбольдта набула своєрідної інтерпретації в роботі О. Потебні «Думка і мова», у роботах Ш. Баллі [2], Ж. Вандрієза, І. Бодуена де Куртене, Р. Якобсона [3] та інших дослідників.

Ідея про те, що мова й дійсність структурно подібні, висловлював ще Л. Єльмслев, засновник Копенгагенської школи структуралізму, який зазначав, що структура мови може бути прирівняна до структури дійсності й розцінюватися як її деформоване відображення. Як саме пов'язані мова, дійсність, культура?

На думку Є. Тарасова, мова включена в культуру, оскільки знак має матеріальний характер і є культурним предметом, у формі якого матеріалізуються мовна й комунікативна здатність людини, значення знака – це та-

кож культурне утворення, яке виникає тільки у процесі людської діяльності. Також і культура включена в мову, оскільки вся вона змодельована в тексті.

В. Маслова стверджує, що разом з тим взаємодію мови й культури необхідно досліджувати надзвичайно обережно, пам'ятаючи, що це різні семіотичні системи. Вона виділяє, проте, такі їх спільні риси:

1. Культура, як і мова, – це форма свідомості, що відображає світогляд людини.
2. Культура й мова існують у діалозі між собою.
3. Суб'єкт культури й мови – це завжди індивід або соціум, особистість або суспільство.
4. Нормативність – спільна для мови й культури риса.
5. Історизм – одна з істотних властивостей культури й мови.
6. Для мови й культури характерна антиномія «динаміка–статика» [4, с. 59–60].

Мова й культура взаємопов'язані в комунікативних процесах, онтогенезі (формуванні мовних здібностей людини), філогенезі (формуванні родової, суспільної людини). Розрізняють ці два явища так: 1) у мові як феномені переважає установка на масового адресата, тоді як у культурі ціниться елітарність; 2) хоча культура – знакова система (подібно до мови), але вона не здатна до самоорганізації; 3) мова й культура – це різні семіотичні системи.

Отже, культура не абсолютно ідентична мові, вони є, проте, структурно подібні.

Наразі у вирішенні проблеми співвідношення мови й культури визначилися кілька підходів.

Перший підхід розробили переважно вітчизняні філософи – С. Атановським, Г. Брутян, С. Кукушкін, Є. Маркарян. Суть цього підходу в такому: взаємозв'язок мови й культури є рухом в один бік; оскільки мова відображає дійсність, а культура є невіддільним компонентом цієї дійсності, з якою зіштовхується людина, то й мова – просто відображення культури.

Змінюється дійсність, змінюються й культурно-національні стереотипи, змінюється й сама мова. Одна зі спроб відповісти на питання про вплив окремих фрагментів (чи сфер) культури на функціонування мови сформувалася у функціональну стилістику Празької школи й сучасну соціолінгвістику.

Отже, якщо вплив культури на мову цілком очевидний (саме так він вивчається в першому підході), то питання про зворотній вплив мови на культуру залишається поки що відкритим. Воно визначає сутність другого підходу до проблеми співвідношення мови й культури.

Кращі мовознавці XIX ст. (В. Гумбольдт, О. Потебня) розуміли мову як духовну силу. Мова – таке навколишнє

середовище, поза яким і без участі якого ми жити не можемо. Як писав В. Гумбольдт, мова – це «світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [1]. Отже, як середовище нашого життя мова не існує поза нами як об'єктивне утворення, вона перебуває в нас самих, у нашій свідомості, нашій пам'яті; вона змінює свої обриси з кожним порухом думки, з кожною новою соціально-культурною роллю.

У межах другого підходу цю проблему досліджували школа Е. Сепіра та Б. Уорфа, різні школи неогумбольдтіанців, що розробляли так звану гіпотезу лінгвістичної відносності. В основі цієї гіпотези лежить переконання, що люди бачать світ по-різному – крізь призму своєї рідної мови. Але якщо кожна мова відображає дійсність характерним лише їй способом, то, відповідно, вони відрізняються своїми «мовними картинками світу».

У гіпотезі Сепіра-Уорфа виділяються такі основні положення:

1. Мова зумовлює спосіб мислення народу, що нею розмовляє.

2. Спосіб пізнання реального світу залежить від того, якими мовами мислять суб'єкти процесу пізнання.

«Ми розчленовуємо природу в напрямі, підказаному нашою мовою. Ми виділяємо у світі явища ті чи інші категорії або типи зовсім не тому, що вони самоочевидні, навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, а це означає: переважно мовною системою, що зберігається в нашій свідомості. Ми розчленовуємо світ, організовуємо його в поняття й поділяємо значення так, а не інакше, в основному тому, що ми – учасники угоди, яка передбачає подібну систематизацію. Ця угода має силу для певного мовного колективу й закріплена в системі моделей нашої мови» [5, с. 174].

Ця гіпотеза була підтримана й розроблялася далі у працях Л. Вейсбергера, у його концепції мова як «проміжний світ», що перебуває між об'єктивною дійсністю і свідомістю. Мова діє в усіх галузях духовного життя як творча сила.

У дослідженнях деяких авторів гіпотеза лінгвістичної відносності набула сучасного актуального значення. Передусім – у роботах Д. Олфорда, Дж. Керрола, Д. Хаймса та інших авторів, у яких концепція Сепіра-Уорфа істотно доповнена. Так, Д. Хаймс увів ще один принцип функціональної відносності мов, за яким між мовами існує відмінність у характері їх комунікативних функцій.

Однак слід зазначити, що є роботи, де гіпотеза лінгвістичної відносності зазнає різкої критики. Так, Б. Серебренников аргументує своє ставлення до цієї гіпотези такими положеннями:

1. Джерелом понять є предмети і явища навколишнього світу; будь-яка мова у своїй генезі – результат відображення людиною навколишнього світу, а не самодостатня сила, що створює світ.

2. Мова пристосована значною мірою до особливостей фізіологічної організації людини, але ці особливості виникли в результаті тривалого пристосування живого організму до навколишнього світу.

3. Неоднакове членування зовнішньомовного простору виникає в період первинної номінації; усе пояснюється неоднаковістю асоціацій і відмінностями мовного матеріалу, що зберігся від попередніх епох.

Негативну оцінку гіпотезі Сепіра-Уорфа дають також Д. Додд, Г. Колшанський, Р. Уайт, Р. Фрумкіна, Е. Холленштейн.

Отже, гіпотеза лінгвістичної відносності оцінюється сучасними вченими неоднозначно. Проте до неї звертаються всі дослідники, що серйозно займаються проблемою взаємодії мови й культури, мови й мислення, оскільки саме за допомогою цієї гіпотези можуть бути осмислені такі факти мови, які важко пояснити яким-небудь іншим способом.

Представники третього підходу до проблеми взаємозв'язку мови й культури стверджують, що мова – факт культури, оскільки:

– мова є складовою культури, яку ми успадковуємо від наших предків;

– мова є основним інструментом, за допомогою якого ми засвоюємо культуру;

– мова є найважливішим з усіх явищ культури, адже якщо ми хочемо зрозуміти сутність культури – науку, релігію, літературу, то мусимо розглядати ці явища як коди, що формуються подібно до мови, оскільки природна мова має найкраще розроблену модель. Тому концептуальне осмислення культури може бути здійснене тільки за допомогою природної мови [6].

Отже, мова – складова культури і її знаряддя, це дійсність нашого духу, обличчя культури; вона виражає специфічні риси національної ментальності.

Як відзначив К. Леві-Строс, мова є водночас і продуктом культури, і її важливою складовою, й умовою існування культури. Більше того, мова – це специфічний спосіб існування культури, фактор формування культурних кодів.

Відношення між мовою і культурою можуть розглядатися як відношення частини й цілого. Мова може сприйматися як компонент культури і як знаряддя культури. Однак мова водночас автономна стосовно культури загалом і може розглядатися як незалежна, автономна семіотична система.

За концепцією В. Маслової, оскільки кожен носій мови водночас є і носієм культури, то мовні знаки набувають здатності виконувати функцію знаків культури і слугують засобом репрезентації основних установок культури. Саме тому мова здатна відображати культурно-національну ментальність її носіїв.

Так, у кожній культурі є свої ключові слова, наприклад, для німців «увага, порядок, точність». Для того щоб визнати те чи інше слово концептом, ключовим словом культури, необхідно, щоб воно було загальноживаним, частотним, у складі фразеологізмів тощо.

Мовні норми співвідносяться з установками культури, які, щоправда, не настільки облігаторні, як норми мови: за носієм культури залишається право на більш широкий вибір [7].

Отже, культура живе і розвивається у «мовній оболонці». Якщо примітивні культури були «речовими», то сучасні стають все більшою мірою вербальними. Мова обслуговує культуру, але не визначає її. Мова здатна створювати вербальні ілюзії, які підмінюють собою реальність. Вербальні ілюзії відіграють значну роль у створенні соціальних стереотипів, наприклад, національних стереотипів «німці», «чукчі», «молдавани», які формують національні забобони. У людському розумінні вкорінюються сло-

весні штампи, які забарвлюють світ у необхідний колір: «світле майбутнє», «велика непорушна дружба народів» тощо. Нездарма керівники тоталітарних держав виявляли особливу увагу до мови: боротьба Леніна за «очищення» мови, стаття Сталіна про мову, боротьба Брежнєва із «зраженням» мови іноземною лексикою тощо.

Кожна мова по-своєму членує світ, тобто має свій спосіб концептуалізації, а саме: кожна мова має особливу картину світу, і мовна особистість мусить організувати зміст висловлювання відповідно до цієї картини. І в цьому виявляється специфічно людське сприйняття світу, зафіксоване в мові.

Мова є важливим способом формування та існування знань людини про світ. Відображаючи у процесі діяльності об'єктивний світ, людина фіксує у слові результати пізнання. Сукупність цих знань, закріплених у мовній формі, є тим, що в різних концепціях називається то як «мовний проміжний світ», то як «мовна репрезентація світу», то як «мовна модель світу», то як «мовна картина світу» [7].

Поняття картини світу будується на вивченні уявлень людини про світ. Якщо світ – це людина й середовище в їх взаємодії, то картина світу – результат переробки інформації про середовище й людину. Отже, представники когнітивної лінгвістики справедливо стверджують, що наша концептуальна система відображена у вигляді мовної картини досвіду й безпосередньо пов'язана з ним.

Оскільки пізнання світу людиною не відбувається без помилок, її концептуальна картина світу постійно змінюється, тоді як мовна картина світу ще довгий час зберігає сліди цих помилок. Так, використовуючи фразеологізм «воспарить душой», людина не усвідомлює, що цей мовний засіб пов'язаний з архаїчними уявленнями про наявність усередині людини животворної субстанції – душі, яку в міфологічній картині світу вимальовували у вигляді пари, що могла залишати тіло й переміщуватися до небес [8].

Мовна картина світу формує тип ставлення людини до світу, вона задає норми поведінки людини у світі. Кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття й концептуалізації світу. Виражені в ній значення складаються в єдину систему поглядів, своєрідну колективну філософію, яка нав'язується як обов'язкова всім носіям мови.

Висновки. Отже, роль мови полягає не тільки в передачі повідомлення, а й насамперед у внутрішній орга-

нізації цього повідомлення. Виникають, так би мовити, закріплені у мові знання про світ, куди обов'язково входить національно-культурний досвід конкретної мовної спільноти. Формується світ носіїв цієї мови, тобто мовна картина світу як сукупність знань про світ, закріплених у лексиці, фразеології, граматиці.

Література:

1. Humboldt W. Gesammelte Werke : In 7 Bänden / Wilhelm von Humboldt. – Berlin : G. Reimer, 1841. – 1852.
2. Bally C. Le langage et la vie / Charles Bally. – Geneve : Librairie Droz, 1965. – 164 p.
3. Якобсон Р. Избранные работы / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 460 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
5. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б.Л. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 174.
6. Малигіна М. Культура і мова. Співіснування чи взаємопроникнення? / М. Малигіна // Іноз. мови в навч. закладах. – 2003. – № 1. – С. 31–33.
7. Осипов П.І. Проблеми міжкультурної комунікації в контексті теорії та практики навчання / П.І. Осипов // Тези до міжвузівської конференції. – Миколаїв, 1999. – С. 207–209.
8. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и культура / Н.Ф. Алефиренко // Язык и культура. Вторая международная конференция : тезисы. – Ч. I. – Киев, 1993. – С. 67–68.

Баркар У. Я. Язык и культура во взаимодействии: подходы к решению проблемы

Аннотация. В статье определяются основные теоретические подходы в решении проблемы соотношения языка и культуры для изучения основ и закономерностей межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: язык, культура, подход, картина мира, гипотеза Сепира-Уорфа.

Barkar U. Language and culture in interaction: methods of approaching the subject

Summary. The article deals with the main theoretical approaches to the problem of interaction between the language and the culture for studying the bases and regularities of the intercultural communication.

Key words: language, culture, approach, picture of the world, Sapir-Whorf hypothesis.

*Мірошник В. В.,
викладач кафедри ділової іноземної мови та міжнародної комунікації
Національного університету харчових технологій*

РОЗВИТОК ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У статті розглядаються особливості розвитку іншомовної комунікативної компетенції студентів. Основним об'єктом дослідження в галузі викладання іноземних мов у вищому технічному навчальному закладі є іншомовна комунікативна компетентність, яка розглядається як структурний елемент професійної компетентності майбутнього фахівця.

Ключові слова: іншомовна компетенція, спілкування, професійна сфера спілкування.

Постановка проблеми. Процес модернізації системи української освіти в умовах інтенсивного розвитку соціально-економічних відносин у суспільстві передбачає актуалізацію проблем підвищення якості вищої освіти, що має на меті не тільки збільшення обсягу знань за фахом, а й удосконалення здатності майбутніх випускників до їх творчого застосування під час реалізації завдань фахового спрямування, спроможності здійснювати іншомовне спілкування з фахівцями з інших країн, а також виконувати професійну діяльність в умовах іншомовного середовища.

Проблема формування іншомовних навичок у студентів немовних спеціальностей, зокрема тих, що навчаються у вищих технічних навчальних закладах, завжди привертала увагу дослідників. Ще десятиліття тому оптимальною відповіддю на питання: «Чого навчати студентів на заняттях з іноземної мови?» – була відповідь: «Читання й переклад загальнонаукової та фахової літератури». Однак з розвитком потреб суспільства змінювались акценти практичного викладання іноземних мов у вищому технічному навчальному закладі, і нагальною потребою стало формування іншомовної комунікативної компетентності (на цьому наголошували такі вчені: Т. Аванесова, А. Астадур'ян, Л. Борозенець, Н. Гавриленко, О. Григоренко, М. Євдокімова, В. Зикова, О. Іскандарова, Е. Комарова, Т. Кускова, Н. Кучеренко, Т. Лопатухіна, Т. Лучкіна, Ю. Маслова, Р. Мільруд, А. Самсонова, О. Фадейкіна, Л. Фішкова, Л. Халіяпіна, І. Цатурова, М. Шишло та ін.).

Проте, незважаючи на виражену тенденцію до професіоналізації викладання іноземної мови у вищому немовному навчальному закладі, його навчання здійснюється фактично окремо від формування професійної компетентності майбутнього фахівця. Як зауважує В. Тенішева, у більшості досліджень професійна іншомовна комунікативна компетенція студента виступає насамперед як здатність здійснювати комунікативну мовленнєву поведінку згідно із завданнями гіпотетичних ситуацій іншомовного спілкування, у навчанні відтворюється переважно зовнішня, знакова подібність, а не цілісний зміст професійної діяльності, пов'язаної з використанням іноземної мови. Як наслідок, завдання формування у студента вищого

немовного навчального закладу такої професійної компетентності, у структуру якої була б органічно інтегрована іншомовна компонента, залишається нерозв'язаним.

Мета цієї статті – розглянути основні аспекти походження й застосування іншомовної комунікативної компетенції у студентів вищих технічних навчальних закладів; дати основні поняття того, що саме необхідно формувати у студентів вищих технічних навчальних закладів на заняттях з дисципліни «Іноземна мова», бо тут спостерігається певна різномірність визначень, а саме: «іншомовна комунікативна компетентність», «іншомовна професійна комунікативна компетентність», «професійна іншомовна комунікативна компетентність», «професійна іншомовна компетентність», «іншомовна професійна компетентність» тощо, що не сприяє розвитку єдиної педагогічної концепції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальній стратегії навчання іноземних мов на мовному факультеті вищого закладу освіти передбачена вимога щодо розвитку іншомовної комунікативної компетенції у професійній сфері спілкування. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти визначають основні напрями професійної підготовки вчителів іноземних мов, що передбачає досягнення студентами мовного факультету високого рівня іншомовної комунікативної компетенції у професійній сфері спілкування. Програма підготовки студентів мовних факультетів з іноземної мови має на меті досягнення студентами у певній сфері спілкування рівня досвідченого користувача. Мовленнєва компетенція студентів повинна відповідати таким вимогам: ефективно та гнучко користуватися мовою з професійними цілями; чітко, логічно, детально висловлюватися на складні теми, демонструючи свідоме володіння граматичними структурами.

Розширення тематики спілкування передбачає проведення ретельного відбору автентичних матеріалів, що містять соціокультурні й соціолінгвістичні елементи, які відображають тематику професійно спрямованої сфери спілкування. Опрацювання оригінальних текстів науково-методичного характеру також вимагає високого рівня мовної компетенції студентів.

Вихід українських підприємств та організацій на міжнародний ринок, а також виникнення й поширення нових сучасних засобів усної та писемної комунікації зумовлюють соціальне замовлення суспільства на підготовку кваліфікованих фахівців, які практично володіли б навичками й уміннями іншомовного професійного спілкування іноземною мовою і були готові до співпраці зі своїми партнерами за кордоном. У зв'язку з цим усе більшого значення набувають проблеми подальшого вдосконалення методики навчання усного мовлення інозем-

ною мовою за обраним фахом і підвищення рівня володіння випускниками немовних вишів іноземною мовою у професійній сфері спілкування. Провідним напрямом в оволодінні іноземною мовою студентами немовних вищих навчальних закладів є здобуття ними такого рівня комунікативної компетенції, яка давала б змогу користуватися іноземною мовою в певній галузі професійної діяльності [2]. Згідно з освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра, спеціаліста й магістра (2002) різних напрямів, провідною настановою в оволодінні іноземною мовою студентів ВНЗ є «формування необхідної комунікативної спроможності у сферах професійного та ситуативного спілкування в усній і письмових формах» [4]. Іншими словами, майбутні фахівці мусять володіти навичками й уміннями як писемними, так і усними іноземними комунікаціями як важливими аспектами професійної діяльності.

Значення іноземної мови у сфері економіки збільшується також у зв'язку з реорганізацією системи зовнішньоекономічної діяльності підприємств, створенням спільних колективів фахівців і науковців, обміном науково-технічної документації тощо. Для цього потрібно мати в своєму розпорядженні висококваліфікованих спеціалістів, здатних не лише читати спеціальну літературу, а й спілкуватися іноземною мовою. Майбутні роботодавці зацікавлені у фахівцеві, який:

- уміє думати самостійно та вирішувати різноманітні проблеми, тобто застосовувати знання, отримані в процесі навчання;

- володіє критичним і творчим мисленням (сформованим у процесі навчання);

- володіє багатим словниковим запасом, що базується на вмінні застосовувати його адекватно до ситуації, глибокому знанні вивченого матеріалу з можливістю й бажанням його використання;

- уміє здобувати нові знання, тобто здатний до самоосвіти [2, с. 109–110].

Сучасний фахівець немовного профілю має вивчати можливості закордонних партнерів, їх роботу, досягнення з метою впровадження кращих результатів у свою роботу, за допомогою технічних засобів зв'язку, безпосереднього спілкування, підтримування ділових контактів, ведення ділової бесіди із закордонними партнерами, у тому числі й однією з іноземних мов [далі – ІМ], добирати літературні джерела, за необхідності використовувати загальнонаукові та специфічні методи збирання первинної інформації, застосовуючи наукові методи обробки інформації.

Для значного підвищення ефективності занять з іноземної мови необхідно використовувати такі його форми, які забезпечують оволодіння іноземною мовою студентами немовних ВНЗ. Завданням курсу «Ділова іноземна мова» є поглиблення знань особливостей усного й писемного ділового мовлення, оволодіння мовленнєвими моделями і набором необхідного вокабуляру, а також розвиток навичок усного спілкування та роботи з галузевою науковою літературою й діловою документацією. Для розвитку усного ділового мовлення пропонуються професійні рольові ігри, монологічні висловлювання та діалоги за певною тематикою.

Аналіз освітньо-кваліфікаційної характеристики, Програмних вимог, а також вивчення матеріалів Європей-

ського Мовного Портфеля для економістів [1] дали змогу уточнити склад умінь іноземної усномовленнєвої комунікації, якими має володіти фахівець немовного профілю:

- володіти ІМ як засобом формування й формулювання думок у межах повсякденного спілкування й у галузі відповідної спеціальності;

- володіти вмінням реалізувати комунікативне завдання і певний комунікативний намір у ситуаціях професійного спілкування;

- давати чітке й логічне розгорнуте чи коротке викладення спеціальної інформації ІМ;

- володіти вміннями обмінюватися думками та висловлюватися продуктивно як щодо змісту (факти, відомості, думки, докази), так і стосовно форми з професійної тематики;

- викладати результати проведеної ним дослідницької чи експериментальної роботи зі спеціальності з використанням наочності або без неї (таблиці, графіки, схеми, малюнки);

- брати участь у науково-практичних конференціях, дискусіях, круглих столах за спеціальністю рідною чи ІМ;

- уміти виступати як із задалегідь підготовленими повідомленнями, так і експромтом, без спеціальної попередньої підготовки чи обдумування;

- володіти вміннями працювати з довідковою літературою, літературою за фахом, а також цитувати першоджерела адекватно до ситуації;

- уміти докладно й чітко описати та презентувати широкий спектр навчальних і фахових питань, підкреслюючи ідеї й аргументуючи їх важливими прикладами;

- уміти детально презентувати основні положення певних професійних питань, вживаючи доцільну термінологію;

- розуміти основну інформацію лекцій, бесід, доповідей, презентацій, дискусій на навчальні та професійні теми нормативною мовою в нормальному темпі, а також більшість трансльованих аудіоматеріалів нормативною мовою у сферах суспільного, професійного й навчального характеру, визначити ставлення мовця і зміст інформації [1, с. 54–55].

Іноземна комунікативна компетенція — це сукупність навичок, умінь і знань, яка дає змогу навчатися, працювати і спілкуватися в багатонаціональному суспільстві й досягти в рівноправному діалозі взаєморозуміння та взаємодію з представниками інших культур. Ця компетенція реалізується насамперед через розвиток навичок і умінь в основних видах мовленнєвої діяльності, що охоплюють рецепцію, продукцію, інтеракцію та медіацію, і реалізуються як у письмовій, так і в усній формах. Вони формуються, розвиваються й удосконалюються в межах як повсякденних, так і професійно зорієнтованих ситуацій [5, с. 10].

Це свідчить про те, що від сьогоденного випускника вищої школи вимагають практичного володіння ІМ, яке надає можливість реалізувати такі аспекти професійної діяльності, як своєчасне ознайомлення з новими технологіями, відкриттями й тенденціями в розвитку науки і техніки. Отже, проаналізувавши сучасні вимоги до професійної підготовки фахівця немовного профілю, зазначимо, що лише за умов дотримання цих критеріїв формування у випускників немовних ВНЗ системного підходу до аналізу ситуацій зростатиме їх конкуренто-

спроможність на ринку праці як у межах нашої країни, так і за кордоном.

Висновки. Основним об'єктом дослідження в галузі викладання іноземних мов у вищому технічному навчальному закладі є іншомовна комунікативна компетентність, яка розглядається як структурний елемент професійної компетентності майбутнього фахівця. Тому формування іншомовної професійної компетентності, яке передбачає «накладання» іншомовних навичок на предметний зміст професії під час виконання професійних завдань, убагацьється як підхід, у межах якого викладання дисципліни «Іноземна мова» в навчальному плані підготовки майбутнього фахівця не формально, а змістовно буде спрямовано на досягнення загальної мети навчання студента у вищому технічному навчальному закладі – формування його професійної компетентності.

Перспективним напрямом наукових досліджень іноземної професійної компетентності може стати розробка дидактичної моделі її формування у студентів вищих технічних навчальних закладів з урахуванням можливостей інформаційних освітніх технологій.

Література:

1. Занина Л.В. Основы педагогического мастерства / Л.В. Занина, Н.П. Меньшикова // Серия «Учебники, учебные пособия». – Ростов н/Д. : Феникс, 2003 — 288 с.
2. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра, спеціаліста і магістра / Міністерство освіти і науки України. – К., 2002. – 51 с.
3. Європейський Мовний Портфель для економістів (Проект) / укладчі С.Ю. Николаєва, Н.В. Ягельська. – К. : Ленвіт, 2004. – 56 с.

4. Rahmencurriculum für Studienbegleitenden Deutschunterricht an ukrainischen Hochschulen und Universitäten. – Goethe-Institut. – Kiew, 2006. – 88 s.

Мирочник В. В. Развитие иноязычной коммуникативной компетенции студентов неязыковых специальностей

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития иноязычной коммуникативной компетенции студентов. Основным объектом исследования в отрасли преподавания иностранных языков в высшем техническом учебном заведении есть иноязычная коммуникативная компетентность, которая рассматривается как структурный элемент профессиональной компетентности будущего специалиста.

Ключевые слова: иноязычная компетенция, общение, профессиональная сфера общения.

Mirochnyk V. Development of foreign communicative competence of students of technical specialties

Summary. The article deals with the development of university students foreign language communicative competence at language departments in the sphere of professional communication at the lessons of German Practice while studying the subject “School Practice”. It is described the main matters of research during the foreign language studying in Technical Higher Educational establishments and they are foreign language competence that is overviewed as structural element of professional competence of future specialist.

Key words: foreign language competence, communication, professional sphere of communication.

*Нікітіна Н. П.,**кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов,**ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

МІЖКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНЦІЯ БІЛІНГВАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті відображено можливості технології міжкультурного навчання для формування міжкультурної компетенції білінгвістичної особистості.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурна компетенція, соціалізація, білінгвістична особистість, міжкультурне навчання.

Постановка проблеми. Сучасний світ все більше набуває глобалізаційного характеру існування. Однією із сутнісних характеристик глобалізації є перетин життєвих смислів як окремих людей, так і цивілізацій. Саме в цивілізованому вимірі особливого статусу набувають ті зміни, основою яких є міжкультурна комунікація, адже потреба народів у культурному порозумінні, прагненні пізнати духовний світ одне одного, динаміка й суперечливість соціального розвитку призводять до інтенсифікації комунікативних процесів, що набувають системного характеру. Це зумовлює все більше значення дослідження комунікації.

Дослідники вказують насамперед на зміну статусу навчальної дисципліни «Іноземна мова» з погляду її культурологічної функції, оскільки мова – не тільки «джерело комунікативної діяльності, а й засіб пізнання, формування, передачі думки, вираження почуттів, емоційних станів людини, засіб реалізації усіх потреб освіченого народу» [1, с. 21].

Формування міжкультурної компетенції полілінгвістичної особистості потребує відповідної організації навчального процесу. На нашу думку, такою є технологія міжкультурного навчання, яка сприяє культурознавчій соціологізації мовної освіти й формуванню міжкультурної компетенції.

Метою статті є визначення підходів до формування міжкультурної компетенції білінгвальної особистості та виявлення характерних особливостей міжкультурного навчання іноземних мов в умовах глобалізації.

Комунікативна функція мови не завжди була предметом особливої уваги у працях науковців. До початку ХХ століття інтерес до комунікативного аспекту мови був обмежений, з одного боку, дослідженнями у сфері походження соціальних норм, моралі, права й держави, з іншого – наявними засобами організації самої комунікації.

Дослідники сучасності комунікативний аспект мови часто розглядають у контексті теорії комунікації, деколи вужче – з позиції функціонування масової, крос-культурної комунікації в контексті проблем сьогодення, пов'язаних зі становленням інформаційного суспільства (Л. Губарський, В. Вергун, К. Мацик, Г. Почепцов, В. Різун та ін).

Аналіз педагогічної, психолінгвістичної, соціолінгвістичної, лінгвокультурологічної, лінгводидактичної літера-

тури дає змогу узагальнити досвід формування полікультурної (Р. Агадулін, О. Бондаренко, Л. Галуза, А. Сущенко та ін.), міжкультурної (Е. Верещагін, Л. Гришаєва, Д. Гудков, Ю. Караулов, Ю. Сорокін та ін.), соціокультурної (І. Бім, Г. Єлізарова, Ю. Прохоров, П. Сисоєв, Г. Томахін та ін.) компетенцій, що є складовими комунікативної компетенції (Ф. Бацевич, Д. Гудков, Д. Хаймс, А. Щукін та ін.) полілінгвістичної особистості.

Проте, на думку багатьох науковців (Н. Алієва, М. Баретт, О. Грива, І. Калисецька, І. Кряж, Н. Маркова та ін.), для соціалізації білінгвальної особистості неабияке значення має сформованість міжкультурної комунікативної особистості, яка розглядається вченими як необхідна умова успішної інтеграції в поліетнічний соціум, надає можливість ефективно брати участь у процесі міжетнічної комунікації та запобігти негативним впливам процесу глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування вторинної мовної особистості має передбачити не тільки володіння вербальним кодом нерідної мови, уміння користуватись нею під час спілкування, а й формування картини світу у свідомості носія цієї мови як представника певного соціуму. Тому навчання має бути спрямованим не тільки на залучення особистості до концептуальної системи іншого лінгвосоціуму, а й до крос-культурного осмислення вимірів дещо різних соціокультурних спільнот. Так, на думку О. Потебні, національний (етнічний) компонент впливає не лише на формування світосприйняття, а й на сам процес розгортання думки. Людина, яка говорить двома мовами, здійснюючи перехід від однієї до іншої, змінює разом з цим характер і напрям розгортання своєї думки, причому так, що зусилля її волі лише змінює колію думки, а на подальше її спрямування впливає лише опосередковано [2, с. 260].

Більшого значення набуває прагматична функція мови. Мову розглядають як засіб комунікації. Пріоритетними стають досвід, знання, уміння й навички, а також мотиви тих, хто вивчає мову. Мову почали вивчати не для оволодіння її системою, а заради умінь використовувати в повсякденних ситуаціях спілкування. Саме ця особливість стала предметом наукових дискусій навколо проблеми взаємопов'язаного навчання мови та культури. Окрім того, не менш важливим стала дилема: на чому треба робити більший акцент у викладанні іноземної мови – на спільностях чи розбіжностях у «своєй» і «чужій» культурах. Безпосередній зв'язок навчання іноземної мови й культури на сьогодні вже не викликає заперечень ні в лінгвістичній, ні в педагогічній сферах. Більше того, він перейшов у політичну сферу: у результаті міграції насе-

лення та виникнення мультикультурних суспільств процес навчання іноземних мов набуває іншого статусу.

Іноземна мова є одним із основних інструментів виховання особистості, що володіє загальнопланетарним мисленням. Вивчаючи іноземну мову й іншомовну культуру, студенти отримують можливість розширити свій соціокультурний простір, а також культурно самовизначитись, тобто прийти до усвідомлення себе як культурно-історичних суб'єктів у спектрі культур країни як рідної, так і вичуваної мови.

Домінує так зване динамічне розуміння культури як способу життя й системи поведінки, норм, цінностей. Динамічне поняття культури передбачає сувору стабільність культурної системи. Вона до певної міри може змінюватись і модифікуватись залежно від соціальної ситуації.

Міжкультурна комунікація – це процес взаємного зв'язку і взаємодії представників різних культур; специфічна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, у якій відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями й навичками різних типів культури.

Комунікативна компетентність – це вміння використовувати мовні засоби з урахуванням національної мовної специфіки відповідно до ситуації спілкування; володіння мовленнєвими вміннями та навичками в різних видах мовленнєвої діяльності.

У процесі соціалізації відбувається не тільки залучення особистості до норм, традицій, цінностей, створених у результаті розвитку етносу в одному соціокультурному середовищі, а й вироблення умінь, навичок формування соціальних установок індивідів, що відповідають соціальним ролям.

Соціокультурна компетенція є системою взаємопов'язаних компонентів, таких як країнознавча компетенція, соціолінгвістична компетенція, лінгвокраїнознавча компетенція, котрі розглядаються в ієрархії як елементи цілого. Соціокультурна компетенція є складним словесно-несловесно-соціокультурним утворенням, без якого неможливе досягнення ефективності міжкультурного спілкування і яке виявляє себе у своєрідній єдності мови як засобу комунікації та умов комунікації: психологічних, соціальних, етнічних. Тому компоненти моделі соціокультурної компетенції істотні для практики навчання іноземної мови, оскільки предметом вивчення є не тільки іноземна мова як знакова система, а й мовленнєва діяльність, точніше, мовленнєва взаємодія з цією мовою, культура народу – носія мови, а також певні мовні, лінгвокраїнознавчі та суто країнознавчі знання.

Формування соціокультурного компоненту пов'язано з можливостями особистості засвоїти певний іншомовний код, оснований на розвитку мовного й особистого культурного досвіду, у складі якого можна виокремити ставлення індивіду до себе, світу, а також його досвід творчої діяльності. Знайомство з досягненнями культур інших країн допомагає виробити толерантне ставлення до представників інших народів і, що є важливим при порівнянні різних культур, підвищує цінність власної культурної спадщини.

Діалог культур припускає взаєморозуміння і спілкування не тільки між різними народами, а й потребує духовного зближення величезних культурних регіонів, які сформува-ли свій комплекс відмінних рис. У зв'язку з цим особливого

сенсу набуває проблема розуміння загальнолюдських цінностей, а також відмінностей між народами та їх культурою. Нагальною стає потреба формування людини, яка не тільки володіє іноземними мовами, а й готова до цілісного сприйняття світу, його розуміння на основі культурного плюралізму й поваги до людської особистості.

Когнітивний розвиток особистості передбачає розвиток мовної свідомості, яка складається не тільки з образів свідомості, що утворюються мовними знаками рідної мови, а і їх «привласнених» іншокультурних образів, які постійно включаються у сприйняття й виробництво мовних повідомлень у процесі міжкультурного спілкування. Необхідно зазначити, що у міжкультурній комунікації відбуваються процеси, пов'язані з перетином різних ментальних просторів у їхньому колективному або індивідуальному вимірі, й що головним критерієм ідентичності є ментальність як особливий засіб світобачення та світосприйняття. Отже, залучення до іншої мовної картини світу передбачає розширення когнітивного простору через переведення ментальності в поняття й терміни іншої культури, порівняння культурних універсалій і стандартів, розвиток когнітивної здібності розуміти й засвоювати концепти іншої культури.

Принципово важливим є те, що культура розглядається не тільки як певні об'єктивно існуючі продукти інтелектуальної діяльності (твори мистецтва, книги, історичні пам'ятники тощо), а і як реальна діяльність людей у системі стосунків, які їх об'єднують. Тобто, пріоритетне завдання в навчанні іноземної мови з культурологічним спрямуванням – це залучення учнів до «мікросередовища» культури, фонових знань їхніх зарубіжних ровесників, особливостей їхньої життєдіяльності, національних традицій у їх зіставленні зі своїм національним й мовленнєвим досвідом. Цього можна досягти завдяки послідовному лінгвокраїнознавчому спрямуванню процесу навчання іноземної мови й засвоєнню учнями лексичних і фразеологічних одиниць з урахуванням національно-культурної особливості їх значень і функцій у спілкуванні, а також завдяки ознайомленню учнів зі спеціально дібраним країнознавчим матеріалом щодо своєї країни та країни, мова якої вивчається.

Іншомовна підготовка в процесі міжкультурної інтеграції потребує відповідної організації навчального процесу. Таким, на думку зарубіжних дослідників (M. Yagam, W. Nieke, G. Grosch, W. Apelt, K. Nargot, H. Fennes та ін.), є процес міжкультурного навчання.

Дослідження означеної проблеми дає змогу дійти думки, що найбільш адекватним є визначення поняття «міжкультурне навчання», надане Європейською Федерацією Інтеркультурного навчання, як «нової навчальної ситуації, під час якої учневі допомагають побачити відмінності й усвідомити їх не просто як перешкоди й відхилення від установлених норм; ситуації, де кожна культура пояснюється в контексті іншої у процесі самопізнання та розуміння під час їх взаємодії. Такий процес має втягувати учнів і розумово, і емоційно» [3, с. 64].

У межах міжкультурного підходу діє положення про те, що різні структурно споріднені або схожі культури взаємодіють. Ця риса і є характерною ознакою такого підходу. При цьому першочергової уваги заслуговує культура народу, мова якого вивчається, але значна увага приділя-

ється й вивченню особливостей рідної для учнів культури, умінню розповісти про неї за допомогою іноземної мови, а також зв'язкам, які є між двома народами та їхніми культурами. Невід'ємним елементом такого підходу є поєднання культурних особливостей народу, мова якого вивчається, та рідної для учнів культури.

Можна також погодитись з точкою зору А. Thomas, який досліджував галузь міжкультурного обміну, про те, що міжкультурне навчання означає не тільки розуміння орієнтаційної системи чужої культури, а й відображення орієнтаційної системи власної культури. А відтак, міжкультурне навчання розглядається як процес виникнення, розвитку, розуміння й прийняття відмінностей. Тільки тоді, коли відбудеться взаємодія з іншою культурою, у результаті чого реалізуються культурні відмінності, можна усвідомити власну культуру. Такий досвід надає можливість зрозуміти, що було підсвідомим, а що свідомим. Уявлення й розуміння культури тоді стає можливим, коли людина зазнає дії іншої культури. Наступним кроком у цьому процесі є не ігнорування цієї культури, яка усвідомлюється як загрозна, оскільки вона досліджує нові можливості, які не були відкриті у власній культурі [4, с. 34].

Отже, можна стверджувати, що міжкультурне навчання – це не просто взаємодія з іншою культурою, а культурний розвиток того, хто навчається, формування його міжкультурної компетенції. Процес міжкультурного навчання ґрунтується на продуктивності взаємодії з іншою культурою та усвідомленні власної, дослідженні нових шляхів співіснування і співпраці з іншими культурами. У зв'язку з тим, що міжкультурне навчання не може бути постійно й обов'язково гармонійним процесом, учителям іноземних мов навчальних закладів України необхідно звернути увагу на те, що взаємодія двох культур з різними системами цінностей часто спричиняє конфлікт. Природа цього конфлікту – в нерозв'язанні багатьох складнощів, серед них передусім треба виокремити різне ставлення до багатьох, притаманних тій чи іншій культурі цінностей. Міжкультурне навчання – процес двобічний, який потребує пізнання чужого, а, відповідно, і свого власного. Це допомагає відчутти й усвідомити чужу культурну ідентичність, а отже, краще зрозуміти і свою. Відповідно, міжкультурне навчання можна визначити як розвиток здатності учня розпізнавати іншокультурні ознаки й аналізувати їх у по-

рівнянні з рідною культурою для формування здатності до міжкультурної комунікації

Висновки. Отже, технологія міжкультурного навчання є фундаментом формування міжкультурної компетенції особистості. Подальшого пошуку потребує врахування вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного рівнів його формування. Методичними та навчальними одиницями організації міжкультурного спілкування, які надають можливість комплексно реалізувати означені підходи й моделювання, є проблемно-тематичні комплекси, що будуються на основі проблем і проблемних питань, котрі виникають у діалозі культур країн рідної мова та мови, яка вивчається, у конкретній ситуації спілкування та які інтегруються в певні культурні, мовні й соціальні аспекти міжкультурної комунікації.

Література:

1. Василюк А.В. Професійно-педагогічна підготовка вчителів у Польщі (1988–1997 pp.) : автореф. дис. ... кан. пед. наук / А.В. Василюк. – К., 1998. – 21 с.
2. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М. : Искусство. 1976. – 260 с.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / пер.с англ. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Thomas A. Interkulturelles Lernen im Schulaustausch. Saarbrücken | Fort Lauderdale: Verlag Breitenbach, 1988. – 189 s.

Никитина Н. П. Межкультурная компетенция билингвистической личности: практический аспект

Аннотація. В статті зображені можливості технології міжкультурного навчання для формування міжкультурної компетенції билингвистической личности.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурная компетенция, социализация, билингвистическая личность, межкультурное обучение.

Nikitina N. Bilingual intercultural competence of a person: the practical aspect

Summary. In the article there are analyzed the opportunities of the technology of intercultural training to form the bilingual intercultural competence of a person.

Key words: intercultural communication, intercultural competence, socialization, bilingual person, intercultural training.

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Бесараб О. М.</i> ТИПОЛОГІЧНІ ВАРІАЦІЇ ОБРАЗІВ ГЕРОЇНЬ У ТВОРАХ В. СКОТТА.....	4
<i>Дюрба Д. В.</i> ХРОНОТОП ГОРИ В РОМАНІ ДЖ. КЕРУАКА «БРОДЯГИ ДХАРМИ».....	7
<i>Казakov И. Н., Лещенко С. А.</i> ПОСТМОДЕРНИСТСКИЕ «ИГРЫ РАЗУМА» НА ПУТИ К ЛЮБВИ В РОМАНЕ ДЖ. ФАУЛЗА «ВОЛХВ».....	10
<i>Левицька Т. О.</i> ІМІДЖІ МУСУЛЬМАНИНА В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ В. СКОТТА «ТАЛІСМАН».....	13
<i>Осіпчук Г. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ВІРШОВАНИХ ТВОРІВ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ А. МІЦКЕВИЧА ТА Е. ПО).....	17
<i>Пономаренко О. В.</i> СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ РОКОКО І СЕНТИМЕНТАЛІЗМУ В РОМАНІ Л. СТЕРНА «СЕНТИМЕНТАЛЬНА ПОДОРОЖ ПО ФРАНЦІЇ ТА ІТАЛІЇ» В ОБРАЗІ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ.....	20
<i>Тупахіна О. В.</i> ФОРМИ Й ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ВІКТОРІАНСЬКОГО ПРЕТЕКСТУ В ПОСТВІКТОРІАНСЬКОМУ РОМАНІ ДЖ. ФФОРДЕ «THE EYRE AFFAIR».....	23

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Кудрявцев М. Г.</i> РОМАНТИЗМ ЯК СПОСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДЧУТТЯ СВІТУ: ДУХОВНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	30
<i>Кучеренко Л. Е.</i> ЕВОЛЮЦІЯ МЕМУАРНОГО ЖАНРУ В ПЕРІОД ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	35
<i>Рижкова С. В.</i> РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКУ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ (НА МАТЕРІАЛАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ).....	38

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Бобкова Т. В.</i> КОНЦЕПЦІЯ КОЛОКАЦІЇ: КОРПУСНИЙ ПІДХІД.....	42
<i>Висоцька Н. Л.</i> СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТЕКСТ» У МОВОЗНАВСТВІ.....	46
<i>Кантур К. А.</i> СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ МЕТОД В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ XIX В. – 30-Х ГГ. XX В. (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕХОДА [E] > [O]).....	49
<i>Лещенко А. В.</i> СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	54
<i>Matorina N. M., Lednyak H. V.</i> UMFANG DER TRANSPOSITIVEN PROBLEME IN DER MODERNEN SPRACHWISSENSCHAFT.....	57
<i>Міхальова К. І.</i> МЕТОНІМІЧНІ ПЕРЕНОСИ ЯК ЗАСІБ УТВОРЕННЯ ГАЗЕТНИХ НАЗВ.....	61
<i>Моргунова О. О.</i> ПОНЯТТЯ КАТЕГОРІЇ КАУЗАТИВНОСТІ. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	65

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 10 том 2, 2014

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Скрипченко О.О.

Комп'ютерна верстка – Кузнцова Н.С.

Підписано до друку 25.11.2014 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 24,42, ум.-друк. арк. 22,55.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 2511-14.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua